

ГРИЦАЄНКО ЛЮДМИЛА МИХАЙЛІВНА
Закінчила філологічний факультет Ужгородського державного університету. Працювала вчителем української мови та літератури, заступником директора школи, методистом Обухівського районного відділу освіти, позаштатним кореспондентом Обухівського районного радіо та районної газети «Обухівський край».

З 2004 року – керівник навчально-методичного відділу Навчально-методичного центру управління підготовкою фахівців, науково-педагогічний працівник кафедри професійної освіти в сфері

технологій та дизайну в Київському національному університеті технологій та дизайну. Має більше 80-ти наукових та навчально-методичних праць. Сфера наукових інтересів – мистецтво слова, риторика, комунікативна лінгвістика, лінгвокультурологія.

Душа торкається пера,
А серце прагне Слова...
І ллється племіння почуття на аркуш...
Там – життя основа.
Там все людське сія буття через віки, століття.
Слово всі таємниці відкрива.
Воно – місток в тисячоліття!

Йому довірено вершити
Минулі і майбутні долі;
Слову довірено чинити
Суд у життєвім видноколі!
І хай плывуть віки рікою...
У Книзі таїни буття
Перо безсмертною рукою
виводить Слово в майбуття!

Л. Грицаєнко

ОСНОВИ КРАСНОМОВСТВА

Л.М. Грицаєнко

Л.М. Грицаєнко

ОСНОВИ КРАСНОМОВСТВА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Видання 2-ге, доповнене

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ТЕХНОЛОГІЙ ТА ДИЗАЙНУ

Л.М. Грицаєнко

ОСНОВИ КРАСНОМОВСТВА

Навчальний посібник

Видання 2-ге, доповнене

Рекомендовано Вченою радою Київського національного
університету технологій та дизайну як навчальний посібник
для студентів галузі знань 01 Освіта/Педагогіка

Київ
Видавничий дім Дмитра Бураго
2018

УДК 808.5 (075.8)
ББК 83.7я7
Г 85

Рекомендовано Вченою радою Київського національного
університету технологій та дизайну як навчальний посібник
для студентів галузі знань 0101 Педагогічна освіта
(протокол № 7 від 27 березня 2013 р.)

Рецензенти:

Мосенкіс Ю.Л. – доктор філологічних наук, професор Київського національного університету ім.Т.Шевченка;

Приченій Є.М. – доктор філософських наук, професор Київського національного університету технологій та дизайну.

Грицаєнко Л.М.

Г 85 Основи красномовства: навчальний посібник / Л.М. Грицаєнко. – Видання 2-ге, доповнене. – К: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. – 260 с.

ISBN 978-617-7349-71-5

У навчальному посібнику розглянуто історичні етапи розвитку красномовства та роль мистецтва слова в житті людини, суспільства. Теоретичний і практичний матеріал структуровано у два змістові модулі. У теоретичній частині через морально-етичний аспект подано розвиток мистецтва слова з найдавніших часів до часів імператорського Риму та розкрито особливості вітчизняного красномовства.

Практична частина містить плани семінарських занять, запитання для самоконтролю, теми наукових повідомлень та індивідуальні проблемні завдання. У посібнику подано ілюстративний матеріал з промов ораторів різних епох, з художніх та публіцистичних творів митців слова.

Розраховано на широку аудиторію педагогів, здобувачів вищої освіти і всіх, хто любить і шанує рідне слово, цікавиться ораторським мистецтвом та жанрами красномовства.

УДК 808.5 (075.8)
ББК 83.7я7

ISBN 978-617-7349-71-5

© Л.М. Грицаєнко, 2018

ЗМІСТ

Передмова.....	5
----------------	---

Змістовий модуль 1

ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК КРАСНОМОВСТВА У СТАРОДАВНЬОМУ СВІТІ ТА КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

1.1 ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

1.1.1 Концепція Слова у контексті вивчення дисципліни «Основи красномовства». Види ораторського мистецтва	7
1.1.2 Магія Слова на зорі розвитку людства	20
1.1.3 Мистецтво слова у Стародавній Греції.....	30
1.1.4 Римський період античного красномовства	52

1.2 ПРАКТИЧНИЙ БЛОК. Плани семінарських занять, завдання для самоконтролю та індивідуальної роботи

1.2.1 «Основи красномовства» як гуманітарна наука і навчальна дисципліна.....	69
1.2.2 Поняття про види ораторського мистецтва.....	75
1.2.3 Розвиток красномовства у Стародавньому світі.....	81
1.2.4 Виникнення і розвиток мистецтва слова у Стародавній Греції.....	87
1.2.5 Визначні оратори Стародавньої Греції.....	92
1.2.6 Римський період античного красномовства	98
1.2.7 Ораторське мистецтво епохи Середньовіччя	104
1.2.8 Розвиток красномовства в епоху Відродження і Просвітництва.....	109
1.2.9 Ораторське мистецтво кінця XIX – XXI століть. Неориторика.....	112

1.3 ТЕСТИ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

1.3.1 Тема: «Основи красномовства». Розділи та основні поняття класичної риторики. Види красномовства.....	117
1.3.2 Тема: Розвиток красномовства у Стародавньому світі	120
1.3.3 Тема: Виникнення і розвиток ораторського мистецтва у Стародавній Греції	124
1.3.4 Тема: Римський період античного красномовства	131

Змістовий модуль 2

ВИНИКНЕННЯ ТА ЕТАПИ РОЗВИТКУ КРАСНОМОВСТВА У СЛОВ'ЯНСЬКОМУ СВІТІ

2.1 ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

2.1.1 Красномовство дохристиянського періоду та епохи Київської Русі	135
--	-----

2.1.2 Віхи розвитку красного письменства та усної проповіді в XIV – поч. XVIII століть	150
2.2 ПРАКТИЧНИЙ БЛОК. Плани семінарських занять, завдання для самоконтролю та індивідуальної роботи	
2.2.1 Красномовство епохи Київської Русі.....	175
2.2.2 Історичний шлях розвитку мистецтва слова у XIV – XVII ст. Визначні проповідники – полемісти	179
2.2.3 Особливості розвитку красномовства в XVII – XVIII століттях	185
2.2.4 Найвидатніші представники ораторського мистецтва в XVII – XVIII століттях.....	189
2.2.5 Світочі людського духу, митці красномовства XVIII – поч. XIX століть.....	194
2.2.6 Визначні культурні діячі, пропагандисти українського мистецького слова в XIX – на поч. XX століть.....	197
2.2.7 Становлення і розвиток красномовства в XIX – на поч. XX століть	203
2.2.8 Відродження і трагізм долі українського слова в XX ст.....	206
2.2.9 Особливості красномовства XX – XXI століть. Формування духовної культури особистості у XXI ст.	214
2.3 ТЕСТИ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ	
2.3.1 Тема: Історичний шлях розвитку українського слова (Київська Русь – поч. XVIII ст.)	221
2.3.2 Тема: Розвиток красномовства на Україні кінця XVIII – початку XXI століть	228
КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ	235
ГЛОСАРІЙ	238
ВІДПОВІДІ НА ТЕСТИ.....	253
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	254

ПЕРЕДМОВА

Історія людства – це історія Слова. Збагнути всю величність і досконалість, довершеність і гармонійність, красу і силу мови намагається не одне покоління. В чому ж сила і таїна Слова?..

Слово є носієм двох планів: ідеального та матеріального, умовного і реального. Чому надаємо перевагу і як реалізується Слово у житті людини, суспільства? Ми владарюємо над Словом чи наше мовлення є лише початком у причинно-наслідковому ланцюжку життя? «Посієш Слово – пожнеш вчинок, посієш вчинок – пожнеш звичку, посієш звичку – пожнеш характер, посієш характер – пожнеш долю», – говорить народна мудрість. В чому ж детермінізм буття?

Слово – це велика відповідальність, як пам'ять – збереження традицій минулого, як сучасність – надбання духовного багатства та як майбутнє – обов'язок перед прийдешніми поколіннями.

Значимість і вагомість Слова повинен відчувати і усвідомлювати кожен, а особливо той фахівець, хто формує загальнолюдські цінності, ідеали; несе духовність народу, впливає як на людські долі, так і на політику держав, на майбутнє людства.

Слово віддзеркалює життя (культуру) і життя віддзеркалюється в мові. Мова «вербалізує» буття, відображає культурне явище, подію, факт у свідомості свого носія, тобто зберігає ментальну пам'ять народу. Мова є дзеркалом культури поколінь, цивілізацій. У мовному знаку – Слові на семантичному та культурному рівні закладена глибинна історія, глибинний зміст, мовне відчуття часу.

Слово є найважливішим «інструментом» науково-педагогічних, педагогічних працівників особливо у педагогічній, навчальній та організаційній діяльності. Наскільки майбутній педагог зрозуміє, відчує, збагне і усвідомить всю велич, силу і красу Слова, настільки воно стане деміургом, творцем у його житті, духовному зростанні, професійній кар'єрі. Фахова майстерність, професійна компетентність педагога виявляється через оволодіння комунікативною складовою – Словом. Формування комунікативної компетентності є важливою складовою професіограми викладача.

Курс «Основи красномовства» викладається майбутнім педагогам і спрямований на розширення гуманітарної підготовки здобувачів вищої освіти, формування духовності, розвиток творчої активності фахівця з метою самовдосконалення, самореалізації, конкурентноспроможності у сучасних умовах. Формування духовності пов'язане з вихованням патріотизму, національної свідомості особистості, яка виявляється через знання рідної мови, національної культури, історії; почуття причетності до долі свого народу, країни.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є творча, духовна спадщина митців красного письменства, ораторська майстерність промовців античності та сучасності.

Красномовство усне й писемне виражається через гармонійне поєднання раціонального – логосу та емоційного, пафосного Слова; через взаємодію морально-етичного й лінгвокультурологічного аспектів.

Красномовство розглядається в діахронічному аспекті та в синхронному. В історичному процесі – це формування духовності, культури, національної свідомості, тобто це й є історія Слова й історія народу. Через минуле розкриваються різнобарвні грані «красного», мистецького (естетичного, етичного, логічного, художнього, образного, емоційного, патетичного, повчального тощо) Слова.

На сучасному етапі – це функціонування Слова в жанрових різновидах: академічному, соціально-політичному, суспільно-побутовому, торговельному (рекламному), дипломатичному, військовому, церковно-богословському, судовому красномовстві.

Курс «Основи красномовства» покликаний відкрити скарбницю людського духу, душі через мистецьке Слово. Навчити студентів самовиразу та саморозкриттю, пам'ятаючи й усвідомлюючи відповідальність за подумане і сказане Слово.

Оскільки Слово – це код народу, вібрації Всесвіту; це програма Космосу для людства, перекладена на його мову.

Душа торкається пера,
А серце прагне Слова...
І ллється племіннь почуття на аркуш...
Там – життя основа.
Там все людське сія буття через віки, століття.
Слово всі таємниці відкрива.
Воно – місток в тисячоліття!

Йому довірено вершить
Минулі і майбутні долі;
Слову довірено чинить
Суд у життєвім видноколі!
І хай пливуть віки рікою...
У Книзі таїни буття
Перо безсмертною рукою
виводить Слово в майбуття!

Від автора

Змістовий модуль 1

ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК КРАСНОМОВСТВА У СТАРОДАВНЬОМУ СВІТІ ТА КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

1.1 ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

1.1.1 КОНЦЕПЦІЯ СЛОВА У КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ОСНОВИ КРАСНОМОВСТВА». ВИДИ ОРАТОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА

Найбільше і найдорожче добро в кожного народу – це його мова. Ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподівання, розум, досвід, почування

Панас Мирний

У Біблії сказано: «Спочатку було Слово і Слово було Бог». Слово як код розвитку людства, провідник духовної енергії Всесвіту, поєднання макросвіту космосу і мікросвіту духовності людини. Промовляючи Слово, ми формуємо думку, формуємо світогляд, визначаємо долю, історію свого народу та людства.

Особливої актуальності у наш час набуває формування духовності особистості в умовах розвитку інформаційної мережі Інтернет, яка породжує *«мережеву мову»*, *«мережеве суспільство»*, *«мережеве покоління»*, яке *«незалежно від віку, мови, статі, культури легко знаходить мову зі своїми однодумцями чи ровесниками з інших країн»*¹. Важливо в сучасних культурних реаліях при процесах глобалізації, інтеграції, інтернаціоналізації не втратити національно-культурну самобутність, самоідентифікуватися і разом з тим «бути в ногу з часом», а для цього необхідно сформувати, виховати духовну мовну особистість.

Актуальним є питання у курсі навчальної дисципліни «Основи красномовства», оскільки без оволодіння мистецтвом слова, культурою спілкування, творчими здобутками українських письменників, публіцистів, науковців неможливо досягти мистецтва комунікації у професійному спілкуванні, культури комунікативної взаємодії. Нової суті набуває Слово. *«Заговори, щоб я тебе побачив»* – ця Сократова мудрість пережила віки, і в мовленні кожної людини розкривається особистість: широта світогляду, глибина думки, інтелекту, фахова компетентність.

---

¹ Найдъонов О.Г. Світова інформаційна мережа, як нова форма культури / О.Г. Найдъонов // Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти: зб. наукових праць / за заг. ред. М.А. Журби – Частина 1. – Монреаль: ЦСП «НБК»; Северодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. – С. 9.

Науковці-дослідники глобалізаційних процесів підкреслюють, що у так званого «мережевого покоління» може розвиватися цинізм та нігілізм, розчарування в авторитетах та у власній державі, нівелюватися патріотичні мотиви. За словами Г. Сагач: *«Зникнення родоначальних архетипів може призвести до величезних духовно-моральних втрат суспільства..., творення деструктивного типу культури, коли суб'єкт виявляє недостатню здатність долати суперечності, труднощі, не має потенції для стабілізації ситуації»*¹.

Враховуючи глобалізаційні та євроінтеграційні процеси, освіта має змінювати методологію соціально-гуманітарних наук. На думку Т. Чаркіної головною ідеєю повинно бути *«формування почуття дотичності до світової та європейської спільнот», але при цьому потрібно знаходити баланс «між формуванням національної самосвідомості й космополітичним мисленням»*². Тому у навчальному курсі «Основи красномовства» вивчаємо та аналізуємо виступи, промови, твори визначних особистостей різних історичних періодів у культурному, лінгвістичному та морально-етичному. Досліджуємо історичні та сучасні ціннісні культурні і мовні явища, що збережені в мові як культурні елементи і передані через тексти у мовну суспільну практику.

Лінгвокультурологічний аспект мистецтва слова розкривається через вивчення творчої спадщини промовців, вчителів, філософів Стародавньої світу. Філософські теорії, наукові відкриття, започатковані жанри мистецтва, «культ живого слова» у Стародавній Греції заклали основи культурного фундаменту для подальших поколінь. Ісократ у «Панегірику» писав: *«У розумі і красномовстві Афіни своїх суперників випередили настільки, що стали справжньою школою всього людства»*. Проникнення в культуру античного світу відбувається через дослідження мовних явищ і культурних концептів, тобто, коли мова у лексичних одиницях «втілює, зберігає і транслює культуру»³

Оскільки як мова, так і культура становить собою відкриту, динамічну систему, то зміни, які об'єктивно протікають у кожній із систем, сприяють її оновленню, трансформації і взаємодії. Розвиток комп'ютерних технологій та розширення всесвітньої мережі Інтернет, які є реаліями сучасної культури, спричинили зміни, перш за все, на лексико-семантичному рівні. У мові активізувалися номінативні процеси, у результаті яких утворилася значна кількість мовних знаків, лексичних одиниць, термінологічного характеру, а тому більшість лінгвістів відзначає, що мовна сфера все більше інтернаціоналізується. Л. Мацько, аналізуючи сучасний стан української мови, вказала на об'єктивність змін і доречність лексичних запозичень: *«Входження України в європейський економічний простір розімкнуло внутрішні мовленнєві межі хвилею іншомовних запозичень, доцільних і*

---

¹ Сагач Г.М. Вибрані твори: в 5 т. Ділова риторика.. – Т. 3. Добротословіє – Рівне: ПП ДМ, 2006. – С. 231.

² Чаркіна Т.І. Глобалізація: соціально-культурний аспект / Т.І. Чаркіна // Versus. – 2016. – № 1(7) – С. 40.

³ Маслова В.А. Лингвокультурология [Электронный ресурс] / В.А. Маслова – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/maslova/01.php

недоцільних. Необхідним є запозичення окремих загальноосвітніх інтегративних понятійних позначень, зумовлених глобалізаційними соціокультурними процесами, через які національна культура змушена занурюватися у простір глобальної комунікації й вести діалоги з іншими культурами»¹.

Синтезуючи лінгвістичний та культурологічний аспекти навчальна дисципліна «Основи красномовства» вивчає взаємодію мови і культури через слово. Мова розглядається як форма культури і словесне мистецтво як культура, при цьому відстежуються національні концепти української культури, національні традиції, звичаї, обряди, фольклор, міфологія, що сприяє формуванню духовності особистості, відчуття її приналежності до певної культури і водночас людиною всесвіту

Як слушно зазначає Г. Сагач, у глобалізованому суспільстві виникає *«потреба у людях особистісного типу, які вміють самостійно мислити, переконувати живим словом, спонукати до дії в ім'я торжества Істини, Добра, Краси, а також Віри, Надії, Любові»*², тобто виникає потреба у формуванні духовної особистості, орієнтованої на міжкультурний діалог, але обов'язково із збереженням національної самобутності та ідентичності.

Через віки і тисячоліття найбільшим скарбом і найбільшою розкішшю, перефразовуючи слова Антуана де Сент-Екзюпері, залишається людське спілкування, взаєморозуміння між людьми, милосердя, доброта, тобто – краса людської душі. Тому у сучасному світі важливо ні в якому разі не втратити живе Слово, радість спілкування, духовне творче зростання особистості.

У 50-их роках ХХ ст. у «Листах до сина» великий педагог В.О. Сухомлинський писав: *«Якщо не поліпшиться виховання, ми наплачемося з математикою, електронікою і космосом... Найголовніший засіб самовиховання душі – краса. Краса в широкому розумінні – і мистецтво, і музика, і сердечні відносини з людьми»*.

У кінці 50-х років минулого століття на сторінках «Комсомольської правди» обговорювалась тема, яка отримала назву «дискусія між фізиками і ліриками», тобто роль літератури, мистецтва у часи науково-технічного прогресу. Письменник **М.Т. Рильський** у поезії «Діалог» (1959 р.) майстерно розв'язав дилему. Не дискутуючи і не нав'язуючи свої думки, поет риторично запитав:

Як же так убого ви живете,
Чом так занепали, ви, скажіть,
Щоб у дні космічної ракети
Солов'я не в силі зрозуміть?

Слово, мистецтво відчиняє неосяжні обрії краси світу, радості життя. Коли воно входить у духовний світ людини, то доторкається до ніжних струн

¹ Мацько Л.І. Стилїстика й історія української літературної мови у лінгводидактичному полі підготовки українських філологів [Електронний ресурс] / Л.І. Мацько / – Режим доступу: <http://litmisto.org.ua/?p=19539>.

² Сагач Г.М. Вибрані твори: в 5 т. Риторика. – Т. 1. Златоуст – Рівне: ПП ДМ, 2006. – С. 5.

серця, найпотемніших глибин душі... Найтонші людські почування, почуття і довершеність думки знаходять своє вираження через Слово.

Мистецтво слова у Стародавній Греції називалося «елоквенцією» (лат. *eloquencia*), що перекладалося як «красномовство» – **вміння красиво говорити**.

Мовлення – це краса душі, виражена в слові через силу розуму, (риторичне поняття логосу), через силу почуття, пристрасть (пафос), дотримуючись суспільних та морально-етичних принципів, канонів (риторичне поняття етосу промовця). Визначний педагог мистецтва красномовства ХІХ ст., викладач Царськосельського ліцею М.Кошанський писав: *«Якщо красномовство розуму з'єднається з красномовством серця, то майже немає сил їм протистояти»*¹.

Через гармонійне поєднання логосу, етосу, пафосу, через мовлення розкривається людська особистість. *«Нічого нема прекраснішого за досконалого оратора»*, – писав Цицерон.

Навчальна дисципліна «Основи красномовства» покликана через призму історії, минулого та сучасного, переломити різнобарвні грані «красного», мистецького (естетичного, етичного, логічного, художнього, образного, емоційного, пафосного тощо) Слова. Вся життєва історія людства закодована у мислеформах, які знаходять своє вираження через мистецтво Слова.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є творча, духовна спадщина митців красномовства, ораторська майстерність промовців античності та сучасності.

Метою викладання навчальної дисципліни «Основи красномовства» є використання риторичної спадщини, культурних надбань рідного народу і людства у професійній сфері педагогів для створення ефективного комунікативного процесу, формування риторичної культури особистості з ефективним мисленням та якісним мовленням.

Отже, при викладанні курсу «Основи красномовства» акцентується увага:

- на історії красномовства, промовах риторів, щоб, пізнаючи творчу майстерню промовців минулого і сучасності, студенти розкривали для себе їх педагогічну майстерність і вміння володіти аудиторією слухачів;

- на виробленні у майбутніх педагогів комунікативної компетентності, тобто здатності продукувати, створювати текст та виголошувати його перед аудиторією, ефективно користуючись засобами мови в різних життєвих ситуаціях з дотриманням мовної етики;

- на формуванні духовного світу педагога шляхом засвоєння класичної та національної риторичної спадщини мислителів давнього і сучасного світу про ораторське мистецтво;

- на формуванні потреби постійного духовного збагачення, зростання та прагнення до професійного вдосконалення; саморозвитку.

---

¹ Сагач Г.М. Золотослів: навч. посіб. – К.: Райдуга, 1993. – С. 31.

Важливим є вивчення красномовства (мистецтва висловлення думки) як в діахронічному аспекті (в період історичного розвитку), так і в синхронному – функціонування мови і мовлення на сучасному етапі.

Мистецтво красномовства нині функціонує у всіх жанрових різновидах: академічному, політичному (соціально-політичному), дипломатичному, військовому, релігійному (церковно-богословському), судовому, суспільно-побутовому, торговельному (рекламному). Наука про мистецтво слова, що реалізується в усіх сферах життя, знаходить своє мовне вираження у науковому, публіцистичному, офіційно-діловому, художньому, суспільно-побутовому, конфесійному та епістолярному стилях. Кожен вид ораторського мистецтва послуговується певним стилем.

Красномовство в історичному процесі – це формування нашої духовності, культури, національної свідомості, це і є історія українського Слова: слова писемного і усного, народного слова. З часом «красне слово» шліфується в усному живому мовленні, передається з покоління в покоління, відточується і виблискує всіма довершеними гранями, стає діамантом думки, енергії, переходить у безсмертя і відсвічує всіма гранями з минулого теперішнім та майбутнім поколінням – це народна творчість з усією жанровою палітрою: казок, приказок, прислів'їв, гуморесок, пісень, дум, балад, легенд...

Давнє писемне слово увічнене в літописах, грамотах, житіях, повчаннях, словах («Слово про закон і благодать», «Слово про похід Ігорів»). Подальший розвиток Слово знаходить у мовотворчості світочів людського духу, сподвижників правди і волі, починаючи з І. Вишенського, Г. Смотрицького, М. Смотрицького, Захарія Копистенського, К. Транквіліона-Ставровецького; плеяди ректорів та викладачів Києво-Могилянської колегії, а згодом – академії: Іова Борецького, Петра Могили, Інокентія Гізеля, Лазара Барановича, Іоанікія Галятовського, Антонія Радивиловського, Симеона Полоцького, Єпіфанія Славинецького, Стефана Яворського, Феофана Прокоповича; письменників: Г. Сковороди, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, Панаса Мирного, М. Коцюбинського та інших. Корифеї театру, які пропагували Слово як мистецтво: М. Старицький, І. Карпенко-Карий, М. Кропивницький, М. Заньковецька...

При вивченні курсу «Основи красномовства» через призму історичного розвитку Слова відстежується формування видів красномовства: культури народу, звичаїв, традицій (суспільно-побутове красномовство), розвиток науки та освіти через академічне красномовство (братські, гільдійські, парафіяльні школи, Інститут Живого слова та інші структури освітніх навчальних закладів), а також через твори представників освітянської ниви. Історія народу та становлення державності простежується через політичне, військове, дипломатичне красномовство; світ вірувань – через релігійне Слово.

Ще в часи Стародавньої Греції Аристотель визначав три види красномовства: судовий, дорадчий, епідейктичний (похвальний).

Поль Сопер (1906 – 1988 рр.), автор популярної книги «Основи мистецтва мовлення» (1956 – 1958 рр.), акцентуючи увагу на меті повідомлення, поділяв на два види: інформаційний та агітаційний¹.

В. Вандишев у навчальному посібнику «Риторика» розрізняє такі типи виступів (залежно від мети повідомлення): розважальна промова, інформаційна, надихаюча, переконуюча, агітаційна та основні жанри ораторського мистецтва: промова академічна, урочиста, судова, соціально-політична, церковно-богословська, соціально-побутова².

Г. Сагач та В. Молдован у навчальному курсі риторики визначають такі види красномовства: академічне, судове, соціально-політичне, церковно-богословське, соціально-побутове, дипломатичне, військове, лекційне³, проте Г. Сагач виокремлює додатково торговельне (рекламне) та дискусійне красномовство.

У даному навчальному посібнику увага зосереджується на загальноприйнятих у курсі риторики видах красномовства.

Академічне красномовство – це вид словесного мистецтва, тобто промова, ораторська діяльність педагога, який викладає, популяризує досягнення науки на рівнях освіти повної загальної середньої (початкова, базова середня, профільна середня) та рівнях професійної і вищої освіти або діяльність науковця, який доповідає про результати дослідницько-інноваційного характеру або власного наукового дослідження, що має наукову новизну, теоретичне та практичне значення.

Слово «академічний» походить від грецького «академія» – так називали сади, що нібито належали міфічному героєві Академу. Згодом цим словом почали називати філософську школу, засновану Платоном саме в цій місцевості.

Риси академічного красномовства залежать від психологічних, індивідуально-особистісних ознак та віку аудиторії. Головними рисами є: науковість, доказовість, бездоганна логічність, точність мислення; чітка, позбавлена будь-якої двозначності, термінологія. Проте в залежності від освітніх рівнів, популяризуючи досягнення науки, педагоги, вчені використовують не лише науковий стиль, але й елементи художнього, публіцистичного та інших стилів, щоб досягти мети повідомлення.

До жанрів академічного красномовства С. Абрамович відносить: наукову доповідь, наукове повідомлення, лекцію (наукову та науково-популярну), виступ на семінарському чи практичному занятті, бесіду⁴.

---

¹ Сопер Поль. Основи мистецтва мовлення [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://krotov.info/lib_sec/18_s/sop/er_00.htm

² Вандишев В.М. Риторика: екскурс в історію вчень і понять: навч. посіб. – К. : Кондор, 2003. – С. 15-16, 36.

³ Молдован В.В. Судова риторика: теорія і практика: навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – С. 30-32.

⁴ Абрамович С.Д. Мовленнева комунікація: підруч. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – С. 55.

Г. Сагач академічне красномовство поділяє на три види: власне академічне (наукова доповідь, реферат, огляд, дискусія), вузівське красномовство (цикл лекцій), шкільне красномовство (шкільна лекція, розповідь, бесіда); а також лекційно-пропагандистський вид, що має підвиди: науково-теоретичні, науково-методичні, науково-популярні лекції; кінолекція, лекція-екскурсія, лекція-концерт, лекція-інструктаж, лекція-інформація, лекція-показ та ін.¹

Досвідчені педагоги широко використовують також різноманітні форми діалогу зі слухачами: колоквиум, дискусію, диспут, усну рецензію, обговорення, «мозковий штурм» та ін. Деякі з цих жанрів мають письмові аналоги: наукова доповідь – стаття, усна (письмова) рецензія тощо.

Судове (юридичне) красномовство – це вид словесного мистецтва, тобто виступи, ораторська діяльність юристів, підсудного та цивільних осіб у процесі розгляду судової справи з позицій законодавства.

Судове красномовство виникло в Стародавній Греції, яка не мала розвинутої судової системи, тому люди самі себе захищали у суді. Для написання промов вони зверталися до письменного населення – логографів, які згодом почали називатись «софістами». Промови на захист самого себе чи прославлення, увіковічнення себе в античні часи називалися «апологіями»: «Записки про галльську війну» Цезаря, «Апології Сократа» Платона.

Основними особливостями судової промови, в порівнянні з іншими видами ораторського мистецтва, є: офіційний характер, полемічність, стислість, лаконічність викладу фактів, гранична чіткість висловлювань, наявність усталених мовних зворотів, спрямованість (до суду); попередня зумовленість змісту (справа, яку слухає суд); підсумковий характер судової промови. Характерним є офіційно-діловий стиль, підстиль – юридичний та законодавчий. Проте в одній з праць російського автора П. Сергеїча (П. Пороховщикова), створеній на рубежі XIX – XX століть («Мистецтво промови на суді»), юридичне красномовство розглядалося не лише як підготовка промов для судового засідання (юридична оцінка дій, моральна оцінка злочину, допит свідків, експертиза та ін.) Автор наголошує на таких комунікативних якостях мови, як: чистота, ясність, пафос; а розділ книги «Квіти красномовства» присвячений мовним прикрасам (антитезам, метафорам, порівнянням та іншим риторичним зворотам), тобто лексичному багатству та естетичності.

До жанрів судового красномовства належать: звинувачувальна (прокурорська) промова, захисна (адвокатська), самозахисна та промова потерпілого. «Судова промова – це промова, звернена до суду та інших учасників судочинства і присутніх при розгляді кримінальної, цивільної, адміністративної справи, в якій містяться висновки щодо тієї чи іншої справи»². Судовій риторичній характерний мовний етикет із особливими формами мовного

¹ Сагач Г.М. Риторика: навч. посіб. для студ. серед. і вищ. навч. закл. – К.: Ін Юре, 2000. – С. 327.

² Молдован В.В. Судова риторика: теорія і практика: навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – С. 35.

звернення до судді – «ваша честь», а також окремі звороти офіційно-ділового стилю.

На сучасному етапі, з побудовою правової демократичної держави, популярності набуває судове красномовство. Його тенденції відображені у навчальних посібниках: «Риторика загальна та судова» Абрамовича С.Д., Молдована В.В., Чикарькова М.Ю., «Судова риторика: теорія і практика» Молдована В.В. та ін.

Політичне красномовство – це вид словесного мистецтва, тобто, промова оратора, що відстоює, захищає інтереси тієї чи іншої політичної сили, пропагує важливі суспільно-політичні ідеї, формує громадську думку або роз'яснює якусь суспільно-політичну ситуацію.

Г. Сагач, В. Молдован, В. Вандишев визначають цей вид як соціально-політичне красномовство, оскільки воно тісно пов'язане із темами як політичного, так і соціального характеру і покликане вирішувати соціальні проблеми, конфлікти. Л. Мацько, О. Мацько у навчальному посібнику «Риторика» використовують термін «політичне красномовство», яке поділяється на політичну та мітингову промови¹.

В. Молдован у соціально-політичному красномовстві виокремлює такі жанри: промова агітаційна, парламентська, доповідь та політогляд².

Найбільш розгалужену систему жанрів політичного красномовства подає С. Абрамовича. До основних жанрів належать: політична промова, політична доповідь, політична бесіда, політичний виступ, політичний огляд, політична інформація. За сферою функціонування політична промова є парламентська, мітингова та воєнна³.

Споконвіку люди намагалися силою слова, мистецтвом переконання розглядати проблеми гармонійності суспільних відносин або вирішувати питання боротьби за владу, у якій вступали в конфлікт інтереси різних класів, партій, держав. За часів Аристотеля відомі види дорадчого та епідейктичного красномовства – це політичні виступи в залежності від мети та теми (проблеми) повідомлення. На публічних зібраннях афінян вирішуються як долі країн і народів, так і окремих громадян.

У часи античної Греції політичне красномовство набуває великої популярності у зв'язку з демократичністю устрою, з бажанням населення вести спосіб життя на показ, демонструючи свої знання, ерудицію перед слухачами. Греки з великою любов'ю і шаною відносились до живого Слова, вважаючи його «божественним даром». Любили влаштовувати змагання, демонструючи не лише фізичну силу, а й майстерність мистецтва у всіх духовних проявах: музики, слова, поезії, співу та ін.

---

¹ Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. – К.: Вища шк., 2003. – С. 201.

² Молдован В.В. Судова риторика: теорія і практика: навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – С. 30.

³ Абрамович С.Д. Мовленнева комунікація: підруч. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – С. 66.

Політичне красномовство в античні часи формується в окремий вид «на ґрунті так званої епідейктичної (урочистої) риторики, але без пишнот та панегірично-урочистого тону»¹ або, інша точка зору, – на базі дорадчого красномовства.

За часів правління Ю. Цезаря в Римській імперії започатковується у письмовій формі публіцистичний стиль – стиль преси і журналістики, яким послуговується політичне красномовство. Характерними рисами стилю, що використовується у громадсько-політичному житті суспільства, є ідейність, політичність, конфліктність, використання емоційно забарвлених слів, суспільно-політичної лексики, риторичних запитань, вигуків, окличних речень, повторів. Промовець у виступі відображає особисте, суб'єктивне ставлення до тієї чи іншої проблеми, але з об'єктивних причин проблема завжди залишається надособистісною і це визначає підвищену ідейність політичної промови.

У наш час швидко розвивається як парламентське, так і мітингове красномовство. Особливого значення воно набуває в умовах поширення засобами масової комунікації – преса, радіо, телебачення, Інтернет. У нинішній Україні змагаються за владу більше сотні політичних партій, тому палітра ідейної наповнюваності політичної промови різнобарвна, неповторна, що відбиває складність політичного, економічного, культурного та духовного життя народу.

Релігійне (церковно-богословське) красномовство – це вид словесного мистецтва, тобто промови священнослужителів на релігійну тематику або оцінка тієї чи іншої церковної, світської події через релігійні канони, коментарі до Біблії, творів Отців церкви та інших Святих Писань. Мета слова Божого – вплинути на душевний стан людини.

Гомілетика як християнська риторика спрямована до мирян, віруючих, щоб повернути їх до християнського віровчення, викликати почуття вдячності Богу, виховувати моральні чесноти.

Релігійне красномовство характерне не лише для християнської культури. Коріння вірувань всіх народів сягають у давнину, з усвідомленням людини себе у світі природи та суспільства. Людина живе вірою, надією, сповнена любові. Це надає сенс життю. У суспільстві завжди знаходяться люди (священники, брахмани, жреці та ін.), що словом, як магією, впливають на серце і душу мирян. Заставляють їх задуматись над природою, життям, Всесвітом...

Конфесійний стиль, що обслуговує релігійні потреби суспільства, характеризується багатством мови, повчальністю, церковно-богословською лексикою, образністю (епітети, порівняння, метафори, паралелізми, гіперболи, антитези, анафори, повтори). Афористичність промов, емоційність та раціональність, естетичність та етичність, філософічність та дидактичність – все це розкриває безмежні можливості релігійного красномовства.

---

¹ Абрамович С.Д. Мовленнева комунікація: підруч. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – С. 60.

«Не хлебом единым будет жить человек, но всяким словом, исходящим из уст Божиих» (Матф. 4:4).

Безсмертними стають жанри церковно-богословського красномовства: апокрифи, послання, літургії, псалми, житія Святих, проповіді та молитви, звернені до Бога, натхненні Святим Духом та сповнені Божою благодаті і наближені до життєвих насущних проблем людини.

Суспільно-побутове (соціально-побутове) красномовство – це вид словесного мистецтва, тобто влучне висловлювання у певній ситуації, при певних обставинах або урочисте слово з нагоди якоїсь важливої події, дати.

З давніх-давен люди спілкувалися при допомозі слова, обмінювалися думками, враженнями: жартували, вітали, вихваляли, співчували, розраджували, втішали. Мовна палітра багатогранна, оскільки в суспільно-побутовому красномовстві передаються з уст в уста, з покоління в покоління казки, пісні, коломийки, легенди, анекдоти, жарти, прислів'я, приказки, загадки, гуморески. До цього виду красномовства також належать: вітальні, ювілейні, похвальні (панегіричні) промови, вітальне слово, застільні (тости), ритуальні (слово з приводу хрестин, весілля, похорону – надгробне слово (некролог), поминальне (епітафія).

Стиль промов строкатий. Крім розмовного стилю, суспільно-побутове красномовство послуговується художнім, публіцистичним та іншими стилями, залежно від мети повідомлення та освітнього, професійного, культурного розвитку промовця. Найчастіше такі виступи бувають імпровізованими, залежно від ситуації, обставин, що склалися. Виступаючий у процесі мовлення, в першу чергу, демонструє свою ерудицію, вміння говорити логічно, емоційно, грамотно, лаконічно, стисло, точно, виразно. Стиль може бути від урочистого, величального до «зниженого».

Римський оратор Цицерон, розробляючи теорію риторики, писав: *«Істинно красномовний той, хто звичайні речі виражає просто, великі – велично, а середні – помірно».*

Суспільно-побутове красномовство відіграє велику роль у житті кожної людини, при вирішенні повсякденних проблем, а також у соціальному, інформаційному, експресивному, спонукальному спілкуванні. Поль Сопер, досліджуючи вплив мовлення на особистість, відзначав: *«Мовлення – щось більше, ніж механічно вимовлений ряд звуків, який виражає миттєві спостереження і настрої, що переповнюють у цю мить того, хто говорить. Мовлення – це людина в цілому»¹.*

Суспільно-побутове красномовство відображає рівень культури народу. Воно живиться всіма видами красномовства: політичним, академічним, церковно-богословським та ін. Культура мовлення людини відтворює загальний рівень розвитку суспільства. Зокрема в Стародавньому Єгипті мистецтво слова досягло такого розвитку, що у «Повчанні» своєму синові візир

---

¹ Сопер Поль. Основи мистецтва мовлення [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://krotov.info/lib_sec/18_s/sop/er_00.htm

фараона Птахотепа писав: *«Шукаєш слова, дорогоцінного, мов зелений камінь [смарагд], а знаходиш його у рабині, яка меле зерно»*¹.

При вивченні навчальної дисципліни «Основи красномовства», простежуючи життя слова, цитуючи кращі зразки з фольклору, із творів письменників, проповідників, педагогів, юристів, політиків та інших просвітителів людського духу, формується у студентів національна свідомість, патріотизм, громадянська зрілість, загальнолюдські моральні риси, тобто якості особистості суспільної спрямованості професіограми педагога.

Про благодатний вплив мистецького, естетичного, етичного, патріотичного, гуманістичного Слова на формування особистості вказував у свій час Ф. Прокопович у праці «Про риторичне мистецтво», звертаючись до молоді: *«Приступивши до школи красномовства, знайте, що ви прагнете до такої почесної справи, яка сама по собі справді настільки корисна, що її належить викладати не лише для вашого добра, а й на благо... Батьківщини... це є та цариця душ, княгиня мистецтв, яку всі вибирають з уваги на достоїнство...»*².

У сучасному світі, який увійшов у третє тисячоліття, незмінною складовою будь-якої діяльності залишається **комунікативна компетентність**, яка є важливою у професійній характеристиці майбутнього педагога.

Важливість комунікативної компетентності, що формується при викладанні навчальної дисципліни «Основи красномовства», відображена у професіограмі педагога, яка сформована у курсі педагогіки вченими: С. Максимюком, В. Сластьоніним, Є. Антиповою, М. Болдиревим. Якості особистості педагога розкриваються через професійно-педагогічну спрямованість, до складу якої входить поряд з етичними категоріями (любов до дітей, щирість, скромність, самокритичність, оптимізм та ін.) також комунікативність, виразність мовлення педагога, твердість і послідовність у словах і діях. У вимогах до психолого-педагогічної підготовки відзначаються комунікативні уміння і навички: встановлювати педагогічно доцільні відносини із студентами, батьками, колегами; регулювати внутрішньо-колективні та міжколективні відносини; знаходити потрібні форми спілкування...; передбачати результат педагогічної дії у процесі навчання.

Педагогічна майстерність розкривається у досконалому оволодінні «божественним даром» – красномовством, що означає «здатність, уміння гарно, майстерно говорити; ораторський хист. // Майстерність, доладність мови»³.

Навчальна дисципліна «Основи красномовства» викладається поряд з дисципліною «Риторика», які доповнюють одна одну і взаємодіють при формуванні як узагальнених (пізнавальних, творчих, соціально-психологічних,

---

¹ Абрамович С.Д. Мовленнева комунікація: підруч. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – С. 73.

² Прокопович Ф. Філософські твори. Т. 1. Про риторичне мистецтво [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litorus.org.ua/procop/proc106.htm>

³ Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2004. – С. 461.

особистісних та ін.), так і професійних компетентностей, серед яких однією з найважливіших для майбутнього педагога є комунікативна.

Безпосередній контакт дисципліни «Основи красномовства» відбувається в процесі інтеграції, об'єднання змістових компонентів або при утворенні взаємозв'язків з такими навчальними дисциплінами, як: «Риторика», «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Філософія», «Історія української культури», «Історія України», «Психологія», «Етика та естетика», «Логіка», «Релігієзнавство», «Комунікативні процеси у педагогічній діяльності» та ін.

При аналізі інтеграційних зв'язків навчальних дисципліни: «Психологія», «Етика та естетика» спільно з «Основами красномовства» формуються такі узагальнені компетентності:

- творчі (здатність творчо застосовувати отримані знання для вирішення завдань, проблем);

- пізнавальні (здатність оцінити вивчений матеріал і використовувати отримані знання для вирішення практичних завдань, здатність самостійно набувати знання з різних інформаційних джерел);

- соціально-психологічні:

- здатність дотримуватись норм поведінки. В риторичі діє «золоте» правило: *«Не зашкодь іншому»*. Платон відзначав: *«Риторика – найбільше добро для людей»* і «Якщо хто вирішив оволодіти красномовством по-справжньому, він повинен бути людиною справедливою»;

- здатність розуміти цілісність і взаємозалежність світу і знаходити своє місце в ньому, самостійно вибрати шляхи і засоби для своєї мети.

Дисципліна «Основи красномовства» сприяє вихованню морально досконалої і гармонійно розвиненої людини. *«Батько риторики... Цицерон писав: «Краща у світі мета – стати хорошою людиною»¹*, а для педагогів це повинно стати постулатом у житті.

Підвищує та оптимізує процес підготовки фахівців змістова інтеграція навчальних дисциплін: «Риторика», «Історії української культури», «Історії України» з «Основами красномовства». Красномовство в історичному процесі – це формування нашої духовності, культури, національної свідомості, це і є історія українського Слова: Слова писемного, усного, а в ораторському мистецтві ще й – живого.

Таким чином «Основи красномовства» як навчальна дисципліна відіграє значну роль в контексті підготовки фахової компетентності педагога. Міждисциплінарні зв'язки вказують на новий підхід у формуванні професіограми фахівця, яка повинна базуватися не тільки на тріаді: знання-уміння-навички, а на формуванні компетентностей, тобто здатності випускників діяти в реальних професійних і життєвих ситуаціях з відповідальністю.

Навчальна дисципліна «Основи красномовства» сприяє формуванню національно свідомої, інтелектуальної, творчої духовної особистості

---

¹ Сагач Г.М. Золотослів: навч. посіб.– К.: Райдуга, 1993. – С. 4.

інтелігентної людини, яка досконало знає і володіє всіма видами та жанрами красномовства, комунікативно виправдано користується засобами рідної мови у конкретній ситуації спілкування, пропагує загальнолюдські ідеали та моральні цінності, прагне до самоосвіти, самовдосконалення, професійного зросту.

Професійна компетентність педагога виявляється через оволодіння комунікативною складовою, головним інструментом педагогічної діяльності «Словом», та має вирішальне значення для досягнення успіху у відповідальній, важливій справі – це навчання та виховання людини майбутнього.

Видатний педагог, Вчитель В.Сухомлинський писав про мистецтво володіння Словом, мовою: *«Слово – це найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру. Вміти користуватися ним – велике мистецтво. Словом можна створити красу душі, а можна й спотворити її»*.

Відповідальність за мовлення повинна усвідомлювати кожна людина, а особливо – педагог – одухотворений інтелігент, справедливий вчитель-інтелектуал, златоуст, вчитель-майстер, *«який володіє секретами переконуючої комунікації засобами живого слова, ... який зберіг власну душу чистою, любляче серце не втомленим, вуста неложними, розум осяяний благодаттю істини, золоте слово добра й правди окриленим через власну життєтворчість, індивідуальність мікрокосмосу в макрокосмосі «планети людей»¹*.

Підвищення якості освіти неможливе без повернення до давнього трівіуму, до базових класичних наук, у складі яких є риторика як «княгиня мистецтв», «цариця душ»².

Особливої актуальності набуває навчальна дисципліна при підготовці фахівців для системи освіти, для педагогічної роботи. Важко перебільшити роль педагога, оскільки праця з підростаючим поколінням спрямована на формування та виховання особистості майбутнього, а це значить – долі та історії країни.

---

¹ Сагач Г.М. Риторика: навч. посіб. для студентів серед. і вищ. навч. закладів. – К.: Ін Юре, 2000. – С. 171.

² Сагач Г.М. Золотослів: навч. посіб. – К.: Райдуга, 1993. – С. 6.

1.1.2 МАГІЯ СЛОВА НА ЗОРІ РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА

*Мова – річ не матеріальна,
але постійно матеріалізована.
Мова – це живе функціонування
народного духу, а не одних
мертвих знаків...*

Павло Мовчан

У кожного народу своя духовна культура, традиції, спосіб життя знаходять вираження через Божественний дар – Слово. Мова, мовлення є ланцюжком між поколіннями і відображає весь спектр діяльності людини у матеріальному та духовному світі. В усній та писемній формі Слово несе високодуховну, всепланетарну культуру людства, виокремлюючи народності, підкреслюючи неповторність особистості і, разом з тим, синтезуючи її у світовий образ людства.

Красномовство тієї чи іншої епохи ми пізнаємо із стародавніх текстів, з уривків творів, які дійшли до наших днів через тисячоліття, пережиті катаклізми та загиблі цивілізації. Справа писця високо цінилася в усі часи. В уривках з книги «Прославление писців» дізнаємося про велику шану до митців Слова, повагу до духовної праці людини, любов до мудрості, поетичного слова однієї з найдавніших цивілізацій світу – Єгипту.

Книга цінніша розписаного надгробника і міцніше стіни. Написане в книгах відтворить будинки і піраміди в серцях тих, хто повторює імена переписувачів, щоб на устах була істина...

Побудовані були... будинки. Але вони зруйнувалися, жерці заупокійних служб зникли... Але імена їх вимовляють, читаючи ці книги... пам'ять про тих, хто написав їх, вічна¹.

З історичних джерел, з письмових пам'яток перед нами постає кожна епоха, неповторність культури, звичаїв та обрядів, але спільними є прагнення людини пізнати себе у світі, пам'ятати минуле, зрозуміти сучасність і вимріяти майбутнє.

Мистецтво красномовства розкриває сторінку пізнання. Воно є незбагненною магією, якою користується людство, виражаючи себе через Слово.

*Сейчас я далеко, нас разделяет время,
Мои труды отлиты в строчек путь.
Кому, скажи, по силам станет бремя
Свечу, что нарисована, задуть?!²*

Нагарджуна (древнеиндийский философ)

¹ Мудрость тысячелетий: энциклопедия / автор-состав. В. Балязин. – М.: ОЛМА-ПРЕСС; ОАО ПФ "Красный пролетарий", 2006. – С. 18.

² Нагарджуна. Дорогоцінна гірлянда [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=ycimCQAAQBAJ&pg=PA17&lpg=PA17&dq>

Однією з найдавніших пам'яток Асирії є «Повчання писця Ахікара», який жив у VIII – VII ст. до н.е. і служив при дворі царя Синахвриба (705 – 681 рр. до нашої ери). Уривки з тексту є законами красномовства, етичними повчаннями, які не втратили актуальності через плин часу:

Да не изрекают уста твои слов, которые не обдуманы в сердце. Ибо лучше споткнуться мысленно, чем споткнуться в разговоре.

*Если услышишь слово секретное, то пусть в душе твоей оно и умрет. Никому не открывай того секрета, дабы он не стал пылающим углем
Во рту твоём, не обжог языка твоего, не причинил страданий душе
Твоей и не заставил тебя возрощать против бога¹.*

Вічними, завжди хвилюючими і сучасними є етичні поняття: справедливість, честь, відданність, чесність, розсудливість, поміркованість, а також питання сутності життя на землі та вічності, безсмертя.

Вважають, що шумери першими сформулювали афоризм: «Пам'ятай про смерть» згодом трансформований у латинський «*memento mori*». У «**Поемі про Гільгамеша**» головний герой шукає безсмертя, прагне досягнути вічного життя, але згодом змиряється з волею богів, оскільки життя хоч і складне, але його слід любити, насолоджуватись кожною миттю, бо після смерті не буде нічого, окрім пам'яті за добрі діяння, славні вчинки. Цю думку підтвердив Гільгамеш – історична постать, п'ятий правитель першої династії міста Урука (столиця шумерів). Остаточний варіант поеми був завершений вавилонянами.

У науковій літературі порівнюють «Поему про Гільгамеша» з іншими творами, наприклад: Гомера «Іліада», «Одісея», та писемними пам'ятками, зокрема з єгипетською «Книгою Мертвих» в епізоді подорожі Гільгамеша за безсмертям до ріки Смерті, тобто у потойбічний світ. Близькими є картини зображення всесвітнього потопу в шумерській поемі та у Біблії:

Шість днів, сім ночей гуляє вітер,
Буря потопом вкриває землю.
Із приходом сьомої днини
Буря з потопом війну урвали,
Ті, що билися, наче військо.
Упокорилось море, затиш ураган,
Потоп упинився...
Із приходом сьомої днини
Виніс голуба і відпустив я;
Полетів голуб і назад повернувся...²

Вітер, вода, буря – це живі, некеровані стихії, лише категорія часу відзначає відлік усьому на планеті: потоп скінчився на сьомий день.

---

¹ Мудрость тысячелетий: энциклопедия / автор-состав. В. Балязин. – М.: ОЛМА-ПРЕСС; ОАО ПФ "Красный пролетарий", 2006. – С. 16.

² На рiках вавилонських: 3 найдавнішої лiтератури Шумеру, Вавiлону, Палестини / Упоряд. М.Н. Москаленко. – К.: Днiпро, 1991. – С. 147– 148.

«Поема про Гільгамеша», або «Поема про того, хто все бачив» релігійно-філософська, у ній відображено фантастично-поетичне уявлення шумерів про природу, навколишній світ.

Таким чином, найдавнішим з усіх видів красномовства є релігійне, яке йшло від обожнення сил природи до культу предків, душ померлих; від возвеличення покровителів родини та роду – до небесних богів, що витворили Всесвіт. І в основі земного і небесного мав бути порядок, тобто покора богам, слухняність у сім'ї та в суспільстві.

У Стародавньому світі, до якого належать шумеро-аккадська (месопотамська), давньоєгипетська, давньокитайська, давньоіндійська, давньоіранська цивілізації, зразками релігійного красномовства, чудодійної сили Слова є міфи, гімни, сказання, плачі (тренос), молитви, епітафії, заклинання...

У шумеро-аккадській літературі в «Сказанні об Атрахасисе» відображено міфічне уявлення про виникнення людства: *«Коли боги, як люди, Тягар несли, тягали кошика, Кошки богів величезними були, Важка праця, великі негаразди... Дві з половиною тисячі років працювали вони в болотах і в багнюці»*. Але верховний бог Ану погодився з проханням богів про створення людей, щоб на них перекласти «иго божье»:

«Премудрого» бога, что имеет разум,
Они убили в своем собрате.
Из его тела, на его крови
Намесила богиня Нинту глины.
Чтоб вечно слышали стуки сердца,
Разум живет во плоти бога...¹.

У ведичній релігії Стародавньої Індії в одному з гімнів «Рігведи» аналогічне космологічне уявлення: заради людства жертвує собою пралюдина Пуруші для створення соціальних станів – варн (із санскриту «колір», «вид», «якість», «розряд», «заслуга людей»). Варна брахманів походить з уст Пуруші, жерці мали володіти знаннями, передавати їх, носити одяг білого кольору як символ чистоти і добродійності; кшатраї – правителі та воїни – з рук Пуруші – одяг червоного кольору, енергії, рішучості; вайшії – землероби, ремісники, торговці – зі стегон, покликані забезпечувати існування людини, одяг жовтого кольору; шудри – з підшов Пуруші, функція – прислужувати всім, одяг чорного кольору, темряви, пороку.

Як виклик варні брахманів, майже одночасно, у IV ст. до н.е. в Стародавній Індії виникають дві релігійно-філософські течії у варні кшатраїв: на півдні – джайнізм (засновник – Вардхамана Магавіра), на півночі – буддизм (засновник – Сідхартха Гаутама), що став однією з світових релігій. Красномовство буддизму викладене у священних книгах «Трипітака» («Три кошики вчення»).

---

¹ Мудрость тысячелетий: энциклопедия / автор-состав. В. Балязин. – М.: ОЛМА-ПРЕСС; ОАО ПФ "Красный пролетарий", 2006. – С. 13.

У Стародавній Індії шанувалася богиня красномовства Вач, що означала «Слово», яка згодом у міфології ототожнилася з богинею води – Сарасваті (Сарасфаті). Древні вважали, що мова, мовлення повинне мати властивості води: джерельної чистоти, плавності, невимушеності. Як вода – основа життя, так і Слово є основою людського існування на Землі.

У Стародавньому Єгипті найбільш шанований бог – сонце Ра і годівник Хапі (Ніл). Уособлення, оживлення всього суцього характерне також для світогляду єгиптян. З гімну, присвяченого Нілу, постає персоніфікований образ річки, перед якою поклонялися, благоговіли і дякували за добрі врожаї: «Слава тобі, Хапі! Ти прийшов у цю землю, з'явився, щоб відживити Єгипет».

Проте релігійне красномовство Стародавнього Єгипту мало й свою особливість. Люди вірили настільки в загробне життя, що жили і працювали на вічність, будуючи піраміди, пишучи твори, зокрема «Книга Мертвих» (про похід душі після смерті до суду Осіріса), «Бесіда зневіреного зі своєю душею» (зневірений робить висновок – світ ворожий, тільки загробне життя принесе полегшення). Однак єгиптяни бачили безсмертя не лише в муміфікації тіла, а у вчинках і діяннях, що людина залишила на землі:

*Існує те, перед чим поступається байдужість сузір'їв, і вічний шепіт хвиль, – діяння людини, що відбирають у смерті її здобич*¹.

Метафоризованим, красномовним є філософський вислів про безсмертя, вічність. І хоч через тисячоліття, проте по-сучасному, дороговказом звучать слова, розставляючи акценти на справжніх та ілюзорних цінностях життя: **«Бачиш, ніхто не взяв із собою свого набутку. Бачиш, ніхто з тих, що пішли, не повернувся назад»**².

Постійна пам'ять про смерть робила єгиптян цінителями життя. У трактаті «Наука» Птахотеп надає пораду: **«Будь щасливим усе життя, не роби понад те, що належить робити, не скорочуй часу, відведеного на радість»**.

З часом у єгиптян сформувалась віра у потойбічну відплату. За добрі й ганебні вчинки потрібно відповідати перед судом Осіріса. Зло буде покаране, тому єгиптяни хотіли очистити душу від гріхів. У «Книзі Мертвих» (II тис. до нашої ери) знаходимо зразки промов-виправдань перед суддею мертвих. У них особлива роль відводиться мовленню людини, адже через Слово людина виражає свою сутність, мораль, діяння: **«Я не здійснював зла... Я не лицемірив, я не займався оманю і марнослів'ям... Я не залишався байдужим до правдивої мови... Я не вбивав і не лихословив»**. Емоційне нагромадження слів – ампліфікація посилює ідейний зміст висловлювання, загострює увагу на красномовній заперечній частці «не». Цей фрагмент з твору свідчить про володіння єгиптянами естетичними засадами мови (краса, образність,

---

¹ Українська та зарубіжна культура: навч. посіб. / М.М. Закович, І.А. Зязюн, О.М. Семашко та ін. / за ред. М.М. Заковича. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2002. – С. 106.

² Там само, С. 108.

виразність, емоційність, переконливість), а найголовніше – підкреслюється роль Слова та важливість мовлення в житті людини.

Присутня психологія каяття породжувала все нові ритуали: для очищення душі на козла чіпляли амулети, різні предмети і виганяли його в пустелю, де він пропадав разом з гріхами. Із Стародавнього Єгипту пішов фразеологізм: «козел відпущених гріхів».

Релігійне красномовство **Стародавнього Ірану** ґрунтується на проповідницьких ідеях зороастризму, викладених у книзі «Авеста», що сконденсувала проповіді Заратустри.

Великий релігійний реформатор Давнього Ірану Заратустра (перша половина VI ст. до н. е. – 630 р. до н.е.) створив дуалістичну релігійну систему. Головний бог Ахурамазда (Мазда, Ормазд) – бог добра і світла. Його ворог Ахриман – бог зла і темноти.

На землі відбувається постійна антагоністична боротьба світлої і темної сили. Зороастри приносили клятву Ахурамазді, у якій на першому місці стояв контроль за мисленнево-мовленневою діяльністю людини:

Клятвой обязуюсь вершить добрую мысль, клятвой обязуюсь вершить доброе слово, клятвой обязуюсь вершить доброе деяние...¹

Зороастри встановлювали причинно-наслідковий зв'язок між мисленням, словом, вчинком. Народна мудрість підтверджує: «Посієш Слово – пожнеш вчинок, посієш вчинок – пожнеш звичку, посієш звичку – пожнеш характер, посієш характер – пожнеш долю». Віра в неперервність, детермінізм ланцюжка: думка – слово – діло була настільки сильною, що зороастри навіть носили сорочку з торбинкою під коміром, віруючи, що добрі думки, добрі слова, добрі вчинки матеріалізуються.

«Авеста» – священна книга зороастризму. Вона формулює моральні засади суспільства, містить дидактичні повчання, філософські міркування з приводу розуміння святості й безперервності життя, проголошуючи все це без надмірної пишності та образності, проте лаконічно, глибинно, логічно, вказуючи на причинно-наслідкові зв'язки:

Будь безгрішним, щоб не відчувати страху. Будь благородним, щоб мати гідність. Будь мудрим, щоб бути багатим. Будь задоволеним і смиренним, щоб мати друзів. Остерігайся заздрісних людей. Будь доброзичливий з друзями і поступайся кожному... Не сварись і не сперечайся ні з ким, не борись за місце... Завжди і всюди будь старанним... Вважай найгіршою – нечемну людину і її найбільш нещасною, не будь мстивим і заздрісним, до жінки і дітей стався якнайкраще і доброзичливо... Злості до себе недопускай... Будь щедрим за рахунок своїх статків, а не за рахунок чужого, тому що тіло не вічне, а душа – вічна².

¹ Мудрость тысячелетий: энциклопедия / автор-состав. В. Балязин. – М.: ОЛМА-ПРЕСС; ОАО ПФ "Красный пролетарий", 2006. – С. 42.

² Там само, С. 43.

Релігійне красномовство у Стародавньому світі тісно перепліталось з **дорадчим (політичним) та епідектичним**, оскільки небесних богів зображували як царів, а земних царів – богами. Намісник бога сприймався як запорука благополуччя, процвітання в країні, звідси і звеличення та гіперболізація правителя з метою зміцнення влади царя та авторитету держави.

Політичне красномовство у **Стародавній Індії** набуває нового звучання за часів правління царя Ашока (середина III ст. до н.е.) Акцент з возвеличення, гордості, жорстокості, хизування силою переноситься на людяність, співчуття, співпереживання: «Сумний улюбленець богів з тих пір, як завоював Калінгу. Бо невідворотно захоплення ще непідкореної країни супроводжується вбивством, загибеллю або полонем людей. І від цього улюбленця богів мучить печаль, тужливі думки й тяжкі думки»¹.

Офіційні укази царя Ашока викресані на камені, що свідчило про їх беззаперечне дотримання і погляд правителя у віки. Мета законів – об'єднати духовно розрізнене суспільство вченням Будди, а також не проявляти агресії до сусідніх народів, завойовувати не збройними нападами, а поширенням гуманності, праведності життя.

Зразком політичного красномовства, пам'яткою державно-правової думки Стародавньої Індії є відомий трактат з мистецтва державного управління «Артхашастру» (із санскриту «вчення про корисність»), який написав у IV – III ст. до н.е. брахман Каутільї (Чанакі), перший міністр імператора Чандра Гупти. Твір складався з 15-ти книг і був нормативно-правовим документом, що містив настанови правителю щодо керування державою з метою досягнення політико-правового порядку та економічного піднесення країни.

У **Стародавньому Китаї**, як і в інших країнах Стародавнього світу, імператор був посланцем від богів і вважався «сином Неба». Йому беззаперечно повинні були підкорятися всі за визначеною ієрархією. Тісно поєднується слово політичне, військове та юридичне, спрямоване на вшанування імператора-переможця. Протягом століть змінювалися правителі: Юй (вождь племені Ся), Лі (вождь племені Шан), вожді племені Чжоу та інші, які увіковічували себе Словом: «Книга передань», «Промови царств», «Промови царств, що борються», «Закони Чжоу». Красномовство творів прославляло велич та нездоланність правителів, залякувало непокірних, підкреслювало обов'язкове дотримання законів. Вони є зразками політичної й судової риторики влади, які базувалися на доктринах релігійно-філософських шкіл: конфуціанство, легізм, даосизм, моїзм.

Судова риторика Стародавнього світу виявляється у законотворчій сфері, яка належить правлячій верхівці. Закони у суспільстві тісно пов'язані із виникненням людства. Боги створили людей і узаконили соціальні, моральні відносини між ними. Судова риторика виражалась через укази правителів, які були наділені владою від вищих сил.

---

¹ Риторика загальна та судова: навч. посіб. / С.Д. Абрамович, В.В. Молдован, М.Ю. Чикарькова – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 52.

З релігійних уявлень трактувались закони у **месопотамській цивілізації**. Шумерський бог землеробства Мардук набуває вигляду «владики неба і землі»; верховний державний бог Вавилону (аккад. «Врата бога»), бог сонця Уту (Шамаш) стає богом правосуддя, який дарує закони земному царю Хаммурапі (1792-1750 до н.е.) В честь цієї події у Вавилоні споруджена відома пам'ятка давньовавилонської культури – двометровий кам'яний стовп, на якому також записано закони царя Хаммурапі. На верхній частині стовпа – рельєф, на якому зображений бог сонця Шамаш, що передає символ влади земному цареві.

Космічний порядок на землі **стародавні єгиптяни** встановлювали правилами Маат, у яких акцентували увагу на поняттях: «справедливість», «добродіє», «істина», «порядок», проголошуючи гуманний принцип ставлення один до одного, добродіє, милосердя: **«Не май злих намірів щодо інших людей, інакше боги покарають тебе»**. Вся сила правосуддя – у Слові.

У IV ст. до н.е. ідеологія брахманізму у **Стародавній Індії** закріплена у «Законах Ману», або «Манавадхармашастрі». Однак, хоч політико-правовий кодекс складений на законодавчому рівні, проте мова твору філософсько-релігійного спрямування. Понад 2,5 тисяч статей, що викладені у 12-ти розділах, красномовно, у віршованій формі, розкривають божественне походження варн, а з цього формуються головні завдання людського життя.

Зв'язки богів і людей тісно переплітались і в **побутовому красномовстві**. Боги встановлювали не лише закони, вирішували політичні питання, а й побутові справи: народження, одруження, поховання, святкування урочистостей та інше. З приводу будь-якої події виголошувалось Слово: вітальне, урочисте, величальне, шанувальне, пафосне, патетичне, прощальне, скорботне, жалобне, поминальне... Через побутове красномовство, виражене у описах обрядів, побутових сценах, моральних повчань, епідейктичних промовах з певної нагоди, у притчах, прислів'ях, приказках, анекдотах та інших жанрах, розкриваються моральні засади суспільства.

У **шумеро-вавилонській** пам'ятці «Поема про Гільгамеша» через діалог головного героя Гільгамеша і закоханої в нього богині любові і війни Іштар розкриваються моральні сімейні цінності. Земний герой відмовляє дочці бога Ану, не боячись верховного гніву:

...в жены себе тебя не возьму я!
Ты – жаровня, что гаснет в холод,
Черная дверь, что не держит ветра и бури,
Дворец, обвалившийся на голову герою,
Слон, растоптавший свою попону,
Плита, не сдержавшая каменную стену...
Какого супруга ты любила вечно?
Какую славу тебе возносят?...¹

---

¹ Мудрость тысячелетий: энциклопедия / автор-состав. В. Балязин. – М.: ОЛМА-ПРЕСС; ОАО ПФ "Красный пролетарий", 2006. – С. 15.

Майстерність діалогу, краса і сила Слова в ампліфікації, у нагромадженні порівнянь, метафор, питальних риторичних фігур, в розгорнутих антитезах, які посилюють ідейний зміст, пробуджують емоції, розкривають красу мови та мислення шумерів і вавилонян.

У побуті **Стародавньої Індії** ціла система культових свят, що супроводжувались веселими піснями, наспівами – раги. Старовинні священні книги індуїзму: «Упанішади», «Бхагавад-гіта», «Веданта-сутра» містили дидактичні повчальні настанови. У слова текстів вкладали такий зміст, щоб виховати почуття гостинності, доброзичливості, поваги до людей, ґрунтуючись на релігійному світогляді народності, на авторитеті божественного Слова.

У релігійно-міфологічній формі пояснювався притаманний індійському суспільству поділ у всьому: у соціальному становищі, виборі професії, у побуті (встановлення шлюбних зв'язків, навіть їсти лише в присутності представників свого стану тощо), тобто, була вироблена розгалужена система регламентації життя і поведінки людини, починаючи від дня народження. У результаті тривалого розвитку суспільних взаємовідносин між людьми це спричинило до подальшого поділу на касты (лат. *castus* – чистий) і поклало значний відпечаток на розвиток видів красномовства в індійському суспільстві.

У **Стародавньому Китаї** основою устрою було збереження, культивування традицій та дотримання церемоній. Конфуцій красномовно вчив:

Шанобливість без ритуалу – пуста метушливість; обережність без ритуалу – те ж саме боягузтво; сміливість без ритуалу перетворюється на бунтарство; прямота без ритуалу – грубість.

Філософсько-етичне та політичне вчення Конфуція викладене у збірці «Лунь Юй» («Бесіди і судження»). Оскільки суспільна ієрархія встановлена Небом і є вічною, то потрібно приділяти увагу лише морально-етичному вдосконаленню. Концентруючи увагу на розвитку особистості, велика роль відводиться дидактиці та засадам академічного красномовства:

Коли бачиш гідну людину, думай про те, щоб зрівнятися з нею, а коли бачиш негідну, вивчи самого себе (як би у тебе не було таких недоліків).

Повчай лише того, хто шукає знань, виявивши неущтво.

Надавай допомогу лише тому, хто не вміє зрозуміло висловити свої думки.

Навчай лише того, хто здатний, дізнавшись про один кут квадрата, уявити інші три¹.

Академічне красномовство у Стародавньому світі розвивається при домінуванні релігійних цінностей, орієнтуючись на релігійно-міфологічний світогляд у науково-пізнавальній діяльності. Проте, незважаючи на це,

---

¹ Історія української та зарубіжної культури: навч. посіб. / С.М. Клапчук, Б.І. Білик, Ю.А. Горбань та ін. / за ред.С.М. Клапчука. – 6-те вид., випр. і доп. – К.: Знання-Прес, 2007. – С. 69.

неабиякого розвитку народності Стародавнього світу досягли у математиці, астрономії, медицині, лінгвістиці, географії.

Починаючи з **шумерської доби**, народи Дворіччя користувалися числами, добували квадратні та кубічні корені, вміли обчислювати об'єм. Навчання у шумерів було привілеєм меншості і зводилось до відкриття шкіл при храмах та палатах. Методика викладання була примітивною: вивчення напам'ять, запитання вчителя та відповіді учнів, переклади з однієї мови на іншу. Під час археологічних розкопок знайдено навчальні посібники та письмові роботи учнів. Основним матеріалом для письма була глина. До наших днів дійшли глиняні пластинки. Шумерів вважають винахідниками письма, саме вони замінили образотворчий принцип (малюнки) на фонетичний – зображення звуків.

У **Стародавньому Єгипті**, як і в інших країнах Стародавнього світу, знання, як правило, концентрувалися у невеликій елітній групі населення – жерців. Ведучи систематичні астрономічні спостереження, вони передбачали сонячні затемнення. Григоріанський календар майже відповідає календарю, який прийнятий в Єгипті 7 тис. років тому. З пам'яток писемності дізнаємося, що в стародавніх єгиптян академічним центром був Будинок життя, в якому розвивалися такі науки, як: медицина, математика, література, фізика та ін.

У «Повчанні Птахотепа» з вічності звучать слова, які не втратили значення у наші дні:

Не будь пихатим, маючи великі знання, і не покладайся на себе внаслідок своїх знань.

Радься з нетямущим, як і з тямущим, – бо немає межі вмінню і немає умільця, який повною мірою оволодів мистецтвом своїм¹.

На папірусах збереглися зразки академічного красномовства у таких пам'ятках: «Тексти пірамід», «Пісня арфіста», «Тексти саркофагів».

Пророче, по-філософському, з глибоким змістом і афористично лунають слова з «Текстів пірамід» і заставляють задуматись не одне покоління:

Люди загинуть від невміння користуватись силами природи і від незнання істинного світу.

Стародавню Індію у сиву давнину називали «*країною мудреців*». Дослідники констатують, що усна традиція передачі наукових та практичних знань, живе Слово було наскільки вагомим і популярним у суспільстві, що письмове оформлення зроблено з великим відставанням у часі. У кастовому суспільстві існувала розгалужена система філософських шкіл, що вплинули на розвиток науки та культури. З часом будь-яка сфера практичної діяльності систематизувала знання у трактати, розподіляючи галузі пізнання, світ мистецтва, тобто мала канон свого істинного знання – шастри. Опанування ним вважалось кодексом культурної, світської людини взагалі.

---

¹ Історія світової та української культури: підруч. для вищ. закл. освіти / В.А. Греченко, І.В. Чорний, В.А. Кушнерук, В.А. Режко. – К.: Літера ЛТД, 2006. – С. 44.

Брахмани, як носії знань та релігії, створили інститут учителів-наставників (гуру). Вважають, що вже у II тис. до н.е. був створений санскрит (означає «упорядкований», «удосконалений»). Однак брахмани настільки шанували мовлення, звуки, живе Слово, що довгий час священні тексти не записували, бо вважали неприпустимими помилки у вимові. Неправильне мовлення могло б спричинити небажані вібрації в космосі і цим накликати біду як на людину, так і на суспільство в цілому.

Однією з найважливіших функцій процесу оволодіння знаннями було вивчення напам'ять тисяч слів-термінів санскриту, а згодом – словника синонімів Паніні. Досліджуючи складну фонетичну систему, Паніні в IV ст до нашої ери створив першу граматику санскриту, яка майже відтоді не змінилась.

В релігійному світогляді індоаріїв знання освячувалось як божественна істина і представлена у найдавніших пам'ятках давньоіндійської літератури Ведах – «знання», «відання»: «Рігведа» (збірник гімнів), «Самаведа» (збірник пісень), «Яджурведа» (збірник жертвних формул), «Атхарваведа» (збірник магичних заклинань та формул), «Упанішади» (релігійно-філософські трактати). Тексти належать до різних історичних періодів, проте всім притаманна образність мови, слова, багатство мовних тропів та фігур, красномовство.

З історичних джерел відомо, що в математиці користувались десятковою системою лічби, знали позитивні й негативні величини, Арябхата обчислив приблизне значення числа π .

У медицині пояснювали хворобу як порушення рівноваги між тілом, душею та розумом. А гармонійне слово – зцілює. За ведійських часів увага приділялася заклинанням, замовлянням, магії.

Перлинами світової літератури є «Махабхарата» та «Рамаяна». Це енциклопедія Стародавньої Індії, де представлені всі види красномовства. Епічні поеми є художньо довершеними, із специфічною архітектонікою, в них переважають релігійно-філософські струмені, сповнені морально-етичних, політичних та соціальних роздумів, ілюструють звичаї та традиції індійського народу.

Таким чином, характерною особливістю красномовства Стародавнього світу є релігійно-магічний, космологічний світогляд, який глибоко пронизував всі сфери життя певної народності, знаходив мовне, словесне вираження у всіх видах вербального мистецтва.

Слово було джерелом віри, магією в релігійному красномовстві; володарем сили і могутності у політичному; світового порядку і справедливості у судовому красномовстві; джерелом пізнання, знань в академічному та порадиником, хранителем традицій, роду у побутовому красномовстві.

1.1.3 МИСТЕЦТВО СЛОВА У СТАРОДАВНІЙ ГРЕЦІЇ

*Ми бачимо очима греків
і розмовляємо їхніми зворотами мови
Якоб Буркхардт*

Красномовство Стародавньої Греції досягло найвищого розквіту в Афінах. Духовні, мистецькі надбання греків у вмінні досконало володіти божественним даром Слова стали школою для всього людства. У науковий обіг ввійшли терміни: «феномен давньогрецької культури», «історико-культурний феномен античності», «поліс-феномен давньогрецької цивілізації», – де ключовим є слово грецького походження «*феномен*», що означає «*виняткове, незвичайне, рідкісне явище*»¹.

Культура Стародавньої Греції з лінгвістичного аспекту дослідження не лише знайшла вираження в словах в етимологічному плані (походження), але лексичні одиниці продовжують набувати нових значень, трансформуючись у культуру й мову інших народів і цивілізацій. Синтезуючи лінгвістичний та культурний аспекти в культурологічний, мова виступає як форма культури і словесне мистецтво як культура.

Таким чином, опановуючи мистецьке, красномовне Слово промовців, ораторів Стародавньої Греції, проникаємо в їхню культуру і разом з тим формуємо, відтворюємо себе, нашу сучасність у мові та мовленні. Дивимось на світ «очима греків», користуємося лексичними одиницями грецького походження. За дослідженнями науковців запозичення з грецької мови становлять 25,9 % лексичного складу української мови. Проте у сучасному суспільстві знань слова набувають нового звучання, зберігаючи глибинне «етимологічне коріння», транслюючи культуру греків у комунікативний простір інформаційного суспільства.

Слово – нерозгадана таємниця, заряджена космічною енергією духовного і матеріального планів. Стародавні греки, напевне, йшли в правильному напрямку пізнання, вивчення та опанування Словом, оскільки їх духовні і мистецькі надбання непідвладні часу. Після завоювання Греції у II ст. до н.е. римлянами і після того, як Греція стала провінцією Риму, доблесні римляни визнавали, що «Греція завоювала свого переможця». За словами І. Канта, римляни з питань філософії завжди залишалися тільки учнями у греків².

Сила греків у прагненні оволодіти Словом як божественним, святим даром в естетичному й етичному аспектах. Промовці виголошували орації на благо батьківщини, народу, демонструючи найвеличніші й найцінніші почуття для греків – це патріотизм, відданість, служіння вітчизні, любов до незалежності, свободи.

¹ Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. – К.: УРЕ, 1977. – С. 701.

² Кант І. Логика. Посobie к лекціям // Логика и риторика: хрестоматия / сост. В.Ф. Берков, Я.С. Яскевич. – Мн.: НТООО "ТетраСистем", 1997. – С. 305.

Розуміючи глибоко природу, суть Слова та його вплив на суспільство, Гесіод писав:

То слово не исчезает совершенно, которое повторяется многими в народе.

Через плин часу пройшли, повторювані майже у всі епохи, створені греками образи міфології, літературні твори, які з погляду віддаленості, вічності набирають все нових барв, заворожуючи мистецтвом слова, естетичністю мислення, багатством фантазії, художністю та незбагненою довершеністю...

Майстер епідейктичного красномовства, засновник художніх тропів і фігур Горгій у «Похвалі Олені» вказував на чудодійні властивості слова:

...слово – величайший владыка: видом малое и незаметное, а дела творит чудесные – может страх прекратитъ и печаль отвратитъ, вызвать радость, усилитъ жалость¹.

Релігійне красномовство Стародавньої Греції є одним з найяскравіших феноменів світової цивілізації і знаходить своє відображення у поемі Гесіода «**Теогонія**» («Походження богів»). Гесіод перший із давньогрецьких мудреців класифікував роди богів та вивів теорію створення світу.

Релігійне красномовство – це комплекс синтезу міфологічних і культурних вірувань, філософських ідей, моральних, правових принципів і законів. Кожний міф (грец. *mythos* – слово, розповідь, легенда) мав дидактичний вплив, навчав етичних норм життя. Міфологія греків, ввібравши в себе магічні, тотемічні, фетишистські, анімістичні вірування, виконує не лише релігійстворчу функцію, а й набуває літературно-мистецького, художнього значення.

Греки з повагою, шаную та любов'ю ставились до усного Слова, яке мало бути досконале, довершене, красиве та образне «техне» (грец. *techne* або *technike* – майстерність, мистецтво). У давньогрецькій міфології до вербального мистецтва була причетна найбільша кількість богів – це Мнемозіна (богиня пам'яті) та її й Зевса доньки-музи. Найстаршою серед дев'яти Муз була Калліопа, спочатку – богиня красномовства, згодом – покровителька епічної поезії й науки. Полігімнія – Муза пісень, Кліо – Муза історії, Ерато – лірики і кохання, Мельпомена – трагедії, Талія – комедії. Любив поглумуватися та полихословити бог Мом. Мистецтвом Слова, даром переконання володіла богиня Пейто. Іріда спочатку була богинею веселки, поєднувала небо і землю, а згодом стала вісницею олімпійських богів. Відома віщунка Манто, дочка провісника Тіресія з Фів та Еринії – богині помсти (у римлян – фурії). У міфах Еринії завжди зображувались божествами, які тісно пов'язані з правилами й законами людського співжиття. Вони пильно стежили за тим, щоб не порушувались усталені стосунки між старшими і молодшими, батьками й дітьми, багатими й бідними, щасливими й нещасливими тощо. За «Іліадою» Гомера, богині-месниці живуть в царстві Аїда, зветься «жорстокими»,

---

¹ Горгій. Похвала Олені // Вандишев В.М. Риторика: екскурс в історію вчень і понять: навч. посіб. – К. : Кондор, 2003. – С. 47.

«лютими» та «згубними». Пізніші міфологи згадують трьох богинь – Ериній: Мегеру (Загрози), Тісіфону (Месницю) й Алекто (Безупинну). Існували Еринії батька, матері, родичів, дітей, бідних, тобто кожного, хто скривджений і волає про помсту¹. Греки вірили, що мовлення, живе Слово вирішували все, а допомагали Музи.

...Блаженна людина, якщо Музи люблять її: який солодкий з уст її лине голос!

Епітет «солодкий», порівняння «солодший за мед» вказує на магічний, чаруючий вплив мовлення, на мистецтво красномовства. Це було найвищою похвалою у Стародавній Греції.

Вершиною красномовства були «Іліада» та «Одіссея» Гомера, в яких художньо віддзеркалилась картина давньогрецького життя й релігійні уявлення в «гомерівський період» з XII по VII ст. до н.е. З цих творів ввійшли в елоквенцію – красномовство – фразеологізми. Наприклад:

- **Ахіллесова п'ята** (уразливе місце). Щоб дарувати сину безсмертя, Фетіда занурює Ахіллеса у священні води Стіксу, тримаючи за п'яту, яка стала вразливим місцем;

- **Сізіфів труд** (тяжка праця). Засуджений Зевсом Сізіф весь час котить камінь на гору, але не може докотити до вершини, бо той постійно зривається з гори;

- **Танталові муки**: Зевс покарав сина Тантала за неслухняність і неповагу. Тантал стоїть у царстві Аїда по горло у воді, над ним висять стиглі плоди. Його мучить спрага і голод, проте при бажанні випити воду, її рівень опускається, а плоди вверх піднімаються від простягнутих рук;

- **нитка Аріадни** – вислів, який ввійшов у всі мови світу як символ успіху на життєвому шляху;

- **ріг достатку** (символ достатку та багатства) – ріг кози Амальтеї, наповнений квітами, овочами, фруктами.

Мистецтво Слова досягло неперевершеної досконалості та гармонійності у відтворенні об'єктивного світу через суб'єктивне бачення, сприйняття. Безсмертними є образи античності, у яких міф, фантастичне переплітається з реальністю, а буденність наповнюється пафосом, героїчним змістом, гіперболізується. Культура віддзеркалилася в мові, а мова трансформувала культуру у вічність.

З часом набувають нового, узагальненого звучання образи:

- Одіссея, людини, яка полюбляє мандри;
- Геракла, героя, що здійснює подвиги заради людей;
- Ікара, людини високих злетів;
- Прометея, символ творчого вогню, нескореності, незламності, віри у світле майбутнє. Через епохи проходить в літературі дух прометеїзму;
- Аполлона та Афродіти як ідеалу чоловічої та жіночої вроди, досконалої краси;

---

¹ Білецький А.О. Міфологія і міфи Античного світу [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/slovmith/slov02.htm>

- Касандри, яка передбачає майбутнє нещастя, але не може відвернути його;

- Антея, який символізує силу, що дає людині зв'язок з рідною землею, батьківщиною:

У праці, в співі, рано й пізно,
Як до землі колись **Антеї**,
Ми припадаємо, Вітчизно,
Тобі до трепетних грудей

М. Рильський

Секрет безсмертя релігійного красномовства полягає у поєднанні творчої уяви, художньої фантазії з людськими почуттями, мріями та сподіваннями.

Релігійне красномовство – це моральні засади суспільства, норми поведінки, це світогляд, світобачення, світовідчуття греків, і разом з тим, давньогрецька міфологія – це надбання всієї земної цивілізації. Далекоглядний Ісократ у своєму безсмертному «Панегірику» пророче сказав:

В розумі і красномовстві Афіни своїх суперників перевершили настільки, що стали школою для всього людства¹.

Давньогрецька школа, зокрема **академічне красномовство**, дало світові мудреців, філософів, науковців, державних діячів, законодавців. Творча спадщина більшості з них синтезувала багатогранність світогляду, широту думки, трактування наукових поглядів у різних галузях науки, розробку законодавчої сфери.

Філософські теорії, наукові відкриття, започатковані жанри мистецтва, крилаті вислови мудреців стали школою для всього людства, бо на першому місці у всіх сферах життя було усне, шановане, божественне Слово. Одним з основних факторів успіху публічного мовлення було володіння мистецтвом Слова, а головним чинником у перемозі над супротивником – мистецтво переконання. Мистецтво красномовства, за словами Платона, у Стародавній Греції стало **«джерелом влади»** та **«найбільшим добром для людей»**.

Академічне красномовство представлено у школах, що в античні часи звучало як «scholé» (перекл. з грец. – «дозвілля», «розвага»). Початкову освіту здобували у вчителя-граматика. Навчання не мало чіткої регламентації. Заняття могли проводитись спонтанно. У багатолюдних місцях (на базарних площах) знаходились вчителі, які залучали дітей до опанування письма і рахунку. У них були заготовлені невеликі дощечки, покриті воском, паличка для письма – стилос (лат. *stilus*, від нього походить слово «стиль») та камінчики для рахунку, що називались «calculi». Від цього слова походить відоме «калькулятор».

Навчання у Стародавній Греції, у першу чергу, було пов'язане з набуттям ораторської майстерності: вправності логічного мислення завдяки гімнастики розуму та виразного, естетичного, емоційного мовлення. Відомі не лише школи філософів-мудреців: Фалеса, Хілона, Біанта, Геракліта, Піфагора, Лисія, Горгія,

---

¹ Ісократ. Панегірик // Вандишев В.М. Риторика: екскурс в історію вчень і понять: навч. посіб. – К. : Кондор, 2003. – С. 66.

Ісократ, Сократ, Платон, Аристотель, але й напрямки шкіл філософів та софістів: діалектиків, елеатів, піфагорійців, киніків, перипатетиків та ін. Кожна з них зробила значний внесок у розвиток наукової думки, вагомості Слова, пізнання світу.

Перші філософи, за словами І. Канта, свої думки виражали через образи, поетично, а тому поезія старіша за прозу¹.

Першою відомою школою художнього слова була мистецька, заснована **Гесіодом** (кін. VIII ст. – поч. VII ст. до н. е.), давньогрецьким поетом, рапсодом, засновником генеалогічного та дидактичного епосу.

У його морально-етичній, дидактичній поемі **«Роботи і дні»** підкреслюється вагома роль Слова:

*«Міру в словах збережеш – і всякому будеш приємним»,
«Небалакучий язик для людей – то найкраще багатство»,
«Дій лише так: утікай від страшного поговору людей»,
«Гірше про себе почувеш, коли ти гудитимеш інших».*

У Стародавній Греції першими з усіх давніх народностей почали філософствувати мудреці, вчені. І. Кант у праці **«Логіка. Посібник до лекцій»** писав, що греки намагались **«культивувати раціональні знання, керуючись не образами, а in abstracto»**, а інші народності завжди **«намагались пояснити поняття через образи, in concreto»**².

За словами І. Канта, першим, хто зробив крок до наукової культури через **«рацію»**, розум – це був **Фалес** (625 – 549 рр. до н.е.) – засновник першої філософської (мілетської) школи, один із семи мудреців. Сучасники називали його **«фізиком»**, хоча він був математиком, вченим з найстаріших із наук – математики, яка передувала філософії.

Фалесу належать крилаті вислови:

**«Найважче – пізнати себе, а найлегше – давати поради іншим»,
«Багатослів'я – не є запорукою розуміння».**

Майже одночасно з мілетською школою засновується піфагорійська, в якій одним з основних постулатів школи є **«мовчання – золото»**.

Піфагор (580 – 500 рр. до н.е.) – філософ, математик, музикант приділяв велику увагу не лише системі чисел, а мові, гармонії звуків, мистецтву мовлення. Красномовним є його вислів:

«Молчи или говори что-нибудь получше молчания».

За свідченням сучасників у піфагорійських школах стояла Муза з пальцем на вустах. Початковий період навчання тривав від 2-ох до 5-ти років і учні були тільки слухачами (акусматиками), від них вимагалось абсолютне мовчання. Наступний клас – акроаматиків, їм вчителі вже дозволяли ставити запитання. Піфагор вважав, що роздуми на самоті сприяють вдосконаленню людини,

---

¹ Кант И. Логика. Посobie к лекциям // Логика и риторика: хрестоматия / сост. В.Ф. Берков, Я.С. Яскевич. – Мн.: НТООО "ТетраСистем", 1997. – С. 302.

² Там само.

пробудженню інтуїції – здатності внутрішнім баченням розкривати причини і порядок дій, духовному росту особистості. Тому у заснованому вченим об'єднанні (союзі) філософів одним з основних постулатів було мовчання.

Вчення Піфагора поділялось на *екзотеричне*, доступне народу (демосу), і *езотеричне*, таємне, яким користувались лише посвячені члени союзу. Об'єднання філософів на чолі з Піфагором служило високій меті: боротьбі з тиранією і введення законності на державному рівні, поширенню знань і культивуванню духовності, здорового способу життя.

Великого значення Піфагор надавав пролонгованому мовленню як рушію до самовдосконалення, саморозвитку людини: «Прокидаючись вранці, спитай себе: «Що я повинен зробити?» Ввечері, перед тим, як заснути: «Що я зробив?»

За піфагорейським вченням, правильна настроєність тіла – здоров'я, а душа – це гармонія у зовнішньому вираженні, що базувалась на музикально-числовій структурі. У людині гармонійність виражалась через мовлення. На граничному ступені просвітлення стає зрозуміла музика сфер, тобто гармонія буття, найвища злагодженість у всьому.

Сфер небесних музика повинна густо пречудово, –
Тільки, на лихо, її слухати може не всяк.

В. Самійленко, Елегії (Поетові)¹.

Піфагора – філософа, математика, музиканта, засновника школи, яка проіснувала майже півтисячоліття, сучасники вважали напівбогом, але великий Вчитель-мудрець казав:

Дві речі роблять людину напівбогом: життя на благо суспільства і правдивість.

До його творчої спадщини належать «**Золоті вірші**», у яких викладене кредо досконалої людини та смисл буття. Вважають, що Піфагор першим ввів у науковий обіг термін «космос» як «порядок», «Всесвіт». А напротивагу софістам, які вважали себе «вчителями мудрості», вчений використав поняття «філософія» (з грец. «*філо*» – люблю, «*софія*» – мудрість). Піфагор, за словами Геродота, був «**найбільшим еллінським мудрецем**».

Піфагор і Геракліт в державному управлінні ввели поняття «**аристократія духу**», а разом із Парменідом визначили основи античної та всієї європейської філософії.

Геракліт (бл. 535 – бл. 475 рр. до н.е.) відомий висловом: «...все тече, все змінюється», тобто знаходиться у вічному русі, змінах і оновленні. Головне в його картині космосу, «впорядкованого світу» – діалектичність.

Знаменитий філософ працею «**Про природу**», яка дійшла в уривках, вперше ввів поняття «логосу» – слова, думки, розуму. Логос у Геракліта пронизує весь Всесвіт: об'єктивний логос у макрокосмі і суб'єктивний – у душі. Мовлення – це зовнішнє вираження внутрішнього світу людини, її думок, міркувань, почувань. Особистість повинна тримати зв'язок з логосом,

---

¹ Коваль А.П., Коптілов В.В. Крилаті вислови в українській літературній мові. – К.: Вища школа, 1975. – С.174.

дотримуватись всезагального, що є предметом не чуттєвого пізнання, а філософського міркування:

Мислення – це велике надбання, й мудрість полягає в тому, щоб говорити істинне й щоб, прислухаючись до природи, діяти згідно з нею.

Вчення Геракліта з Ефесу дало поштовх для виникнення філософської тріади: Сократ, Платон, Аристотель.

«Вищим від усіх своєю мудрістю» (за словами піфії – пророчиці) вважався **Сократ** (бл. 470 – 399 рр. до н.е.). Проповідник, вчитель-філософ, який справив великий вплив на мораль, дидактику, філософію, красномовство. Не написавши жодного твору Сократ ввійшов у плеяду мудреців завдяки найславетнішим учням: філософу Платону та історику, політичному діячеві Ксенофону.

Ксенофонт Афінський у «Спогадах про Сократа» досліджував вміння вчителя ставити запитання так, щоб співрозмовник, відповідаючи, сам приходив до пізнання істини, залишаючись при цьому одухотвореним. Ксенофонт писав: «Когда Сократ сам рассматривал какой-нибудь вопрос в своей беседе, он исходил всегда от общепризнанных истин, видя в этом надежный метод исследования. Поэтому при всех своих рассуждениях ему удавалось гораздо больше, чем кому-либо другому из известных мне лиц, доводит слушателей до соглашения с ним»¹. Сократ, спілкуючись з друзями, за словами Ксенофонта, дотримувався думки: «якщо співбесідник знає про даний предмет розмови, то зможе пояснити про нього й іншим; а якщо не знає, то зовсім не дивно, що й сам помиляється у процесі бесіди і вводить в оману інших»².

Таким чином Сократ навчав шляхом діалогу – сократичної бесіди, перетворюючи процес спілкування у мистецтво – «маєвтику» – метод пізнання істини. У творі «Федр» Платон висловлює думку свого вчителя:

*...кто не знает истины, а гоняется за мнимыми представлениями о ней, у того и само искусство красноречия будет, естественно, нелепым и грубым*³.

*...всякая речь должна быть составлена, словно живое существо, – у нее должно быть тело с головой и ногами, причем туловище и конечности должны подходить друг к другу и соответствовать целому*⁴.

Сократ як навчав, так і жив, був прикладом гармонії між словом та вчинком. Його вважають засновником філософської діалектики при пошуку істини. Головним предметом розмов були морально-етичні питання. Сократ велику увагу приділяв вихованню, силі знань, силі Слова:

«Кого не б'є слово, того не битиме й палиця»,

---

¹ Ксенофонт Афинский. Воспоминания о Сократе // Логика и риторика: хрестоматия / сост. В.Ф. Берков, Я.С. Яскевич. – Мн.: НТООО "ТетраСистем", 1997. – С. 14.

² Там само. – С. 9.

³ Платон. Федр // Логика и риторика: хрестоматия / сост. В.Ф. Берков, Я.С. Яскевич. – Мн.: НТООО "ТетраСистем", 1997. – С. 4.

⁴ Там само. – С. 8.

*«Хороший співрозмовник краще будь-якого багатства»,
«Хто хоче змінити світ, той має змінити себе».*

Сократ проповідував духовність, добро, красу, зневажаючи тлінність буття: **«Чим менше людина має бажань, тим ближче вона до богів»**. Він був переконаний, що часточки людського розуму містять частини світового розуму – логосу. Ввів поняття особистого сумління («даймону») і богів із зовнішнього світу перемістив у внутрішній пошук божественного начала, у душу людини.

Філософ прагнув до морального самовдосконалення і цього навчав громадян. За це його судили. Сократ відмовився від втечі з в'язниці, посилаючись на необхідність виконувати вирок суду, який виніс йому народ. Він з гідністю прийняв смертний вирок: **«Краще мужньо вмерти, ніж жити у ганьбі»**.

Великий Вчитель Сократ був людиною високої моралі і став втіленням ідеалу філософа-мудреця. Передсмертна промова Сократа справила таке сильне враження на його учнів, Платона і Ксенофонта, що вони написали однойменні трактати «Апології Сократа». Але згодом цю промову цитували інші філософи, зокрема **Цицерон** у «Тускуланських бесідах», розмірковуючи у першій книзі філософського трактату про безсмертя душі, писав:

Какова же была та речь, которую произносит он [Сократ], перед судьями у Платона, уже под страхом смерти? «Велика моя надежда, судьи, – сказал он, – что, посылая меня на смерть, делаете вы доброе дело. Ибо одно из двух: или смерть начисто лишит меня чувств, или она перенесет меня отсюда в некое иное место. Если смерть угашает в человеке все чувства и подобна сну без сновидений, приносящему нам усладительный покой, то какое же это счастье – умереть, великие боги! Много ли есть в жизни дней лучше, чем такая ночь! И если вся окружающая меня вечность похожа на нее, то кто в мире блаженнее, чем я?»

...Никакому хорошему человеку не грозит ничто дурное ни в жизни, ни после смерти, никакое его дело не ускользает от бессмертных богов, и что произошло со мной, то случилось неслучайно. И тех, кто меня обвинил, и тех, кто меня осудил, я не упрекаю ни в чем – разве что в том, что они думали, будто делают мне зло». Такова вся его речь, а лучше всего конец: «Но пора нам уже расходиться – мне, чтобы умереть, вам – чтобы жить. А какая из этих двух судеб лучше, знают только боги, а из людей, как я полагаю, никто не знает»¹.

Далі Цицерон пише: **«Право, я предпочту иметь такую душу, чем все добро всех тех, кто правил суд над этим человеком. И хотя он и заявляет, будто одни боги знают, что лучше из двух, он отлично это знает сам, как сказал перед тем; просто он старается держаться до конца своего правила: ничего прямо не утверждать»²**.

---

¹ Цицерон. Тускуланські бесіди [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.libfox.ru/371074-9-mark-tsitseron-tuskulanskie-besedy.html#book>

² Там само.

Найвизначніший з проповідників-вчителів зробив настільки значний внесок в історію людства, що його творча спадщина стала певною межею у розвитку наук у Стародавній Греції. До **досократівського періоду** належать школи та започатковані вчення натурфілософів (аттомістів), елеатів, мілетців, піфагорійців та іонійська філософія. Школи поклали початок математиці, астрономії, логіці, природознавству, філології, медицині тощо. Розвивається історіографія у працях Геродота, Фукидіда, Ксенофонта, медицина з Гіпократом. В античний період наука розвивається у межах філософії.

Видатний давньогрецький філософ-ідеаліст Платон (427 – 347 рр. до нашої ери) обезсмертив свого вчителя Сократа і разом з тим проклав собі дорогу у вічність. Він є одним із найбільших мислителів не тільки античності, але й всієї історії філософії, політичних та правових вчень. Відомі праці «Протагор», «Горгій», «Софіст», «Апологія Сократа», «Парменід», «Федр», «Держава», «Політика», «Закони» та ін., в яких Платон проводив дискусії із софістами, викладав вчення Сократа; сформулював концепцію ідеальної держави, ідеалістичного напрямку в філософії, ввів термін «кібернетика» – мистецтво управління, високо цинив Слово:

Красномовство – це мистецтво управління умами.

Платон продовжував справу свого вчителя Сократа, розробляючи морально-етичні проблеми, виховуючи Словом:

«Не золото потрібно заповідати дітям, а совість»,

«Бог в нас самих»,

«Основа всякої мудрості є терпіння»,

«Відповідь можна знайти на будь-яке питання, якщо воно вірно поставлене»,

«...із двох зол потрібно вибирати найменше».

В 387 році до н.е. у передмісті Афіні Платон заснував академію, яка проіснувала аж до 529 року нашої ери.

Високо оцінюючи вчення Платона в історико-філософському дослідженні «Про життя, вчення та висловлювання славетних філософів», давньогрецький історик філософії Діоген Лаєртський (1-а пол. 3 ст.) писав: ***«Як у давній трагедії спочатку вів дію тільки один хор, а потім Феспіс ввів одного актора, щоб дати відпочинок хору, потім Есхіл – другого, Софокл – третього актора, тоді трагедія досягла своєї повноти, – так і філософія знала спочатку один вид суджень – фізичний; Сократ ввів другий – етичний, а Платон – третій діалектичний, і тим завершив філософію»***¹.

Одним з учнів та найвидатніших послідовників Сократа був **Ксенофонт Афініський** (бл. 430 – 355 рр. до н.е.) – представник дорадчого красномовства, історик, політичний та військовий діяч. Відомі наукові праці «Анабазис Кіра»,

---

¹ Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов // Логика и риторика: хрестоматия / сост. В.Ф. Берков, Я.С. Яскевич. – Мн.: НТООО "ТетраСистем", 1997. – С. 160.

Грецька історія», «Ойкономія». Розробив науку про організацію та розвиток господарства (рабовласницького) – «ойкономії» (економіки).

Як письменника, Ксенофонта дуже цінували за стиль викладу. Цицерон стверджував, що *«Його мова солодша за мед, а голосом його промовляють Музи»*.

Вчення Сократа мало великий вплив на розвиток академічного красномовства. Після його смерті найвидатніші учні продовжують засновувати філософські школи у Стародавній Греції. Засновником мегарської – учень Сократа Евклід із Мегари (бл. 435 – 380 рр. до н. е.); киренської філософської школи – Аристіпп із Кірени (бл. 435 – 355 рр. до н.е.).

У школі киніків (від назви пагорба Киносарг) продовжували пропагувати вчення учні Сократа на чолі з **Антисфеном** (450 – 360 рр. до н.е.) Киніки (від грец. «*kinos*» – собака, з лат. «циніки») пишались тим, що відмежувались від суспільства, від батьківщини, відкинувши найважливіше, найцінніше почуття для греків – патріотизм. Вершиною свого вчення вони вважали: **«Влада над самим собою є вінцем філософії»**. Киніки першими назвали себе **«космополітами»** – громадянами світу, довівши Сократові ідеї до абсурду.

Платон найвидатнішого представника з киніків – Діогена Синопського, який жив у бочці, назвав **«Сократом, що з'їхав з глузду»**. Легенда зберегла розповідь про те, як Діоген вдень ходив із ліхтарем вулицями Коринфу. На запитання здивованих людей, чим він займається, по-філософськи відповідав: «Шукаю людину».

Яскравим представником академічного красномовства, одним з перших енциклопедистів є **Демокріт** (бл. 460 – 370 рр. до н.е.) Вчення філософа – вершина античного матеріалізму. Сучасникам було відомо близько 70-ти його книг. Він вивчив всі науки, що існували до нього: філософію, математику, фізику, астрономію, етику, філологію та ін. Демокріт, синтезувавши вчення філософів, які були до нього, створив свою матеріалістичну теорію атомізму та розробив питання державного управління. Уривки творів, що дійшли до наших днів, відзначаються чіткістю, логічністю, простотою думки, красою та образністю висловлювання.

Демокріт, підкреслюючи важливість процесу мовлення, використовує антитезу: **«Вираз обличчя бачимо у дзеркалі, душі – у мовленні»**, а також порівняння: **«Слово мудрості цінніше ніж золото»**, **«Слово – тінь справи»**,

«Людина, схильна багато говорити і заперечувати, не в змозі досягнути мудрості»,

«Із мудрості випливають три особливості: приймати правильні рішення, грамотно говорити і робити те, що потрібно».

За Демокрітом основою пізнання є навчання:

«Ні мистецтво, ні мудрість не можуть бути досягнуті, якщо їм не навчатись».

У період розквіту рабовласницької демократії в V ст. до н.е. та після переможних війн над Персією активізується злет творчої та наукової

думки, з'являється новий тип філософа. **Вчителі мудрості – софісти**, заробляючи на життя інтелектуальною працею, до істини ставились скептично. Вони вважали, що абсолютної істини не існує, головне – це мистецтво переконання. Предметом дослідження стає **Слово**, його етимологія (походження), а також синонімія, омонімія – лексичне багатство. Аристотель досліджував особливості софістичних доказів та аргументацій. Він зазначав, що число предметів і речей необмежене, а число слів та імен – обмежене. Тому одне й те ж слово і одне ім'я можуть мати багато значень. Оволодівши техне, мистецтвом переконання, вчителі мудрості вводять в оману тих, хто не вмів користуватись словами.

Аристотель, розглядаючи відношення до істини діалектиків та софістів у трактаті **«О софистических опровержениях»**, писав: *«...тот, кто на самом деле исследует общие [всем начала], есть диалектик, а тот, кто делает лишь по видимости, – софист»*; *«софистика есть искусство наживы с помощью мнимой мудрости, а потому софисты стремятся к мнимым доказательствам»*¹.

Поява софістики пов'язується із зростанням авторитету мистецтва слова, красномовства. Софісти не створили якоїсь єдиної школи і розвивали різні філософські, політичні та правові погляди. Вже в античності розрізняли два покоління софістів: старших (Протагор, Горгій, Продик, Гіппій, Антіфонт та інші) й молодших (Фрасімах, Каллік, Ликофрон та ін.) Вчителі мудрості мали на меті навчити мислити, доводити, тобто осягнути мистецтво міркування – діалектику, а також навчити учнів говорити і переконувати – мистецтва красномовства. Хто оволодівав риторикою та діалектикою, той досягав успіху в демократичному суспільстві Афін, ставав «громадянською» людиною.

Софістика і риторика (красномовство) – споріднені мистецтва. Платон вважав, що «софіст і ритор – одне й те ж або близькі один до одного». Великі заслуги софістів у галузі філології. Софіст Протагор прославився своїм мистецтвом правильного застосування слів: поділив імена на чоловічі, жіночі і середні, а саму мову на чотири види: прохання, питання, відповідь і свідчення. Софіст Продик Кеоський перший звернув увагу на синоніми, намагаючись розрізнити відтінки у їх змісті.

Протагор (481 – 411 рр. до н.е.) є автором відомого вислову: *«Міра всіх речей – людина, – існуючих, що вони існують, а неіснуючих, що вони не існують»*. Особливу увагу він приділяв вихованню в душі поваги до законів держави. Він писав: *«Держава, накресливши закони, відповідно до них заставляє і правити, і підкорятися. А порушника закону держава карає, і назва цьому покаранню – виправлення»*.

Найбільшої слави як видатний ритор-софіст зазнав Горгій з Леонтини (бл. 483 – бл. 375 рр. до н.е.) Навчався в натурфілософа Емпедокла, проте проміняв філософію на словесне мистецтво. Горгій вперше проаналізував

---

¹ Аристотель. О софистических опровержениях // Логика и риторика: хрестоматия / сост. В.Ф. Берков, Я.С. Яскевич. – Мн.: НТООО "ТетраСистем", 1997. – С. 85-86.

звукову організацію словесних засобів, застосовуваних у молитвах, замовляннях і поезіях, та використав їх у мовленні:

Заклинання, проникнуті божественною силою мови, і радість приносять, і печаль відвертають, тому що сила заклинання, поєднуючись з людською думкою, чарує її, переконує і робить іншою засобами свого чаклунства. Існує два способи чарування: чарування духу та обман думки¹.

До наших днів дійшли твори «Похвала Олені» і «Виправдання Паламеда». Горгій радив ораторам:

Серйозні докази супротивника спростовуй жартом, жарт – серйозністю.

Софіст Горгій створив у Афінах школу красномовства. Ораторська манера промовця імпонувала слухачам своїми антитезами і римованим співзвуччям слів. Антична традиція приписує ритору винахід словесних фігур, відомих нині як «горгієві фігури». Слави Горгій набув як майстер урочистого красномовства, яке пізніше Аристотель назвав «епідейктичним». На вшанування таланту красномовства (за свідченнями істориків) Горгієві Леонтійському – великому ораторові в Афінах була поставлена статуя з чистого золота.

Для **академічного красномовства з середини V ст. до н.е.** характерний перехід від релігійно-міфологічного сприйняття світу до нового філософського тлумачення, раціоналізму. Як наслідок – починає виокремлюватись інтелектуальна еліта на фоні масового оволодіння знаннями. У класичні часи збільшується кількість шкіл, у яких першочерговим завданням є навчити бажаючих володіти мистецтвом слова.

Найвидатніші грецькі школи носили особливі імена: Платона – академія, Аристотеля – ліцей, школа стоїків – портик, а школа Епікура називалася «садами», так як Епікур проводив навчання у садах.

Виникає теорія елоквенції – це риторика, як теоретичне узагальнення практичного красномовства.

Вперше, як окрема навчальна дисципліна, риторика почала вивчатися у школі Ісократ (436 – 338 рр. до н.е.) Навчальний заклад був найпопулярнішим на той час в Афінах. Його випускники, як правило, видатні політичні діячі, законодавці. Термін навчання – 3-4 роки, вартість – приблизно 1000 драхм, а це було доступно тільки заможним громадянам. Школа була прообразом сучасної загальноосвітньої, оскільки увага приділялася всім навчальним дисциплінам, у тому числі й фізичній культурі.

Ісократ, як найталановитіший учень Горгія, був прямим спадкоємцем софістичної освітньої системи, проте, підкреслюючи великі можливості мистецтва слова, на відміну від софістів, приділяв увагу морально-етичним аспектам красномовства. Великого значення у школі надавали вихованню:

---

¹ Горгій. Похвала Олені // Вандишев В.М. Риторика: екскурс в історію вчень і понять: навч. посіб. – К. : Кондор, 2003. – С. 47.

«До батьків стався так, як би ти хотів, щоб діти ставились до тебе»,

«Будь задоволений тим, що маєш, однак прагни більшого»,

«Якщо зробив щось погане, ти можеш сховатись від друзів, але не від своєї совісті»,

«Часто зневаживши когось словами, за це розплачуються ділами».

Пріоритетом користувалось мистецтво мовлення. Ісократ в «Панегірику» писав: *«...красноречие у нас стало настолько почетным, что овладеть им стремится чуть ли не каждый,... что оно – важнейший признак образованности, что не по мужеству и богатству, но по речам познается истинное благородство и настоящее воспитание, что владеющий словом уважаем не только у себя в городе, но и повсюду»¹.*

Велику увагу красномовству приділяв Аристотель (384 – 322 рр. до н.е.), трансформувавши мистецтво слова у науку риторичу в трактатах: «Риторика», або «Про мистецтво риторичи» (3 книги), «Поетика» та «Органон», до складу якого входили трактати: «Метафізика», «Топіки», «Перша аналітика», «Друга аналітика», «Категорії», «Критика софізмів» та ін.

Аристотель у праці «Риторика», розглянувши ораторське мистецтво в системі інших наук, вивів три роди промов (судові, епідейктичні (похвальні), дорадчі), темпоральні, часові межі виступів, а також мету та етичну сторону будь-якої промови; вимоги до складання «ораций» та оратора. Він поглибив вчення про логос, започаткувавши науку логіку та вивівши три фундаментальні закони мислення. Вчений вказував на універсальність риторичи і необхідність оволодіння нею.

Аристотель визначав риторичу як науку, здатну *«знаходити можливі способи переконання відносно кожного даного предмета... Способи переконання поділяються на «нетехнічні» і «технічні».* До нетехнічних належать ті способи переконання, які існують помимо нас, вони існували й раніше – це свідки, їх свідчення, різні документи, зокрема письмові договори та ін., а технічні способи переконання, це ті, які створені логічними умовиводами: докази та аргументи². Аристотель писав, що на стороні правди завжди більше логічних доказів і моральних аргументів.

За міркуваннями вченого існують три види переконань: перший залежить від характеру (етосу) промовця, другий – від пафосу, емоційного впливу мовця на аудиторію, настрою слухачів, а третій – від самої промови. Відчуття довіри до оратора викликає розум, інтелект промовця, добропорядність.

Риторика корисна, тому що істина і справедливість сильніші за свої протилежності, а якщо рішення ухвалюються не належним чином, то

---

¹ Ісократ. Панегірик // Вандишев В.М. Риторика: екскурс в історію вчень і понять: навч. посіб. – К. : Кондор, 2003. – С. 66.

² Аристотель. Риторика // Логика и риторика: хрестоматия / сост. В.Ф. Берков, Я.С. Яскевич. – Мн.: НТООО "ТетраСистем", 1997. – С. 129 - 130.

істина і справедливість перемагаються своїми протилежностями, то це гідно осуду¹.

У праці «Риторика» Аристотель аргументовано розповідає про те, як оратору переконувати слухачів божественним даром Слова, викликаючи в них відповідні почуття: гнів, любов, страх, сміливість, сором, співчуття, заздрість, ненависть та ін.

У працях «Політика» (8 книг), «Економіка» (3 книги), «Нікомахова етика» (10 книг) Аристотель здійснив ґрунтовний критичний аналіз політичних, економічних, морально-етичних вчень; дослідив законодавство та державний устрій значної кількості грецьких полісів, розвинув теорію мистецтва господарства – економіку. Філософія в Аристотеля поділяється на теоретичну, практичну та творчу. Не було такої галузі знань, до якої б Аристотель не зробив творчого внеску.

Вчений заснував школу у гаю Аполлона Лікейського (пізніше лицей), відібравши пальму першості у платонівській Академії за кількістю дисциплін і якістю викладання. Аристотель читав лекції, прогулюючись, тому учнів називали «перипатетиками», тобто школа тих, що прогулюються.

Аристотель, за словами Ф. Енгельса, є *найвидатнішим розумом античності*.

Теофраст (372 – 287 рр. до н.е.) – один з найкращих учнів Платона, а згодом і Аристотеля, написав трактат «Історія рослин», систематизувавши знання з ботаніки. Теофраст – афінський філософ, природознавець, один з найзнаменитіших ботаніків. Він настільки захопився мистецтвом слова, що вирішив змінити ім'я Тірман, яке отримав при народженні, на нове – Теофраст, що означало *«володар божественного дару мовлення»*.

Теорію і практику риторичної майстерності виклав у книзі з красномовства «Підручник риторики», який, на жаль, не дійшов до наших днів, але збереглися деякі вислови із сконденсованою мудрістю:

«Якщо ти не вихований і мовчиш, ти вихований; якщо ти вихований і мовчиш, ти прекрасно вихований. Якщо ти неук і мовчиш, ти поводишся розумно; якщо ти розумний і мовчиш, то дурно»,

«Найбільша втрата, яка може бути – це втрата часу»,

«Моральне падіння – це байдужість до поганих вчинків і слів».

Класичні часи Греції були особливими. Люди прагнули довершеності думки і тіла, досконалості фізичної та духовної, краси внутрішньої, душевної та зовнішньої. Все повинно було виражатись у гармонійності, у Всесвіті, космосі. Краса була основним критерієм в усьому. Греки жили напоказ, демонструючи силу, ерудицію, вміння, вправність, змагальність у всіх сферах життя.

Живе мистецьке Слово у Стародавній Греції наскільки шанувалось, що всі види змагань: **Олімпійські, Немейські** (присвячені Зевсу), **Піфійські ігри** (на честь Аполлона), **Істмійські** (на честь Посейдона) – увінчувались

---

¹ Аристотель. Риторика // Логика и риторика: хрестоматия / сост. В.Ф. Берков, Я.С. Яскевич. – Мн.: НТООО "ТетраСистем", 1997. – С. 128.

красномовством. Серед гостей на іграх були відомі вчені, філософи, політичні діячі, оратори, поети, які декламували хвалебні оди – *епінікії*, створені на честь ігор, які присвячені богам, та їх переможців.

Жанровому багатству ліричної поезії сприяла змагальність не лише у спорті, а й у словесному мистецтві – красномовстві. Висока класика представлена *елегіями, ямбом, одами*, в залежності від метричної будови. Від прославлення культу Діоніса бере початок жанр *дифірамбу*, що характеризується урочистістю, величальністю, емоційним піднесенням. Знаменитими поетами-ліриками були **Алкей, Сапфо, Анакреонт**. Грецький мелос досяг найвищого розквіту у творчості **Піндара**, який мав яскравий стиль, вишукану форму, прикрашену гіперболами, метафорами, алегоріями та іншими художніми засобами.

Майстерне усне Слово має дуже давню традицію. Стародавньою Грецією мандрували співці – аеди (грец. *aidos* – соловей, співець) із струнним щипковим інструментом (формінги, кіфари, ліри). Висока епічна поезія звучала у поєднанні з музикою. В поемі Гомера «Одіссея» відтворено образ аедів у постаттях Демодока і Фемія. Пізніше, у VII – VI ст. до н.е. у багатолюдних місцях виступали рапсоди із вивченими епічними піснями, в основному це були уривки із творів Гомера.

Популярними були виступи рапсодів і на змаганнях, присвячених богам. Але й тут греки були вимогливими до вишуканого мистецького Слова. Щоб гомерівська поезія не втратила свій первісний вигляд, не звучала у варіантах, домислених рапсодами, Солон (за переказами сучасників) видав навіть закон, щоб рапсоди декламували тексти з творів Гомера в певному порядку, тобто інший продовжував з того місця, де зупинивсь попередній рапсод.

Великої популярності набуває театр. Виникнення драми у Греції також пов'язане з культом бога винограду і вина Діоніса. Ролі у театрі виконували лише чоловіки (не більше 3-ох на сцені одночасно), які одягали маски для вираження душевного стану героя (відчай, страх, страждання, велич, радість...) Поряд з вербальним мовленням відпрацьовувалось невербальне: пози, жести, рухи, щоб донести зміст вистави та почуття персонажів. Театр зберігав гідність жести і ритуальну стрункість мови; відображав дійсність і виховував, зачаровував, насолоджував словом.

Театральне мистецтво представлене у жанрах трагедії та комедії. Неперевершеними трагіками V ст. до н.е. були: **Есхіл, Софокл, Еврипід**. Кожен з них мав самобутній стиль, володів неповторним божественним мистецьким даром – Словом. Есхіл – «батько трагедії» прославляв громадську мужність, патріотизм, ввівши образ Прометея (провидця); Софокл («Цар Едіп», «Антигона») – високодуховні особистості, величні, благородні; Еврипід («Медея», «Іфігенія в Тавриді») показував людину такою, яка вона є, глибоко аналізуючи її душевний стан.

«Батько комедії» – **Арістофан** (445 – 385 рр. до н.е.) увійшов в історію мистецтва слова 40- а комедіями та уривками з творів, а також крилатими висловами, у яких визначав вимоги до мовлення:

*«Той є справжнім мудрецем, хто вміє висловитись коротко і ясно»,
«Від слів розум лине в височінь і возвеличується людина»,
«Найпрекрасніша річ – спілкування з мудрецьями».*

Промовців, вчителів, філософів, державних, політичних діячів називали «гномістами», оскільки свою мудрість вони відображали в коротких висловах – гномах. Мудреці формували раціональні і світські, морально-етичні та політичні сентенції, які зорієнтовані на загальне благо:

«Слухай більше, говори своєчасно» (Біант);

«Багато говорити і багато сказати не є одне й те саме» (Софокл);

«Старших поважай (Хілон); «Бог у нас самих» (Платон);

«Пообіцяв – виконуй», «Допустив помилку, виправляй», «Таємниця не видавай» (Періандр).

Відомі гноми, скеровані на виховання характеру:

- вміння володіти собою, панувати над своїми пристрастями: *«Свавілля треба гасити частіше, аніж пожежу»* (Геракліт), *«Хто хоче керувати іншими, має навчитись володіти собою»* (Демокріт), *«Велика сила волі у тієї людини, яка може промовчати, коли права»* (Платон);

- на досконалість взаємовідносин: *«Справедливу людину ціни більше ніж рідну»* (Антисфен), *«Бери переконанням, а не силою»* (Біант), *«Краще мати одного друга безцінного, ніж багато малоцінних»* (Анахарсис), *«Без довіри ніяке спілкування не має цінності»* (Сократ).

Вислови філософів звучать як максими практичної мудрості **побутового красномовства**:

- «Жити нерозумно, непомірно, значить не тільки погано жити, а повільно помирати», «Кому попався хороший зять, той має сина, а кому поганий – той втратив дочку» (Демокріт);

- «Щаслива та людина, яка веде праведний спосіб життя і має світлий розум», «Не можна лікувати тіло, не вилікувавши душі», «Скільки є речей, без яких можна жити» (Сократ);

- «Речі існують для людей, а не люди для них» (Фукідід);

- «Весілля влаштовуй дешево», «У дорозі не поспішай», «Дорожи часом», «Язиком не випереджуй думки» (Хілон);

- «У щасті не возгордись, у нещасті не принижуйся» (Клеобул).

Судове красномовство відображене у відомих висловах багатьох мудреців. Повага до закону, порядку пронизує сентенції:

«Перш ніж видавати накази, навчись сам підкорятись» (Солон), «Не обмежуйся покаранням злочинця, а попереджуй злочини», «Якщо хочеш царювати спокійно, озбройся не списками, а народною любов'ю» (Періандр).

Хілон вважав кращим полісом той, в якому громадяни слухаються законів більше, ніж ораторів, йому належить афоризм: «Підкоряйся закону».

Захищати свої права, відстоювати себе в суді громадянам допомагали логографи-софісти, які писали промови для населення – **апології**. Серед найпоширеніших видів красномовства у Стародавній Греції є **судове**.

Першими софістами вважають **Корака і Лісія**. Вони походили із Сицилії. **Корак** (V– IV ст. до н.е.) – державний діяч, логограф, який за допомогою слова намагався схилити демос до корисного і відвернути від некорисного. Згодом Корак відкрив школу, в якій викладав з досвіду судової практики. Йому належить вчення про риторичний твір, у якому він стверджував, що «красномовство є робітниця переконання», тому потрібно навчитись переконувати за допомогою можливого (істини) і неможливого, майстерності доказів.

Лісій (459 – 380 рр. до н.е.) – майстер судових промов та етопеї (змалювання характерів як персонажів промови, так і самого промовця). Лісій був популярним логографом. Він написав більше 400 промов, до нас дійшли 34. Більшість із них є захисними з приводу приватних позовів. У своїх виступах Лісій виражав своє відношення до політичного ладу, був прибічником демократії. Стиль творів простий, виразний, відсутні архаїзми, виклад логічний, фрази короткі і побудовані симетрично, ораторські прийоми вишукані і витончені. Критики визнавали, що ніхто не перевершив Лісія в чистоті аттичної мови.

Культ майстерного, мистецького Слова високо шанувався у Стародавній Греції. Слово філософа, оратора часто було вагомим за правління архонтів, вирішувало долю держави. Ще нікому невідомий **Солон** (638 – 559 рр. до н.е.), а згодом знаменитий державний діяч, не побоявся смертної кари і під загрозою бути страченим виголошував складені ним елегії (100 вишуканих поезій) в багатолюдних місцях міста. Прикинувшись божевільним, бо заборонено було й згадувати про острів Саламін, Солон елегіями намагався пробудити мужність, відвагу, гідність та патріотизм у душах греків, щоб повернути раніше втрачений острів у війні з Мегарою. Він зумів мистецьким Словом організувати народ, очолити військо і відвоювати о. Саламін. Кар'єра Солона розпочалася з поетичної майстерності, яка згодом поєднала і дипломатичне, й військове, і політичне красномовство, але найбільші досягнення промовця у законодавчій, судовій сфері.

Солон здійснив реформування Афінської держави і створив розгалужену судову систему в країні. За часів Солона був створений суд присяжних, який називався «гелією» – «сонячне місце зібрання». Другою демократичною інституцією Афін було віче, яке згодом перетворене Солоном у Народні збори. Афіни за Солона були правовою державою, суспільство цінило тих, хто вмів себе захищати, гідно тримався перед публікою. Солон вважають **«батьком афінської демократії»**.

Солон, як і Періандр, який правив 40 років Коринфом, любив народовладдя, засуджував розкіш понад міру, бо вона породжує наглисть і зверхність. Виступав з щирими, емоційними, логічно довершеними промовами, вважав, що **«Слово – це образ справи»**. Аристотель писав, що від часу його правління та проведених ним реформ **«почалася демократія»**. Солон перший, хто зрозумів, що демократія – це відповідальність всіх громадян за стан справ у державі. З огляду на це, ним був виданий закон:

«Хто під час смуту в державі не стане зі зброєю в руках ні за тих, ні за інших, той піддається безчестю і позбавляється громадянських прав».

Греки були великими патріотами, з шаною носили звання «вільного громадянина» і за честь вважали померти за батьківщину. Цицерон у «Тускуланських бесідах», пишучи про бойовий дух, хоробрість римлян: «...цілі легіони без вагань кидались у бій, знаючи, що дороги назад вже не буде»¹, – порівнює їх відданими батьківщині, безстрашними спартанцями, які загинули у бою при Фермопілах².

Фермопільський гірський перехід у 500 – 449 рр. до н.е. обороняли об'єднані війська греків від перської армії царя Ксеркса. На час героїчної битви у 480 році до нашої ери військами керував спартанський цар Леонід на чолі ядра з 300 спартанців³. Персам вдалося подолати оборону після того, як вони обійшли прохід гірськими стежками, на які вказав зрадник Ефіальт.

Перед вирішальним боєм, розуміючи перевагу багаточисельної армії персів, цар Леонід звернувся до спартанців: *«Тримайтесь міцніше, спартанці, вечеряти нам сьогодні доведеться вже в потойбічному світі!»*

Цицерон у «Тускуланських бесідах» писав про відважних захисників: *«А один из них в разговоре с врагом на похвальбу перса: «Наши дроты и стрелы закроют солнце!» – ответил: «Что ж, будем сражаться в тени!»»*⁴

На місці битви було встановлено камінь з епітафією грецького ліричного поета **Сімоніда Кеоського** (бл. 556 – 469 рр. до н.е.):

*Подорожній, коли ти прийдеши у Спарту, перекажи лакедемонянам,
Що ми полягли тут, вірні їхньому наказові⁵
Мистецьким Словом було увіковічено героїв...*

Слово було законом і вирішувало все, навіть питання життя, вигнання з країни чи смерті. Давні греки визначних людей, як правило, громадських і політичних діячів, піддавали остракізму – покаранню, якщо у їхніх промовах, вчинках вбачали загрозу демократії, прояв тиранізму та ін. Солон не уникнув остракізму і був вигнаний з Атики, Перікл тричі піддавався суду, проте зумів виправдатись, а Сократ радше був готовий прийняти смерть, ніж зректися своїх слів, промов, вчення.

Відомі також дві виправдальні промови з питання фінансової політики афінського архонта, політичного оратора, законодавця **Лікурга** (дати про народження і смерть існують суперечливі). У «Тускуланських бесідах»,

---

¹ Цицерон. Тускуланські бесіди [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.libfox.ru/371074-9-mark-tsitseron-tuskulanskie-besedy.html#book>

² Бій під Крутами часто називають «Українськими Фермопілами». З 2015 року ще одними «Українськими Фермопілами» стали називати оборону Донецького аеропорту.

³ Зняті фільми про 300 спартанців у 1962 році (історичний) та у 2007 році (з низькою історичною правдивістю).

⁴ Цицерон. Тускуланські бесіди [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.libfox.ru/371074-9-mark-tsitseron-tuskulanskie-besedy.html#book>

⁵ Там само.

розповідаючи про бій при Фермопілах, Цицерон пише про греків: *«Могутнім був народ, доки в силі були Лікургові закони»*¹.

З писемних пам'яток відомо, що впродовж 12-ти років Лікург керував фінансами Афін. Його заслуги в озброєнні та розбудові міста докладно описані в народному декреті 307 р. до нашої ери, який визначив встановити Лікургові мідну статую, «дати старшому в роді його нащадку дарів стіл» та висікти на мармурових плитах усі його постанови. Кілька уламків останніх дійшли до нас. Лікург, що ставив своєю метою видавати суду всіх казнокрадів та зрадників, не міг не бути видатним оратором.

Політичне красномовство Стародавньої Греції мало свої особливості, що зумовлювалися полісною формою політико-правової та соціально-економічної організації суспільства і держави. Міста: Афіни, Коринф, Спарта, Фіви – були першими співтовариствами вільних людей – демосу. Демократичний лад, характерний для більшості полісів (міст), зумовлював участь народу в політичному житті, але для цього потрібно красиво, струнко, логічно, зрозуміло висловлювати свої думки, аргументовано та переконливо відстоювати позицію.

Народ захоплювався дорадчими (політичними) промовами **Перікла** (близько 495 – 429 рр. до н.е.), який 40 років правив Афінами і отримав почесне звання **«вождь афінської демократії»**. Це були часи **«золотого століття»**, піднесення духовної культури, її вияву через досконале техне, мистецтво Слова.

Перікл довів, що Платон має рацію, коли красномовство називає «мистецтвом керувати умами», і що головне завдання красномовства – правильно підходити до різних характерів і пристрастей, немов до якихось тонів і звуків душі, що потребують або ніжного доторку, або удару. Причиною успіхів Перікла була не лише сила Слова, а, за словами Фукідіда, *«слава його життя й довір'я народу до нього, бо він виявився непідкупним і безкорисливим»*.

Як і проповідувала риторика, у Перікла воедино злились етос (суспільна й особистісна морально-етична поведінка), пафос (вольове, емоційне устремління мовця) та логос. Навіть супротивники називали його **«Олімпійцем»** за здатність приголомшувати слухачів:

*«Слова, сказані Періклом, застряють у душах слухачів, як жало бджоли, тому що сама богиня переконання Пейто сидить у нього на вустах»*².

Вчителем Перікла був філософ-мудрець Анаксагор, якого він дуже шанував і дослухався до його слів. На схилі літ вчитель якось захворів і, відчуваючи самотність, позбавлений необхідного догляду, відмовився від їжі.

---

¹ Цицерон. Тускуланські бесіди [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.libfox.ru/371074-9-mark-tsitseron-tuskulanskie-besedy.html#book>

² Антична література [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-190D32F5942CE/list-b407a47b26>

Мудрець, живучи у матеріальній скруті, хотів заморити себе голодом. Перікл, довідавшись про хворобу Анаксагора, прийшов підтримати філософа і запевнити вчителя, що він прислухається до його слів при вирішенні важливих державних справ. На що Анаксагор, не принижуючись і не просячи прямо допомоги, красномовно і з гідністю відповів: **«Хто має потребу в світильнику, наливає в нього олію»**.

Найбільшим політичним промовцем Давньої Греції був **Демосфен** (384 – 322 рр. до н.е). Зараховується до канону 10-ти ораторів як найвидатніший представник грецької риторики, блискучий стиліст і видатний політик.

Демосфеном захоплювався не менш знаменитий і пошанований державний діяч Риму, оратор, письменник Цицерон. Згодом філософ-мораліст Плутарх напише у порівняльному життєписі «Про Демосфена і Цицерона» як про двох видатних ораторів, політичних діячів Греції і Риму, співставляючи їх життєві долі, вчинки, естетичні погляди на мистецтво слова:

«Божество з самого початку... створило Демосфена і Цицерона за однією подобою, бо не лише характерам одного й другого надало багато схожих рис: і честолюбство, і вільнодумство – це воно визначило їхню поведінку як державних діячів, ...але додало ще й чимало випадкових збігів. Навряд чи можна знайти двох інших ораторів, які, будучи людьми незнатними і скромними, здобули б славу й могутність, уступили в бій з царями й тиранами, втратили дочок, були вигнаними з батьківщини, повернулись з пошаною, знову втікали і, спіймані ворогами, загинули саме тоді, коли вмерла свобода їх співвітчизників»¹.

Плутарх, змальовуючи формування Демосфена як оратора в морально-етичному та фізичному плані (мав тілесні вади), відзначає його силу волі, цілеспрямованість, працездатність, вимогливість до себе, відданість улюбленій справі – мистецтву красномовства заради захисту прав та інтересів народу (демосу).

«...Він доводив, що той, хто готується до виступу, – справжній друг народу, бо така підготовка свідчить про повагу до народу, а цілковито не дбати про те, як люди сприймають промову, – властивість прихильника олігархії, який більше рохраховує на насильство, аніж на словесне переконання»².

Демосфен гармонійно поєднував ораторську майстерність із пристрасною борця, переконаного в правоті своєї справи. Він казав: **«Не слова і не звук голосу складають славу оратора, а напрямок його політики»**.

Політичні промови були наскільки зворушливими, хвилюючими, пристрасними, художньо довершеними і загальнозрозумілими, що його визнавали навіть вороги. При дворі македонського царя Філіппа, за словами Плутарха, про Демосфена говорили більше ніж про грецьких полководців.

---

¹ Плутарх. Про Демосфена і Цицерона // Сагач Г.М. Золотослів: навч. посіб.– К.: Райдуга, 1993. – С. 255.

² Там само. – С. 256.

Емоційності Демосфен досягав використанням риторичних фігур, він часто звертався до аудиторії, апелюючи до розуму і почуттів, до моральності. Образність мовлення, лексичне багатство мови увиразнювало думку, зміст промови за допомогою метафор, антитез, уособлення. Любив фігуру умовчування, яку використовував у кінці виступу, відчуваючи, що слухачі вже готові самостійно зробити правильний висновок, це принесе їм моральне задоволення. А оратор в цей час звертався до бога...

У складні і напружені часи для Греції Демосфен виступив із пристрасними промовами проти загарбницької політики Філіппа Македонського, який вже захопив та зруйнував деякі грецькі міста. Демосфен засуджував тих ораторів, політиків, що «купились» на обіцянки македонського царя і не закликають греків до боротьби за свою свободу, незалежність, не дбають про безпеку громадян Афін та інших грецьких полісів. Демосфен у третій промові «Проти Філіппа» писав:

«И когда я вижу людей, вовлекающих вас в это, я не робею, а чувствую стыд, так как сознательно или бессознательно они вовлекают государство в тяжелое положение. Тогда пусть никогда, граждане афинские, наше государство не дойдет до этого: умереть в десять тысяч раз лучше, чем сделать что-нибудь из лести перед Филиппом ...

*...граждане афинские, пока мы еще целы и владеем величайшим государством, богатейшими средствами, прекраснейшей славой; может быть, иной человек, сидя здесь, уже хотел бы спросить: «Что нам делать?» Я, клянусь Зевсом, расскажу об этом и даже внесу письменное предложение, так что, если вам будет угодно, вы утвердите его своим голосованием. Прежде всего надо самим обороняться и готовиться, – я имею в виду подготовку триер, денег и воинов. **Ведь если даже все остальные согласятся быть рабами, нам во всяком случае нужно бороться за свободу**»¹.*

Коли цар Македонії прочитав цю промову, то сказав: **«Якби я слухав Демосфена, я сам би подав голос за нього як за вождя у боротьбі проти мене»**². Пристрасні, пафосні твори Демосфена отримали промовисту назву «філіппіки».

Перу Демосфена належать промови «Про вінок», «Проти Аристократа», «Про звільнення від провинностей», «Філіппіки». В історію він ввійшов як ідеальний оратор, який зумів силою волі, характеру та всупереч природним задаткам, складним життєвим обставинам досягти поставленої мети. Демосфен оволодів божественним даром – Словом і був нагороджений золотим лавровим вінком, але головне – безсмертям, пам'яттю нащадків. Високомайстерні твори, сповнені експресії, енергії почуття і думки; патріотизму й відданості батьківщині називаються «філіппіками». Цицерон писав філіппіки проти тирана Антонія. Аналізуючи літературний процес I пол. XVII ст., М. Грушевський називає полум'яні твори Івана Вишенського також «філіппіками».

¹ Демосфен. Третья речь против Филиппа. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://lib.ru/POEEAST/DEMOSFEN/demosfen1_1.txt

² Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. – К.: Вища шк., 2003. – С. 34.

У Стародавній Греції, як і в країнах Стародавнього світу, на початковому етапі складно розмежувати грані різних жанрів красномовства, оскільки джерелом всіх наук є філософія, яка переосмислюється через божественне начало – релігійне красномовство. Проте любов греків до живого, усного Слова, любов до мудрості виокремлюють мистецтво красномовства спочатку у навчальну дисципліну, а згодом у науку – риторику.

Суспільство високо цінувало культ живого Слова і тому громадяни мали за честь навчатися у школах. Оволодіння Божественним даром – Словом відкривало двері не лише у світ знань, духовного розвитку, а й давало можливість реалізувати себе у судових дебатах, виступити з питань політики у дорадчому та епідейктичному красномовстві. В цей період «склалися й утвердились такі фундаментальні соціально-політичні поняття, як: громадянська свобода і громадянський обов'язок, людяність, гармонійність розвитку особистості, усвідомлення співвідношення особистого і суспільного. ...грецька культура створила таку силу-силенну понять і термінів (у політиці, науці, мистецтві), що дослідник Якоб Буркхардт мав підстави сказати: «Ми бачимо очима греків і розмовляємо їхніми зворотами мови»¹.

Не менш важливим для греків було взяти участь у змаганнях, які розкривали не лише фізичну силу, але й красу, довершеність думки. На священних іграх завжди виступали філософи, поети, драматурги, промовці, актори, музиканти. Греки любили жити напоказ, демонструючи досконалість у всьому, а найперше – у красномовстві. Мистецьке Слово увінчувало всі види змагань та сфери життя. Володіти Словом, як мистецтвом, стало необхідністю для всіх грецьких громадян, які любили живе, майстерне мовлення.

Грецьке мистецтво в класичний період досягло найвищого розквіту. Духовне життя очолили Афіни, які дали людству видатних митців у всіх видах техне. Грецька культура через досконале, вишукане, мистецьке Слово вплинула на подальші епохи, які через плин вічності знову й знову рівнялися на високе техне – мистецтво, впроваджуючи у життя розумне – логос, щире – етос, піднесене – пафос, красномовство душі і серця.

Категорія Слова знайшла віддзеркалення в нових реаліях часу, в культурах інших епох і цивілізацій.

---

¹ Тюрменко І.І., Горбула О.Д. Культурологія: теорія та історія культури [Електронний ресурс]: навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 368 с. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-1136.html>

1.1.4 РИМСЬКИЙ ПЕРІОД АНТИЧНОГО КРАСНОМОВСТВА

*Тримайся суті справи –
слова знайдуться*

Катон Старший

Красномовну, мистецьку, класичну Грецію підкорив войовничий, прагматичний, доблесний Рим. Коли в демократичній Елладі живе Слово стало культом і переростало у техне у всіх сферах життя, то стриманий, суворий Рим жив під девізом: «Aut cum scuto, aut in scuto» («Або зі щитом, або на щиті»). Мовлення набувало рис практицизму, діловитості, а звідси – лаконічності, чіткості, змістовності. Лексичне навантаження слова переростало в дію, а скоріше певна дія оформлювалася в словесне вираження. Рим не терпів багатослів'я. Навіть великий оратор Риму Цицерон, опанувавши класичну грецьку риторичку, зауважував: **«Обережно діяти важливіше, ніж красномовно говорити».**

Діловитість, військова дисципліна римлян відчувалась навіть у духовній сфері. Дотримання атрибутики, обрядів, певних формальностей було обов'язковим, щоб задобрити конкретне божество і з певною метою: **«Даю, щоб ти дав»** (лат. *Do ut des*). Вважалось, що бог виконає прохання, якщо людина, яка молиться, дотримується взятих на себе обіцянок і ритуалів.

Релігійне красномовство набувало великої шани, але не скільки внутрішнє злиття з божественним, скільки зовнішній вияв, зокрема – у побуті.

У кожному будинку поклонялись Весті – покровительці домашнього вогнища, затишку, благополуччя. На її честь римляни споруджували храми, в яких весталки підтримували вогонь та щороку 9 липня відзначали день богині. Веста наскільки була шанованою, що в кожній будівлі для неї була відведена певна площа – це вестибюль. Домашніми богами-охоронцями були Пенати, а поза будинком – Лари. Звідси вислів: **«Повернутись до рідних пенатів»**, тобто додому.

Богів у римлян було безліч і вони супроводжували їх повсюди. Проте їх уявляли в безособовій формі, встановлювали лише вівтарі для приношення жертв. Жрець виголошував обрядову промову, здійснюючи певний ритуал. Починаючи з IV ст. до н.е., із завоюванням Греції, римська релігія запозичує з Еллади пантеон богів, переосмисливши їх у своєму культурному середовищі. Римляни переходять від анімізму до антропоморфізму – поклоніння богам в людській подобі.

Люди вірили, що від народження і до смерті перебувають під впливом вищих сил. Все життя проходило під владою найпочеснішого, найвищого Юпітера. Перед військовим походом полководець молився у храмі Юпітера. Великий Бог – повелитель усіх небесних явищ міг наслати дощ, грім, блискавку на землю, на врожаї. Найвеличніші, найурочистіші святкування відбувалися в Римі на честь Юпітера – це був тріумф.

При народженні дитини, нею і матір'ю опікувалась Юнона (цариця богів, покровителька шлюбів) і Діана (богиня Місяця і полювання). Богиня мудрості,

мистецтв і наук Мінерва була і богинею війни поряд з могутнім Марсом. У Аполлона – бога Сонця у володінні була музика, а у Венери – кохання. Після смерті людина попадала у підземне царство Плутона і дружини Прозерпіни. У давньоримську епоху з'являється уявлення про дволике божество Януса, який символізував початок і закінчення будь-якої справи. В честь нього названий перший місяць року Ianuarius (январь) – січень.

Весь навколишній світ був населений богами лісів, полів, гаїв, худоби, тварин: Фавн, Сатурн, Флора, Палес – їх було безліч.

Давньоримська влада намагається встановити у релігії порядок і закони. **Тіт Лівій** (59 р. до н.е. – 17 р. н.е) у «**Анналах**» – це 142 книги, розкриває 700-літню історію Риму. Він відзначає, що перший у формуванні витоків давньоримської релігії був Нума Помпілій, який запровадив посаду верховного жреця бога Юпітера та посаду понтифіка – члена найвищої колегії жерців. Всі заклинання, звертання, магичні формули були в нормовані за кількістю слів, визначені обставини поклоніння, жертвопринесення, щоб не образити жодного з богів. За всім слідкувала каста жерців, яку очолював правитель. Тіт Лівій писав 45 років історію Риму, при правлінні Октавіана, який також возвеличив себе в ранг божественного, додавши в 27 р. до н.е. титул «Август» («звеличений богами», «рівний богам»).

У римського поета **Публія Овідія Назона** (43 р. до н.е. – бл. 18 р. н.е.), який творив у «золотий вік» правління Октавіана Августа, є твір «**Метаморфози**». У ньому використана творча спадщина релігійного красномовства, енциклопедія античної міфології: 250 фольклорних та міфічних сюжетів, поетичний переказ греко-римських міфів про перетворення людей у сузір'я, диких звірів, у тварин, рослин, каміння. Мистецтвом Слова Овідій обожнив реальних героїв минулих часів та обезсмертив богів, подарувавши міфам нове життя. Письменник вірив, що *«душі не вмирають. Покидаючи попереднє місце перебування, вони живуть в інших місцях, які знову їх приймають»*¹. Проте людина, на його думку, захоплюючись минулим, все ж таки живе сучасним.

Боги в римлян нагадували людей і вони їх персоніфікували, як і греки: *«Вже й шафранове Тітонове ложе лишила Аврора й перша промінням новим усі землі обсипала світу»*. Вергілій в «Енеїді» метафорично, використовуючи уособлення, зображує богиню ранкової зорі Аврору – провісницю ранку. Письменник збуджує творчу уяву, зачаровуючи образним, художнім Словом, яке в римлян звучало латинською мовою «**ars, artis**» – **мистецтво**.

Після завоювання Римом значних територій, підкорення нових народів відбувається об'єднання та взаємовплив, взаємодія культур, а отже – релігій. У римлян була традиція: переселяти до своєї столиці богів переможених народів, щоб викликати до себе їхню прихильність і вберегтися від їхнього гніву. Вони

---

¹ Мудрость тысячелетий: энциклопедия / автор-состав. В. Балязин. – М.: ОЛМА-ПРЕСС; ОАО ПФ "Красный пролетарий", 2006. – С. 154.

наскільки вірили у силу Слова, що після завоювання міста Карфагена, війна з яким тривала 17 років, жрець виголосив урочисте заклинання:

Боже чи богине, що поширюєте опіку над народом і державою карфагенян, ви, що є покровителями цього міста, до вас звертаюся з молитвами, вам віддаю шану, у вас милості прошу, щоб покинули народ і державу карфагенян, щоб покинули їхні храми, щоб від них пішли. Перейдіть до мене, у Рим. Нехай наше місто і храми будуть вам приємніші. Будьте ласкаві й прихильні до мене, і до народу римського, і до наших воїнів так, як ми цього хочемо і як це розуміємо. Якщо зробите так, обіцяю, що вам спорудять храми і справлятимуть на вашу честь ігри.

Римляни вірили, що чим більше буде в них богів, тим вони будуть міцнішими, а отже – й непереможними.

Запозичення богів без глибокого проникнення в культуру, філософію буття, ментальність народу породжує хаос не лише у зовнішньому світі – ритуалів і обрядів, а в першу чергу – деградує внутрішній світ: людська душа, свідомість, сутність.

Рим воює не одне століття... З Римської республіки утворюється Імперія. Проте становище народу не покращується. Імператори влаштовують грандіозні вистави для народу і на них роздають хліб. Про розмах цих видовищ свідчить розповідь **Гая Светонія Транквілла** у праці «**Життя дванадцяти цезарів**» про Юлія Цезаря: «Видовища він влаштовував найрізноманітніші: і битву гладіаторів, і театральні вистави у всіх кварталах міста і на всіх мовах, і змагання атлетів, і морський бій. У гладіаторському бою на форумі бились до смерті Фурій Лептин із преторського роду і Квінт Кальпен, бувший сенатор і судовий оратор. Військовий танець виконували сини вельмож із Азії і Віфінії... Для морського бою було викопано озеро на Кадетському полі, у бою брали участь біреми, триреми і квадранери тирійського і єгипетського зразків з великою кількістю воїнів. На всі ці видовища звідусіль збиралося стільки народу, що багато приїжджих ночувало в наметах по вулицях і провулках, а тиснява була така, що багато хто був задавлений до смерті, в тому числі два сенатори»¹

Видовища в Римі були також приурочені певним релігійним датам. Гасла правлячої верхівки зводяться до лаконізму у стилі римського Слова: «**Хліба і видовищ!**» (лат. *Panem et circenses*). Слово втрачає духовну, справжню релігійну сутність. Римлян не втішають пантеони своїх і чужих богів, які не рятують суспільство від морального безладу, не відновлюють справедливості, не відроджують надію... У Римській імперії на певний час поширюється поклоніння єгипетській богині Ізиді, а також малоазійському культу бога Мітри, в сільському господарстві – культу матері богів Кібели.

---

¹ Божественный Юлий. Кн. 1 // Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. / пер. М.Л. Гаспарова. [Электронный ресурс] – М.: Наука, 1993. – Режим доступа: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/svetoni/txt01.htm>

Синтез культур, релігій різних народностей сприяють зростанню світоглядних розходжень, різнобою думок, атмосфері протистояння у суспільстві. Душевний неспокій знедолених громадян посилюється несправедливістю безмежної влади імператорів Калігули, Нерона та їх наступників. Каталізатором протистоянь є розкіш верхівки, постійні оргії, містерії, відсутність єдиного ідеалу, духовного начала. Людство з розпачу свій погляд відводить від грішної землі і скеровує у безмежний чистий простір неба в очікуванні всесвітнього Месії-Спасителя. У великій Римській імперії зароджується християнство, яке згодом стане однією із світових релігій. Ця подія є кінцем і початком нового Риму у релігійному красномовстві.

Проте в IV ст. до н.е. дисциплінований і державотворчий Рим лише починає писати історію... Це були часи величні і драматичні: утворення великої Римської імперії з багатьма народами, релігіями, культурами, мовами.

Початок тріумфального ходу римлян започаткував визначний полководець, військовий стратег, але не менш яскравий політичний промовець **Олександр Македонський** (356 – 323 рр. до н.е.) – учень великого Аристотеля. Він високо цінив красу і силу Слова. Про це свідчить той факт, що підкоривши Фіви через сто років після смерті поета Піндара, він наказав зберегти тільки храми богів і будинок митця (нащадкам якого, єдиним у всьому місті, була також збережена свобода). Але передусім це поодинокий випадок, бо римляни в Елладі поводитись як варвари, руйнуючи все на своєму шляху. Довідавшись, що статуї мають велику цінність, почали перевозити їх до Риму, заваливши ними місто.

Проте історики відзначають, що Олександр Македонський, завоювавши півсвіту, не знищував культурні здобутки й традиції підкорених народів, а намагався об'єднати релігії й міфології, політичні устрої й світогляди, філософські ідеї й наукові досягнення. Його завжди супроводжували в походах жреці, письменники, філософи, вчені. Знамениту крилату фразу «**Завойована Греція взяла в полон дикого переможця**» (лат. *Graecia capta ferum victorem cepit*) приписують поету Горацию, який високо оцінив досягнення греків у всіх сферах мистецтва. Грецька культура, література стали зразком для наслідування, уособленням довершеності, краси, досконалості, ідеалу.

Академічне красномовство почало активно розвиватись в містах Пергам, Александрія, Сиракузи, Антиохія. Новостворені культурні та наукові центри сприяють освітній та науковій діяльності філософів, які стають професійними вчителями, вченими. Продовжують розвиватись як традиційні напрямки шкіл, засновані в класичний період: піфагорійців, академіків (від Академії Платона), перипатетиків (від Ліцея Аристотеля), класична школа киніків, а також нові: скептиків (Тимон Скептик), стоїків (Зенон, Хрісіпп, Сфер), епікурейців (Епікур).

Найбільше славилась Александрійська бібліотека, яка була доповненням до **Музею** («святилище Муз»), заснованого першими правителями династії Птолемеїв у Єгипті. Музей став центром розвитку наук.

Уперше виникає наука **філологія** (з грец. «*філо*» – люблю, «*логос*» – слово), яка досліджує твори «Іліада» та «Одісея» Гомера. Першими філологами були **граматик Зенадот й Аристарх Самофракійський**, які створюють програму античної літератури.

Мистецтву красномовства, теорії доказу та аргументації навчають у мегарській школі, заснованій в Александрії математиком **Евклідом** (365 – 300 роках до нашої ери). У його трактаті «Початки геометрії» систематизовано математичний матеріал, розроблений не одним поколінням вчених. Гідним продовжувачем вчення александрійської школи є **Архімед**, який жив і творив у другій половині III ст. до н.е. у Сиракузах. Знаменитими є роботи «Про тіла, що плавають», «Про метод» та праця «Початки механіки», у якій вперше сформульовані закони теоретичної механіки.

Александрійський бібліотекар, засновник наукової географії **Ератосфен** зробив відкриття в галузі астрономії (склав карту земної поверхні з довготами й широтами); **Аристарх із Самосу** на поч. III ст. до н.е. визначив розміри Сонця та Місяця і відстань між ними. Найбільше уславився гіпотезою про обертання Землі та планет навколо Сонця за орбітами.

Після завоювання Греції Римом, у часи Римської республіки, настає криза грецького античного суспільства й загострюються суперечності між людьми. Полісна ідеологія у завойованій Греції замінюється космополітичною, греки – «громадяни світу». Проте різка зміна породжує у свідомості відчуття фаталізму – людина повинна підкоритися долі. Особистість відривають від звичного «демосу», демократичного суспільства і переселяють у нове, чуже середовище. Людина відчуває самотність, розгубленість, все частіше задумується над своєю долею, самозаглиблюється, це сприяє виникненню як індивідуалізму, так і віри у фатум – сліпу долю, приреченість. Кожен шукає своє щастя, своє «Я», себе в цьому макрокосмосі.

Слово як цілитель душевних страждань і духовних шукань пропагував у своїй філософії **Епікур** (341 – 270 рр. до н.е.) Мудрець в Афінах відкрив філософську школу «Сад» і поглибив атомістичне вчення Демокріта. Проте особливого значення надавав етиці, вихованню, пізнанню світу через Слово, філософії буття. Досягнути остаточного задоволення неможливо без аскетичного обмеження. Результат правильного життя – спокій душі (атараксія). Філософ вважав, що страждання душі значно важчі, ніж страждання тіла, оскільки тіло страждає лише від теперішнього стану, а душа – ще й від переживання минулого й майбутнього. Причина страждань у самій людині – це пристрасті й страхи, а порятунок є у філософії, яка лікує так душу, як медицина – тіло. Філософські бесіди, дружнє Слово у колі друзів, мудрість – шляхи досягнення щастя за Епікуром. Він радить:

«Всім бажанням треба ставити запитання: «Що зі мною буде, якщо воно збудеться, що я цим досягну? А що буде, якщо бажання не здійсниться?»»,

«Нехай розуму завжди буде більше аніж самолюбства»,

«Краще з розумом бути нещасливим, ніж без розуму щасливим»,

«Найбільше зло – це смерть, яка не має ніякого відношення до нас, бо доки ми є, її нема; а коли вона приходить, то нас уже немає».

У цей час в Афінах жив і творив драматург, поет **Менандр** (бл. 343 – 291 роках до нашої ери). Як і Епікур, він намагався знайти зцілення душі, розраду через вічне Слово:

*«Мудре слово може й печалі лікувати»,
«Добре слово зраненій душі – ліки»,
«Слово – лікар людських страждань»,
«Нема нічого сильнішого за слово і жахливішого за гнів»,
«Нерозумна людина пізнається в мовленні»...*

Афоризми та уривки перекладів з книги «Менандр» наскільки були мудрими по-філософськи, глибокими за змістом та художньо довершеними, що не втратили популярності через віки і були поширені й відомі у часи Середньовіччя та Київської Русі.

Менандр володів божественним даром відчуття й розуміння Слова, про це свідчить той факт, що письменник **8 разів займав перші місця у змаганнях серед драматургів**. Він створив новий тип аттичної комедії, написав більше 100 п'єс, що відповідали тенденціям того часу. У них Менандр зображував приватне життя, висміював людські вади: жадібність, заздрість, хитрість, скупість; проповідував гуманізм, людяність, співчуття. Це виявляється не лише в афоризмах Менандра, філософії епікурейців, киніків (циніків), стоїків, а й простежується в римських митців художнього Слова: Публія Теренція, Плавта Тіта Макція та ін.

Індивідуалізм, скерованість людини до свого «Я» яскраво проявилася у драматурга **Публія Теренція** (195-159 рр. до н.е.) Творчість письменника справила великий вплив на драматургію не лише Риму, а й інших країн. Свідченням цього є досконалі вислови за глибиною змісту і лаконічністю, які ввійшли у наш побут та звучать через віки як народна мудрість:

*«Вся надія – на самого себе», «У кожного свій норов (характер)»,
«Я людина і ніщо людське мені не чуже»,
«Скільки людей, скільки й думок», «Відважним допомагає доля».*

По-філософськи, глибинно і мудро Публій Теренцій зауважив: **«Нічого не можна сказати такого, що не було б сказано раніше»**. І в цьому ми пересвідчуємося майже щодня.

Визначний драматург **Тіт Макцій Плавт** (бл. 250 – бл. 184 рр. до н.е.) прославився у Римі як майстер комедійного жанру. Його улюбленим грецьким драматургом був Менандр. По-сучасному звучать вислови-афоризми із п'єс римського драматурга:

*«Роби, що душа забажає», «Не заставляй себе чекати»,
«Двох слів достатньо розумному», «Для чого лишні слова»,
«Наглухо закрите серце», «Людина людині вовк»,
«Порада дорожче золота», «Черпати воду решетом»,
«Біда всьому навчить».*

П'єси Плавта – лінгвістичний пам'ятник розмовної латинської мови.

Поет, драматург Риму **Цецилій** (помер 168 р. до н.е.) розраджував: *«Живи як можеш, якщо не виходить як хочеться», «Бери, що дають, якщо не отримуєш бажаного», «Жалюгідний вигляд має той, хто не зумів сховати свої нещастя», «Витерплю несправедливість, тільки не безчестя».*

Поет, творець римської сатири **Луцилій Гай** (180 – 102 рр. до н.е.) втішав: *«Хай душа радіє в щасті, але змириться в нещасті».*

Які б не були політичні, економічні потрясіння, але вічною є людська душа з її болями, надіями і вірою. Словом намагалися розрадити і втішити у той час, коли в Республіканському Римі (з другої половини II ст. до н.е.) точиться гостра політична, соціальна боротьба. На арену виступають політичні промовці.

У витоків **політичного римського красномовства** стояли такі оратори, як: Катон Старший, брати Гракхи, Марк Антоній, Красс, Гортензій.

Катон Старший (234 – 149 рр. до н.е.) – римський сенатор, письменник, політичний діяч, який закликав римлян до мужності, відваги, суворості непохитності, наслідування доблесті предків. Пробувши послом у Карфагені у 153 р. до н.е., Катон був вражений багатством міста і побачив у цьому загрозу Риму. Повернувшись на батьківщину, кожен свій виступ у сенаті, не дивлячись на тему промови, завершував словами: *«Між іншим, я вважаю, що Карфаген повинен бути зруйнований».* І як це не було жорстоко, але заклична кінцівка усіх його промов «спрацювала». Це сталося внаслідок 2-ої Пунічної війни, яка тривала з 218 до 201 рр. до н.е. Карфаген був зруйнований як конкурент Риму.

Катон був першим істориком, який писав латинською мовою книги: «Земледелие», «Начала». Він знав силу Слова, високо цінував мудре, інтелектуальне логічне і лаконічне Слово:

«Розмовляючи з мудрим, використовуй мало слів»,

«Знання – це солодкий плід гіркого кореня»,

«Нема такого закону, який задовільнив би всіх».

Гай Гракх (153 – 121 рр. до н.е.) був першим, хто у Стародавньому Римі почав приділяти велику увагу слухачам в момент виголошення промови. Він «повернувся» обличчям до народу – плебсу. До нього оратори виступали, звертаючись, як правило, до сенату, суддів. Римські промовці, наслідуючи Гракха, почали апелювати до своїх слухачів, вивчати їхню психологію, інтереси, смаки. Відтепер ораторське мистецтво означало вже не тільки що і як сказати, але й кому, і якій аудиторії.

Гай Гракх, за свідченням сучасників, виступав емоційно, переконливо, образно, використовуючи риторичні прийоми. Він прагнув різними способами донести Слово до слухачів. Постійно звертаючись до народу, він демонстрував, що шукає в нього підтримки і правосуддя, визнає силу і вважає думку плебсу вирішальною. Плутарх писав, що він перший з ораторів виголошував промови, ходячи перед аудиторією та використовуючи жести. Цицерон, а згодом і Квінтіліан відзначали, що під час виступу Гракх міняв тональність голосу.

Допомагав йому при цьому раб, який стояв позаду із флейтою і в потрібний час задавав тон музичним інструментом.

Найхарактернішими рисами римлян був їх патріотизм, відданість, вірність вітчизні й гордість за **«вічне місто»**, як вони називали **Рим**, бажання поширювати та примножувати славу Римської держави. Жінки виховували своїх дітей на подвигах батьків, предків. Вони заснували навіть своє об'єднання – **товариство матерів сімейств** (*conventus matronarum*). Жіноцтво збиралось на збори, щоб вирішувати справи різного характеру, але найголовніше – це питання державного життя. Це свідчить про високий культурний рівень у Римі, де право голосу мали жінки.

Особливе місце в історії світової культури зайняли дві великі постаті видатних римських діячів I ст до н.е. – Цицерона та Цезаря.

Найвидатнішим і найкрасномовнішим вважали сучасники **Марка Туллія Цицерона** (106 – 43 рр. до н.е.) – римського філософа, оратора, письменника, політичного діяча. У порівняльному життєписі «Про Демосфена і Цицерона» Плутарх відзначає, що Цицерон мав природній дар до опанування освітнім предметом, «натуру жадібну до знань і схильну до філософствування». Мистецтва красномовства він навчався у грецького вчителя Аполлонія. І одного разу, після виголошення чергової промови, наставник не похвалив Цицерона, а сидів у глибокій задумі. Помітивши, що це збентежило юнака, Аполлоній з сумом і жалем промовив: **«Я хвалю тебе, Цицероне, і дивуюсь твоєму обдаруванню, але мені жаль нещасної Греції, коли я бачу, як те єдине з прекрасного, що нам залишилось, – освіченість і красномовство – завдяки тобі переходить до римлян»**¹.

Цицерон, оволодівши мистецтвом Слова, присвятив своє життя народу, державі, служінню високим ідеалам республіки. Йому вперше в історії Риму не за військові заслуги, а за громадську позицію було присвоєно звання **«батько вітчизни»**.

Цицерон зумів показати римлянам, *«скільки привабливого і прекрасного таїть у собі красномовство... справедлива справа непереможна, якщо її належно висловити, і що розумний державний діяч повинен завжди у своїх вчинках бути на боці істини, а не вдаватись до лестоців, уміти красномовством принести користь, не завдаючи болю»*².

Наслідуючи традиції давньогрецького оратора IV ст. до н. е. Демосфена, твори якого були спрямовані проти загарбницької політики Філіппа Македонського, Цицерон пише 14 памфлетів проти консула Марка Антонія, які отримують назву «філіппіки». Цицерон як республіканець виступає проти тиранії, погрожує консулу Марку долею Катіліни, зрадника, якого він викрив у сенаті в 65 р. до н.е. В одній з філіппік Цицерон виголошує кредо свого життя:

---

¹ Плутарх. Про Демосфена і Цицерона // Сагач Г.М. Золотослів: навч. посіб. – К.: Райдуга, 1993. – С. 258.

² Там само.

Я ж про себе скажу ось що: я захищав державу будучи молодим, я не покину її старим. Із презирством віднісся я до мечів Катіліни, не злякаюся й твоїх. Більше того, я охоче зустрів би своїми грудьми удар, якби міг своєю смертю наблизити звільнення співгромадян¹.

З творчої спадщини державного діяча, письменника до нас дійшло 58 промов, «Три трактати про ораторське мистецтво», близько 800 листів, філософські бесіди та твори з етичних тем. Філософські ідеї Цицерона представлені через політичні, гуманістичні, етичні ідеї греків у римському соціокультурному середовищі. До проблем сучасності Цицерон адаптував «Топіку» Аристотеля. У праці «Про оратора» Марк Туллій, розкриваючи природу красномовства, використовує улюблений художній прийом – ампліфікацію (перелік для емоційного підсилення, нагнітання): «Красномовство цілісне в яких би галузях знань і в межах міркувань воно не застосовувалося. Чи буде це промова про природу неба і землі, чи про божественну людську сутність; чи буде це промова на суді, або в сенаті, або на народних зборах; чи повинна вона спонукати людей до дії, або повчати, або стримувати, або хвилювати, або заспокоювати, або запалювати, або вгамовувати; звернена вона до небагатьох чи багатьох; для незнайомців вона, чи для друзів, чи для самого себе, – промова, навіть, розтікаючись в окремі струмки, завжди виходить з єдиного джерела, куди б вона не вела, вона завжди однаково багата думками і прикрашена словами»².

Марк Туллій Цицерон дбав про виховання й освіту громадян республіканського Риму, підкреслював важливість формування гармонійно розвиненої, духовної особистості. У філософському творі «Тускуланські бесіди», який складається з 5-ти книг, Цицерон називає філософію «наукою про зцілення душі», «вихователькою чесноти, гонителькою пороків», що об'єднала «у суспільство розсіяних по землі людей», а також вводить поняття «культура душі» (лат. *cultura animi*):

Як родюче поле без оброблення не дасть урожаю, так само і душа. Оброблення душі – це і є філософія: готує душу до сприйняття посіву та ... сіє... тільки те насіння, яке, визрівши, приносить найщедріший врожай»³.

Цицерона по праву вважають нормотворцем латинської мови, яку він довів до досконалості, довершеності і до цього часу вона є мовою медицини. Вчений говорив:

Не стільки важливо добре знати латинь, наскільки ганьба її не знати.

У великій Римській імперії не було більшої образи, як пійматися на помилках у рідній мові. Латиняни з патріотизмом казали: «**Чия країна, того й мова**». У римлян з дитинства виховували мужність, доблесть, відвагу, любов і повагу до предків, історії батьківщини, до латинської мови, хоча у Римі на той час панувала грецька – мова освіти, політики, мистецтва, культури.

¹ Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. – К.: Вища шк., 2003. – С. 49.

² Цицерон М.Т. Об ораторе // Логика и риторика: хрестоматия / сост. В.Ф. Берков, Я.С. Яскевич. – Мн.: НТООО "ТетраСистем", 1997. – С. 154.

³ Цицерон М.Т. Избранные сочинения – М.: Худ. л-ра, 1975. – С. 252.

Мати Гракхів Корнелія Африкана, досконало володіючи грецькою, говорила синам Гаю й Тиберію:

Рідну мову треба знати краще, ніж чужинську, бо ми римляни, і нам слід працювати на благо держави... Наслідуйте доброчесність і доблесть своїх предків і батьків...¹.

Знання мови, володіння мистецтвом Слова Цицерон пов'язував з почуттям патріотизму, із служінням вітчизні, народу (плебсу), викриваючи корисливі цілі деяких римлян:

Наші співвітчизники займаються красномовством тільки для того, щоб сяяти на форумі і в суді, тоді як у греків найкрасномовніші люди, відійшовши від судових виступів, присвятили себе іншим достойним справам, а особливо творенню історії².

Все життя Цицерона – це служіння Слову, шанування мистецтва красномовства. Йому належать афоризми, які ввійшли у наше життя і більшість з них сприймаємо як народну творчість, сентенції мудрості:

*«Бумага не червоніє», «Бумага все стерпить»,
«Друзі пізнаються в біді», «Жити – значить мислити»,
«Що посієш, те й пожнеш», «Історія – вчителька життя»,
«Філософія є медициною душі», «Філософія – мати всіх наук»,
«Лице – дзеркало душі», «Кожному своє»,
«Яка людина, таке її мовлення»,
«О часи! О звичаї!», «Звичка – друга натура»,
«Перо – найкращий вчитель, написана промова краща від продуманої»,
«Листи розвивають мистецтво володіння словом».*

Цицерон мав поетичну, творчу натуру, «з пристрасстю тягнувся до поезії», проте, як пише Плутарх: «...слава ораторського обдарування Цицерона не поблякла понині, хоч у красномовстві з того часу відбулися чималі зміни, а поетична його творчість у зв'язку з появою багатьох талантів цілком утратила славу й пішла в забуття...»³. Ніби передчуваючи, що не поезія, а мистецьке Слово оратора принесе йому безсмертну славу, Цицерон писав:

Поетами народжуються, а ораторами стають.

Цицерон став визначним промовцем, засновником європейського ораторського мистецтва. Римський письменник-педагог Квінтіліан, захоплений силою таланту великого оратора, казав:

Небо послало на землю Цицерона, щоб показати, до якої величі може дійти Слово.

Людиною епохи був **Гай Юлій Цезар** (102 – 44 рр. до н.е.) – великий римський полководець, державний діяч, письменник. Він є автором двох апологій: «Записки про галльську війну», «Записки про громадянську війну». Ці твори є зразками латинської прози і вони «...заслужують найвищої

¹ Сафроняк О.В., Чернюх Б.В. Латинський буквар: навч. посіб. – Львів: Світ, 1994. – С. 63.

² Сагач Г.М. Золотослів: навч. посіб. – К.: Райдуга, 1993. – С. 218.

³ Плутарх. Про Демосфена і Цицерона // Сагач Г.М. Золотослів: навч. посіб. – К.: Райдуга, 1993. – С. 258.

похвали, – писав Цицерон, – у них є чиста простота і принадність, вільні від пишного ораторського багатослів'я. Він [Цезар] хотів тільки підготувати все, що потрібно для тих, хто побажає писати історію, але догодив, мабуть, лише дурням, яким захочеться прикрасити його розповідь своїми «словесними завітками», **розумні ж люди після нього вже не сміють взятися за перо»**¹

Гай Светоній Транквілл у книзі «Божественний Юлій» розповідає, що після виступу у суді із звинувачувальною промовою проти Долабели, всі визнали його найкращим судовим оратором у Римі. У красномовстві і військовому мистецтві Цезар мав славу більшу ніж відомі вже оратори й полководці. Гай Юлій умів одним словом змінити настрої солдат. Коли легіонери з десятого легіону, будучи в Римі, зажадали звільнення і нагород, а не хотіли повертатися в Африку, Цезар «звернувся до них «Громадяни!» замість звичайного «Воїни!» і цим схилив їх до себе: вони навперебій закричали, що вони – його воїни, і добровільно готові йти за ним в Африку...»² Гай Юлій відчував аудиторію, знав, що хотіли від нього почути, а тому був слухачам зрозумілий.

Промови Цезаря дипломатичного, військового та політичного характеру відзначались стислістю, чіткістю, логічністю, лаконічністю та простотою. Цицерон писав, що він не зустрів нікого, хто перевершував би Цезаря, склад був «витонченим, чудовим і шляхетним, ...в голосі, рухах, статурі було щось надзвичайно величне і благородне»³

Гай Юлій Цезар – автор красномовних афористичних висловів, фразеологізмів:

**«Прийшов, побачив, переміг»,
«Кожен коваль своєї долі»,
«Перейти Рубікон»,
«Поспішай поволі»,
«Досвід – всьому вчитель».**

Цезар наскільки визначна постать, що його ім'я трансформоване в титули: «цар», «кесар», німецьке – «кайзер». Гай Юлій запровадив юліанський календар, назвавши один з літніх місяців в честь себе «Iulius». Початок року Цезар переніс на 1 січня, тому що в цей день консули вступали на свою посаду і починався римський господарський рік.

У часи Гая Юлія перевага надавалась писаному Слову на відміну від усного живого, як було у Стародавній Греції. Державний діяч започаткував пресу і журналістику, видаючи «Щоденні протоколи сенату і римського народу», а також – епістолярний стиль через листи, які називалися «епістоли».

---

¹ Цицерон М.Т. Брут, или о знаменитых ораторах [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1423777004#252>

² Божественный Юлий. Кн. 1 // Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. / пер. М.Л. Гаспарова. [Электронный ресурс] – М.: Наука, 1993. – Режим доступа: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/svetoni/txt01.htm>

³ Цицерон М.Т. Брут, или о знаменитых ораторах [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1423777004#252>

Цезар є засновником Римської імперії. Народ любив, шанував і увіковічнив славного полководця афоризмом: «**Або Цезар, або нічого**» (лат. *Aut Ceasar, aut nihil*); глadiатори, виходячи на арену, вітали римського імператора: «**Живи, Цезарю, приречені на страту вітають тебе!**» (лат. *Ave Ceasar, morituri te salutant!*)

Громадянські війни I ст. до н.е. завершили встановлення імператорської влади. З встановленням монархії втрачаються останні залишки політичних свобод. Красномовство дорадче занепадає, уступаючи місце епідейктичному, урочистому, мета – вихвалання, возвеличення, уславлення імператорів.

Культ імператора набуває офіційного характеру за правління **Октавіана Августа** (63 – 14 рр. до н.е.). У чотири роки він залишився без батька і був усиновлений Цезарем. А в 15 років, надівши тогу як повнолітній, Октавіан Август бере участь в африканському тріумфі Цезаря. Отримавши сумну звістку про вбивство Цезаря, взяв на себе правління Римською імперією.

Гай Светоній Транквілл у книзі «Божественний Август» розповідає, що з великим бажанням і старанністю з ранніх років Октавіан Август займався красномовством і «благородними науками». Вперше виголосив прощальну промову на смерть бабусі Юлії в одинадцятирічному віці. Але, не дивлячись на любов до книг (любив читати, писати, декламувати), після посвяти у сан великого понтифіка наказав зібрати звідусіль книги з пророцтвами невідомих авторів, які написані грецькою і латинською мовами, й спалити їх (близько 2-ох тисяч книг). «Зберіг тільки Сивіліні книги, помістивши їх у золоту скриньку... Календар, введений божественним Юлієм, він відновив, але вирішив перейменувати місяць «секстіль» на «август» – місяць першого консульства і найславетніших перемог, а не місяць вересень, у який він народився»¹

Октавіан Август дуже відповідально ставився до виголошення промов. Він *«ніколи не говорив ні перед сенатом, ні перед народом, ні перед військом, не обміркувавши і не продумавши свою промову заздалегідь, хоча вмів говорити і без підготовки. А щоб не покладатися на пам'ять і не витратити часу на заучування, він став першим, хто виступав, читаючи промови»*²

Висловлюючи пошану і повагу Октавіану Августу, спочатку народ побажав надати йому титул «**батько вітчизни**», а згодом це рішення підтримав сенат. Август, зворушений до сліз, промовив: «Досягнувши виконання моїх бажань, про що ще можу я молити безсмертних богів, батьки сенатори, як не про те, щоб ця ваша однастайність супроводжувала мене до кінця життя!»³

Роки владарювання Октавіана називають «золотим віком», враховуючи культурні надбання цієї епохи. Слово досягає естетичної категорії краси у Римській імперії.

---

¹ Божественный Август. Кн. 2 // Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. / пер. М.Л. Гаспарова. [Электронный ресурс] – М.: Наука, 1993. – Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/svetoni/txt02.htm>

² Там само.

³ Там само.

У Римі виникає літературний гурток, очолюваний **Меценатом**. Знавець літератури, близький до імператора Августа, щедро підтримував молодих талановитих, маловідомих митців Слова. За це вдячні нащадки зберегли його ім'я протягом тисячоліть і воно стало символом покровителя мистецтва, літератури – меценатством.

Першим у гурток Мецената прийшов **Публій Вергілій Марон** (70 – 19 рр. до нашої ери). За короткий час Вергілій завоював і втішав римську публіку поемами «Буколіки», оспівуючи ідеальний світ кохання, та «Георгіки», присвячені сільському господарству. Люди збиралися натовпами, щоб побачити поета і почути його мистецьке Слово.

Найбільшу славу **Вергілію** принесла «**Енеїда**», яка на багато століть стала улюбленим твором римлян, енциклопедією їх легенд і вірувань. Письменник, продовжуючи кращі традиції Гомера, хотів пробудити дух патріотизму, доблесті, героїзму у римлян, які на той час все більше «тонули» або в розкошах, або в чварах. Крім поетичного Слова, перу Вергілія належить восьмитомна праця юридичного характеру «Кодекс Августа».

Творчість Вергілія – зразок риторичної та епічної поезії, яка непідвладна часові, зрозуміла нащадкам, сучасна. Його девізом були слова:

Ми повинні прагнути не до того, щоб нас всі розуміли, а до того, щоб нас не можна було не зрозуміти.

Згодом, більше ніж через тисячоліття по-новому ожила «Виргилиева Енеїда, вивороченная наизнанку» письменників: Н. Осипова, О. Котельницького; відомою є в національному українському колориті бурлескно-травестійна поема «Енеїда» І. Котляревського; італійський поет Данте Алігері використовує деякі сюжети в «Божественній комедії».

У 38 р. до н.е. в гурток Мецената Вергілій вводить свого друга **Квінта Горація Флакка** (65 – 8 рр. до н.е.) Бідний юнак, батько якого був вільноодпущеним рабом, жив у Римі. Заробляв на прожиття переписуванням книг, проте доля йому готувала дарунок: безсмертну славу. Виступаючи з поезією перед публікою, виголошуючи мистецьке, художнє Слово, він спорудив собі пам'ятник на віки.

Рим із захопленням сприйняв твори Горація, а поет, окрилений визнанням, творив все нові шедеври: «Еподи», «Сатири», «Оди», «Римські оди». В «Посланнях» розмірковує про етику, а в книзі «Послання до Пізонів» («Наука поезії») розробляє деякі теоретичні питання літератури.

Горацій створив поезію логосу – розуму, блискучу і гармонійну, збагативши її новими формами та розмірами грецької лірики Алкея і Сапфо. Філософія віршів Горація підносить римське Слово на нові вершини майстерності: *«Якщо листя щороку міняються на деревах, так і слова, проживши свій вік, уступають місце новим, що народжуються».*

Горацій розробляв вимоги до тексту промови і давав поради оратору:

«Лаконічність потрібна, щоб мовлення було легке, вільне»,

«Сьогодні потрібно сказати лише те, що потрібно сьогодні»,
«Обдумуй, що і кому говориш»,

*«Коли суть справи продумана зарані, то слова приходять самі»,
«Оволодівай предметом, а слова знайдуться»,
«Випущене слово не піймаєш»,
«Всьому є своя межа», «Золота середина», «Гола правда».*

Мистецький дар приніс Горацію безсмертя, довівши істинність латинського афоризму: *«Мистецтво вічне – життя коротке»* (*«Ars longa vita brevis»*). Зразком є ода Горація *«Monumentum»* («Пам'ятник»), яка перекладалась М.В. Ломоносовим, Г.Р. Державіним, О.С. Пушкіним.

У перекладі А. Содомори це звучить так:

Звів я пам'ятник свій. Довше ніж мідь дзвінка,
Вище від пірамід царських простоїть він...
Часу біг коловий – в прах не зітре його.
Смерті весь не скорює: не западе в імлу
Частка краща моя. Поміж потомками
Буду в славі цвісти...¹.

Увіковічнював себе могутній, прагматичний і раціоналістичий Рим в **академічному красномовстві**. Вперше були відкриті державні риторичні публічні школи, в яких вчителі навчали за кошти, виділені імператором на освіту. Викладалися теоретичні дисципліни, що належали до так званих «вільних мистецтв». І хоч в основу були покладені грецькі традиції, але практицизм, прагматизм римлян відчувався у всьому.

Навіть Цицерон, що здобув освіту в греків з пристрасстю написав: *«О Греция, как порою ты скудна в своем обилии слов!»*, а Петроній Арбітр Гай (р.н. невід. – 66 р.) радив: *«Старайся не произноситъ цветистые фразы, а говоритъ по существу»*.

Освітня система була спрямована на енциклопедичність, узагальнення і систематизацію набутих знань. Поряд з новими існували старі філософські школи. Римська філософія формується під впливом грецької, особливо елліністичної. У римській філософії виділяються три напрямки: епікуреїзм (Тит Лукрецій Кар), стоїцизм (Сенека, Епіктет, Марк Аврелій), скептицизм (Секст Емпірик).

Послідовником давньогрецького філософа Епікура був **Лукрецій Кар Тит** (99 – 55 рр. до н.е.) Давньоримський поет і філософ Імператорського Риму систематично виклав античний атомістичний матеріалізм у поемі «Про природу речей» у формі дидактичного епосу. Поема складалася з 6-ти книг, у яких викладена матеріалістична теорія створення світу, вчення про душу та її смертність, історія розвитку людського роду та теорія походження мови. Лукрецій підкреслює визначну роль Слова, мовлення при еволюції людини від «дикого» стану до формування суспільства, культури.

Філософ володів даром красномовства, оскільки зумів наукову теорію матеріалізму викласти у поетичній формі, використовуючи художні образи та засоби мови. Великий мудрець хоча і був матеріалістом, проте писав:

---

¹ Сафроняк О.В., Чернюх Б.В. Латинський буквар: навч. посіб. – Львів: Світ, 1994. – С. 73.

«Невідома схована сила руйнує справи людини», «Природа душі невідома», – і зовсім по-сучасному мислив: «Десь повинні існувати інші згустки матерії».

Філософія Лукреція справила великий вплив на матеріалістів XVII – XVIII століть.

Представник філософії римських стоїків – **Сенека** молодший (4 р. до н.е. – 65 р. н.е.) Філософ-мораліст навчав, що з гідністю потрібно переносити удари долі, переборювати власні пристрасті. Сенека зображував ідеал мудреця духовно незалежного і стоїчно твердив:

«Ніколи людина ідеальна не жаліється на долю»,

«Не вважай щасливим того, хто залежить від щастя».

Сенека був вихователем майбутнього імператора Нерона з 49 р. по 54 р. До часу вступу свого вихованця на трон керував внутрішньою і зовнішньою політикою в Імперії. Завжди залишався вірним своїм ідеалам, принципам, тому при деспотичному правлінні Нерона був звинувачений у змові. Наказ імператора покінчити життя він прийняв стоїчно, без жодних вагань.

Нащадкам Сенека залишив велику творчу спадщину – 9 трагедій на міфологічні сюжети, 15 трактатів: «Про милосердя», «Про благодіяння», «Природничо-історичні питання», «Про гнів», «Про скороминучість життя», «Блаженне життя» та ін.; скарбницю сентенцій:

«Хто мовчати не вміє, той говорити не здатен»,

«З ким поведешся, того наберешся»,

«Перш, ніж сказати щось іншим, скажи це собі»,

«Частіше користуйся ушима, ніж язиком»,

«У кого що болить, той про те гомонить»,

«Давайте говорити те, що думаємо; думати те, що говоримо; нехай слова будуть у згоді з життям»;

«Голос народу – голос божий»;

«Немає правила без винятку».

Сенека в «Моральних листах до Луцілія» закликав:

- до терпіння, всепрощення; проповідував милосердя і любов до ближнього: *«Люби, щоб тебе любили», «Чужі недоліки у нас перед очима, а свої – за плечима»;*

- підкреслював важливість навчання: *«Ми навчаємося, на жаль, для школи, а не для життя», «Скільки б ти не жив, все життя потрібно вчитися».*

Найвідоміший із римських педагогів, ораторів, теоретиків красномовства є **Квінтіліан** (бл. 35 – 96 рр.) Вважають, що він є першим вчителем риторики – професором, який заснував державну школу і отримував кошти за педагогічну діяльність з державної казни. 20 років Квінтіліан навчав ораторському мистецтву «золоту молодь» – дітей із найбагатших і найзнаменитіших родин при імператорах Веспасіані та Доміціані.

Педагог, вчений – автор 12 книг про ораторське мистецтво «**Institutio oratoria**» («Настанови оратору»). Творча праця Квінтіліана є енциклопедією, зібранням творів з античної риторики і педагогіки. Він вважав красномовство засобом розвитку природних здібностей дитини і, відкидаючи звичні для того часу тілесні покарання, закликав до кропіткої індивідуальної праці, до розвитку свідомості та мовлення дитини.

Квінтіліан однією з основних вимог до педагогів, і в першу чергу до няньок, що доглядали дітей змалечку, висував вимогу – знання мови, підкреслюючи, що в їхньому мовленні не повинно бути помилок. Справжній римлянин мусив вміти гарно і правильно говорити.

Сучасники високо цінували Квінтіліана за блискучі промови і називали «**другим Цицероном**», а учням він говорив:

Чим більше тобі подобається Цицерон, тим більше будь упевнений у своїх успіхах.

Учень Квінтіліана **Пліній Молодший Гай** (61 – бл. 114 рр.) був наближений до імператора Траяна і обіймав відповідальні посади: у 40 років – консул, у 50 – імператорський легат (повноважений з особливих доручень). Проте «...став відомим як автор великого, на 100 сторінок, енкомію володарю «Панегірик Траяну» та дев'яти книг послань (листів) до різних осіб і однієї книги ділового листування з імператором Траяном. Стилем він намагався бути схожим на Цицерона, але це тільки підкреслювало велич Цицерона, а не його»¹.

Листи Плінія Молодшого вважають класичним зразком епістолярного жанру античності.

Неоцінений внесок у розвиток академічного, релігійного, судового і дорадчого красномовства вніс філософ-мораліст, історик, письменник, архонт м. Херонеї в Бестії (область Греції) **Плутарх** (45 – 127 рр.). Будучи мандрівним ритором, він багато виступав з промовами у Спарті, Коринфі, Олександрії та в інших містах Римської імперії. Постійним місцем проживання була Херонея в Бестії, де Плутарх був головним суддею, очолював школу, у якій викладалась філософія і особлива увага приділялась етиці. З 95 року був верховним жрецем храму Аполлона Піфійського в Дельфах.

Творча спадщина Плутарха нараховує 227 назв його творів із етики і філософії, релігії і політики, педагогіки і природничих наук, історії літератури. Проте вершиною його творчості є «Порівняльний життєпис» видатних особистостей Греції і Риму. Плутарх написав 70 біографій, з яких до нас дійшло 50 (з них 46 парних). Автор співставляє життєві долі видатний діячів, ораторів Греції і Риму, змальовуючи їх кращі моральні якості, вчинки.

Плутарх як педагог і ритор вчив:

«Промова політичного діяча не повинна бути по-юнацькому палкою, ні театральною, як промови парадних ораторів, що плетуть гірлянди з витончених і важких слів... Основу його промов повинна становити чесна

---

¹ Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. – К.: Вища шк., 2003. – С. 54.

відвертість, передбачливість, розумна увага і турбота... Правда, політичне красномовство набагато більше ніж судове допускає сентенцій, історичних паралелей, вигадок і образних висловів, помірно і доречно вживання яких особливо добре діє на слухачів...»¹;

«Говорити ми навчаємось у людей, мовчати – у богів»,

«Природа дала нам два вуха і один язик, щоб менше говорити, а більше слухати»,

«Навчись слухати і ти зможеш мати користь навіть від промови, яка звучить недосконало»,

«Є три поради як правильно відповідати на запитання: сказати необхідне, відповідати з привітністю, не сказати зайвого»,

«Шана змінює звичай»;

«Сила мовлення в умінні сказати багато в небагатьох словах».

Увіковічнював себе могутній, прагматичний і державотворчий Рим в юриспруденції – **судовому красномовстві**. Римське право – вінець римського погляду на світ: «*Dura lex sed lex*», що звучить: **«Закон суров, но єсть закон»**.

Судове красномовство розвивається як практична та теоретична риторика у сенатських дебатах; сфера: законодавство, політика, влада, відстоююючи інтереси можновладців: консулів, senatorів.

Римське красномовство, будучи практичним, прагматичним, раціоналістичним, перевіряло сутність, істинність, дієвість Слова досвідом, практикою життя. Доблесний Рим залишив нащадкам свою мудрість у сентенціях, вивірених часом, тисячоліттями. У світовій культурі афористично звучать латинські вислови, даруючи безсмертя людському генію:

«Живе слово краще виховує», «Солодко й славно вмирати за батьківщину», «У здоровому тілі – здоровий дух», «Де згода, там перемога», «Людині властиво помилятися», «Всякий початок є важкий», «Кінець – ділу вінець», «Відпочинок після діла (на все свій час)», «Все своє ношу з собою», «Доки дихаю, сподіваюсь», «Почесті змінюють характер», «Завжди учень», «Знання – сила», «Через терни до зірок», «Живе (усне) слово вчить».

---

¹ Мудрость тысячелетий: энциклопедия / автор-состав. В. Балязин. – М.: ОЛМА-ПРЕСС; ОАО ПФ "Красный пролетарий", 2006. – С. 107.

1.2 ПРАКТИЧНИЙ БЛОК. Плани семінарських занять, завдання для самоконтролю та індивідуальної роботи

1.2.1 «ОСНОВИ КРАСНОМОВСТВА» ЯК ГУМАНІТАРНА НАУКА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

План

1. Навчальна дисципліна «Основи красномовства»: предмет, мета, завдання. Визначні промовці про гуманістичне спрямування ораторського мистецтва.
2. Функції мистецького слова в житті людини та суспільства. Мова та мовлення.
3. Взаємозв'язок навчальної дисципліни «Основи красномовства» з іншими науками. Своєрідність мистецтва слова.
4. Характеристика основних розділів і понять класичної риторики.
5. Вербальні й невербальні засоби спілкування у професійній діяльності педагога. Гендерні аспекти спілкування.
6. Діалектична єдність красномовства і педагогічної майстерності. Комунікативні ознаки культури мовлення.
7. Роль красномовства в духовному відродженні українського народу.

Скласти план і підготувати наукове повідомлення (10 хв.) на тему:

- “Основи красномовства – наука про ораторське мистецтво”;
- “Красномовство як вид мистецтва”;
- “Дотримання нормативного та етичного аспекту культури мовлення – необхідна умова професійного успіху та фахового зростання”;
- “Мова є найкоштовнішим скарбом людей” (Гесіод).

Запитання для самоконтролю:

1. Визначити предмет, мету та завдання навчальної дисципліни «Основи красномовства». Сформулювати тезу Ф. Прокоповича, що є предметом риторики.
2. Вказати на роль мови і мовлення в житті людини і суспільства. Визначити спільне і відмінне між поняттями «мова» і «мовлення».
3. Аргументувати, чому красномовство є видом мистецтва? Своєрідність мистецтва слова.
4. Довести взаємозв'язок навчальної дисципліни «Основи красномовства» з іншими науками. Які професії тісно пов'язані з мистецтвом слова?
5. Охарактеризувати основні розділи та поняття класичної риторики.
6. Аргументувати, чому риторику вважають «наукою наук»? Знання яких дисциплін інтегрує в собі риторика як наука?
7. Пояснити, як уміння володіти даром слова допомагає у професійному зростанні та кар'єрі. Відповідь аргументуйте.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Створити творчий портрет Г. Сагач, педагога-ритора, сподвижника духу мистецтвом Слова, опрацювавши подані уривки з преси та додаткову літературу:

Сповідую риторику любові

(інтерв'ю Тетяни Кроп з Галиною Сагач, «Київський вісник» від 11.07.1998)

Я жриця й служниця риторики і пишаюся своєю причетністю до цієї шляхетної науки, безжально розстріляної у 20-ті роки. Священнослужителів знищували лише за віру в Бога, а риторів – тільки за те, що вони несли енергію та інформаційну силу слова. Вважалося, що ці люди становлять небезпеку своїм словом – живим, трибунним, публічним, яке несе істину, добро й красу.

У різні часи риторики переживала закономірні злети і падіння. Ця наука розвивається тільки тоді, коли розвивається демократичний процес у суспільстві. Ми втратили величезну культуру гуманістичного слова, у якому – вищі цінності мудрості. Риторика – гармонізатор суспільства, тому що вона дає людині унікальний інструмент паритетних стосунків, гармонійного перебування на Землі.

Я сповідаю ідеали гуманістичної риторики, біля її витоків стояли античні філософи: Сократ, Цицерон, Аристотель, в ім'я добра, гармонії сердець, діалогу між людьми і народами. Риториці влади, брехні, тобто антириториці, ми – представники української школи красномовства – протиставляємо риторику любові. Згадаємо слова мудрого Григорія Сковороди: «Любов є джерело всякого життя».

Олефіренко В., С. 78-79.

Співачка українського золотослова

(уривок із статті В. Гаврилюка, «Освіта» від 20-27 травня 1998 р.)

Галина Михайлівна Сагач – людина високих морально-духовних чеснот, її відзначають такі риси, як закоханість в українську культуру, живе, барвисте народне слово, національне карсномовство, – їй притаманний високий професіоналізм, непересічний талант педагога і вихователя молоді, їй притаманна відданість ідеї національно-державного будівництва нової України з пріоритетом морально-духовних цінностей в суспільстві... під гаслом Т. Шевченка «Возвеличимо на диво і розум наш, і наш язик». Її творче кредо: «Бог. Україна. Тарас».

Олефіренко В., С. 75.

Тримаючи небо на землі

(інтерв'ю Людими Таран з Галиною Сагач, «Газета для жінок», № 1 (127) січень, 2001 р.)

Галина Сагач – натура експресивна, відкрита, щедра. Слухаючи її, не можеш не перейматися всім тим, чим горить її любляча душа. Тим більше, коли й сам думаєш над проблемами, які повсякчас підіймає ця мужня жінка: у численних виступах вона, киянка від дитячих років, не цурається найглухіших

наших провінцій, багато їздить і спілкується з «простими людьми», – радіопрограмах, у лекціях. А біль її, постійна тривога – усе про те саме...

– Страшно говорити про це, але Україна – усе ще в руїнах. Перед нами – тяжка моральна пустеля. Брак сенсу життя, особливо в молоді. Ми постійно говоримо про кризу соціальну й економічну. Але ж корінь усіх наших проблем – у духовному занепаді. А відтак поширюється, поглиблюється криза інтелектуальна й матеріальна. Україна непоправно втрачає час. А ми все рахуємо, скільки виповнилося літ державній незалежності... Ми мусимо згуртуватися і, нарешті, творити свою духовну соборність. «У нас немає часу на поразку», – стверджує Ліна Костенко, моя улюблена поетеса.

Олефіренко В., С. 87.

2. Написати та виголосити коротку промову на одну із запропонованих тем:

- «Головне в ораторії – це сама людина» (*Генрі Уард Бісер*)
- «Мовна культура людини – це дзеркало її духовної культури»
В. Сухомлинський
- «Я хочу чути не слова, а – Слово» (*Л. Костенко*)
- «Навіть окреме слово – це «малий» твір мистецтва» (*Г. Гліну*)
- «Межі моєї мови означають межі мого світу» (*Л. Вітгенштейн*)
- «Мрію я словами відмикати людське серце» (*Л. Забашта*)
- «О слів жорстока і солодка влада!
Не опечись на їхньому вогні...» (*Б. Олійник*)
- «Чудова думка втрачає свою цінність, коли вона погано висловлена»
Вольтер
- «Слово – клітина мислі, артерія сили духу.
Тільки воно єднає різні людські береги» (*П. Воронько*)
- «Мова росте елементарно, разом з душею народу» (*І. Франко*).

3. Проаналізувати поезію, розкривши роль Слова в житті людства:

Я готова іти крізь віки,
Крізь забуті стежини і нетрі
Тільки б щастя знайти й донести,
Подарунок зробити Планеті.

Щоб весь Космос збагнув і відчув
Силу духу і силу любові,
Щоб безмежність і вічність вмістить
У єдиному світлому Слові.

Нехай людство збагне на віки:
Справжнє щастя – в росі і водиці,
Із жагою в душі припаде
До духовності бездни криниці.

Щоб очистилась Словом душа
Й розум, серце в єдинім пориві
І гармонія в Всесвіті прийшла
Крізь душевну окрасу в людині.

Л. Грицаєнко

4. Прокоментувати цитати з книги Г. Сагач «Риторика». Розкрити роль Слова у педагогічній діяльності.

Людину майбутнього зможе виховати лише педагог – одухотворений інтелігент, вчитель-інтелектуал, златоуст, який володіє секретами переконуючої комунікації засобами живого слова, ... який зберіг власну душу чистою, любляче серце не втомленим, вуста неложними, розум осяяний благодаттю істини, золоте слово добра й правди окрилене через власну життєтворчість, індивідуальність мікрокосмосу в макрокосмосі «планети людей».

Відомо, що людина народжується двічі – фізично й духовно, і біля духовної колиски дитини часто стоїть духовний наставник-учитель. Як духовний наставник (другий батько), вчитель прищеплює душі дитини високі моральні цінності й якості, зокрема благородні почуття віри, надії, любові, глибокої поваги до рідної землі, свого генетичного кореня, роду, народу, держави. Тому в очах дитини учитель в усі часи – це не імідж, а істинна суть шанованого, улюбленого «другого батька», «другої матері», як творця традицій, як писав у своїх «Діалогах» великий Платон.

Як оратори-златоусти, вчителі, як духовні наставники, в усі часи й усіх народів мали найвищу пошану, бо ефективно, дієво, переконуюче володіти живим словом не лише з метою інформування, переконання, спонукування, але й звеличення, усолодження душі на етико-естетичних засадах класичної риторики, народного золотого слову, сучасного красномовства, педагогічної риторики. В очах дитини слово Вчителя-златоуста набуває особливої, навіть магічної сили, божественної краси й значущості. Вчитель-майстер в ідеалі володіє усіма видами й жанрами красномовства: академічним, політичним, судовим, дипломатичним, рекламно-діловим, лекційно-пропагандистським, військовим, соціально-побутовим, церковним (гомілетичним).

Сагач, С. 170 - 171.

5. Сформулювати правила мовленнєвого етикету, використавши як опорні моменти подані прислів'я та приказки:

Яка мова, така й рада.

Красне слово – золотий ключ.

Добре тому жити, хто вміє говорити.

І від солодких слів буває гірко.

Слово до слова – зложиться мова.

Говорити і не думати – це те саме, що стріляти і не вцілити.

Грати словом – долею грати.

Слово і діло поруч ідуть.

Краще мовчати, аніж брехати.

Дорожчий привіт, аніж обід.

Шабля ранить тіло, а слово – душу.

Не хвали сам себе, нехай тебе люди похвалять.

Коли хочеш що сказати, то подумай, як почати.
Від красних слів язик не відсохне.
Мовчання – золото.
Або розумне казати, або зовсім мовчати.
М'які слова і камінь крушать.

6. Перекласти з російської мови прислів'я та приказки, знайти їм українські відповідники:

Слово – олово.
Не шути словом – слово пуще стрелы ранит.
Бритва скребет, а слово режет.
От одного слова да навек ссора.
Слово – не обух, а от него люди гибнут.
Не болтай наугад – клади слова в лад.
Говорить не думая, что стрелять не целясь.
Кстати промолчать, что большое слово сказать.
Слово не стрела, а к сердцу льнет.
Птицу кормом, а человека словом обманывают.
Сладкий язык и змею из норы вытащит.
Доброе слово дороже богатства.
Ласковое слово, что вешний день.
Ласковое слово лучше мягкого пирога.
Ласковое слово и кость ломит.
Иная похвала хуже брани.
То же слово, да не так бы молвить.
На льстивые речи не мечись, на грубу правду не сердись.
Тот в слове стоит твердо, кому слово дорого.
Живое слово дороже мертвой буквы.
Не дав слова, крепись, а дав, держись.

7. Перекласти вислови визначних особистостей, пояснивши спільне і відмінне між поняттями «мова» і «мовлення»:

Речь – река, а язык её источник (*Г. Сковорода*). Человек через слово всемогущ (*Г. Державин*). Нет на свете средства сильнее слова (*К. Станиславский*). Человек познается по его языку (*Восточная мудрость*). Самое большое и самое дорогое достояние каждого народа – это его язык, этот живой тайник человеческого духа, его богатая сокровищница (*Панас Мирный*). Языку мы учимся и должны учиться непрерывно до последнего дня своей жизни (*К. Паустовский*).

8. Розкрити гуманістичне спрямування красномовства, аргументувавши цитатами визначних ораторів античності.

Рекомендована література

1. Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація: підруч. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 460 с.
2. Абрамович С.Д., Молдован В.В., Чикарькова М.Ю. Риторика загальна та судова: навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.
3. Вандишев В.М. Риторика: екскурс в історію вчень і понять: навч. посіб. – К.: Кондор, 2003. – 264 с.
4. Дороніна М.С. Культура спілкування ділових людей: навч. посіб. – К.: "КМ Academia", 1997. – 191с.
5. Зубенко Л.Г., Немцов В.Д. Культура ділового спілкування: навч. посіб. – К.: ЕксОб, 2000.– 200 с.
6. Коваль А.П. Ділове спілкування. – К.: Либідь, 1992. – 280 с.
7. Коваль А.П., Коптілов В.В. Крилаті вислови в українській літературній мові. – К.: Вища шк., 1975. – 336 с.
8. Кононенко В.І. Рідне слово: підруч. для шкіл із поглибленим вивченням української мови, ліцеїв, гімназій, колегіумів. – К.: Богдана, 2001. – 303 с.
9. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. – К.: Вища шк., 2003. – 311 с.
10. Молдован В.В. Судова риторика: теорія і практика: навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 496 с.
11. Олефіренко В.В. Княгиня риторики. [Поетична розповідь про Галину Сагач, першого в демократичній Україні професора, академіка-ритора]. – К.: Джулія, 2002. – 112 с.
12. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: підруч: у 2 кн. Кн.1: Соціальна психологія особистості і спілкування. – К.: Либідь, 2004. – 576 с.
13. Сагач Г.М. Золотослів: навч. посіб. – К.: Райдуга, 1993. – 378 с.
14. Сагач Г.М. Риторика: навч. посіб. для студ. серед. і вищ. навч. закл. – К.: Ін Юре, 2000. – 568 с.
15. Спанатій Л.С. Риторика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2008. – 144с.

1.2.2 ПОНЯТТЯ ПРО ВИДИ ОРАТОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА

План

1. Види красномовства. Навести зразки промов.
2. Аристотель і Цицерон про роди (типи) промов. Співвідношення етичних категорій з видами промов.
3. Виникнення академічного красномовства та його особливості на сучасному етапі.
4. Суспільно-побутове красномовство.
5. Виникнення та особливості розвитку промов епідейктичного (урочистого) красномовства:
  - а) суть похвальної промови за Аристотелем та Цицероном;
  - б) Феофан Прокопович про дидактичну роль похвального красномовства;
  - в) мовний етикет промов з певної нагоди;
  - г) вітальні та прощальні промови. Особливості їх складання.
6. Виникнення судового красномовства та етапи розвитку судової риторики.
7. Політичне красномовство. Яскраві представники сучасності.
8. Історія розвитку дипломатичного красномовства.
9. Специфіка церковного (гомілетичного) красномовства. Конфесійний стиль.

Скласти план і підготувати наукове повідомлення (10 хв.) на тему:

“Найпоширеніші види красномовства у сучасному світі”;

“Розвиток нових видів (жанрів) ораторського мистецтва в сучасних засобах масової інформації”;

“Розвиток рекламного красномовства як різновид торговельного”.

Запитання для самоконтролю:

1. Вказати типи промов, які характерні для класичної риторики. Аристотель і Цицерон про типи промов.
2. Пояснити значення слів: «альма матер», «академія», «ліцей», «школа». Коли і як виникло академічне красномовство?
3. Визначити роль політичного красномовства в античні часи. Вказати представників ораторського мистецтва.
4. Пояснити причини виникнення судового красномовства та значення слів: «логограф», «софіст», «апологія». Яка країна є батьківщиною судової промови?
5. Вказати на особливості та характерні риси суспільно-побутового красномовства. Жанри промов. Навести приклади.
6. Охарактеризувати стилістичні, лексичні риси, які притаманні конфесійному стилю. Церковне красномовство і проповідники.
7. Назвати види промов найпоширеніші у сучасному суспільстві. Вплив засобів масової інформації на жанрову специфіку промов.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Визначити види красномовства та стилі української літературної мови, проаналізувавши стилістичні особливості текстів:

1) Хвала тобі, Українська Берегине, що з мороку небуття й неслави рятуюєш найбільшу святість рідної вітчизни, найкоштовніший клейнод Українського Духу – наше Слово Красне, мудре, могутнє, ніжно-трепетне...

Хвала тобі, Натхненна робітнице, що завзято й невідступно в щоденній одержимій праці кладеш найнадійніший наріжний камінь у підмурівок величної і непідвладної часові споруди – Храму Української Духовності, який силою і стараннями твоїми і твоїх сподвижників несхитно стоятиме віки і віки збиратиме довкруг себе тих співвітчизників, що спрагли душевної чистоти, духовної окриленості й інтелектуальної могуті.

Хвала тобі, Невтомна жнице, що сміливо і звитязно стала до роботи на цілинній ниві українського духовного відродження, що збираєш дбайливою рукою щирозолоте стоколосся нашої Правди, нашої Віри, нашого Добра й ужинок цей багатий щедро даруєш нам – своїм однодумцям, своїм учням, своїм послідовникам.

Хвала тобі, Ясночола Богине нашої премудрості, за те, що ти сама причастившись високих дарів небесної любові й Божої благодаті, запалюєш і наші серця вогнем святого неспокою, надихаєш на дерзновенні злети, кличеш до верховіть людського духу, ведеш до осяйного національного ідеалу Добра і Краси.

Хвала тобі, Сонцелика Жінко, що розпрозорюєш темряву зневіри й бездуховності яснопромінним світлом своєї палкої, пристрасної душі, сьйвом свого Богом посланого у сей світ високого таланту, твориш в Українському Духовному космосі власний духовний простір...

В.Л. Федоренко

*(виголошено в Київському Будинку вчителя на творчому вечорі
Г.М. Сагач «Слово животворяще»)*

2) В історії людської цивілізації нелегко віднайти народ, подібний нашому, який, маючи тисячолітню традицію державотворення, збагативши вершини людського поступу самобутньою культурою, протягом століть опісля був позбавлений права знати правду про себе: хто він, чиїх батьків його діти, що з ними сталося сьогодні, за що боролися і вмирали його мудрі і мужні предки? Так само нелегко віднайти аналоги і з мовою, якій би випало пройти такий тернистий і воістину хресний шлях, що судився мові народу українського, зокрема його друкованому слову. Впродовж віків це слово методично й жорстоко витіснялося з різноманітних державних і громадських інституцій, зі школи й науки, церкви й письменства, над ним сміялися і знущалися, його повсюдно забороняли.

Історія митарств українського друкованого слова пов'язана з десятками, сотнями тасмних і гласних, санкціонованих на «височайшому» рівні і в

кабінетах місцевих «держиморд», актів, циркулярів, указів, розпоряджень, метою яких було знищити мову багатомільйонного народу, звести нанівець сподвижницькі зусилля самовідданих діячів українського національного відродження, аби підняти народ з колін, нагадати про його гідність і славу, змусити зрештою думати і діяти. (І. Огієнко)

3) *Ваша честь!*

Нами в судовому засіданні прослухана кримінальна справа по звинуваченню громадянина Безсмертного Леоніда Петровича та громадянина Герасименка Олексія Вікторовича в скоєні злочину, передбаченого статтею 296 ч. 2 КК України – хуліганство.

Суспільна небезпечність хуліганства полягає в тому, що це один з небезпечних і найпоширеніших злочинів проти громадського порядку. Тобто, комплексу суспільних відносин, які забезпечують нормальні умови життя людей у різних сферах суспільно корисної діяльності, а також спокійний відпочинок і дотримання правил поведінки в суспільному житті і побуті. Крім цього, хуліганство часто завдає шкоди особистим інтересам громадян, їх здоров'ю, власності та навколишньому середовищу. (В. Молдован)

4) Естетика. Це майже найскладніше питання ораторського мистецтва – виступати не тільки змістовно, цікаво, але й ще красиво, естетично, привабливо. Чи потрібен артистизм ораторові? Можливо, у тому вигляді, у якому він є необхідним для актора, оратору не потрібен. Однак елементи артистизму можуть бути корисними. Які саме? Ті, що К.С. Станіславський називав «внутрішнім баченням» того матеріалу, який оратор збирається викладати. Важливо працювати над голосом та дикцією. Говорять, що хороша дикція – це ввічливість актора. Але й оратора також.

Враховуючи, що кожен ритор, тим більше оратор, має своє неповторне психологічне обличчя, можна сказати, що існує декілька типів ораторів. Як справедливо підкреслив В.Г. Белінський: **«Один оратор панує над натовпом силою свого бурхливого натхнення; другий – обережною грацією викладення; третій – переважно іронією, глузуванням, дотепністю; четвертий – послідовністю та ясністю викладення та ін.»**

Відомо, що типізація особистостей у психології найчастіше будується з врахуванням домінуючих особистих якостей. Цей принцип використовується і при визначенні типу оратора...

Можна вважати, що **тип оратора** – це узагальнена характеристика найбільш розвинутих (домінуючих позитивних чи негативних ознак) мовленнєвих здібностей та рис особистості, що проявляються в ораторській діяльності. (К. Барч)

5) Мова віддзеркалює життя (культуру) і життя віддзеркалюється в мові. Номінативна функція мови пов'язана з процесом лінгвілізації – «омовлення» світу, мова «вербалізує» буття, зберігає ментальну пам'ять народу, мова є дзеркалом культури поколінь, цивілізацій.

Пізнання «мовного коріння», етимологія лексем, поглиблює знання про культуру носія мови на сучасному етапі, а також культуру народу-творця. Лінгвокультурема виступає мовною одиницею, у якій закодована інформація про культурну реальію, отже, слово зберігає і водночас відображає культурне явище, подію, факт у свідомості свого носія – народу. У мовному знаку на семантичному та культурному рівні закладена глибинна історія, глибинний зміст, функціонування у соціальному середовищі, мовне відчуття часу, культури народу.

Римський період античної риторики розкриває взаємозв'язок мови і культури через два аспекти: перший – це творча спадщина промовців, політичних діячів, правителів: Цицерона, Цезаря, Квінтіліана, Сенеки, Таціта, Апулея, Плутарха, Лібанія та ін.

Другий лінгвокультурологічний аспект: вплив античної культури Риму простежується через проникнення латинської мови у всі сфери життя та стилі сучасної української літературної мови на семантичному, синтаксичному та прагматичному рівнях. За будовою лінгвокультурема може бути виражена словом, словосполученням, реченням, текстом. Наприклад, розглядаючи в курсі риторики судове красномовство, звертаємо увагу на запозичені терміни – лінгвокультуреми на семантичному рівні: *адвокат, акцент, актив, акція, алібі, вето, дебет, декларація, дефіцит, дивіденд, дотація, інфляція, квота, кворум, комерція, компенсація, компетентний, конвенція, конвергенція, конкуренція, контакт, контекст, концепт, кооперація, культура, ліцензія, новація, норма, нотаріус, оренда, оригінал, прокурор, пролонгація, ревізія, резолюція, реклама, санація, санкція, соціум, статус, субординація, субсидія, юридичний юрисдикція, юриспруденція, юрист* та ін. Зокрема, досліджуючи інтернаціоналізми в сучасній економічно-правовій термінології, Г. Пастернак зазначає, що найчисленнішою групою є терміни (30%-40%), що запозичені з класичних мов. «Словник іншомовних слів» фіксує значно більше лексем латинського походження. Як слушно зауважує Л. Мацько: «Лінгвокультуреми є органічною і значною за обсягом частиною українського словника, що несе в собі цивілізаційні здобутки за всю мовну історію українців разом з їхніми мовними попередниками – предками, їхніми культурами та запозиченнями в процесі вільних і невільних контактів нашого народу з сусідами».

На синтаксичному рівні в українській мові функціонують лінгвокультуреми як сталі мовні звороти, мовні штампи:

ab absurdo, ab ovo, alma mater, alter ego, a posteriori, a priori, de jure, de facto, homo sapiens, in medias res, nota bene, persona non grata, post factum, post scriptum, status quo, tabula rasa, terra incognita та ін.

В українській мові набули поширення латинські афоризми як семи мови і культури, у яких сконденсована філософія життя і мудрість поколінь: *ars longa, vita brevis* (*мистецтво довговічне – життя коротке*. Гіпократ); *dura lex, sed lex* (*суворий закон, та все ж закон*); *historia est magistra vitae* (*історія є вчителька життя*); *magister dixit* (*так сказав учитель*. Посилання схоластів на Аристотеля); *o tempora, o mores* (*о часи, о звичай!* Цицерон); *per aspera ad astra* (*через терни – до зірок*); *ubi concordia, ibi victoria* (*де згода, там перемога*); *veni, vidi, vici* (*прийшов,*

побачив, переміг. Цезар); *viva vox docet* (*живе (усне) слово вчить*) та ін. Мовно-культурний пласт праматері європейських мов (латинської) є надзвичайно продуктивним і тому є темою окремого дослідження.

Клочко М. відзначає, що класичні мови стали «лексичним резервом для побудови універсальних із погляду функції та нових в системах національних мов термінів. Можна вважати, що саме терміноелементи греко-латинського походження є справжніми інтернаціоналізмами, оскільки вони не належать до жодної з живих мов, і тому є однаково чужими та одночасно рідними будь-якій мові».

Отже, інтернаціоналізми є мовними і культурними знаками – лінгвокультуремами. Голубовська І.А. відзначає, що що відображають культурні реалії, які властиві не тільки мові-носію, а є фундаментальними поняттями, «що підлягають лексикалізації у всіх мовах світу... Мовні і культурні системи у величезній мірі відрізняються одна від одної, але існують семантичні і лексичні універсалії, що вказують на загальний понятійний базис, на якому ґрунтується людська мова, мислення і культура... Таким чином, загальний базис виступає центральною частиною національно-мовної картини світу, представляючи собою набір мовних універсалій, що відображають єдність різних мов і культур».

Отже, лінгвокультурема, поєднуючи сему мови і культури, вербалізує фрагменти концептуальних знань, зберігає, передає та відтворює культурну інформацію у формах національної мови та національної культури. Синтезуючи лінгвістичний та культурологічний аспекти, риторика вивчає взаємодію мови і культури через слово, класичні зразки промов ораторів античності, мовотворчість українських письменників, публіцистів, ораторську майстерність митців слова.

(Л. Грицаєнко)

2. Продовжити фразеологізми-речення, використавши деякі з них при складанні твору на тему «Елоквенція – серцевина красномовства»:

Скоро казка мовиться... Після цих слів гора звалилася... Держать язик... ... вухо ріже. Лови журавля... На городі бузина... Порожня бочка гучить.... Красно говорить приятель, а правду каже.....Слово до слова.... ...як з відра. ...як курка лапою. ...у вогонь і воду. Вченому – світ, а невченому... Правду в приказках... Не спитавши броду... Наука не в ліс веде... Чужа душа – то... Язик до Києва... Огонь в одежі... (І.Франко). Пословиця в своєму краї... Я на сторожі коло їх поставлю ... (Т.Шевченко). Слово, чому ти не твердая...(Л.Українка). Нам треба голосу... (П.Тичина).

Довідка: за зубами, в небі, правда, непрятель, ладен, а повна мовчить, та не скоро діло робиться, доведе, темний ліс, а з лісу виводить, а в Києві дядько, пророцця, не лизь у воду, криця, Тараса; слово! Огненне слово; доц лє, з пліч, тьма, зложиться мова, писати, шукай, слова.

3. Пояснити значення та походження слів: академія, ліцей, школа, кандидат, професор, логограф, софіст, апологія, політика, конфесія, гомілетика, гомілет, гомілія, патристика, дифірамби, епітафія, панегірик.

Рекомендована література

1. Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація: підруч. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 460 с.
2. Абрамович С.Д., Молдован В.В., Чикарькова М.Ю. Риторика загальна та судова: навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.
3. Барч К.В. Основи риторики для менеджера: навч.-практ. посіб.– Ужгород: НКФ "Інпроф", 2003. – 344 с.
4. Грицаєнко Л.М. Лінгвокультурема як сема мови і культури: лінгвокультурологічний аспект риторики. // Мова і культура. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – Вип. 19. Т. IV (184).– 464 с. – С.166-174.
5. Дороніна М.С. Культура спілкування ділових людей: навч. посіб. – К.: "КМ Academia", 1997. – 191с.
6. Зубенко Л.Г., Немцов В.Д. Культура ділового спілкування: навч. посіб. – К.: ЕксОб, 2000.– 200 с.
7. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. – К.: Вища шк., 2003. – 311 с.
8. Молдован В.В. Судова риторика: теорія і практика: навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 496 с.
9. Олефіренко В.В. Княгиня риторики. [Поетична розповідь про Галину Сагач, першого в демократичній Україні професора, академіка-ритора]. – К.: Джулія, 2002. – 112 с.
10. Сагач Г.М. Риторика: навч. посіб. для студ. серед. і вищ. навч. закл. – К.: Ін Юре, 2000. – 568 с.
11. Спанатій Л.С. Риторика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2008. – 144с.

1.2.3 РОЗВИТОК КРАСНОМОВСТВА У СТАРОДАВНЬОМУ СВІТІ

План

1. Красномовство Стародавньої Месопотамії:
  - а) судове, політичне, релігійне та побутове красномовство Шумеру;
  - б) особливості розвитку ассирійсько – вавилонської риторики. Закони Хаммурабі.
2. Ораторське мистецтво Стародавнього Єгипту:
  - а) релігійне красномовство: магічно-теургічний характер «Книги Мертвих» та монотеїстична релігія Ехнатона (гімн богу Атону);
  - б) урочисті формули двірського етикету фараона.
3. Статус мистецтва слова у Стародавній Індії:
  - а) юридична риторика в законах Ману;
  - б) філософічність та образність стилю священних книг аріїв – Вед;
  - в) дидактичний та філософсько-етичний аспект проповідей Будди.
4. Юридичне красномовство Стародавнього Ірану. Релігійна риторика у проповідях пророка Заратуштри. «Авеста» – священна книга зороастризму.
5. Риторика Стародавнього Китаю:
  - а) юридичне красномовство у «Законах Чжоу»;
  - б) «Книга передань», «Промови царств», «Промови царств, що борються» – перші зразки риторичної прози та політичної риторики влади, величі та нездоланності правителів;
  - в) вплив релігійно – філософських систем (конфуціанства і даосизму) на риторику Стародавнього Китаю.

Скласти план і підготувати наукове повідомлення (10 хв.) на тему:

“Розвиток практичного красномовства в країнах Стародавнього світу”;

“Жанрова специфіка красномовства на зорі розвитку людства”.

Запитання для самоконтролю:

1. Визначити характерні жанри красномовства для країн Стародавнього світу. Що розвивалося активніше: теорія риторики чи риторична практика?
2. Вказати чинники, що зумовили становлення в державах Стародавнього світу політичної риторики, її тенденційність.
3. Вказати на особливості промов фараона при дворі, а також при зверненні до народу.
4. Визначити особливості побутового красномовства в Стародавній Індії.
5. Вказати на спільні та відмінні риси судового та політичного красномовства у країнах Стародавнього світу.
6. Прихильники якої віри носили ритуально значиму, прикрашену зображенням зірок спідню сорочку з торбинкою під коміром – символом збирання людиною добрих слів і добрих справ?
7. Вказати, які з релігій, що зародились у країнах Стародавнього світу, дійшли до наших днів.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Розкрити філософію шумерського епосу з фрагменту «Поєми про Гільгамеша»:

Люта смерть не щадить людини:
Чи навіки муруємо ми оселі?
Чи навіки ставимо ми печаті?
Чи навіки брати спадщину ділять?
Чи навіки ненависть займається в людях?
Чи навіки ріка несе свою повінь?
Чи навіки з личинки виходить бабка?
Зору, що стерпів би зори Сонця,
Зроду-віку ще не бувало:
Бранець і мертвий між собою подібні –
Чи не смерті образ вони являють?
Чи людина – володар? Коли Елліль благословить їх,
Ануннаки збираються, боги великі,
Мамет, що долю створила, разом з ними ухвалює долю:
Вони смерть і життя судили,
Не повідали смертного часу,
А ПОВІДАЛИ: ЖИТИ ЖИВОМУ!

*На ріках вавилонських: З найдавнішої літератури
Шумеру, Вавілоу, Палестини /
Упоряд. М.Н. Москаленко, С. 151.*

2. Порівняти мовну палітру зразків релігійного красномовства і визначити, якому народові Давнього Сходу вони належать за ключовими словами: *атман* – індивідуально-духовне начало, *брахман* – божественно-загальне, *дао* – шлях, *Атон* – Сонце.

Цей мій атман у глибині серця менший ніж зернина рису, й ніж зернина ячменю, й ніж насіння гірчиці, й ніж зернина проса. Цей мій атман у глибині серця більший ніж земля, ніж повітряний простір, більший ніж небо, більший ніж усі ці світи. Джерело будь-якої дії, будь-якого бажання, будь-якого запаху, будь-якого смаку, що вміщує в себе все це, мовчазний, нескаламучений, він, мій атман, у глибині серця, – це брахман!

Дао, яке не може бути передане словами, не є постійним дао. Ім'я, яке може бути назване, не є постійним ім'ям. Безіменне є початком неба і землі, те, що має ім'я, – матір усіх речей.

Через це той, хто вільний від пристрастей, бачить таємницю (дао), а хто обтяжений пристрастями, бачить його тільки в кінцевій формі...

Дао є порожнім, але в застосуванні воно невичерпне. О, найглибше! Воно здається прабатьком усіх речей...

Ти встановив плин часу, аби знову й знову народжувалося створене тобою, – встановив зиму, щоб охолодити паші свої... Ти створив далеке небо, аби сходити на ньому, аби бачити все, що тобою створене. Ти єдиний, ти сходиш в образі своєму, Атоне, живий, сяючий та блискучий, далекий та близький! З себе, єдиного, твориш ти мільйони образів своїх. Міста і села, поля і дороги, і Річка споглядають тебе, кожне око спрямоване до тебе...

3. До якого виду красномовства належить уривок з «Трипітаки» (буквально «Три кошки вчення») релігійних книг Будди у Стародавній Індії?

*Бесіда буддійського мудреця Нагасани з царем
про те, що таке нірвана*

– Що ж воно таке – ця нірвана, о благий? Як вона може бути пояснена з допомогою порівнянь?..

– Чи існує, о царю, те, що називається вітром?

– Так, о благий.

– Тоді, о царю, покажи мені вітер, що має колір, форму, маленький або великий, довгий або короткий?

– Це неможливо...

– Але якщо, о царю, неможливо показати вітер, то значить вітру не існує?

– Я знаю, о благий Нагасано, що вітер існує, це знання запало мені в серце, але я не можу показати вітер.

– Так само, о царю, існує нірвана, але я не можу показати нірвану за допомогою кольору, ні за допомогою форми.

4. Прочитати і пояснити, які етичні сентенції проповідували у країнах Давнього Сходу і як вони співвідносяться з нашим часом. До якого виду красномовства належить подані цитати?

1) уривок з буддійського священного канону «Трипітаки» (Стародавня Індія):

*Вислови з книги «Дхаммапади»
(«дхамма» (дхарм) – віра, закон, вчення;
«пада» – путь, стежа, основа, шлях)*

«Він образив мене, він вдарив мене, він узяв гору наді мною, він обібрав мене». У тих, хто не таїть у собі таких думок, ненависть припиняється. Бо ніколи в цьому світі ненависть не припиняється ненавистю, але відсутністю ненависті припиняється вона. Ось споконвічна дхамма.

Як у будинок з поганим дахом просочується дощ, так у нерозвинений розум просочуються жадання.

Якщо навіть людина мало повторює Писання, але живе, звільнившись від пристрасті, ненависті і злоби, володіючи істинним знанням, вільним розумом, не маючи бажань, пристрасті ні в цьому ні в тому світі, – вона є причетною до святості.

Якщо навіть людина постійно твердить Писання, але не сповідує його канони, вона подібна до пастуха, що лічить корів у інших; тому не є причетною до святості.

Не прикипайте душею до приємного й ніколи – до неприємного. Не бачити приємного й бачити неприємне – зло.

Мудреці спокійно сприймають глум і похвалу.

2) Повчання Конфуція (Стародавній Китай):

Шляхетний муж піклується про дев'ять речей: коли дивишся – бачити; коли слухаєш – чути; аби на обличчі була привітність, а у вигляді – шанобливість; у мові – відданість; а в справах – поважливість; якщо ти в сумнівах – питай, у гніві – думай про наслідки; коли що береш, пам'ятай про борг.

Шанобливість без ритуалу – пуста метушливість; обережність без ритуалу – те ж саме боягузтво; сміливість без ритуалу перетворюється на бунтарство; прямота без ритуалу – грубість.

5. Назвати характерні риси конфесійного стилю, що знайшли своє вираження у релігійному гімні-молитві богині Вавилону Іштар та молитві-заклинання злого бога. Пояснити роль слова у житті месопотамців.

Молитва до верховної богині Вавилону Іштар

Тобі – моління мої, володарів володарко, богинь богине!

Іштар, ти царюєш повновладно, ти заступниця людська!

Ти могутня, ти державна, ім'я твоє – над усіма!

Ти світоч землі і неба, ти несхитна дочка бога Сіна!

Ти вкладаєш у руки зброю, ти скликаєш на битву!

Ти пожинаєш все суще, мов колосся, тебе вінчано тіарою влади!

Молитва-заклинання злого бога

Злого бога, злого демона, демона пустелі, демона гірських вершин, демона болота, злого генія, могутнього Уруку, злий вітер, злого демона, який на тіло хворобу насилає, вражає усе тіло – проклени його, дух неба! Проклени його, дух землі!

6. Порівняти зміст та мовні засоби царських написів і визначити, якому народові Давнього Сходу вони належать, до якого виду красномовства можна віднести подані тексти?

Для вас наповню я комори всім, що потрібно: їжею, м'ясом, солодким тістом, сандаліями, одежею, аби захищати ваші тіла, великою кількістю мастил, аби ви мастили свої голови кожні десять днів, дам я вам одягу на цілий рік, аби ноги ваші твердо стояли на землі щодня і щоб ніхто з вас не зітхав уві сні через нужду. Я призначив багато людей слідкувати за тим, аби ви ні в чому не мали

нужди: рибарів, аби привозили рибу, садівників, аби вирощували рослини...
І роблять вони це для того, аби зі слухняним серцем працювали ви для мене.

Звернення Рамзеса III до своїх каменярів

Я відрубав голову Теуммана, царя їхнього,
Бунтівника, що замислив лихе.
Без рахунку воїнів його погубив я.
В руки живцем захопив бійців його і
Тілами їхніми, мов колючкою й бур'яном,
Я заповнив околиці Суз

Цар Ашшурбаніпала

О ти, хто буде з часом царем, міцно оберігай себе від брехні. Людину, яка буде брехуном, суворо карай, якщо хочеш, щоб твоя країна була неушкоджена... Тому допоміг мені Агура-Мазда та інші боги, які є, що я не був злочинцем, не був брехуном, не був тим, хто обдурює, ні я, ні мій рід. Я дотримувався справедливості. Ані слабому, ані сильному я не робив зла. Людину, яка старалася для мого дому, я осипав своїми щедротами, того, хто шкодив, я суворо карав.

Цар Дарій

Сумний улюбленець богів з тих пір, як завоював Калінгу. Бо невідворотно захоплення ще не підкореної країни супроводжується вбивством, загибеллю або полоном людей. І від цього улюбленця богів мучить печаль, тужливі думки й тяжкі думки.

Цар Ашока

7. Прокоментувати та перекласти вислови з твору «Повчання писця Ахікара» (Ассирія, 8-7 ст. до н.е.)

Да не изрекут уста твои **слов**, которые не обдуманы в сердце. Ибо лучше **споткнуться мысленно**, чем споткнуться в разговоре.

Спеши бежать из того места, где **спорят**, и душа твоя будет умиротворенной.

Если услышишь **слово секретное**, то пусть в душе твоей оно и умрет. Никому не открывай того секрета, дабы он не стал пылающим углем во рту твоём, не обжег языка твоего, не причинил страданий душе твоей и не заставил тебя возроптать против Бога.

8. Словникова робота. Пояснити значення слів:

атман, брахман, варни, веди, дао, жень, дхамма, царські написи, етикетні формули, маат, ме, теургія, пада, психагогія, панегіризм, каста, тренос.

Рекомендована література

1. Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація: підруч. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 460 с.
2. Абрамович С.Д., Молдован В.В., Чикарькова М.Ю. Риторика загальна та судова: навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.
3. Історія світової культури. Культурні регіони: навч. посіб. / керівн. авт. колективу Л.Т. Левчук. – 2-ге вид., стереотип. К.: Либідь, 1997. – 448с.
4. Історія світової та української культури: підруч. для вищ. закл. освіти / В.А. Греченко, І.В. Чорний, В.А. Кушнерук, В.А. Режко. – К. : Літера ЛТД, 2006. – 480 с.
5. Історія української та зарубіжної культури: навч. посіб. / С.М. Клапчук, Б.І. Білик, Ю.А. Горбань та ін. / за ред.С.М. Клапчука. – 6-те вид., випр. і доп. – К. : Знання-Прес, 2007. – 358 с.
6. Лекції з історії світової та вітчизняної культури: навч. посіб./ за ред. проф. А. Яртия та проф. В. Мельника. – 2-ге вид., випр. і доп. – Львів: Світ, 2005. – 568с.
7. Мудрость тысячелетий: энциклопедия / автор-состав. В. Балязин. – М.: ОЛМА-ПРЕСС; ОАО ПФ "Красный пролетарий", 2006. – с. 848.
8. На ріках вавилонських: З найдавнішої літератури Шумеру, Вавілоу, Палестини / Упоряд. М.Н. Москаленко. – К.: Дніпро, 1991. – 398 с.
9. Релігієзнавство: підруч. / В.І. Лубський, В.І. Теремко, М.В. Лубська. – 2-ге вид., доп. – К.: Академвидав, 2008. – 464 с.
10. Релігієзнавство: підруч. / за ред. О.П. Сидоренка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 470 с.
11. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. – К.: УРЕ, 1977. – 776 с.
12. Українська та зарубіжна культура: навч. посіб. / М.М. Закович, І.А. Зязюн, О.М. Семашко та ін. / за ред. М.М. Заковича. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2002. – 557 с.
13. Черній А.М. Релігієзнавство: підруч. – 2-ге вид., доп. – К.: Академвидав, 2008. – 400 с.

1.2.4 ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК МИСТЕЦТВА СЛОВА У СТАРОДАВНІЙ ГРЕЦІЇ

План

1. Релігійне красномовство античності. Гесіод «Теогонія» («Походження богів»).
2. Вплив академічного красномовства на розвиток мистецтва слова у Стародавній Греції.
3. Софісти – вчителі мудрості. Платон, Аристотель про підгрунття їх суперечок.
4. Піфагор – філософ, математик, музикант. «Золоті вірші» педагога, оратора.
5. Судове красномовство Стародавньої Греції. Солон – батько афінської демократії. Секрет ораторського таланту Корака та Тисія.
6. Лісій – логограф і класик мистецтва етопеї, представник судової риторики в Стародавній Греції.
7. Політичне красномовство Афін – Перікл та Клеон.
8. Горгій – яскравий представник епідейктичного красномовства.
9. Ісократ – визначний мислитель, творець школи красномовства. Вершина творчості Ісократа – «Панегірик».

Скласти план і підготувати наукове повідомлення (10 хв.) на тему:

“Афіни – колыска демократії за часів Солона”;

“Культ живого Слова у Стародавній Греції”;

“Горгій та Ісократ – давньогрецькі майстри красномовства”;

“Розвиток академічного красномовства у Стародавній Греції”.

Запитання для самоконтролю:

1. Охарактеризувати роль мистецтва слова в усіх сферах життя в Стародавній Греції.
2. Визначити філософські школи, що мали вплив на розвиток красномовства в античному світі.
3. Охарактеризувати основні постулати школи Піфагора. Вказати, яка Муза була «супутницею» учнів на початковому етапі навчання у школі Піфагора. Аргументувати чому.
4. Вказати, хто вперше з великих мислителів античності ввів у науковий обіг термін «філософія» і за життя його називали «напівбогом».
5. Пояснити значення слів «логограф» та «софіст». Спільне та відмінне у діяльності логографів та софістів.
6. Охарактеризувати вплив школи Ісократа на розвиток філософії та мистецтва у Стародавній Греції. Чому її вважають прообразом сучасної школи?
7. Вказати, чим визначний твір Ісократа «Панегірик», скільки років він працював над ним і яким подіям приурочений?
8. Пояснити походження горгієвих (горгіанських) фігур, хто автор? Розповісти про його творчий внесок у розвиток риторики.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

1. На основі цитат пояснити, які основні моральні принципи закладені у школі Піфагора (проіснувала понад 500 років) та відображені у «Золотих віршах»:

...тікай від усяких хитрощів, відсікай вогнем, залізом і будь-якою зброєю хворобу від тіла, від душі – нещасття, від утробы – розкіш, від міста – смуту, від сім'ї – сварку, від усього, що є – непомірність.

Боги дали людям дві благодаті: говорити правду і робити добро.
Людину гнівливу й пихату різкими словами не зачіпай.
Не їж серця – не засмучуйся горем.
Не приймай гостей балакучих і не стриманих на язик.
Поважай людей добродесних, працелюбних, а не лінивих.
Мовчи! Хочеш говорити, то тільки красномовніше за мовчання.

Золоті вірші

Матір й батька шануй разом із ріднею по крові.

Будь справедливим в словах і вчинках своїх ти незмінно,
Слідуй у них неухильно велінням ума і закону...
Знай, що блага земні, які з легкістю людям даються,
Так само і легко зникають.

Хай не бентежать тебе учинки й думки ті чужії;
Хай не закличуть тебе до злих слів і учинків.

2. Перекласти і прокоментувати уривки із праці Аристотеля «Про софістичні спростування»:

Глава первая

... некоторые заботятся больше о том, чтобы слыть мудрыми, чем быть мудрыми и не слыть ими (ведь софистика – это мнимая мудрость, а не действительная, и софист – это тот, кто ищет корысти от мнимой, а не действительной мудрости), то ясно, что для них важно скорее казаться исполняющими дело мудрого, чем действительно исполнить его, но при этом не казаться исполняющими его.

Аристотель, С. 65 (Логика и риторика: хрестоматия)

Глава двенадцатая

Древние же считали, что согласное с природой истинно, а большинству людей правильным кажется установленное. Таким образом, ясно, что они, так же как те, кто теперь ведет спор, пытались или опровергнуть отвечающего, или заставить его говорить не согласующееся с общепринятым.

Некоторые вопросы таковы, что ответ на них неправдоподобен в обоих случаях, например вопрос, кого следует слушаться – мудрых или отца, или что

следует делать – полезное или справедливое, или что предпочтительнее – терпеть несправедливость или причинять вред [другому]. Так вот, следует заставить собеседника утверждать то, что противно мнению большинства и мудрых. А именно, если кто-то говорит так, как то, кто занимается рассуждениями, то следует заставить его утверждать то, что противно мнению большинства, а если он говорит как большинство – то, что противно мнению мудрых. Говорят ведь последние, что счастливый обязательно справедлив, а для большинства неправдоподобно, чтобы властелин не был счастливым. Впрочем, доводить до такого рода неправдоподобного – это то же самое, что заставлять говорить противоречащее согласному с природой и установленному, ведь установленное – это мнение большинства, а мудрые говорят, исходя из согласного с природой и согласно истине.

Аристотель, С. 90 (Логика и риторика: хрестоматия)

3. Пояснити суть слів Дельфійської піфії, сказаних матері Піфагора, що її син «принесе благо усім людям на всі віки».

4. Прокоментувати легенду про творчі змагання між Гесіодом та Гомером, пояснити позицію суддів:

До наших днів дійшла легенда про поетичні змагання двох неперевершених митців Слова: Гесіода і Гомера. Дослідники пояснюють неможливість події з хронологічної точки зору, адже двох епічних співців розділяє близько ста років. Проте поява легенди свідчить: по-перше, про систему життєвих цінностей і пріоритетів у греків, а по-друге, про прагнення їх до досконалості не лише у фізичному, але й в духовному, морально-етичному плані – змагальності досконалого художнього Слова,

Жителі материкової Греції, відчуваючи гордість за рідну мистецьку школу видатного епічного поета-рапсода Гесіода, задумали кинути виклик творцям епосу іонійцям і влаштувати поетичні змагання.

Творчий «двобій» Гомера й Гесіода відбувся на народному святі в місті Халкіда. Спочатку виявилось, що обидва рапсоди мали рівновеликий божественний дар і Гомер навіть трохи перевершував Гесіода. Проте після непростой наради судді вирішили віддати перемогу не Гомеру, а Гесіодові. І зовсім не з тієї причини, що той перевершував суперника своїм поетичним хистом, а тому, що Гомер оспівує героїку війни, а Гесіод – мирну працю, Гомер навчає вбивства та руйнування, а Гесіод – творіння та справедливості.

То хто ж достойніший?

5. Прокоментувати цитату із твору Ісократ «Панегірик»:

В розумі і красномовстві Афіни своїх суперників перевершили настільки, що стали школою для всього людства.

6. Прочитати наведений текст і переказати його, змінивши композицію так, щоб він розпочинався з кульмінації. Якого ораторського ефекту при цьому досягаємо?

Відомий байкар Езоп був рабом у давньогрецького філософа Ксанфа. Він мусив готувати різні страви. Одного разу, коли Ксанф перебував у доброму гуморі, він наказав Езопові приготувати для гостей найсолодшу страву. Езоп купив і приготував язик. На питання господаря, чому саме язик, раб – мудрець відповів: «Адже саме за допомогою язика будують міста, вивчають науки, просять, вітаються, миряться, освідчуються в коханні. Тому, очевидно, не має нічого солодшого за язик».

Дуже сподобалося це Ксанфові та його гостям.

Іншим разом, зацікавлений дотепністю Езопа, Ксанф задумав аби раб подав на стіл для гостей найгірніше, що може бути. Езоп знову подав язик, що викликало загальне здивування. Пояснення було таким: «Що може бути найгіршим від язика? Язиком люди занапащають один одного, оббріхують, лицемірять, сваряться, вбивають, розв'язують війни ...»

Гості та господар погодилися з Езопом.

7. Прокоментувати та перекласти вислови видатних людей:

а) **Ісократ** (436-338 рр. до н.е.):

- **Приймайся говорити в двох случаях:** или когда предмет своей речи обдумал ты ясно, или когда сказать о чем-нибудь необходимо; потому что только в этих двух случаях речь лучше молчания, а в остальных случаях гораздо лучше молчать, чем говорить.

б) **Демокрит** (460-370 рр. до н.е.):

- Выражения лица в зеркале видятся, души же – **в беседах проявляются.**

- Для меня **слово мудрости** ценнее золота.

- **Откровенная речь** – свойство свободного духа, однако опасно выбрать для нее неподходящий момент.

в) **Евріпід** (480-406 рр. до н.е.):

- Невоздержанный **язык** – худшее из зол.

...Зачем,
О смертные, мы всем другим наукам
Стараемся учить так усердо,
А речь, единую царицу мира,
Мы забываем? Вот кому служит
Должны мы все, за плату дорогую
...чтоб, **тайну слова**
Познавши, убеждая, – убеждать!

8. З античності в елоквенцію ввійшли фразеологізми. За поданим зразком пояснити їх значення:

Авгієві стайні, Ахіллесова п'ята, Гордіїв вузол, Дамоклів меч, Езопова мова, Еолова арфа, Сізіфів труд, Танталові муки, нитка Аріадни, бочка Данаїд, альфа і омега, золоте руно, ріг достатку, музика сфер, **вогнем і мечем**, пута Гіменея, драконівські закони, золотий вік, золотий дощ, лавровий вінок, спочивати на лаврах, канути в Лету, нитка життя, Прокрустове ложе, скринька Пандори, титанічна боротьба, пісні Тіртея, троянський кінь, яблуко незгоди.

Наприклад: вогнем і мечем.

Вислів походить від афоризму, приписуваного старогрецькому лікареві Гіппократу (460 – 370 р.р. до н.е.): «*Чого не лікують ліки, те виліковує залізо, чого не лікує залізо, те виліковує вогонь*».

Пізніше (у римських поетів I ст. до нашої ери) вислів набув переносного значення: знищувати ворога зброєю і пожежами, вогнем і мечем.

Зараз вислів означає: безжалісно знищувати що-небудь, застосовуючи крайні міри.

Рекомендована література

1. Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація: підруч. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 460 с.
2. Абрамович С.Д., Молдован В.В., Чикарькова М.Ю. Риторика загальна та судова: навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.
3. Вандишев В.М. Риторика: екскурс в історію вчень і понять: навч. посіб. – К.: Кондор, 2003. – 264 с.
4. Вернан Ж.-П. Происхождение древнегреческой мысли. Пер.с фр. / общ. ред. Ф.Х.Кессиди, А.П.Юшкевича. – М.:Прогресс, 1988. – 224 с.
5. Логика и риторика: хрестоматия / сост. В.Ф.Берков, Я.С. Яскевич. – Мн.: НТООО "ТетраСистем", 1997. – 624 с.
6. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. – К.: Вища шк., 2003. – 311 с.
7. Молдован В.В. Судова риторика: теорія і практика: навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 496 с.
8. Мудрость тысячелетий: энциклопедия / автор-состав. В. Балязин. – М.: ОЛМА-ПРЕСС; ОАО ПФ "Красный пролетарий", 2006. – с. 848.
9. Сагач Г.М. Золотослів: навч. посіб. – К.: Райдуга, 1993. – 378 с.
10. Сагач Г.М. Риторика: навч. посіб. для студ. серед. і вищ. навч. закл. – К.: Ін Юре, 2000. – 568 с.

1.2.5 ВИЗНАЧНІ ОРАТОРИ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

План

1. Сократ – видатний мудрець, ритор Стародавньої Греції:
  - а) добродесність – життєве кредо оратора;
  - б) ораторське мистецтво Сократа, методи дискусії.
2. Платон – найвидатніший учень Сократа. Творчий внесок Платона у розвиток красномовства як науки.
3. Послідовники Сократа в мистецтві слова: Ксенофонт, Антисфен, Діоген Синопський.
4. Аристотель – автор фундаментальної праці з риторики. Дорадчі, судові й епідектичні риторичні промови. Стил ь і структура промови оратора.
5. Демосфен – видатний оратор і політичний діяч Греції:
  - а) становлення Демосфена як оратора;
  - б) пристрасний прихильник демократії і патріот Афін;
  - в) красномовство «філіппік» Демосфена.
6. Красномовство Стародавньої Греції у розрізі епох. Вічне Слово мистецтва.

Скласти план і підготувати наукове повідомлення (10 хв.) на тему:

“Майстри ораторського мистецтва у Стародавній Греції”;

“Афіни – школа всього людства” (Ісократ, “Панегірик”);

“Мій улюблений оратор Стародавньої Греції”;

“Академічне красномовство Стародавньої Греції”.

Запитання для самоконтролю:

1. Аргументувати, чи можна вважати життя Сократа моральним подвигом. Пояснити, чим керувалися судді при винесенні вироку Сократу.
2. Вказати на причини, що змусили Сократа погодитись із винесеним смертним вироком. (Платон, «Апологія Сократа»). Чи можна зрозуміти його вчинок?
3. Назвати послідовників Сократа та розкрити їх роль у розвитку академічного красномовства.
4. Охарактеризувати творчий внесок Платона в розвиток академічного та політичного красномовства.
5. Охарактеризувати «Риторику» Аристотеля як вершину давньогрецького красномовства. Назвати види (роди) промов у праці Аристотеля, вказавши на темпоральні та етичні їх властивості.
6. Пояснити, в чому полягає фізичне і духовне переродження Демосфена. Плутарх про оратора у порівняльному життєписі «Про Демосфена і Цицерона».
7. Вказати заслуги Демосфена перед державою та народом, за що він був увінчаний золотим вінком. Розкрити красномовство «філіппік» Демосфена. Проти кого вони були спрямовані?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Підготувати усне повідомлення, взявши за тему вислів історика культури Якоба Буркхардта (1818 р. – 1897 р.):

Ми бачимо очима греків і розмовляємо їхніми зворотами мови.

2. Прокоментувати вислови філософів античності:

«Я знаю, що я нічого не знаю». «Заговори, щоб я тебе побачив» (Сократ).

«Красномовство – мистецтво управляти умами».

«Риторика – джерело влади».

«Основа всякої мудрості – терпіння».

«Якщо хто вирішив оволодіти красномовством по-справжньому, він повинен бути людиною справедливою».

«Красномовство належить до тих мистецтв, які усе здійснюють і усього досягають словом... Адже воно зібрало й тримає у своїх руках, можна сказати, сили усіх мистецтв!» (Платон).

«Хто рухається вперед у науках, але відстає у моралі, той швидше йде назад, ніж уперед» (Аристотель).

3. Пояснити суть слів піфії, сказаних ще за життя оратора:

Сократ вищий від усіх своєю мудрістю.

4. Виразно прочитати діалог в особах. Про що свідчить розмова між Мелетом та Сократом, які випадково зустрілись, йдучи на суд?

М е л е т. Для чого суд вам?

С о к р а т. Я цілий ранок розмірковував над цим... А вам для чого він, юначе?

М е л е т. Я звинувачуватиме Сократа!

С о к р а т. Сократа?

М е л е т. Сократа!

С о к р а т. Яке ж бо заподіяв він вам зло?

М е л е т. Ніяке. Я з ним навіть не знайомий. Занадто надокучило мені з дитинства, що всі вважають його наймудрішим.

С о к р а т. Я співчуваю вам, це дійсно набридає.

Е. Радинський, «Бесіди із Сократом»

5. Прочитати уривок з Книги 1 Цицерона «Тускуланських бесід» про – філософсько-етичні роздуми автора про безсмертя душі і про гідну поведінку Сократа після вироку:

...когда мы видим все это и несчетно многое другое, то можем ли мы сомневаться, что над всем этим есть некий зиждитель (если мир имел начало,

как полагает Платон) или блюститель всего этого строения и заботы о нем (если все это существовало извечно, как думает Аристотель)? Точно так же и дух человеческий: как бога ты не видишь, но узнаешь бога по делам его, так душу ты не видишь, но по ее памяти, по сметливости, по быстроте движения, по всей красоте ее доблести нельзя не признать божественной сути души.

А знать, что есть душа, можно без всякого сомнения, если хоть малость смыслить в физике. Ведь в душе нет ничего смешанного, скрепленного, соединенного, сдвоенного; а если так, то ее нельзя разделить, разорвать, разъять, – то есть, она недоступна гибели. Ибо гибель – это и есть распад, раскол, разделение тела на части, которые до смертного мига держались какою-то связью.

Вот по каким и подобным соображениям некогда Сократ, обвиненный в смертном преступлении, и от защитника отказался, и перед судьями не угодничал, а держался своего вольного упорства (порожденного высокостью души, а отнюдь не гордынею!) Еще в последний день своей жизни он пространно рассуждал именно об этом; немного раньше, когда ему было легко ускользнуть из-под стражи, он сам того не пожелал; и, наконец, почти уже со смертоносной чашею в руке, разговаривал он так, словно ему угрожала не бездна смерти, а восхождение в небеса.

Рассуждал и говорил он при этом так. Два есть пути, две дороги для душ, отходящих от тел. Кто пятнает себя людскими пороками, впадает в ослепляющие похоти и оттого или оскверняет пороком и нечестием свой дом, или затевает неискупимые коварства и насилия против своего государства, у тех дорога кривая, уводящая их прочь от сонма богов. **А кто сохранил себя чистым и незапятнанным, меньше всего занимался делами телесными и всегда был от них отрешен, тот и в людском теле вел жизнь, подобную богам, и такие люди легко находят возвратный путь туда, откуда пришли.**

При этом вспоминает он лебедей, которые недаром посвящены Аполлону, а потому, что, видимо, получили от него дар предвиденья: как они, предчувствуя, что в смерти – благо, умирают с наслаждением и песнею, – так пристало умирать всем, кто добр и учен. В этом не приходится сомневаться – лишь бы не случилось с нами в наших рассуждениях о душе то, что часто бывает, когда смотришь на заходящее солнце и на этом совсем теряешь зрение; так и острота ума, обращенная на самого себя, порою притупляется, и поэтому мы утрачиваем зоркость наблюдения. Так носится наш разум, как ладья в бескрайнем море, среди сомнений, подозрений, колебаний и многих страхов.

Это – пример из древности и из Греции; но вот и наш Катон ушел из жизни так, словно радовался поводу умереть. Бог, обитающий в нас, запрещает нам покидать себя против его воли; но когда он сам предоставляет законный к этому повод, как некогда Сократу, недавно – Катону и нередко – многим другим, тогда поистине мудрец с радостью выйдет из этих потемок к иному свету: не ломая стен тюрьмы (чтобы не нарушать законы), он выйдет

по вызову бога, словно по вызову начальника или иной законной власти. Ведь и вся жизнь философа, по выражению того же Платона, есть подготовка к смерти.

6. Прокоментувати, які враження на вас справила друга промова Демосфена проти Філіппа Македонського (подано в уривках). Розкрити образ патріота-оратора.

Друга промова Демосфена
(переклад Й. Кобів)

Афіняни! Кожного разу, коли мова йде про дії Філіппа й порушення ним мирного договору, завжди я бачу одне й те саме: промови на захист наших інтересів здаються доречними й щирими, закиди ж проти Філіппа, як видно, обґрунтовані, але насправді нічого з необхідних заходів нітрохи не виконується, навіть настільки, щоб варто було слухати ці промови. Мало того, наша політика докотилась до того, що чим переконливіше можна викрити Філіппа у порушенні договору і ворожих діях проти всієї Греції, тим важче стає знайти пораду, як бути далі. **В чому ж справа? А в тому, що загарбників треба зупиняти не словами, а ділами.** Тим часом, насамперед ми самі, оратори, які промовляємо з трибуни, боячись викликати незадоволення з вашого боку, не даємо ділових порад і пропозицій, а тільки багато говоримо, як то обурливо поводить себе Філіпп... З другого боку, і ви, що сидите тут, краще від Філіппа вмієте виголошувати справедливі промови і розуміти думки будь-якого оратора, зате ви зовсім не квапитеся, щоб перешкодити Філіппові у здійсненні його теперішніх задумів. І ось внаслідок цього склалося становище, думаю, закономірне і, я б сказав, навіть природне: хто чим наполегливіше займається, то в нього краще й виходить: **у Філіппа діла, а у вас ... слова.**

Небезпека, як бачу, дедалі зростає; я хотів би помилитись, але боюся, що вона вже занадто близько. Прийде така хвилина, коли ви не зможете байдуже дивитись на події і не будете слухати про навислу небезпеку ні від мене, ні від когось іншого, але самі побачите і ясно зрозумієте, що так насправді стоїть справа. А тоді вас охопить гнів і лють. Я боюсь тільки, щоб посли не змовчали в тих справах, за які одержали хабарі і щоб ви звернули свій гнів проти тих людей, які намагатимуться виправити справи, яким вони спричинили шкоду. **Взагалі я помічаю, що люди часто спрямовують свою лють не на винних, а на того, хто потрапляє їм під руку.** Тим-то поки небезпечне становище тільки складається і назріває, поки ми можемо обмінюватись думками, я хочу кожному з вас пригадати (хоч ви самі про це добре знаєте), хто намовив вас залишити без захисту Фокіду і Піли. Заволодівши ними, Філіпп став господарем дороги, яка веде до Аттики і Пелопоннесу, і через те примусив нас замислитись тепер не над темою справедливості, а над становищем в самій країні і над війною, яка загрожує Аттиці. Ця війна, звичайно, кожному принесе чимало горя, коли Філіпп з'явиться тут, але зародилась вона саме в той день – день підписання миру.

Справді, якби вас тоді не ошукали, держава не була б у халепі. Адже Філіпп, зрозуміла річ, не міг би ні ввійти до Аттики на кораблях – раніше треба було б перемогти нас на морі – ні ввести військо через Піли і Фокіду, але йому довелося б або виконати умови миру і сидіти тихо, дотримуючись мирного договору, або опинитися перед загрозою війни так само важкої, як та, яка викликала в нього бажання миру. Так ось тепер я досить сказав, щоб пригадати вам те, що було. Хай боги не допустять того, щоб ми все це відчували на власній шкурі. **Нікому, навіть тим, хто заслужив би загибелі, я особисто не бажав би розплатитись карою, яка була б зв'язана з небезпекою і шкодою для всіх.**

Антична література: хрестоматія, С. 295-298.

7. Прокоментувати переказ-легенду про одного з найзнаменитіших із дев'яти ліриків Греції – Піндара.

І народження, і життя, і смерть Піндара були чудові. Коли він, новонароджений, лежав у колиці, бджоли злетілися до його уст і наповнили їх медом на знак того, що мова його буде солодкою як мед. За життя поета навіть боги співали його вірші. Один подорожній, що заблукав у горах, зустрів бога Пана, який виспівував дифірамб Піндара. Поет за життя кохався у славі.

Коли великий митець лежав на смертному одрі, йому явилася уві сні Персефона і сказала: «Ти оспівав всіх богів, окрім мене, але скоро прославиш і мене». Минуло десять днів і Піндар помер так і не склавши пісні. Через десять днів після смерті Піндар з'явився у сні своїй родичці і продиктував гімн на честь Персефони. Воля богині була виконана.

8. Розкрити образи та зміст словосполучень, що дійшли із Стародавньої Греції та Давнього Риму і з часом набули нового, узагальненого звучання:

Одісей, Геракл (Геркулес), Герострат, Дедал, Ікар, Прометей, Аполлон, Афродіта (Венера), Касандра, Антігона, Едіп, Афіна, Зоїл, Ніка, Пегас, Пенелопа, прекрасна Єлена, Нарцис, Феміда, Ганнібал перед брамою, Ганнібалова клятва, **Геба**, Гефест, Гордіїв вузол, дволикий Янус, еврика, ескулап, Юпітер, золота середина, поза Катона, Меценат, Муцій Сцевола, Нерон, Пенати, Сатрап, Грація, Фортуна.

Наприклад: **Геба** – вродлива дочка Зевса й Гери, богиня вічної молодості. На Олімпі частувала богів нектаром та амбросією. Ім'я Геба походить від грецького слова, що означає «Юність» або «розквіт сил».

У голубій колиці неба
Земля у Всесвіті летить.
Для нас вона, як юна **Геба**,
Дає нектар натхнення... – Жить!

Рекомендована література

1. Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація: підруч. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 460 с.
2. Абрамович С.Д., Молдован В.В., Чикарькова М.Ю. Риторика загальна та судова: навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.
3. Антична література [Електронний ресурс]: хрестоматія / упоряд. О.І.Білецький. – К.: Радянська школа, 1968. – 612 с. – Режим доступу: http://www.ae-lib.org.ua/texts/demosthenes__against_philip__ua.htm
4. Асмус В.Ф. Платон. – М.:Мысль, 1975. – 220 с.
5. Вандишев В.М. Риторика: екскурс в історію вчень і понять: навч. посіб. – К.: Кондор, 2003. – 264 с.
6. Вернан Ж.-П. Происхождение древнегреческой мысли. Пер.с фр. / общ. ред. Ф.Х.Кессиди, А.П.Юшкевича. – М.:Прогресс, 1988. – 224 с.
7. Кессиди Ф. Х. Сократ. – 2- е изд. доп. – М.:Мысль, 1988. – 220 с.
8. Коваль А.П., Коптілов В.В. Крилаті вислови в українській літературній мові. – К.: Вища школа, 1975. – 336 с.
9. Логика и риторика: Хрестоматия / Сост. В.Ф.Берков, Я.С. Яскевич. – Мн.: НТООО "ТетраСистем", 1997. – 624 с.
10. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. – К.: Вища шк., 2003. – 311 с.
11. Молдован В.В. Судова риторика: теорія і практика: навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 496 с.
12. Сагач Г.М. Золотослів: навч. посіб. – К.: Райдуга, 1993. – 378 с.
13. Сагач Г.М. Риторика: навч. посіб. для студ. серед. і вищ. навч. закл. – К.: Ін Юре, 2000. – 568 с.
14. Цицерон. Тускуланські бесіди [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.libfox.ru/371074-7-mark-tsitseron-tuskulanskie-besedy.html#book>

1.2.6 РИМСЬКИЙ ПЕРІОД АНТИЧНОГО КРАСНОМОВСТВА

План

1. Особливості релігійного красномовства в античному Римі.
2. Функції риторики у Стародавньому Римі за доби республіки. Стилї та вправи у школах красномовства.
3. Марк Туллій Цицерон – видатний мислитель, промовець, захисник ідей республіканського Риму:
4. Політичні промовці античного Риму:
  - а) Катон Старший та брати Гракхи;
  - б) Гай Юлій Цезар – засновник Римської імперії, військовий полководець, політик, письменник, оратор;
  - в) Марк Аврелій – імператор, політик, письменник-філософ. Трактат «Наодинці з собою».
5. Красномовство в імператорському Римі:
  - а) «золотий вік» мистецтва Слова за правління Октавіана Августа;
  - б) Луцій Анней Сенека – представник філософії римських стоїків, філософ-мораліст.
6. Педагогічні ідеї вчення Марка Фабія Квінтіліана. Праця «Institutio oratoria» («Настанови оратору»).
7. Еллінське відродження: Апулей («Метаморфози»), Плутарх («Порівняльний життєпис»). Лібаній – учитель риторики і граматики з Антіохії.

Скласти план і підготувати наукове повідомлення (10 хв.) на тему:

“Академічне красномовство античного Риму”;

“Цицерон – великий оратор Риму”;

“Видатні митці слова Стародавнього Риму”;

“Мій улюблений ритор античності”;

“Гай Юлій Цезар – політик, військовий полководець”;

“Політичне красномовство Риму”.

Запитання для самоконтролю:

1. Аргументувати, чому Цицерона вважають цілою епохою у римській історії і найвидатнішою постаттю в латинському красномовстві.
2. Вказати, який процес програв Цицерон із словами: «Коли говорить зброя, закони мовчать». Аргументувати, чому свої твори Цицерон називав «філіппіками», проти кого вони були спрямовані.
3. Прокоментувати, в чому бачив Плутарх спільність і відмінність життєвих доль і творчих шляхів Демосфена і Цицерона.
4. Назвати основні риси красномовства в імператорському Римі (I ст. до нашої ери).
5. Пояснити, в чому полягає розбіжність поглядів Квінтіліана і Цицерона на мистецтво риторики.

6. Розповісти про життя і творчість особистості, життєвим кредом були слова: «Veni, vidi, vici» («Прийшов, побачив, переміг»).

7. Прокоментувати ставлення римлян до грецької та латинської мови. Про що свідчить латинський афоризм: «Чия країна, того й мова»?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Визначити завдання та роль оратора античності на основі цитат. Чи відповідає цей риторичний ідеал сучасному?

Оратор повинен стояти, як озброєний воїн у строю, вирішувати справи великої важливості і завжди прагнути до перемоги.

Я щиро скажу, що там немає прямого красномовства, де не видно жодної ознаки, за якою можна було б пізнати людину мужню й добродійну.

Квінтіліан

Не знаю нічого прекраснішого, ніж вміння силою слова захоплювати натовп слухачів, схилити їх на свою сторону, скеровувати їх волю куди хочеш і відвертати звідки хочеш.

Найбільша цінність оратора – не тільки сказати те, що потрібно, але і не сказати того, чого не треба.

Найкращий оратор є той, хто своїм словом і повчає слухачів, і дає насолоду, і справляє на них сильне враження. Вчити – обов'язок оратора, давати насолоду – честь, справляти ж сильне враження – необхідно.

Цицерон

«...Істинний оратор...своїм впливом і мудрістю не лише собі пошукує почит, а й багатьом громадянам, та й усій державі загалом приносить щастя й добробут.

...Досягти цього красномовством може тільки той, хто глибоко зрозумів людську природу, людську душу й причини, які примушують її спалахувати й заспокоюватися.

...Оратором... буде той, хто будь-яке... питання, яке вимагає словесної розробки, зуміє викласти докладно, струнко, гарно, пам'ятливо та у достойному виконанні.

Істинно красномовний той, хто звичайні речі виражає просто, великі – велично, а середні – помірно.

...Чим оратор кращий, тим більше лякає його трудність ораторських обов'язків, невпевненість в успіху промови, чекання публіки.

Це так, усі ви хвилюєтесь на початку промови...

...Оратор повинен володіти дотепністю діалектика, думками філософа, словами мало не поета, пам'яттю законодавця, голосом трагіка, грою такою, як у кращих лицедіїв.

...Ораторові необхідні... ревність і захоплена любов до справи! Без цього у житті не можна дійти взагалі ні до чого великого, а тим більше до того, до чого ти прагнеш.

...Мета оратора – говорити переконливо...

Коли вирішуються найважливіші справи, оратор висловлює свою думку докладно й з достоїнством; в'ялий народ пожвавлює, нестримний – приборкує. Оратор здатний і злочинця привести до загибелі, і безвинного – до спасіння... Хто на шлях істини настановить полум'яніше? Хто рішуче відхилить від хиб? Хто негідників викриє нещадніше? Хто прекрасніше уславить благородних? Хто може з такою силою викривати й нищити пристрасті? Хто ніжніше потішить у скорботі?» (Цицерон «Три трактати про ораторське мистецтво»)

2. Прокоментувати уривок з порівняльного життєпису Плутарха «Про Демосфена і Цицерона».

...Маючи, як цього вимагає Платон, натуру жадібну до знань і схильну до філософствування, спроможний сприймати будь-яку науку й не гребувати ніяким видом знання чи освітнім предметом, Цицерон з особливою пристрастю тягнувся до поезії... Щоправда, **слава ораторського обдаровання Цицерона не поблякла понині, хоч у красномовстві з того часу відбулися чималі зміни**, а поетична його творчість у зв'язку з появою багатьох талантів цілком утратила славу й пішла в забуття...

Лише Аполлоній (вчитель Цицерона) слухав його без виразного задоволення, а по закінченні промови довго сидів у задумі. Нарешті, помітивши, що Цицерон зніяковів, сказав: **«Я хвалю тебе, Цицероне, і дивуюсь твоєму обдаруванню, але мені жаль нещасної Греції, коли я бачу, як те єдине з прекрасного, що нам залишилось, – освіченість і красномовство – завдяки тобі переходить до римлян».**

Сагач Г.М. Золотослів, С. 257-258.

3. Обрати один з висловів Цицерона за тему повідомлення:

«Красномовність – це світло, що надає блиск розуму»,
«Поетами народжуються, а ораторами стають»,
«Краща у світі мета – стати хорошою людиною»,
«Філософія є матір'ю всіх наук»,
«...Нічого нема прекраснішого за досконалого оратора...»,
«...Оратор багатий не лише словами, а й думками»,
«Не красномовство... виникло з науки, а наука – з красномовства».

4. Прокоментувати вислови Цицерона:

...Красномовство, тобто мистецтво говорити доладно, складно й гарно, не має ніякої певної галузі, межі якої його б сковували.

В мистецтві промови навчати – це справа честі, розважати – це вияв поваги до слухачів. Вони навчилися говорити перед іншими, але не самі з собою.

Перо – найкращий вчитель, написана промова краща лише від продуманої. Письмові вправи розвивають мистецтво володіння словом.

Суддя – закон, який промовляє, закон – це німий суддя.

Чим людина розумніша, тим вона скромніша.

Чистота мовлення вдосконалюється внаслідок читання ораторів і поетів.

Оратор, що не хвилюється перед виголошенням промови, – нахаба, який зневажає слухачів.

5. Розкрити ставлення Октавіана Августа до мистецтва слова, прокоментувавши уривок з книги «Божественний Август» Гая Светонія Транквілла з праці «Життя дванадцяти цезарів»:

Красномовством і благородними науками він [Октавіан Август] займався з юних літ наполегливо і старанно. Під час Мутінської війни, не дивлячись на постійну напругу і турботи, він, кажуть, кожен день знаходив час і читати, і писати, і декламувати. Він ніколи не говорив ні перед сенатом, ні перед народом, ні перед військом, не обміркувавши і не продумавши свою промову заздалегідь, хоча вмів говорити і без підготовки. А щоб не покладатися на пам'ять і не витратити часу на заучування, він першим став виступати, читаючи промови. Навіть приватні бесіди, навіть розмови зі своєю Лівією [дружиною] у важливих випадках він записував заздалегідь і під час бесіди дотримувався своїх записів, щоб не сказати помилково занадто мало або занадто багато. Вимова у нього була своєрідною, м'якою, він постійно займався з учителем; але іноді у нього боліло горло, і він звертався до народу через глашатая.

Будуючи промову, він прагнув до витонченості і поміркованості, уникаючи як порожніх і дзвінких фраз, так і, за його висловом, «словес, від яких тхнуло старовиною»; найбільше він намагався якомога ясніше висловити свою думку. Щоб краще цього досягти, нічим не бентежачи і не збиваючи читача або слухача, він без вагань використовував прийменники із назвами міст і повторював сполучники, без яких мова звучала б легше, але розумілася б важче.

6. Перекласти моральні сентенції Сенеки і вказати, чи є вони актуальними в наші дні:

Образование людей должно было начаться *пословицами* и должно кончиться *мыслями*.

Давайте говорить то, что думаем; думать то, что говорим; пусть *слова будут в согласии с жизнью*.

Если хочешь быть любимим, люби.

Если хочешь, чтобы о чем-то молчали, молчи первый.

Кто молчать не умеет, тот и говорить не способен.

Трех слов связать не может.

Чаще пользуйся *ушами*, чем *языком*.

Правдивая речь проста.

Речь людей такова, какой была их жизнь.

Жить – значит бороться.

Что у кого болит, тот о том, естественно, говорит.

Не считай счастливым того, кто зависит от счастья.

Никогда человек идеальный не бранил судьбу.

Хочешь жить для себя, живи для других.

Сколько б ты не жил, всю жизнь следует учиться.

7. Прокоментувати та перекласти вислови видатних людей:

а) **Тіта Лівія** – історика, «римського Геродота» (59 р. до н.е. – 17 р. н.е.):

- «Лучше поздно, чем никогда», «Промедление опасно», «Уничтожать огнем и мечом»;

б) **Публія Овідія Назона** – поета (43 р. до н.е. – бл. 18 р. н.е.):

- «Запретный плод сладок», «Капля долбит камень», «Сказано – сделано», «Слезам присуща подчас **сила слова**», «**Словом** вождь побуждает смело сражать в бою»;

в) **Публія Сіра** – письменника (I ст. до н.е.):

- «Славнейшая победа – победа над самим собой», «Важно точно знать, в каком смысле **разуметь каждое слово**»,

- «В излишних спорах теряется истина», «Всегда сохраняй **меру и в речи**, и в молчании», «Всякий день есть ученик для вчерашнего»,

- «**Доброе слово** – лучше богатства», «Другим прощай часто, себе – никогда»,

- «**Злой язык** – признак злого сердца», «Когда убеждает золото – **речь бессильна**»,

- «Кого уважают, тем никогда не льстят, потому что уважение чтит, лезть насмехается», «Кто **добр лишь на словах**, вдвойне негоден тот»,

- «Лук ломается от напряжения, дух – от расслабления»,

- «Лучше **разумно молчать**, чем глупо говорить», «Нравы говорящего убеждают больше, чем его речи», «**Речь – образ души**»;

г) **Марка Аврелія** – імператора Риму (121 – 180 рр.):

- «Если **кто меня оскорбил** – это его дело, такова его склонность, таков его нрав; у меня свой нрав, такой, какой мне дан от природы, и я останусь в своих поступках верен своей природе»,

- «Человека хорошего, благожелательного и искреннего можно **узнать и по его глазам**»,

- «Не делай того, что осуждает твоя совесть, и **не говори того, что не согласно с правдой**. Соблюдай это самое важное – и ты выполнишь всю задачу своей жизни»,

- «Не все же **разглагольствовать** о том, каким должен быть человек, пора и стать им. Начни с самого себя и исследуй прежде самого себя»,

- «Время человеческой жизни – миг; ее сущность – вечное течение; ощущение – смутно; строение всего тела – бrenно; душа – неустойчива; судьба – загадочна; слава – недостоверна».

8. Написати 10 цитат мислителів античності про ораторське мистецтво.

Рекомендована література

1. Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація: підруч. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 460 с.
2. Абрамович С.Д., Молдован В.В., Чикарькова М.Ю. Риторика загальна та судова: навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.
3. Вандишев В.М. Риторика: екскурс в історію вчень і понять: навч. посіб. – К.: Кондор, 2003. – 264 с.
4. Вернан Ж.-П. Происхождение древнегреческой мысли. Пер.с фр. / Общ. ред. Ф.Х.Кессиди, А.П.Юшкевича. – М.:Прогресс, 1988. – 224 с.
5. Історія української та зарубіжної культури: навч. посіб. / С.М. Клапчук, Б.І.Білик, Ю.А. Горбань та ін.; за ред.С.М. Клапчука. – 6-те вид., випр. і доп. – К.: Знання-Прес, 2007. – 358 с.
6. Коваль А.П., Коптілов В.В. Крилаті вислови в українській літературній мові. – К.: Вища школа, 1975. – 336 с.
7. Логика и риторика: Хрестоматия / сост. В.Ф.Берков, Я.С. Яскевич. – Мн.: НТООО "ТетраСистем", 1997. – 624 с.
8. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. – К.: Вища шк., 2003. – 311 с.
9. Молдован В.В. Судова риторика: теорія і практика: навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 496 с.
10. Мудрость тысячелетий: энциклопедия / автор-состав. В. Балязин. – М.: ОЛМА-ПРЕСС; ОАО ПФ "Красный пролетарий", 2006. – с. 848.
11. Сагач Г.М. Золотослів: навч. посіб. – К.: Райдуга, 1993. – 378 с.
12. Сагач Г.М. Риторика: навч. посіб. для студ. серед. і вищ. навч. закл. – К.: Ін Юре, 2000. – 568 с.
13. Транквилл Гай Светоний. Жизнь двенадцати цезарей. / пер. М.Л. Гаспарова. [Электронный ресурс] – М.: Наука, 1993. – Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/svetoni/index.htm>
14. Цицерон. Тускуланські бесіди [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.libfox.ru/371074-7-mark-tsitseron-tuskulanskie-besedy.html#book>

1.2.7 ОРАТОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

План

1. Виникнення християнства та його вплив на жанровий розвиток красномовства:
2. Ісус Христос – учитель і проповідник. Афористичність, метафоричність, художня довершеність проповідей Христа.
3. Християнське красномовство епохи Середньовіччя:
  - а) розвиток гомілетики як християнської риторики. Оріген – знавець Біблії, автор наукових коментарів, Тертуліан – видатний богослов II – III ст.;
  - б) ораторське мистецтво у творах представників ранньої патристики: Августина Аврелія та Ієроніма;
  - в) вчення про казуальний момент у праці Григорія Двоєслова «Пастирське правило».
4. Релігійне красномовство Візантії:
  - а) роль Каппадокійського гуртка у розвитку східної патристики. Представники: Василій Великий, Григорій Богослов (Назіанзін), Григорій Ніський (брат Василя Великого);
  - б) Іоанн Златоуст – останній видатний представник патристики IV ст. у Візантії.
5. Занепад західної гомілетики у VII – XI ст. Вчення Псевдо – Ареопагіта, Іоанна Дамаскіна – підґрунтя для Західного та Східного Відродження.
6. Правила та канони пізньовізантійської риторики. Михаїл Пселл (XI ст.) – представник світської словесності.
7. Проповідь у Західній Європі в XII – XIII ст. – основний жанр церковного красномовства. Види проповідей та їх стилістичні особливості.
8. Молитва як жанр усної форми конфесійного стилю. Зразки канонічних молитов.

Скласти план і підготувати наукове повідомлення (10 хв.) на тему:

“Ораторське мистецтво представників ранньої патристики”;

“Іоанн Златоуст – неперевершений проповідник і літератор, видатний представник патристики IV ст.”;

“Проповідь-гомілія – найбільш масовий жанр в епоху Середньовіччя”;

“Християнське красномовство епохи Середньовіччя”.

Запитання для самоконтролю:

1. Пояснити, як християнство вплинуло на жанровий розвиток красномовства. Охарактеризувати перших проповідників-християн.
2. Прокоментувати, чому середньовічна культура в Європі формується у руслі гомілетичного красномовства. Що таке гомілетика? Гомілія? Гомілет?
3. Розкрити вплив релігійного мистецтва слова на розвиток красномовства у всіх сферах діяльності людини.

4. Прокоментувати питання про натхненність проповіді (присутність Духа Святого) в ранньому християнстві за Оригіном, Августином.
5. Визначити роль казуїстики у розвитку красномовства.
6. Вказати чинники, що вплинули на розвиток візантійської риторики. Висловити ідеї, які відстоювали оборонці ортодоксії у Візантії.
7. Охарактеризувати внесок у розвиток мистецтва слова учасників Каппадокійського гуртка. Назвати визначних представників.
8. Визначити вплив на європейську культуру загалом і розвитку красномовства зокрема творчості Псевдо – Ареопагіта та Іоанна Дамаскіна.
9. Пояснити, чому проповідь у Західній Європі в XII – XIII ст. була найбільш масовим жанром середньовічної літератури. Охарактеризувати види проповідей.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Прокоментувати і перекласти вислови видатних людей:

а) **Григорія Богослова** (330 – 390 рр.):

- «**Говорящий плохое** – всегда в убытке», «**Душе израненной доброе слово** – лекарство», «**Изрекать могут многие** – понимают не все»,
- «**Лучше смолчатъ**, чем худое молвить», «**Не красота всякой женщины** – золото, но ум и **молчание**», «**Ссоры любящих** длятся недолго»;

б) **Августина Аврелія** (354 – 430 рр.):

- «**Друзья, льстя**, развращают, а враги, **браня**, обычно исправляют»;

в) **Іоанна Златоуста** (347 – 407 рр.):

- «**Слова** мы должны беречь больше, чем деньги»;
- «**Хто** володіє великою силою слова (а її в небагатьох можна знайти), навіть і той не буває вільний від постійних трудів. У зв'язку з тим, що сила слова не лише дається природою, але й набувається освітою, то хоча б хтось довів її до вищої досконалості, і тоді він може її втратити, якщо постійними запопадливістю та вправами не буде розвивати цієї сили»;

- «**Ніщо** не може бути світлішим та сильнішим істини; рівно, як ніщо не може бути безсильнішим за неправду, хоча б вона і прикривалась численними покровами. Бо неправду легко зловити й спростувати; а **істина відкрито пропонує себе усім, бажаючим бачити її красу**»;

- «**Багато** зла чинить балакучість язика, а напроти, стриманість його – багато добра...Тож будемо постійно оберегати свої вуста, приставивши розум, як засув, не з тим, щоб вони були замкнені постійно, але щоб відмикались у належний час. Бо **іноді мовчання корисніше за слова, а іноді слова корисніші за мовчання**».

«**Похвала народів**» **Іоанна Златоуста** – зразок гуманістичної риторики, похвального красномовства: «...ви – мої батьки, ви – моя мати, ви – моє життя,

ви – моя ласка, і я радію, якщо у вас є успіхи. Ви – моя окраса і моє багатство, ви – мій скарб, я тисячу разів готовий принести себе в жертву за вас. Нема для мене милості, і віддам, що повинен, бо ж добрий пастир повинен віддати душу свою за овець своїх: така смерть приносить безсмертя...»;

г) **Іоанна Дамаскіна** (бл. 675 – бл. 753 рр.):

- «Дерево, даже и подрубленное топором, снова срастается, и рана от стрелы излечивается и зарастает. Но **стрела словесная неисцелима**, ведь она попадает в самое сердце»,

- «Нет большего удовольствия в мире, чем **дружеская беседа**»,

- «Нет ничего сильнее **хорошего совета** и ничего вреднее скверного дела».

д) **Михайла Пселла** (XI ст.): «Блискучі слова змивають бруд з душі й передають їй чистоту та повітряну природу».

2. Проаналізувати мовну палітру, визначивши жанр і стиль промови:

Мово! Пресвята Богородице мого народу! З чорнозему, з любистку, м'яти, рясту, євшан-зілля, з роси, з дніпровської води, від зорі і місяця народжена.

Мово! Мудра Берегине, що не давала погаснути земному вогнищу роду нашого і тримала народ на небесному Олімпі волелюбності, слави і гордого духу.

Мово! Велична молитво наша у своїй нероздільній Трійці, що еси Ти і Бог Любов, і Бог Віра, і Бог Надія. Тож стояла ти на чатах коло вівтаря нашого національного храму й не впускала туди злого духа виродження, злого духа скверноти, злого духа ганьби. І висвячувала душу козацького роду спасеними молитвами і небесним вогнем очищення, святими водами Божого річища, щоб не змалів і не перевівся народ той. І множила край веселий, святоруський і люд хрещений талантами, невмирущим вогнем пісень і наповнювала душу Божим сьйвом золотисто-небесним, бо то кольори духовності і Божого знамення.

Мово моя! Звонкова кринице на середохресній дорозі нашої долі. Твої джерела б'ють десь від магми, тому й вогненна така. А вночі купаються в Тобі ясні зорі, тому й ласкава така. Тож зцілювала Ти втомлених духом, давала силу, здоров'я, довгий вік і навіть безсмертя тим, що молилися на дароване Тобою Слово. Бо «Споконвіку було Слово. І Слово було у Бога. І Слово було Бог».

Катерина Мотрич

3. Прочитати подані жанри церковно-богословського красномовства у конфесійному стилі та визначити спільні та відмінні риси:

Перше послання апостола Павла до коринтян (уривок)

Гімн про любов. Любов над усе!

Коли я говорю мовами людськими й ангельськими, та любови не маю, – то став я як мідь та дзвінка або бубон гудячий!

І коли маю дара пророкувати, і знаю всі таємниці й усі знання, і коли маю всю віру, щоб навіть гори переставляти, та любови не маю, – то я ніщо!..

Любов довго терпить, любов милосердствує, не заздирить, любов не величається, не надимається.

Не поводить нечемно, не шукає тільки свого, не рветься до гніву, не думає лихого.

Не радіє з неправди, але тішиться правдою.

Усе зносить, вірить у все, сподівається всього, усе терпить!

Ніколи любов не перестає!

Молитва Господня

Отче наш, що єси на небесах,
нехай святиться ім'я Твоє;
нехай прийде Царство Твоє;
нехай буде воля Твоя,
як на небі, так і на землі.
Хліб наш насущний дай нам сьогодні;
і прости нам провини наші,
як і ми прощаємо винуватцям нашим;
і не введи нас у спокусу,
але визволи нас від лукавого.
Бо Твоє Царство, і сила,
і слава, Отця, і Сина,
і Святого Духа, нині, і
повсякчас, і на віки віків.

Амінь.

Притча про сіяча

«Ось вийшов сіяч, щоб посіяти зерно своє. І, як сіяв, упало одне край дороги, – і було повитоптуване, а птахи небесні його повидзьобували. Друге ж упало на ґрунт кам'янистий, – і, зійшовши усохло, не мало бо вогкості. А інше упало між терен, – і вигнався терен, і його поглушив. Інше ж упало на добрую землю, – і, зійшовши, уродило стократно». Це сказавши, закликав: «Хто має вуха, щоб слухати, – нехай слухає!»

Запитали ж Його учні, говорячи: «Що визначає ця притча?»

А Він відказав: «Вам дано пізнати таємниці Божого Царства, а іншим у притчах, щоб

дивились вони – і не бачили,
слухали – і не розуміли».

Ось що означає ця притча: Зерно – це Боже Слово. А котрі край дороги, – це ті, хто слухає, але потім приходиться диявол і забирає Слово з їхнього серця, щоб не ввірували і не спаслися вони. А що на кам'янистому ґрунті, – це ті, хто тільки почує, то Слово приймає з радістю, та кореня не мають вони, вірують

дочасно, – і за час випробовування відпадають. А що впало між терен, – це ті, хто слухає Слово, але, ходячи, бувають придушені клопотами та багатством, та життєвими розкошами, – і плоду вони не дають. А те, що на добрій землі, – це ті, хто як Слово почує, береже його в щирому й доброму серці, – і плід приносять вони в терпеливості.

4. Прочитати поради Василя Великого і прокоментувати з позиції етикету спілкування та християнської моралі:

...ні до кого не стався презирливо, вітай з приємністю, відповідай зі світлим обличчям, до всіх будь прихильним, доступним, не хвалися сам, не змушуй інших говорити про тебе, приховуй, скільки можеш свої переваги, а в гріхах сам себе звинувачуй та не чекай звинувачень від інших. Не будь тяжким у виговорюваннях, звинувачуй не скоро та не з пристрасним рухом, бо це – ознака зарозумілості; не засуджуй за малозначуще, ніби сам ти суворий праведник...

5. Прочитати молитви та проповіді з навчального посібника Мацько Л.І., Мацько О.М. «Риторика» (С. 227-233) та проаналізувати їх.

Рекомендована література

1. Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація: підруч. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 460 с.
2. Абрамович С.Д., Молдован В.В., Чикарькова М.Ю. Риторика загальна та судова: навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.
3. Вандишев В.М. Риторика: екскурс в історію вчень і понять: навч. посіб. – К.: Кондор, 2003. – 264 с.
4. Давня українська література: хрестоматія / упоряд. М.М. Сулима. – К.: Освіта, 1992. – 576 с.
5. Логика и риторика: Хрестоматия / сост. В.Ф.Берков, Я.С. Яскевич. – Мн.: НТООО "ТетраСистем", 1997. – 624 с.
6. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. – К.: Вища шк., 2003. – 311 с.
7. Молдован В.В. Судова риторика: теорія і практика: навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 496 с.
8. Мудрость тысячелетий: энциклопедия / автор-состав. В. Балязин. – М.: ОЛМА-ПРЕСС; ОАО ПФ "Красный пролетарий", 2006. – с. 848.
9. Сагач Г.М. Золотослів: навч. посіб. – К.: Райдуга, 1993. – 378 с.
10. Сагач Г.М. Риторика: навч. посіб. для студ. серед. і вищ. навч. закл. – К.: Ін Юре, 2000. – 568 с.

1.2.8 РОЗВИТОК КРАСНОМОВСТВА В ЕПОХУ ВІДРОДЖЕННЯ І ПРОСВІТНИЦТВА

План

1. Зміни в західноєвропейській риторичній Нового часу:

а) духовна криза Європейського суспільства в епоху Відродження. Гуманізм. Індивідуалізм;

б) розвиток дипломатичного, епідейктичного красномовства в епоху Ренесансу;

в) криза в гомілетичній. Секуляризація культури.

2. Проповіді Мартіна Лютера, Г. Пфайфера (Німеччина), Джона Вікліфа, Вільяма Оккама (Англія), Еразма Роттердамського (Нідерланди).

3. Розвиток протестантизму у Німеччині XVI – XVIII століть. Зразок протестантського духовного красномовства у творах Ф.Ф. Рейнгарда та Ф. Шлейермахера (XVIII ст.).

4. Розвиток політичної риторичної Франції кінця XVIII – початку XIX ст. Виступи Марата, Робесп'єра, Мірабо, Дантона.

Скласти план і підготувати наукове повідомлення (10 хв.) на тему:

”Розвиток ораторського мистецтва в епоху Відродження і Просвітництва”;

”Зміни в західноєвропейській риторичній Нового часу. Вплив гуманізму та індивідуалізму на мистецтво слова”;

”Розвиток політичного красномовства у революційній Франції”;

”Мій улюблений проповідник”.

Запитання для самоконтролю:

1. Прокоментувати, що являла собою латинська (університетська) проповідь. Чим вона відрізняється від проповіді народною мовою?

2. Вказати принципи побудови проповіді у західноєвропейських підручниках з гомілетики.

3. Розкрити причини духовної кризи в епоху Відродження.

4. Охарактеризувати вплив секуляризація культури на розвиток науки та мистецтва слова в епоху Просвітництва.

5. Пояснити причини піднесення юридичного, політичного й академічного красномовства в післяренесансну епоху.

6. Розкрити роль слова у революційній Франції та вплив проповідей на свідомість мас.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Перекласти та прокоментувати вислови видатних людей, які належать до тих епох, що вивчаються:

а) **Леонардо да Вінчі** (1452 – 1519 рр.):

- И поистине всегда там, где **недостает разумных доводов**, там их **заменяет крик**, что не случается с вещами достоверными. Вот почему мы скажем, что там, где **кричат**, там **истинной науки нет**, ибо истина имеет одно-единственное решение, и когда оно оглашено, спор прекращается навсегда. И если **спор возникает** снова и снова, то эта наука – лживая и путаная, а не возродившаяся достоверность;

б) **Френсис Бекон** (1561 – 1626 рр.):

- «**Афоризмы** служат отнюдь не только для развлечения или украшения речи; они, безусловно, важны и полезны в деловой жизни и в гражданской практике»,

- «Гений, дух и ум нации обнаруживаются в ее **пословицах**»,

- «Осторожность в словах выше **красноречия**»,

- «Сдержанность и уместность в **разговорах** стоят больше **красноречия**».

в) **Блез Паскаль** (1623 – 1662 рр.):

- «И самая **блестящая речь** надоедает, если ее затянуть», «**Истинное красноречие** не нуждается в науке красноречия, как истинная нравственность не нуждается в науке о нравственности»,

- «**Истинное красноречие** пренебрегает красноречием»,

- «**Истинное красноречие** смеется над витиеватостью»,

- «И чувство и ум мы совершенствуем или, напротив, развращаем, **беседуя с людьми**. Стало быть, иные **беседы** совершенствуют нас, иные – развращают. Значит, следует тщательно выбирать собеседников»,

- «**Красноречие** должно быть приятно и содержательно, но нужно, чтобы это приятное, в свою очередь, было заимствовано от истинного»,

- «**Красноречие** – это живопись мысли»,

- «**Красноречие** – это искусство говорить так, чтобы те, к кому мы обращаемся, слушали не только без труда, но и с удовольствием, чтобы, захваченные темой и подстрекаемые самолюбием, они хотели поглубже в нее вникнуть»,

-«**Мысль** меняется в зависимости **от слов**, которые ее выражают», «Ухо наше для **лести** – широко раскрытая дверь, для **правды** же – игольное ушко», «Хороший **острослов** – дурной человек».

2. Словникова робота. Пояснити значення слів:

гомилетика, гомілія, гомілет, патристика, патристичні твори Отців церкви, екзегетика, догматика, перікопи, казуїстика, протогімнаста, гоміліарії, університетська (тематична) проповідь, проповідь-екзегеза, проповідь богословська, проповідь настановча, пірке, притча, машал (маршал), молитва, Декалог, приписи, проповідь (літургійна, догматична, морально-повчальна), частини промови, 8 модусів промови, глоса, глосатор, схоластика, індивідуалізм, гуманізм, утопія, панегірик, секуляризація.

Рекомендована література

1. Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація: підруч. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 460 с.
2. Абрамович С.Д., Молдован В.В., Чикарькова М.Ю. Риторика загальна та судова: навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.
3. Історія світової культури. Культурні регіони: навч. посіб. / керівн. авт. колективу Л.Т. Левчук. – 2-ге вид., стереотип. К.: Либідь, 1997. – 448с.
4. Історія світової та української культури: підруч. для вищ. закл. освіти / В.А. Греченко, І.В. Чорний, В.А. Кушнерук, В.А. Режко. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 480 с.
5. Історія української та зарубіжної культури: навч. посіб. / С.М. Клапчук, Б.І. Білик, Ю.А. Горбань та ін. / за ред.С.М. Клапчука. – 6-те вид., випр. і доп. – К.: Знання-Прес, 2007. – 358 с.
6. Лекції з історії світової та вітчизняної культури: навч. посіб. / за ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. – 2-ге вид., випр. і доп. – Львів: Світ, 2005. – 568с.
7. Мудрость тысячелетий: энциклопедия / автор-состав. В. Балязин. – М.: ОЛМА-ПРЕСС; ОАО ПФ "Красный пролетарий", 2006. – с. 848.
8. Нарский И.С. Готфрид Лейбниц. – М.:Мысль, 1972. – 239 с.
9. Сагач Г.М. Риторика: навч. посіб. для студ. серед. і вищ. навч. закл. – К.: Ін Юре, 2000. – 568 с.
10. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. – К.: УРЕ, 1977. – 776 с.
11. Субботин А.Л. Фрэнсис Бэкон. – М.:Мысль, 1974. – 175 с.

1.2.9 ОРАТОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО КІНЦЯ ХІХ – ХХІ СТОЛІТЬ. НЕОРИТОРИКА

План

1. Розвиток академічного красномовства в епоху Просвітництва:
  - а) Георг Гегель – німецький філософ, педагог, ритор.
  - б) Артур Шопенгауер – представник песимістичного напрямку в філософії.
2. Дейл Карнегі – американський педагог, психолог, письменник, один з найкращих риторів ХХ ст.:
  - а) життєвий шлях оратора як урок спілкування у сучасному світі;
  - б) Дейл Карнегі – засновник школи ораторського мистецтва (1912 р.);
  - в) теоретик мистецтва спілкування про методи та прийоми переконуючої комунікації і про секрети успіху при перемовинах.
3. Поль Сопер – керівник університетського театру та факультету риторики і театру, автор книги «Основи мистецтва мовлення».
4. Напрямки розвитку красномовства на сучасному етапі:
  - а) погляди представників неориторики (Р. Барта, Х. Перельмана, К. Варги) на оновлену риторику як науку аргументації;
  - б) прагматична постановка американської неориторики (предмет вивчення – поведінка людини).
5. Вплив засобів масової інформації та Інтернету на красномовство. Розвиток нових форм і засобів мистецтва спілкування в сучасних засобах масової комунікації.

Скласти план і підготувати наукове повідомлення (10 хв.) на тему:

"Напрямки розвитку красномовства на сучасному етапі";

"Прийоми спілкування і проблема "співрозмовника" у книгах Дейла Карнегі";

"Вплив засобів масової інформації та Інтернету на красномовство";

"Мистецтво спілкування на сучасному етапі".

Запитання для самоконтролю:

1. Пояснити причини занепаду риторики в Європі в ХІХ – І пол. ХХ ст.
2. Прокоментувати значення школи Дейла Карнегі у ХХ ст.
3. Пояснити термін «неориторика» та що є предметом вивчення даної науки.
4. Визначити вплив засобів масової інформації на розвиток красномовства на сучасному етапі.
5. Вказати, яка роль відводиться Інтернету при спілкування в сучасних умовах.
6. Прокоментувати особливості процесу спілкування у ХХІ ст. Роль мобільного зв'язку.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Перекласти та прокоментувати вислови видатних людей:

а) Теодор Рузвельт (1858 – 1919 рр.):

- «Воспитать человека интеллектуально, **не воспитав его нравственно**, – значит вырастить угрозу для общества»,

- «Самая главная формула успеха – знание, как **общаться с людьми**»;

б) Бертольт Брехт (1898 – 1958 рр.):

- «**Слова** имеют свою собственную душу»,

- «Легкомысленный человек, не знающий истины, **изъясняется абстрактно, высокомерно и неточно**»;

в) Артур Шопенгауер (1798 – 1859 рр.):

- «**Не говори** своему другу то, чего не должен знать твой враг»,

- «Каждый **усматривает в другом лишь то**, что содержится в нем самом, ибо он может постичь его и понимать его лишь в меру своего собственного интеллекта»,

- «**Лицо** человека **высказывает** больше и более интересные вещи, нежели его уста: **уста высказывают** только мысль человека, лицо – мысль природы»,

- «Лучше обнаружить свой ум **в молчании**, нежели **в разговорах**».

2. Перекласти та пояснити уривок з 5-ого розділу частини III книги Дейла Карнеги «Как завоевывать друзей и оказывать влияние на людей»:

Секрет Сократа

Беседуя с каким-либо человеком, не начинайте разговора с обсуждения тех вопросов, по которым расходитесь с ним во мнениях. Сразу же подчеркните и продолжайте подчеркивать **те аспекты, в отношении которых вы единомысленны**. Все время упирайте – если только возможно – на то, что вы оба стремитесь к одной и той же цели, что разница между вами только в методах, а не в сути.

Добейтесь того, чтобы ваш собеседник с самого начала говорил «да, да». Старайтесь не давать ему возможности отвечать «нет».

«Отрицательный ответ, – говорит профессор Оверстрит в своей книге «Воздействие на поведение человека», – представляет собой наиболее труднопреодолимое препятствие. **Стоит человеку сказать «нет», как его самолюбие начинает требовать, чтобы он оставался последовательным в своих суждениях**. Позднее он может понять, что его «нет» было неуместно; тем не менее, он должен считаться со своим драгоценным самолюбием! **Однажды высказав какое-то мнение, он обязан его придерживаться**. Вот почему чрезвычайно важно, чтобы мы сразу же побудили человека отвечать нам утвердительно».

Искусный оратор умеет с самого начала заставить собеседника все время говорить ему «да». Тем самым он достигает того, что психологический процесс, происходящий в умах его слушателей, идет по желательному для него

руслу. Это напоминает движение бильярдного шара. Если направить его в какую-либо точку, то потребуются определенная сила, чтобы он изменил свою траекторию; еще более значительная сила будет необходима, чтобы придать ему обратное направление.

В психологическом отношении ход мыслей здесь совершенно ясен. ***Если человек уверенно говорит «нет», то он не просто произносит слово из трех букв, а делает нечто гораздо большее. Весь его организм – железы внутренней секреции, нервная система, мышцы – настраивается на активное противодействие.*** Создается впечатление, что человек как бы физически отшатывается или вот-вот отшатнется от вас, причем иногда это бывает достаточно заметно. Короче говоря, вся его нервно-мышечная система настораживается, готовясь дать вам отпор. ***Когда же, наоборот, он говорит «да», никакой реакции противодействия в нем не происходит. Его организм открыто проявляет решимость пойти вам навстречу, согласиться с вами.*** Поэтому, чем большее количество «да» мы сумеем получить от собеседника с самого начала, тем более вероятно, что нам удастся склонить его к принятию нашего конечного предложения.

Этот метод – ***«метод утвердительных ответов»*** – очень прост. И, тем не менее, им сплошь и рядом пренебрегают! ***Часто дело выглядит так, словно люди обретают сознание собственной значительности, намеренно вызывая к себе враждебное отношение.*** Человек, придерживающийся радикальных взглядов, отправляется на совещание со своими консервативно настроенными коллегами, и ему не терпится тут же привести их в ярость! А что это, собственно, ему дает? Если он поступает так просто для того, чтобы доставить себе удовольствие, то его можно еще извинить. Но если он рассчитывает тем самым чего-либо достичь, значит, он полный профан в том, что касается психологии...

3. Перекласти рекомендації Дейла Карнеги та проаналізувати, наскільки вони актуальні у наш час, час ХХІ ст.:

***Шесть правил,
соблюдение которых позволяет понравиться людям***

1. Искренне интересуйтесь другими людьми.
2. Улыбайтесь! Ведь это простейший способ произвести выгодное первое впечатление.
3. Помните, что имя человека – это самый сладостный и самый важный для него звук на любом языке.
4. Будьте хорошим слушателем. Поощряйте других говорить о самих себе – это легчайший способ стать хорошим собеседником.
5. Говорите о том, что интересует вашего собеседника.
6. Внушайте вашему собеседнику сознание его значительности и делайте это искренне.

***Двенадцать правил,
соблюдение которых позволяет склонить людей
к вашей точке зрения***

1. Единственный способ одержать верх в споре – это уклониться от него.
2. Проявляйте уважение к мнению вашего собеседника, никогда не говорите человеку, что он неправ.
3. Если вы неправы, признайте это быстро и решительно.
4. С самого начала придерживайтесь дружелюбного тона.
5. Заставьте собеседника сразу же ответить вам "да" (правило Сократа).
6. Пусть большую часть времени говорит ваш собеседник.
7. Пусть ваш собеседник считает, что данная мысль принадлежит ему. Это поможет вам добиться сотрудничества.
8. Искренне старайтесь смотреть на вещи с точки зрения вашего собеседника.
9. Относитесь сочувственно к мыслям и желаниям других.
10. Взывайте к более благородным мотивам!
11. Придавайте своим идеям наглядность, инсценируйте их. Это делает кино, это делает радио. Почему этого не делаете вы?
12. Бросайте вызов, задевайте за живое.

***Девять правил,
соблюдение которых позволяет воздействовать на людей
не оскорбляя их и не вызывая у них чувства обиды***

1. Если вы должны указать человеку его ошибку, начинайте с похвалы и искреннего признания достоинств человека.
2. Указывайте на ошибки других не прямо, а косвенно.
3. Сначала поговорите о собственных ошибках, а затем уже критикуйте своего собеседника.
4. Задавайте собеседнику вопросы вместо того, чтобы ему что-то приказывать.
5. Давайте людям возможность спасти свой престиж.
6. Выражайте людям одобрение по поводу малейшей их удачи и отмечайте каждый их успех. Будьте «чистосердечны в своей оценке и щедры на похвалу».
7. Создайте человеку доброе имя, чтобы он стал жить в соответствии с ним.
8. Прибегайте к поощрению. Создавайте впечатление, что ошибка, которую вы хотите видеть исправленной, легко исправима; делайте так, чтобы то, на что вы побуждаете людей, казалось им нетрудным.
9. Добивайтесь, чтобы люди были рады сделать то, что вы предлагаете.

Рекомендована література

1. Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація: підруч. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 460 с.
2. Абрамович С.Д., Молдован В.В., Чикарькова М.Ю. Риторика загальна та судова: навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.
3. Вандишев В.М. Риторика: екскурс в історію вчень і понять: навч. посіб. – К.: Кондор, 2003. – 264 с.
4. Карнеги Дейл. Как приобретать друзей и оказывать влияние на людей. – К.: Наукова думка, 1989. – 252 с.
5. Мудрость тысячелетий: энциклопедия / автор-состав. В. Балязин. – М.: ОЛМА-ПРЕСС; ОАО ПФ "Красный пролетарий", 2006. – с. 848.
6. Сагач Г.М. Риторика: навч. посіб. для студ. серед. і вищ. навч. закл. – К.: Ін Юре, 2000. – 568 с.
7. Сопер Поль. Основи мистецтва мовлення [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://krotov.info/lib_sec/18_s/sop/er_00.htm

1.3 ТЕСТИ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

1.3.1 Тема: «Основи красномовства». Розділи та основні поняття класичної риторики. Види красномовства

1. Вказати, хто з визначних ораторів високо оцінював риторику, сказавши, що «це є та цариця душ, княгиня мистецтв, яку всі вибирають з уваги на достоїнство...»

- А) Цицерон;
- Б) Феофан Прокопович;
- В) Сократ;
- Г) Платон.
- Д) Аристотель.

2. Визначити сферу спілкування суспільно-побутового виду красномовства:

- А) мистецтво слова;
- Б) громадсько-політичне життя;
- В) наука, техніка, освіта;
- Г) офіційно-ділові стосунки;
- Д) побутові стосунки з родичами, друзями, знайомими.

3. Вказати жанри, у яких реалізується академічний вид красномовства:

- А) вітальні, ювілейні, панегіричні промови, тости, ритуальні промови;
- Б) парламентська, мітингова промова, політична доповідь, виступ, огляд;
- В) проповіді, молитви, літургії, псалми, послання, апокрифи;
- Г) звинувачувальна, захисна промова, самозахисна та промова потерпілого;
- Д) лекція, наукова доповідь, реферат, колоквіум, дискусія, диспут;

4. Вказати стилістичні особливості, що характерні для академічного виду красномовства:

- А) використання переважно стилістично нейтральних мовних засобів, стандартна лексика, відсутні емоційно-забарвлені слова, наявність усталених зворотів, виклад гранично точний;
- Б) використання всіх мовних засобів, особливо слів у переносному значенні;
- В) використання слів-термінів, складних синтаксичних конструкцій, логічність, точність, послідовність, науковість, обґрунтованість викладу;
- Г) використання суспільно-політичної лексики, емоційно-забарвлених слів, риторичних запитань, вигуків, повторів;
- Д) використання побутової лексики, фразеологізмів, емоційно-забарвлених слів, неповних речень.

5. Вказати вид ораторського мистецтва, в якому використовується публіцистичний стиль:

- А) політичному;

- Б) церковному;
- В) академічному;
- Г) суспільно-побутовому;
- Д) судовому.

6. Охарактеризувати етап релаксації – це ...

- А) підготовка оратора до виступу;
- Б) навмисно зроблений хибний умовивід, який має видимість істинного;
- В) спад емоційного, фізичного й інтелектуально-психологічного напруження;
- Г) етап виголошення промови.

7. Розділ класичної риторики, в якому розкриваються закони мовного вираження предмета спілкування, – це:

- А) елокуція;
- Б) диспозиція;
- В) інвенція;
- Г) меморія;
- Д) акція.

8. Визначити мету промови в академічному виді красномовства:

- А) обмін інформацією, думками, враженнями, прохання чи надання допомоги, виховний вплив;
- Б) регулювання офіційно-ділових стосунків, виробничих потреб та правових відносин з позицій законодавства;
- В) повідомлення про результати наукових досліджень або популяризація досягнень науки, освіти;
- Г) обговорення та пропаганда важливих суспільно-політичних ідей або роз'яснення суспільно-політичної ситуації;
- Д) різнобічний вплив на думки, почуття людей засобами художнього слова.

9. Методи та прийоми запам'ятовування матеріалу, швидке його відтворення та розвиток оперативної пам'яті – це...

- А) мнемотехніка;
- Б) тавтологія;
- В) парцеляція.

10. Меморія – це розділ риторики, який вивчає:

- А) структуру ораторської промови;
- Б) способи запам'ятовування ораторської промови;
- В) етап виголошення промови оратором;
- Г) засоби виразності ораторської промови.

11. Процес лінгвілізації – «омовлення» світу виконує функція мови:

- А) номінативна;
- Б) експресивна;

- В) комунікативна;
- Г) естетична;
- Д) ідентифікаційна.

12. Охарактеризувати акцію як розділ класичної риторики, який розглядає:

- А) способи запам'ятовування підготовленої промови;
- Б) розробку мовної палітри ораторської промови;
- В) етап виголошення промови;
- Г) засоби виразності виголошеної промови.

13. Вказати, кому з ораторів належить вислів «Риторика – найбільше для людей добро»:

- А) Цицерону;
- Б) Феофану Прокоповичу;
- В) Сократу;
- Г) Платону.
- Д) Аристотелю.

14. Вказати сферу спілкування академічного красномовства:

- А) мистецтво слова;
- Б) громадсько-політичне життя;
- В) наука, техніка, освіта;
- Г) офіційно-ділові стосунки;
- Д) побутові стосунки з родичами, друзями, знайомими.

15. Продовжити вислів Сократа: «Заговори, ...»

- А) щоб я тебе побачив;
- Б) щоб я тебе впізнав;
- В) щоб я тебе зрозумів;
- Г) щоб я тебе почув.

16. Термін «елоквенція» з грецької мови дослівно означає ...

- А) «вміння вести дискусії»;
- Б) «мистецтво спілкування»;
- В) «красномовство».

17. Конфесійний стиль використовується в такому виді красномовства:

- А) академічному;
- Б) церковно-богословському;
- В) політичному;
- Г) суспільно-побутовому;
- Д) судовому.

18. Вказати, до якого виду красномовства належить цитата: «Не хлебом единым будет жить человек, но всяким словом, исходящим из уст Божиих»?

- А) політичного;
- Б) церковно-богословського;
- В) академічного;
- Г) суспільно-побутового;
- Д) судового.

19. Пасивне слухання полягає...

- А) у прагненні реципієнта висловлювати власні погляди і судження, не беручи до уваги позицію виступаючого;
- Б) у бажанні реципієнта зосереджуватися лише на важливих або цікавих деталях повідомлення;
- В) в імітації уваги до співрозмовника, відсутності дій реципієнта, що інформували б про сприйняття чи розуміння повідомлення.

20. Виступаючий, виголошуючи промову, повинен дотримуватись критерію релевантності, тобто

- А) почуття міри;
- Б) закону краю;
- В) закону ступеневої послідовності.

1.3.2 Тема: Розвиток красномовства у Стародавньому світі

1. Найвидатнішою пам'яткою вавилонян, зразком судової риторики Стародавньої Месопотамії є...

- А) Закони Ману;
- Б) Закони Хаммурабі;
- В) Закони Чжоу.

2. Прихильники якої віри носили ритуально значиму, прикрашену зображенням зірок спідню сорочку з торбинкою під коміром – символом збирання людиною добрих слів і добрих справ?

- А) брахмани;
- Б) вайшії;
- В) буддисти;
- Г) зороастри.

3. Судова риторика Стародавнього Китаю поєднувала реальність і міф, щоб надати суду авторитетності, і це відображено у ...

- А) Законах Чжоу;
- Б) Законах Ману;
- В) Законах Хаммурабі.

4. Зразком релігійного красномовства з проповідями Заратустри, пам'яткою натхненної риторики у Стародавньому Ірані є...

- А) Авеста;

- Б) Веди;
- В) Промови царств.

5. Серед яких народностей Стародавнього світу був поширений вислів у побутовому красномовстві: «Глянеш збоку – він чоловік, рукою доторкнешся – сира глина»?

- А) єгиптян;
- Б) іранців;
- В) шумерів;
- Г) вавилонян.

6. Завдання передбачає встановлення відповідності між рядками. Співвіднести правильні відповіді, підбравши до цифр буквені відповідники:

- 1) маат;
- 2) ме;

1	
2	

- А) таємничі первісні начала, джерело світової справедливості, в які вірили шумери;
- Б) юридичні та політичні норми, осмислені єгиптянами як божественний порядок та істина.

7. Книга Стародавнього Єгипту, в якій відображене релігійне красномовство – це ...

- А) Книга Живих;
- Б) Книга Сонця;
- В) Книга Життя;
- Г) Книга Мертвих.

8. Один із поділів варни, які носили білий одяг і мали право проповідувати знання, істину, були жрецьями – це ...

- А) вайшії;
- Б) шудри;
- В) кшатрії;
- Г) брахмани.

9. Перший політико-правовий кодекс Стародавньої Індії, у якому пояснюється необхідність кастового устрою людського суспільства:

- А) Закони Хаммурабі;
- Б) Книга «Авеста»;
- В) Закони Ману;
- Г) Закони Чжоу.

10. Започаткували релігійне красномовство у Стародавній Індії священні книги, яким характерна образність, метафоричність, філософічність – це...

- А) Авеста;
- Б) Веди;

- В) Промови царств;
- Г) Золоті вірші.

11. Країна Давнього Сходу, у якій політична та судова атмосфера відображалась риторичною формулою «очі й вуха царя»:

- А) Єгипет;
- Б) Іран;
- В) Китай;
- Г) Індія.

12. «Шанобливість без ритуалу – пуста метушливість; обережність без ритуалу – те ж саме боягузтво; сміливість без ритуалу перетворюється на бунтарство; прямота без ритуалу – грубість...», – це морально-дидактичне повчання проповідував ...

- А) Лао-цзи;
- Б) Конфуцій;
- В) Ехнатон;
- Г) Будда.

13. Завдання передбачає встановлення відповідності між рядками. Співвіднести правильні відповіді, підібравши до цифр буквені відповідники:

- 1) дхамма (дхарм);
- 2) пада;

1	
2	

- А) у перекладі означає «віра, закон, вчення»;
- Б) у перекладі означає «путь, стежа, основа, шлях».

14. Мислитель, проповідник увіковічений німецьким філософом Фрідріхом Ніцше у праці «Так говорив...»

- А) Лао-цзи;
- Б) Конфуцій;
- В) Ехнатон;
- Г) Будда;
- Д) Заратустра.

15. Завдання передбачає встановлення відповідності між рядками. Співвіднести правильні відповіді, підібравши до цифр буквені відповідники:

- 1) атман;
- 2) брахман;

1	
2	

- А) у перекладі означає «душа, індивідуально-духовне начало, суб'єктивний абсолют»;
- Б) у перекладі означає «божественно-загальне начало, об'єктивна первинна реальність, духовний абсолют».

16. Вид красномовства у країнах Стародавнього світу, що носив теургічний характер?

- А) політичний,
- Б) релігійний;
- В) судовий;
- Г) суспільно-побутовий.

17. Завдання передбачає встановлення відповідності між рядками. Співвіднести правильні відповіді, підбравши до цифр буквені відповідники:

1	
2	

- 1) жень – це...
- 2) дао – це...;

- А) «людяність», «гуманність», що були сформульовані Конфуцієм як моральна категорія;
- Б) «шлях» – вчення, яке висунув Лао-цзи, згодом сформувалось у релігійно-духовну течію в країні.

18. Для макабристичної поезії, що зустрічається в релігійному красномовстві у країнах Стародавнього світу, характерно...

- А) опис картин природи;
- Б) опис моторошних, жахливих потвор;
- В) розповідь про реальну дійсність.

19. Вказати правителя Стародавнього світу, який намагався у релігійному красномовстві ввести єдинобожжя, склавши гімн Сонцеві – Атону, побудувавши нову столицю – Ахетатон («Горизонт Атона»)?

- А) Ашок;
- Б) Ехнатон;
- В) Дарій;
- Г) Рамзес III.

20. Серед яких народностей Стародавнього світу юридична риторика трактувала закони, як «око за око, зуб за зуб»?

- А) вавилонян;
- Б) єгиптян;
- В) китайців;
- Г) індійців;
- Д) іранців.

1.3.3 Тема: Виникнення і розвиток ораторського мистецтва у Стародавній Греції

1. Одна з дев'яти мистецьких муз, яка у грецькій міфології уособлювала риторику:

- А) Калліопа;
- Б) Осса;
- В) Ерида;
- Г) Пейто.

2. Ритор Стародавньої Греції, який був увінчаний вінком із чистого золота за заслуги перед державою і вважався найбільшим патріотом і захисником вітчизни:

- А) Сократ;
- Б) Ісократ;
- В) Демосфен;
- Г) Горгій.

3. Риторичне вчення Аристотеля викладене у трактатах:

- А) «Риторика», «Поетика»;
- Б) «Федр», «Горгій», «Протагор»;
- В) «Похвала Олені», «Виправдання Паламеда».

4. Вставити замість пропуску ім'я оратора: «... вважав, що люди, які живуть достойно і чесно, є щасливими, а несправедливі і дурні є нещасними»:

- А) Ісократ;
- Б) Платон;
- В) Арістотель;
- Г) Сократ.

5. Ритор Стародавньої Греції, який не написавши ні одного твору, увійшов в історію як визначний вчитель, філософ, оратор:

- А) Сократ;
- Б) Ісократ;
- В) Демосфен;
- Г) Горгій.

6. Арістотель, критикуючи софістів, відзначав цього оратора як визначного майстра епідейктичного красномовства, знавця похвальних промов...

- А) Лісій;
- Б) Сократ;
- В) Демосфен;
- Г) Горгій.

7. Завдання передбачає встановлення відповідності між рядками. На розвиток риторики впливали три філософські школи софістів. Співвіднести правильні відповіді, підібравши до цифр буквені відповідники:

- 1) елеати,
- 2) піфагорійці,
- 3) діалектики;

1	
2	
3	

А) відстоювали багатоманітність думок, скептицизм стосовно істини, намагалися утверджувати свої думки за допомогою гімнастики розуму, майстерної вибудови доказів;

Б) шукали гармонію в людині і знаходили її через мову, формували гармонію засобами мови, звучання, ритму;

В) поширили ідею про рух і плинність світу на речі і людей; стверджували, що може бути декілька різних думок, навіть взаємовиключних, на один і той самий предмет.

8. Завдання передбачає встановлення відповідності між рядками. Шкільна риторика в часи еллінізму перетворюється на обов'язкову декламацію вправ. Співвіднести правильні відповіді, підібравши до цифр буквені відповідники.

- 1) суазорії,
- 2) контраверсії;

1	
2	

А) вигадані судові промови,

Б) вигадані політичні промови.

9. Продовжити вислів Платона: «Риторика – джерело ...»

А) знань;

Б) влади;

В) мудрості.

10. Сучасники Піфагора вважали його напівбогом, бо жив як вчив. У якому творі він виклав моральні постулати?

А) «Золоті слова»;

Б) «Золоті вірші»;

В) «Золоті поради».

11. При народженні дитини піфія (пророчиця) повідомила матері, що син її «...вищий від усіх своєю мудрістю». Це пророцтво про ...

А) Сократа;

Б) Демосфена;

В) Піфагора.

12. Твір Ісократ, над яким він працював 10 років і присвятив відкриттю Олімпійських ігор в Афінах у 380 р. до н. е.:

- А) «Панегірик»;
- Б) «Похвала Олені»;
- В) «Виправдання Паламеда»;
- Г) «Апології Сократа».

13. «Батько афінської демократії», реформатор судової системи, який був підданий остракізму і вигнаний з Аттики на 10 років:

- А) Демосфен;
- Б) Солон;
- В) Перікл.

14. Визначний оратор, вчитель красномовства, який пророче сказав: «В розумі і красномовстві Афіни своїх суперників перевершили настільки, що стали школою для всього людства»:

- А) Аристотель;
- Б) Платон;
- В) Демосфен;
- Г) Ісократ.

15. Ритор Стародавньої Греції, який переборов фізичні вади і переродився духовно заради великого мистецтва красномовства:

- А) Ісократ;
- Б) Сократ;
- В) Демосфен;
- Г) Горгій.

16. Визначний оратор, який започаткував власну школу у гаю Аполона Лікейського, яка стала називатися «лікей» (пізніше «ліцей»):

- А) Аристотель;
- Б) Корақ;
- В) Ісократ;
- Г) Платон.

17. Завдання передбачає встановлення відповідності між рядками. Співвіднести правильні відповіді, підібравши до цифр буквені відповідники.

- 1) релятивізм,
- 2) скептицизм;

1	
2	

- А) принцип відносності людських знань;
- Б) критично-недовірливе ставлення до чого-небудь, сумнів у можливості або істинності чогось.

18. Справжній реформатор риторики, який вважав, що риторика – це «здатність знаходити можливі способи переконання відносно кожного даного предмета»:

- А) Сократ;
- Б) Платон;
- В) Аристотель;
- Г) Ісократ.

19. Оратор, який визначав суть риторики як «облукання», що «переконуючи, обдурює душу», як чаклунство, чародійство:

- А) Сократ;
- Б) Ісократ;
- В) Демосфен;
- Г) Горгій.

20. Завдання передбачає встановлення відповідності між рядками. Аристотель досліджував темпоральні ознаки промов. Співвіднести правильні відповіді, підібравши до цифр буквені відповідники.

- 1) судові,
- 2) дорадчі,
- 3) епідейктичні;

1	
2	
3	

- А) промови, що кличуть в майбутнє;
- Б) промови, що повертають в минуле;
- В) промови, що завжди звучать у теперішньому часі.

21. Вказати оратора, який практикував метод евристичної бесіди (уміння дискутувати), щоб співрозмовник сам пізнав істину і отримав задоволення від спілкування;

- А) Сократ;
- Б) Ісократ;
- В) Демосфен;
- Г) Горгій.

22. Софісти стверджували, що об'єктивної істини немає, а може бути тільки суб'єктивне судження про істинність, тому проголошували:

- А) істинною буде та думка, яка переконливіша;
- Б) істинною буде та думка, яка правдивіша.

23. Чия школа була відкрита для тих, хто був чистий душею, гарячий серцем, не прагнув до житейських благ і складав суворий іспит на мовчання?

- А) Сократа;
- Б) Ісократа;
- В) Піфагора;
- Г) Горгія.

24. Хто з риторів Стародавньої Греції, намагаючись наслідувати вчення Сократа, жив дуже просто, зневажаючи, навіть нехтуючи всіма життєвими благами? Платон про нього говорить: «Сократ, що з'їхав з глузду».

- А) Ісократ;
- Б) Антисфен;
- В) Горгій;
- Г) Діоген;
- Д) Ксенофонт.

25. При народженні дитини піфія (пророчиця) повідомила матері, що син «принесе благо усім людям на всі часи». Це пророцтво про ...

- А) Сократа;
- Б) Демосфена;
- В) Піфагора;
- Д) Аристотеля.

26. «Вождь афінської демократії», який керував Афінами впродовж 40 років і тричі уникав покарання остракізмом, бо володів мистецтвом політичного красномовства:

- А) Демосфен;
- Б) Солон;
- В) Перікл;
- Г) Клеон.

27. Назвати, кому з риторів Стародавньої Греції було поставлено в Афінах статую з чистого золота на вшанування таланту красномовства?

- А) Ісократу;
- Б) Аристотелю;
- В) Сократу;
- Г) Платону;
- Д) Горгію.

28. Для софістів було головне:

- А) досягти успіху в публічній промові;
- Б) розкрити слухачам шлях до пізнання істини.

29. Школа Стародавньої Греції, наслідуючи вчення Сократа, довела його постулати до абсурду, проголосивши себе космополітами і зрікшись найціннішого почуття для греків – патріотизму:

- А) елеати;
- Б) піфагорійці;
- В) діалектики;
- Г) мілетці;
- Д) киніки.

30. Продовжити вислів Сократа: «Я знаю ...»

- А) те, про що кажу ;
- Б) що я нічого не знаю;
- В) те, що зрозумів.

31. Завдання передбачає встановлення відповідності між рядками. Співвіднести правильні відповіді, підбравши до цифр буквені відповідники. Аристотель, розглядаючи три види промов, співвідносить їх з моральними поняттями:

- 1) у судовому красномовстві,
- 2) у дорадчому красномовстві,
- 3) в епідейктичному (урочистому) красномовстві;

1	
2	
3	

- А) розкривається справедливість або несправедливість,
- Б) розкривається користь або шкода,
- В) розкривається прекрасне і ганебне.

32. Завдання передбачає встановлення відповідності між рядками. Аристотель і Платон розходилися у трактуванні питання: відношення мистецтва до пізнання навколишнього світу. Співвіднести правильні відповіді, підбравши до цифр буквені відповідники.

- 1) Аристотель,
- 2) Платон;

1	
2	

- А) відокремлював мистецтво від практичного пізнання світу, джерело мистецтва ірраціональне, поети пишуть твори у стані натхнення, одержимості;
- Б) мистецтво повинно приносити інтелектуальне задоволення через пізнання дійсності, насолоду від ясно, чітко, конкретно, логічно викладеної думки, а не через незрозумілі чарування словом, магію вислову.

33. Зразком якого виду красномовства стали твори Горгія «Похвала Олені» та «Виправдання Паламеда»?

- А) судового;
- Б) епідейктичного;
- В) політичного.

34. Один з найславетніших учнів Горгія, який відкрив в Афінах школу красномовства (прообраз сучасної школи) і пропрацював у ній майже 40 років:

- А) Аристотель;
- Б) Платон;
- В) Демосфен;
- Г) Ісократ.

35. Вказати оратора (автор «Держава», «Політика», «Закони»), який тричі їздив на острів Сицилія до тирана Діонісія з метою покращення державного устрою, поки його не продали в рабство:

- А) Аристотель;
- Б) Платон;
- В) Демосфен;
- Г) Сократ.

36. Вказати вченого, оратора, який проводив заняття у саду, де стояла статуя Академа, і цю школу стали називати «академією», а її учнів – «академіками».

- А) Аристотель;
- Б) Сократ;
- В) Демосфен;
- Г) Платон.

37. Продовжити вислів Платона: «Красномовство – мистецтво ...»

- А) слова;
- Б) управляти умами;
- В) переконання;
- Г) спілкування.

38. Визначний оратор, про якого македонський цар Філіпп сказав: «Якби я його слухав, я сам би подав голос за нього як за вождя у боротьбі проти мене»

- А) Сократ;
- Б) Платон;
- В) Демосфен;
- Г) Аристотель.

39. Вказати твори, у яких Платон увіковічнив вчителя Сократа:

- А) «Риторика», «Поетика»;
- Б) «Федр», «Горгій», «Протагор»;
- В) «Похвала Олені», «Виправдання Паламеда».

40. Перші три закони логіки сформулював...

- А) Ісократ;
- Б) Аристотель;
- В) Сократ;
- Г) Корак;
- Д) Горгій.

1.3.4 Тема: Римський період античного красномовства

1. Вказати, в якій риторичі Стародавнього світу широко використовувалась інвектива, що супроводжувалась неґацією:

- А) давньогрецькій риторичі;
- Б) давньоримській риторичі;
- В) риторичі Стародавньої Індії;
- Г) риторичі Стародавнього Єгипту.

2. Вказати, кому з визначних ораторів Стародавнього Риму за активну громадську позицію присвоєно звання «батько вітчизни»:

- А) Цезарю;
- Б) Цицерону;
- В) Квінтіліану;
- Г) Гаю Гракху.

3. Визначити, який з висловів належить М.Т. Цицерону:

- А) «Я знаю, що я нічого не знаю»;
- Б) «Чим краща людина, тим важче їй підозрювати інших у нечесності»;
- В) «Найважче пізнати самого себе»;
- Г) «Основа всякої мудрості – терпіння».

4. Вказати, хто з римських педагогів, автор «Institutio oratoria», заснував державну школу, де навчав «золоту молодь», отримуючи першим з педагогів плату за свою діяльність:

- А) Цицерон;
- Б) Квінтіліан;
- В) Лібаній;
- Г) Сенека.

5. Вказати, хто з ораторів Римської імперії і яким документом започаткував пресу й журналістику:

- А) Цезар, «Записки про галльську війну»;
- Б) Цицерон, «Тулусканські бесіди»;
- В) Цезар, «Щоденні протоколи сенату і римського народу».

6. Продовжити вислів Цицерона: «Нічого нема прекраснішого ...»

- А) за досконалого оратора;
- Б) за вдало проголошену промову;
- В) за мистецтво слова.

7. Продовжити латинський афоризм: «Чия країна – ...»

- А) того й мова;
- Б) того й звичаї;
- В) того й закони.

8. Давньогрецька риторика відрізнялася від давньоримської в усьому: у меті красномовства, в ораторському ідеалі, у стилі. Завдання передбачає встановлення відповідності між рядками. Співвіднести правильні відповіді, підбравши до цифр буквені відповідники.

- 1) давньоримська риторика,
- 2) давньогрецька риторика;

1	
2	

А) бурхливо розвивається практичне красномовство у юриспруденції; сфера риторики: суди, політика; риторика відстоює загальнодержавні інтереси, а також – демосу (народу);

Б) розвивається практичне красномовство у сенатських дебатах; сфера риторики: законодавство, політика, влада; риторика відстоює інтереси можновладців: консулів, senatorів.

9. Завдання передбачає встановлення відповідності між рядками. Співвіднести правильні відповіді, підбравши до цифр буквені відповідники. Давні греки і римляни любили слово, сказане вживу і написане, шанували його і завжди цікавились сьогоденням.

- 1) давні римляни,
- 2) давні греки;

1	
2	

А) поширювали інформацію через афіші, написи на стінах, дерев'яних дошках, через довірених осіб – глашатаїв;

Б) цінували і любили живе слово, з пошаною передавали з уст в уста; на зборах, зібраннях, в судах обмінювались новинами.

10. Вказати, хто з визначних особистостей, риторів Римської імперії говорив своїм учням: «Чим більше тобі подобається Цицерон, тим більше будь упевнений у своїх успіхах»:

- А) Цезар;
- Б) Сенека;
- В) Апулей;
- Г) Квінтіліан.

11. Апологію «Записки про галльську війну» Цезар присвятив ...

- А) Цицерону;
- Б) римлянам;
- В) самому собі;
- Г) воїнам.

12. При переході Риму від республіки до імперії, з втратою політичних свобод, демократії, в країні занепадає один з видів красномовства:

- А) судове;

- Б) політичне;
- В) академічне;
- Г) епідейктичне.

13. Вказати, кому з ораторів належить вислів «Краща у світі мета – стати хорошою людиною»:

- А) Платону;
- Б) Цицерону;
- В) Сократу;
- Г) Демосфену;

14. Враховуючи культурні досягнення, «золотим віком» мистецтва слова вважають часи правління:

- А) Гая Юлія Цезаря;
- Б) Октавіана Августа;
- В) Нерона.

15. Вказати, над могилою якого геніального оратора зображена Калліопа, богиня, що уособлювала красу риторичного слова і мудрість:

- А) Марка Фабія Квінтіліана;
- Б) Гая Юлія Цезаря;
- В) Марка Туллія Цицерона;
- Г) Квінта Горація Флакка.

16. Філософ і мораліст, який впровадив нову форму тексту, новий стиль – діатрибу:

- А) Плутарх;
- Б) Сенека;
- В) Апулей;
- Г) Квінтіліан.

17. Вказати, про кого з визначних особистостей, риторів Стародавнього Риму Марк Фабій Квінтіліан говорив: «Небо послало (його) на землю, щоб показати, до якої величі може дійти слово»:

- А) Сенеку;
- Б) Цезаря;
- В) Цицерона.

18. Вказати, кого з великих педагогів, риторів за майстерне виголошення промов сучасники називали «другим Цицероном»:

- А) Цезаря;
- Б) Сенеку;
- В) Апулея;
- Г) Квінтіліана.

19. «Оратор, що не хвилюється перед виголошенням промови – нахаба, який зневажає слухачів», – це сказав...

- А) Плутарх;
- Б) Гай Гракх;
- В) Цицерон;
- Г) Катон.

20. Завдання передбачає встановлення відповідності між рядками. Співвіднести авторів та їх твори, підібравши до цифр буквені відповідники.

- 1) Апулей,
- 2) Плутарх;
- А) «Метаморфози»;
- Б) «Порівняльний життєпис».

1	
2	

Змістовий модуль 2

ВИНИКНЕННЯ ТА ЕТАПИ РОЗВИТКУ КРАСНОМОВСТВА У СЛОВ'ЯНСЬКОМУ СВІТІ

2.1 ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

2.1.1 КРАСНОМОВСТВО ДОХРИСТИЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ ТА ЕПОХИ КИЇВСЬКОЇ РУСИ

*Духовна культура – то інтелектуальний стан народу,
то розвиток всенародного розуму: його науки, віри,
переконань, звичаїв, етики...*

Професор І. Огієнко

Мова – це духовний та матеріальний світ суспільства, виражений усним та писемним Словом. Воно є провідником енергії думки, вчинку і формує долю як окремої особистості, так і народу в цілому. За словами Олеся Гончара: *«Мова – це доля нашого народу, і вона залежить від того, як ревно ми всі плекатимемо її»*. Мова – це культура народу, це його світогляд, психологія, свідомість, традиції, естетика та етика життя.

До мови як до святості, магії, таємничої загадки і невідомої, незбагненої і безмежної сили ставилися наші предки. Все життя їх супроводжувало Слово. Воно було присутнє в життєвому циклі від народження – до похоронних голосінь: у побутово-обрядових піснях, календарних, трудових. Слово жило в казках, переказах, міфах, прислів'ях, приказках, легендах, загадках, гуморесках, байках та інших перлинах народної мудрості.

Шедеври фольклору струменять через віки, вічними є енергетичні слова, у яких закодована традиція, ментальність через словесну довершеність, майстерність. Найдавнішою і загадковою є **«Велесова книга»**, про яку не можна сказати однозначно: чи це літературна та історична пам'ятка, чи це досконала підробка. Проте можна констатувати, що в ній подано багатий міфологічний космологічний світогляд наших пращурів, починаючи від 650 року до нашої ери і до останньої чверті IX ст.

Якщо вірити історичній пам'ятці, то дощечки писались не одне століття, тому знаходимо різних богів, але всі вони допомагають прадавнім українцям служити ідеалам добра, любові, справедливості, бути патріотами своєї землі. У текстах описується побут праслов'ян, зокрема обряди, традиції. Зображується образ Матері-Слави, Берегині, яка подарувала людям вогонь. Прославляється мудрість, працьовитість, могутність русів, які протягом півтори тисячі років успішно відбивали напади ворогів.

Дощечки розповідають про створення Дажбогом світу і про життя праслов'ян. На одній з них вміщена присвята богу книги – Велесу – *«вищій силі, яка нас захищає»*. Дослідники стверджують, що руси не вважали себе витвором бога, а – нащадками, внуками Дажбога. Тому у них не було храмів,

бог присутній всюди. Визнавались три основні субстанції світу: Яв (Яве) – реальний видимий світ; Нав (Наве) – нематеріальний, потусторонній, світ померлих; Прав (Праве) – істина, закони Дажбога, який керує Яв'ю. Бог – єдина всемогутня сутність, Триглав: Сварог, Перун, Світовид.

«Велесова книга» є філософсько-художнім твором, у якому відображено глибинне розуміння людського буття нашими предками, життєвий досвід: «Права таємно уложена Дажбогом, а по ній, як пряжа, тече Ява і створює життя наше. А коли вона відійде, наступає смерть. Ява тече і твориться в Праві, тобто реальне життя проходить за певними законами. Після них іде Нава – світ померлих, потойбічний світ. Усе йде по колу, тому ми повинні знати своє минуле...»

Афористичність, мудрість мистецького Слова пронизує дощечки книги:

- *«Мусимо дбати про вічне», «Бренним (скороминуцим) є життя наше, та й ми самі також»,*

- *«...мир іде від нас до інших і від інших до нас», «...хто хоче іншого вразити, рече зле...»,*

- *«...є життя земне, але вище є життя вічне. І мусимо дбати про вічне, бо земне проти нього – ніщо. Ми на землі згинемо, зникнемо в п'їт'ї, ніби ніколи й не існували на ній. Тільки слава залишиться до кінця земного і іншого життя. То чи нам боятися смерті, коли ми нащадки славних!»*

Пафосність, урочиста піднесеність на окремих табличках контрастно змінюється біллю і розпачем, розповідаючи про напади ворогів і втрату русичів:

Од ранку до вечора ходимо й ізроняємо сльози осуду свого... маємо примусити Хорсун заплатити за сльози дочок наших уведених і синів, у рабство взятих. І плата буде не срібною, не золотою, а відсіченими головами.

Використана гіпербола «од ранку до вечора», епітет «сльози осуду», метафора «примусити Хорсун заплатити», використане заперечне порівняння в останньому реченні «не срібною, не золотою» підсилює страждання, відчай, біль батьків за втрачених дітей.

«Велесова книга» є філософсько-мистецьким, красномовним твором, у якому наявні всі ознаки художнього стилю, образного бачення світу наших пращурів, філософського розуміння сутності життя: **метафори** («зоря красна іде до нас..., додаючи сили і кріпості двожильної. Та зоря сонце провіщає», «вісники на конях скачуть до заходу сонця, щоб управити його човен золотий до ночі», «жаль плаче за нами»), **порівняння** («як жона блага», «як пряжа», «Мати-Слава сяє, як сонце»), **пестливі слова-порівняння** («голубки-дівоньки»), **епітети** («муж благий і доблесний», «земля розквітна», «віра істинна», «труди ратні», «степ синій»), **персоніфікація** («ляже сонце спати на ніч»), символи (Мати-Птиця, Мати-Слава, зоря).

Красномовство слов'ян, образне мовлення, яке присутнє у «Велесовій книзі», знаходимо у **релігійному**, а також **побутовому красномовстві** дохристиянського періоду, у народній творчості.

Українці, наслідуючи предків, є надзвичайно музикальними, пісенними. Письменник О. Довженко писав: *«Українська пісня – це бездонна душа українського народу, це його слава»*. З народження дитина росла в гармонійному поєднанні Слова і музики – материнська колискова. Навіть дитячі ігри, забави носили магічний мистецький характер – це пісня, танець у колі, хоровод. З далеких часів до нас дійшли дитячі пісні-ігри з елементами драми: *«Мак»*, *«Подоляночка»*, *«Просо»*, *«Дід»*, *«Коза»*, *«Меланка»*.

На свята і в щоденній праці наш народ супроводжує мистецьке Слово – пісня. Філософська сутність буття відображена у календарно-обрядових піснях: веснянках, русальних, петрівчаних (співали в середині літа), купальських, жнивварських та обжинкових. Зимовий цикл оспіваний у колядках та щедрівках.

Пращури вірили у магічну, заклинальну дію вербального мовлення і намагалися випросити у надприродних сил щастя, здоров'я, врожаю, долю:

Добрий день водичко,
Ярданичко, найстарша царичко!
Обмиваєш гори, коріння, каміння, –
обмий і мене, породжену, хрещену (ім'я),
від усякої мерзи, від пагуби.
Абих була така чесна та велична, як весна!
Абих була така красна, як зоря ясна!
Як ся радують сій весні, –
так аби мені ся радували;
Аби-м була сита, як осінь,
а багата як земля¹.

Риторична палітра пісень багата на порівняння, епітети, метафори, явище художнього паралелізму. Природа персоніфікована, вона жива і володіє магічною силою. Людина в контакт з нею вступала і через невербальне мовлення: відповідні рухи, жести, а то й танці – хороводи у магічному колі. Таким чином, релігійному красномовству слов'ян характерне явище синкретизму: мистецтва слова, музики, танцю.

У дохристиянський період **релігійного красномовства** народ вірив у язичницьких богів: Перуна – головного слов'янського бога, бога дощу, грому, блискавки; Сварога – бога неба, світла; Дажбога – сонця, пізніше бога добра, достатку; Сварожича – бога вогню; Велеса (Волоса) – покровителя скотарства, торгівлі; Стрибога – бога вітру, бурі і негоди; Мокош – слов'янська богиня Матері-землі та ін.

Через тисячоліття оживають створені з сивої давнини поетичні образи добрих і злих духів, що оточували людину і вважалися також божествами: русалки, водяники, мавки, лісовики, чорти, домовики, упирі, потерчата... Вся

---

¹ Історія української літератури: в 8 т. / Давня література / відп. ред. Л.Є. Махновець. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 1. – С. 34.

природа персоніфікована, уособлена в релігійних піснях-зверненнях, заклинаннях, величаннях, які складались та проголошувались, щоб задобрити надприродні сили, стихії. У них розкривається красномовство слов'янської душі з її болями, надіями, переживаннями та побажаннями.

Слово, заряджене енергією думки, силою духу, глибиною почуттів людської душі, красою уяви, фантазії переростає в безсмертну народну творчість, а також у художні літературні твори: «Лісова пісня» Лесі Українки, «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського, «Княжа Україна» О. Олеся та ін.

Пишно квітла Україна
Повна всякого добра...
Як в раю жили поляни
Понад хвилями Дніпра.
Все своє вони любили,
Шанували і чуже,
Хай, мовляв, *Перун і Волос*
Всіх від лиха стереже¹.
Степ широкий, степ безмежний,
Де початок, де твій край?!
Коли сам *Стрибог* не знає, –
У *Даждбога* поспитай².

З прийняттям християнства 988 року, офіційного хрещення Києва, починається тяжкий процес співіснування, а згодом злиття релігійних світоглядів народу: язичництва і християнства. Синонімом до терміну «релігійне» красномовство стає «церковно-богословське» з притаманним йому конфесійним стилем.

Народ чинив опір як проти несправедливості, грабіжницьких визисків правителів: повстання древлян 945 р. проти князя Ігоря, повстання смердів у Суздальській землі 1024 р.; так і політичного правління, свавілля влади, насилля нової ідеології (повстання 1068 р., 1113 р. в Києві). Волхви, невідомі ватажки з простого народу, не володіючи ніякою зброєю, окрім Слова, піднімали людей на протести, виступали проти нововведень і насильств.

Проте вже на початку XI ст., за свідченням німця Титмара Мерзебурзького, у багатолюдному Києві налічувалось близько 400 церков, 8 торжищ і це місто вважали другим Константинополем. «Поганські боги поступово контамінуються з християнськими святими: Перун стає Іллею-пророком, святий Юрій – покровителем весняних робіт, Іван Хреститель, Петро і Павло – літніх. Поганські свята збігаються з християнськими; коляда – з різдвом, весняний цикл – з великоднем, а зелені свята – з трійцею. Християнський елемент поступово проникає в усну народну словесність»³.

¹ Олесь Олександр. Княжа Україна: [поема]. – К.: Веселка, 1991. – С. 23.

² Там само. – С. 18.

³ Історія української літератури: в 8 т. / Давня література / відп. ред. Л.Є. Махновець. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 1. – С. 33.

У поширенні християнської ідеології, церковно-богословського красномовства велика роль належала живому Слову – єдиному найпоширенішому, наймасовішому засобу пропаганди на той час. Проповідники християнства широко користувалися надбаннями церковно-богословської проповіді відомих Отців Церкви – патристів: Августина Аврелія, Ієроніма, Василя Великого, Григорія Богослова, Григорія Двоєслова, Іоанна Златоуста, Іоанна Дамаскіна, Афанасія Александрійського.

Технічна сторона мистецтва красномовства, як словесного дару переконання, базувалася на теорії риторики періоду античності, проте вона була заборонена офіційною церквою, як поганська, язичницька. Проповідники на Русі, як і в свій час більшість Отців Церкви, вивчали античне красномовство та користувалися здобутками ораторів Греції, Риму.

Християнські проповідники Русі під час виголошення промови також привносили елементи мовотворчості дохристиянського періоду – язичництва.

У Київську пору всяка промова (проповідь, похвала, повчання) по суті називалася «Словом». Найбільш відомими є «Слово о полку Ігоревім» невідомого автора про похід 1185 р., «Слово про закон і благодать» Іларіона, «Слово в новий тиждень після Пасхи» Кирила Туровського. Проте більшість дослідників відзначають перевагу у **красномовстві Київської Русі** двох основних жанрів: **дидактичного** (повчального), **панегіричного** (урочистого).

Повчальна проповідь популяризувала християнське вчення, догмати гомілетики, роз'яснювала тексти Святого письма з метою виховання і пропагування християнської моралі, впливаючи на розум і почуття слухачів. За жанровими ознаками це були, як правило, *повчання, послання, казання, притчі*.

Найбільш відомим є «Повчання дітям» **Володимира Мономаха**, яке вміщено у Лаврентіївському списку «Повісті временних літ» під 1096 роком.

Неординарною особистістю, політичним, дипломатичним і військовим оратором був великий київський князь, що зумів об'єднати навколо Києва близько трьох чвертей усіх земель і припинити на деякий час їх феодальний розпад, уславився як оборонець Русі від половецьких нападів. Володимир Мономах користувався великим авторитетом у Візантії.

З «Повчання дітям» вимальовується образ не тільки видатного державного діяча, а й талановитого письменника, що в невеликому творі зумів яскраво викласти власний багатий духовний досвід і мудрість, знання Святого Письма, богослужебної літератури, дидактичних творів візантійського походження. Володимир Мономах наставляє своїх дітей у засадах християнської моралі: «Старих шануйте, як отця, а молодих – як братів. У домі своєму не лінуйтеся, а все помічайте...

Лжі остерігайтеся, і п'янства, і блуду, бо в них гине душа і тіло... Куди не підете, і де не станете, напійте і нагодуйте страждущого. А найбільше шануйте гостя, звідки б він до вас не прийшов, чи простий чоловік, чи знатний, чи посол...

Хворого відвідайте, покійного проведіть, бо всі ми смертні. *І чоловіка не минайте, не привітавши, доброго слова не сказавши.*

Якщо почнете забувати це, то частіше перечитуйте...»

«А коли добре щось умієте – того не забувайте, а чого не вмієте – то того учітесь, так же, як отець мій. Удома сидючи, він зумів знати п'ять мов, – а за се почесть єсть од інших країв. Лінощі ж – усьому [лихому] мати: що [людина] вміє – те забуде, а чого ж не вміє – то того не вчиться.

А добре поводячись, не лінуйтеся ж ні до чого доброго, а насамперед до церкви [ходити]. Хай не застане вас сонце на постелі, – так бо отець мій діяв блаженний і всі добрії люди достойні. Вранішню воздавши богові хвалу, і потім, коли сходить сонце, і побачивши сонце, [слід] прославити бога з радістю»¹.

Пишучи «грамотику» (так називав свій твір Володимир Мономах) великий князь адресував її не лише своїм дітям, а вважав, що вона буде корисною й для інших людей. Звідси й виклад повчального твору простий, послідовний, логічний, мова характеризується загальноживаною лексикою, доступною, зрозумілою широкому загалу читачів.

Поширена в часи Київської Русі **панегірична (урочиста) проповідь** возвеличувала Бога, Богородицю, святих, видатних діячів церкви – проповідників слова Божого, прославляла християнські свята. За жанром – це були **«слова»**, а також похвальні пісні – **гімнографія**. До церковних гімнів належали: **канон**, який прославляв святих, розповідав про євангельські події у віршованій формі, у **псалмах** переважав оповідний елемент; **кондаки** склалися з кількох пісень, що розкривали суть християнського свята, переповідали євангельські та житійні легенди. Твори церковної лірики входили до богослужбних збірок – «Міней», «Тріодей».

Першими проповідниками церковно-богословського красномовства Київської Русі були: Лука Жидята, Феодосій Печерський, Георгій Зарубський, Іларіон, Климент Смолятич, Кирило Туровський.

Проповідник **Лука Жидята** (Жирята) відомий своїм дидактичним «Повчанням до братії», у якому проповідував християнську мораль, покірність, повагу до старших, поміркованість. У 1036 році був поставлений на єпископську кафедру у Новгороді. Проте звинувачений у «неподобных речах» – ув'язнений, помер у тюрмі в 1059 році.

Письменник, проповідник **Феодосій Печерський** (1036 – 1074 рр.) з міста Василькова біля Києва. В 1055 – 1056 рр. став ченцем, а згодом ігуменом Києво-Печерського монастиря. До творчої спадщини належать два послання до князя Ізяслава Ярославовича, вісім повчань моралістично-догматичного змісту, звернених переважно до печерської братії, і одна молитва «За всех крестьян».

Іларіон (бл. 990 – 1088 рр.) – митрополит Київський і всієї Русі, церковно-політичний діяч, пристрасний промовець, просвітитель, історик, зачинатель давньоруської філософської традиції, давньоруський письменник. Урочиста ораторська проза предсталена в його творах: «Слово про закон і

---

¹ Мономах Володимир. Повчання дітям [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/litop/lit27.htm>

благодать», «Молитва», «Сповідання віри». Іларіон присвятив своє життя духовності, мистецтву академічного, політичного, довершеного художнього слова, просвітницькій діяльності в цілому.

В «Повісті временних літ» повідомляється, що Іларіон походив з Київщини. Приймавши чернечий сан, юний Іларіон пройшов «учення книжне» під керівництвом наставників у Києво-Печерському монастирі. «Києво-Печерський патерик» сповіщає, що в ченці його постриг засновник монастиря Антоній. Оскільки Іларіон був «муж благочестивий, божественним писанням розумний і постник», Ярослав Мудрий зробив його пресвітером у своїй заміській резиденції – Берестові.

Ярослав Мудрий сприяє створенню вченого гуртка при Софійському соборі, який стає осередком вищої освіти, та починає формувати бібліотеку, в якій перекладаються й переписуються книги.

Між 1037 і 1050 рр. митрополит Іларіон написав перший публіцистичний ораторський твір давньоруської літератури – **«Слово про закон і благодать»**. Письменник-патріот відстоює незалежність Русі від претензій Візантії, проголошує ідею єдності, міцності держави під владою київського князя, обґрунтовуючи свої думки через глибоке знання історії та розуміння сутності буття.

«Слово про закон і благодать» переросло жанрові рамки урочисто-панегіричної проповіді і сприймається як філософсько-політичний трактат, побудований на антитезах, протиставлення двох вір і уславлення християнства. Цей твір формував духовний світ наших предків, виховував естетичні смаки й уподобання, любов до красного письменства. Високим Словом розвивав почуття власної гідності.

«Слово про закон і благодать» дійшло більш ніж у 50-и списках, що засвідчує його велику популярність і в час появи, і пізніше.

«Це Слово про закон, Мойсеєм даний, і про благодать та істину, що були Ісусом Христом, і як закон одійшов, а благодать і істина всю землю сповнили, а віра на всі народи поширилася, і наш народ руський. І похвала кагану нашому Володимирі, що ним охрещені ми були. І молитва до Бога від усієї землі нашої...

*Закон був попередником і слугою благодаті та істини. Істина ж і благодать слуги життю вічному. Закон привів до хрещення, а це дає спасіння. Це слово звернене до розуміючих, до тих, хто прагне царства небесного. **Отже, спершу закон, а потім благодать»**¹.*

Звеличуючи Київську Русь і князя Володимира у другій і третій частинах твору, Іларіон суттєво відходить від ортодоксальних поглядів і трактує це в народному світогляді. Володимира прославляє не лише за впровадження християнства, але і як гідного спадкоємця своїх великих язичницьких предків, як володаря держави, слава якої здобувалася задовго до християнізації.

«Всі краї, і міста, і народи почитають і славлять кожного свого учителя, того, хто навчив їх православної віри. Похвалімо ж і ми, по силі нашої, хоч

---

¹ Іларіон. Слово про закон і благодать [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/oldukr/ilarion.htm>

малими похвалами того, хто велике і дивне діло сотворив, нашого вчителя і наставника, великого кагана нашої землі Володимира, онука старого Ігоря, сина славного Святослава, який в роки володарювання свого мужністю і хоробрістю уславився в країнах багатьох. І – понині перемоги і могутність їх споминаються і прославляються. Адже не в слабкій і безвісній землі володарювали, а в Руській, що знана і чувана є в усіх чотирьох кінцях землі!»¹

У третій частині твору – молитві – митрополит Іларіон звертався до Бога від імені батьківщини, просив його утвердити мир на землі, послати розум заздрісним боярам, добро – чесним людям.

Дослідники звертають особливу увагу на філософську спрямованість церковнослов'янських і загальноживаних народних слів, тобто глибинну образність мови, насиченість її риторичними запитаннями, звертаннями, окликами, повторами, символічними зіставленнями та багатством метонімії різних типів.

Величне й прекрасне у своїй мудрості, патріотичній піднесеності, гуманістичній наснаженості Слово-молитва Іларіона не втрачає свого пафосу і утверджує національні, загальнолюдські, морально-етичні цінності через віки: добро, любов, милосердя, взаєморозуміння, мир і злагоду між людьми.

Великий князь київський Ярослав Мудрий використав ідею «Слова про закон і благодать» у своїй діяльності, наріжним каменем були слова «Спочатку закон, а потім – благодать».

Климент Смолянич (XII ст.) – другий після Іларіона митрополит, обраний на київську кафедру 1147 р. всупереч волі константинопольського патріарха. Климент продовжує політику Іларіона. Шанований серед сучасників «своєю освіченістю і розумом», знавець писемної мови і книжної мудрості Климент Смолянич бореться за незалежність руської церкви від Візантії, але його положення було дуже хитким через князівські чвари.

Климент Смолянич – автор **«Послання пресвітеру Фомі»**, яке збереглося у списках XV ст. – XVI ст. Основна ідея твору, яку розкриває митрополит у посланні, – пастир повинен не лише вести праведний спосіб життя, але й бути добре освіченою, обізнаною людиною.

Сучасники, за вміння володіти даром Слова, ерудицію, називали Климента Смолянича **«філософом, рівного якому ще не бувало в руській землі»**, про що записано в літописах.

Красномовним проповідником-оратором XII ст. був **Кирило Туровський** (бл. 1130-1134 рр. – 1182 р.), якого у 1169 р. обрали єпископом у рідному місті Турові. Літературна спадщина складається з творів різного жанру: притчі, повісті, сказання, «слова», послання, молитви. Він був видатним майстром урочистого, епідейктичного красномовства. Твори відзначаються емоційністю, схвильованістю, натхненністю, метафоричністю.

---

¹ Іларіон. Слово про закон і благодать [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/oldukr/ilarion.htm>

У «Слові в новий тиждень після Пасхи» Кирило Туровський розкриває роль проповідника, митця слова у суспільстві, використовуючи розгорнуті метафори, порівняння, церковнослов'янську лексику і стилістику. Духовного пастиря поетично називає «орачем слова», який «засіває духовне сім'я» в душі і голови пастви:

Нині орачі слова, словесних ягнят до духовного ярма приводячи, і хресне рало у мисленнєвих борознах занурюючи, і борозну покаюння проводячи, сім'я духовне засипаючи, надіями майбутніх благ веселяться.

«Кирило Туровський був не тільки оратором та письменником, а й учителем риторики, радив бути уважним до слова, шукати відповідні слова у рідній мові для прикрашання достойних діянь»¹.

Високу майстерність Кирила Туровського, як письменника і промовця, гідно оцінили його сучасники: «**Златоуст, паче всѣх воссиявший нам на Руси**».

До середини IX століття, до об'єднання східних слов'ян в одну феодальну державу – Київську Русь, ораторська промова, як **політична** так і **судова** водночас, звучала на сходках старійшин, народних зборах. Віче в древній Русі було вищим органом влади. На ньому обговорювались і вирішувались важливі громадські справи, обирались князі. Старійшини, як правило, виголошували вічову промову з повагом, гідністю, лаконічно, стисло. При необхідності, в залежності від мети, виступ міг бути гострим, з високою образністю, емоційністю, чітким вираженням власної позиції.

Київська Русь XI-XIII століттях постає як давньоруська держава, що характеризується **якісно новим розвитком усіх видів красномовства**. Цьому сприяє, в першу чергу, прийняття християнства, централізована влада у руках великого князя та державна політика у внутрішній сфері, міжнародних відносинах, культурних та торгівельних зв'язках.

В **академічному красномовстві** монополістами виступали монастирі, які поширювали знання не лише релігійного, а й світського характеру. Монахи переписували і перекладали книги, які після прийняття християнства у великій кількості ввозилися з Візантії у Київську Русь.

У цей час великий князь Володимир піклується про освіту, про народ і відкриває школи різних рівнів. Дітей дворянської верхівки віддає «на ученіє книжное» у школи вищого типу. У нижчих школах навчали дітей попів, дяків, міщан читати, писати, рахувати. У 1086 р. при Андріївському монастирі було організовано школу для дівчат.

Навчали, в основному, на перекладній літературі. Головними церковнослужебними книгами були «Євангеліє», «Псалтир», «Часослов», «Апостол». Філософію, діалектику, граматику, риторiku вчили за творами Отців Церкви: Августина Аврелія, Іоанна Златоуста, Іоанна Дамаскіна, Василя Великого, Іоана Богослова та ін.

Природничо-наукові знання викладалися за «Шестодневом» Іоанна Екзарха, «Християнською топографією» Козьми Індікоплова та книгою

---

¹ Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. – К.: Вища шк., 2003. – С.60.

невідомого автора «Фізіолог». Поширеними були «ізборники», які склалися на зразок хрестоматій з уривків творів Піфагора, Геракліта, Сократа, Платона, Аристотеля, Есхіла, Софокла, Геродота, Менандра, Плутарха, Епікура, Катона та інших класиків античності.

Мистецтво Слова високо цінувалося на Русі. Свідченням цього є велика популярність афористичних перекладів-збірань світської і церковної літератури. Назви збірок красномовно «говорять» про неоціненний скарб – Слово, величаючи його назвами: «Златая цепь», «Златоструй» та різні варіанти збірок під назвою «Пчол». В одному із збірників під назвою «Ізмарагд» книги порівнюють із морською глибиною: *«Книги до глибини морю подобны, в ниже пониряюще бисер износят драгий».*

Вічне, мистецьке, красномовне слово знайшло своє відображення у збірці І.Я. Франка «Мій ізмарагд», де він писав:

Книги – морська глибина,
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивнії скарби виносить.

Антологія афоризмів як новий жанр виник у Візантії в XI ст. Упорядник збірника чернець Антоній пояснював алегоричну назву: як бджола збирає мед з різних квіток, так він збирав «мислі мудрих людей» з церковних і світських книг. Зміст «Пчоли» мав дидактичний, повчальний характер з естетичними засадами. Красномовство, мистецтво мовлення, етична роль слова були на першому місці у збірках, про що свідчать прислів'я:

*«Лазідне слово розрушить гнів»,
«Краще ногами спіткнутися, ніж язиком»,
«З одних вуст виходить і благословення і прокляття»,
«Краще двічі послухати, ніж раз сказати»,
«Ні птаха випущеного не можеш скоро спіймати, ні слова, що з уст вилетіло, повернути не можеш».*

Книга, фокусуючи мудрість мистецтвом Слова, була джерелом знань і результатом великої творчої праці ченців-перекладачів. На оформлення, переклад і написання однієї книги у людини могло піти все життя. Монах кожен аркуш оформляв як твір мистецтва, з орнаментом, увіковічуючи себе, як правило, у малюнку на першій сторінці. Писали на пергаменті (вичинена шкіра ягнят, телят, козенят) натуральними чорнилами, виготовленими з іржі, дубової кори, квасу, меду, вишневого клею (для в'язкості), куди добавляли різні природні кольорові барвники. Перекладені книги коштували дорого і високо цінувалася на Русі. Як свідчить «Руська правда», у часи Київської Русі 50 сторінок коштували стільки, як людина або двоє коней¹.

Літописець у «**Повісті временних літ**» під 1037 роком, пишучи про великі діяння Ярослава Мудрого в освіті, прославляє Володимира, який *«землю зорав і розм'якшив, себто хрещенням просвітив, а сей великий князь Ярослав,*

¹ Історія української літератури: в 8 т. / Давня література / відп. ред. Л.Є. Махновець. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 1. – С. 21.

син Володимирів, засіяв книжними словами серця віруючих людей, а ми пожинаєм, учення приймаючи книжнеє»¹.

Далі літописець метафорично і з пошаною написав про книги такі слова, які стали афоризмами:

*Велика бо користь буває людині од учення книжного. Книги ж учать і наставляють нас на путь покаяння, і мудрість бо, і стриманість здобуваємо ми із словес книжних, бо се є ріки, що напоюють весь світ увесь. Се є джерела мудрості, бо є у книгах незмірна глибина. Ними бо в печалі ми втішаємось, вони є уздою стриманості*².

За свідченням сучасників, Ярослав Мудрий любив читати їх «вночі і вдень», а тому мав велику бібліотеку. У новозбудованій Софії князь зібрав писців, які перекладали нововвезені книги, збагачуючи мову богословською, філософською, абстрактною лексикою.

«Вчені дослідили, що в 10 тис. церков і монастирів, побудованих на Русі з кінця X до початку XIII ст., налічувалось близько 85 тис. перекладних та оригінальних книг»³.

Суто церковно-богословського характеру були служебники, требники, «Мінея», «Тріоді». Перекладна література допомогла у засвоєнні низки художніх прийомів, глибше збагнути композиційну своєрідність, жанрову різноманітність риторики.

У XI ст. – XIII ст. поширювалися проповіді-слова, повісті, життєписи, хроніки, патерики, агіографічні (житійні), апокрифічні твори. Перекладачі творчо ставились до оригіналів і, як правило, робили доповнення, вставки, скорочення у словесному мистецтві світського характеру, наближаючи красне письменство до потреб сучасного читача та умов тогочасної дійсності. Писці склали історичні компіляції такі, як: «Еллінський літописець», «Римський літописець».

До найдавніших пам'яток належать «Ізборники Святослава», які укладені у **1073 р.** і **1076 р.** для київського князя Святослава Ярославовича.

Перший збірник, 1073 р., – копія з болгарського оригіналу, який є перекладом з грецької мови. Перекладачі, відтворюючи зміст та художнє багатство статей церковно-богословського, філософського, історичного, морально-етичного, календарного характеру, надавали їм рідного колориту та мовного ґрунту. Наприклад назви: «Слово про читання книг», «Слово одного батька до свого сина», «Поради для заможних», «Стос ловець», «Яка має бути людина» та ін. Тексти сповнені риторичними фігурами, прислів'ями, мудрими сентенціями, що стали чи могли стати афоризмами. Наприклад: *ногами ступай тихо, а духом хутко до воріт небесних; радість цього світу плачем кінчається, як можна бачити в світі цьому на двох сусудах: у цих*

¹ Повість временних літ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/litop/lit08.htm>

² Там само.

³ Лекції з історії світової та вітчизняної культури: навч. посіб. / за ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. – [вид. 2-ге, перероб. і доп.]. – Львів: Світ, 2005. – С.380.

відправляють весілля, у тих за мерцем плачуть; матір'ю злого є лінощі; не той багатий, хто багато має, а той, хто небагато потребує; якщо ступаєш на стезю подвигу, душу від розслаблення звільни»¹.

В «Ізборнику Святослава» 1076 р. згадувався автор – «грішний Іоанн», розповідалося, якими джерелами користувався укладач книги. Ці публікації були першими на Русі бібліографічними довідниками².

У часи Київської Русі зачитувалися перекладними повістями: «Олександрія», «Повість про Варлаама і Йоасафа» Іоанна Дамаскіна, «Іудейська війна» Йосифа Флавія, «Девгенієві діяння». Ці твори захоплювали не лише сюжетом, драматизмом подій, напруженістю розповіді, а й стилістичними вишуканими прикрасами, образністю мови, риторизмом, тобто силою і красою Слова.

Про популярність повісті «**Олександрія**» свідчать аж три її переклади: найдавніший – *єгипетський*, потім – *грецько-елліністичний*, остання редакція перекладу має *іудейсько-християнські* впливи. Це пояснюється тим, що могутній, величній і мужній Русі імпонувало героїчне минуле Риму – період завоювань і правління Олександра Македонського. Мудрість, глибина думки виражені мистецтвом Слова у численних епізодах захоплювали читачів.

Відомо, що батько Аристотеля Нікомах був лікарем при дворі Філіппа Македонського. З раннього віку син Олександр навчався військовій майстерності та різним наукам. Він був жвавим, кмітливим, жадібним до знань. Цар Македонії попросив Нікомаха, щоб його син навчав Олександра Македонського. І хоча Аристотель був вчителем лише 3 роки, проте Великий Олександр, перебуваючи у походах, постійно підтримував з ним зв'язок через епістоли (листи).

У повісті «Олександрія» розповідається: «Аристотель якось запитав своїх учнів, що кожен з них йому дасть, коли стане царем. Один пообіцяв зробити його самодержавцем, другий – радником. А Олександр Македонський розсудливо відповів: **«О будущих вещех мене нинѣ въпрошаеши, утренних (завтрашніх) не помышляя!»**³.

Мудрість Олександра є одним із виявів загальної переваги еллінізму над «варварами» Сходу. Цю провідну думку сформульовано в «Олександрії» устами самого «варвара» – царя Дарія: **«Едина бо мысль еллинская побѣждаеть народы варварскыя...»**⁴.

Сила мудрої думки, виражена майстерним, мистецьким Словом, у змозі подолати будь-які перешкоди і перемогти навіть плинність часу – роки, щоб поєднати тисячоліття.

---

¹ Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. – К.: Вища шк., 2003. – С.58.

² Лекції з історії світової та вітчизняної культури: навч. посіб. / за ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. – [вид. 2-ге, перероб. і доп.]. – Львів: Світ, 2005. – С.380.

³ Історія української літератури: в 8 т. / Давня література / відп. ред. Л.Є. Махновець. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 1. – С. 76.

⁴ Там само.

На Русі було поширеним літописання. «Лета» з давньоруської мови – це «роки», про які записували літописці у повісті, тобто оповідаючи, переказуючи, «повествуючи». У власне руських літописах відображено розвиток мистецтва слова, яке розкриває красномовство тогочасного суспільства через його звичаї, побут, устрій, вірування, соціальні та політичні проблеми.

«Повість временних літ» охоплює період з 852 р. до 1110 р.

Твір композиційно складний, оскільки наявні різні жанри:

– **релігійне красномовство**: богословські трактати, життя святих, дидактичні повчання про добрі і погані справи, про Божу волю і кару за лихі вчинки;

– **політичне красномовство**: промови князів при вирішенні міжнародних справ, законодавчого характеру та промови у військових походах;

– **побутове мистецтво**: фольклорні оповідання, історичні сказання, легенди, обрядові пісні, монологи, діалоги персонажів.

У «Повісті временних літ» Нестор-літописець, дотримуючись хронології, майстерним Словом веде багато сюжетних ліній: з гордістю, пошаною розповідає про заснування Києва, про князювання Ігоря, Ольги, Святослава, Володимира, завершуючи «Повчанням...» Володимира Мономаха; емоційно і образно описує життя народу, його побут і звичаї; героїчне минуле про походи князів і великі битви. Збереглися зразки військових промов. У найтяжчі, критичні моменти історичних битв лунало звитяжне Слово, воно першим йшло в бій, піднімало бойовий дух воїнів.

«Не осоромимо землі Руської, а ляжемо кістями тут, бо ж мертвий сорому не зазнає. Якщо ж побіжимо ми, – то сором нам. Тож не втечемо, а станемо кріпко, і я перед вами піду. Якщо моя голова ляже, – тоді [самі] подумайте про себе», – говорив князь Святослав перед боєм із сотисячним грецьким військом у 970 році. І слово творило чудеса, пробуджуючи звитягу, мужність, доблесть і відданість. «І сказали вої: «Де голова твоя ляже, там і наші голови ми зложимо»¹

Про красномовство «Повісті временних літ» свідчать вислови, які стали фразеологізмами: **«загинуті як обри»** (про гибель народу за свої вчинки), **«Іду на ви»** (тобто, на вас) відкрито попереджав князь Святослав ворога.

Красномовство «Повісті временних літ» наскільки глибинне, філософське, морально-етичне, довершене художньо, що з нього, як з бездонної криниці, черпали сюжети, образи, художні тропи і фігури; ним надихалися письменники: С. Руданський, І. Франко, Т. Шевченко, І. Кочерга, С. Скляренко, П. Загребельний, В. Шевчук та ін.

Оспіваною мистецьким Словом постає Київська Русь із збірки О. Олеся «Княжа Україна». У поетичній формі письменник відтворив певні історичні події «Повісті временних літ»:

...Де стоїть тепер наш Київ,
Там була сама гора,

¹ Повість временних літ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/litop/lit04.htm>

Жив там першим **Кий** з **Хоривом**,
Щек та **Либідь** – їх сестра.
Над самим Дніпром на горах,
Огороджений з боків
Ровом, мурами, валами,
Київ виріс і розцвів...
І здавалось, Україна
Буде квітнути віки,
І здавалось, всі народи
Їй сплітатимуть вінки¹.

Але трагічні часи настали для Київської Русі. Оповідь продовжує з 1111 р. до 1200 р. «**Київський літопис**». Він побудований за аналогією до «Повісті временних літ», проте основна увага приділяється світській тематиці та політичній боротьбі князів за престол, які змальовані як середньовічні феодали, що мстять за свою честь і зневагу до себе.

Міжусобні війни, ворожість між князями призводять до безладдя в державі, тяжкого становища народу, яке посилюється нашествям половців. Літописець, як приклад мудрого, державного правління зображує князювання Володимира Мономаха – політика, законодавця, освітянина, що жив інтересами держави.

Детально розповідається про 1185 рік, про невдалий похід новгород-сіверського князя Ігоря Святославича проти половців. Ця подія красномовно оспівана, опоетизована невідомим автором у «Слові о полку Ігоревім».

Літописець, розповідаючи про події на переяславській землі 1187 року, вперше вживає **слово «Україна»**.

Особливістю «Київського літопису» є те, що в ньому майже не використано матеріалів усної народної творчості, а також жанрів релігійного красномовства, переважають світські мотиви. Позитивним є наближення мови літопису до живої народної.

У «**Галицько-Волинському літописі**» відстежуються тенденції попереднього літопису: церковній тематиці відводиться незначна роль, продовжується сюжетна лінія про боротьбу князів за престол і оборону Руської землі від нападників.

Опис подій охоплено з 1200 р. по 1292 р. Розповідь ведеться про Волинь та Галичину; описано хоробрість князя Данила та його дружини в бою з татарами на річці Калці, про похід проти литовських завойовників. Далі йде оповідь про напад Батия, подорож князя Данила в Орду. У літописі присутній також образ ідеального князя, мудрого правителя – Данила Галицького.

Слово літопису митецьке. Мова образна, художня, насичена метафорами, епітетами, уособленнями, паралелізмами. У літописі використовуються не лише окремі елементи фольклору, а й відтворені народнопоетичні перекази.

---

¹ Олесь Олександр. Княжа Україна: [поема]. – К.: Веселка, 1991. – С. 24.

Найбільш поширеним є переказ про євшан-зілля, який вміщений на початку літопису і наголошує на ідеї патріотизму, задаючи тон всьому літопису:

Да луче есть на своей землѣ костью лечи, не ли на чюже славу быти.

Патріотичні мотиви, любов до рідної землі, батьківщини через поетичну символіку євшан-зілля найшли своє подальше втілення у творчості І. Франка, М. Вороного, М. Чернявського та ін.

Краще в ріднім краї милім
Полягти костью, сконати,
Ніж в землі чужій ворожій
В славі й шані пробувати!

М. Вороний, «Євшан-зілля»

Автори літописів більшість невідомі, проте з викладу подій, розгляду фактів перед нами постає зібраний образ високоосвіченого патріота, який оволодів силою і красою Слова і був письменником, пророком, критиком, вчителем-наставником та пропагандистом високих ідеалів. Він бажав бачити державу могутньою, а керівників – мудрими, народ – щасливим, а тому писав літопис душею і серцем.

Видатний проповідник, літературний діяч Кирило Туровський відзначав, що в літописах зливається воедино, гармонійно історія писана, документальна та усна, легендарно-поетична. Звідси й словесне мистецтво відзначається мовним багатством, красномовністю, пишномовністю, драматизмом, образністю, емоційністю.

Літописи є свідченням високої риторичної культури Київської Русі, зразками політичного, релігійного, побутового красномовства, характеризують діяльність державних діячів, а також міжнародний, політичний, економічний, соціальний, культурний розвиток держави.

Таким чином, в часи Київської Русі розвивалося політичне, дипломатичне, військове красномовство могутньої держави, яке представлене у патріотичних промовах князів. Повчальне (дидактичне), релігійне (церковно-богословське) й епідейктичне (урочисте) красномовство зливаються воедино у проповідях-словах, повчаннях, посланнях, сказаннях та в похвальних піснях – гімнографії. Соціальне, світське красномовство знаходимо у житіях святих, князів та в перекладній світській літературі.

Народне словесне мистецтво – красномовство сприймається як заповідь, закон, код народу, трансформований через призму історії, часу, проте дарує новим поколінням надію у краще майбутнє, віру у правду, сповнює серця любов'ю, несе енергію життя.

2.1.2 ВІХИ РОЗВИТКУ КРАСНОГО ПИСЬМЕНСТВА ТА УСНОЇ ПРОПОВІДІ В XIV – ПОЧ. XVIII СТОЛІТЬ

*...рідна мова...
Неволі стогін, волі спів,
Життя духовного основа
М.Рильський*

Трагічно складалася доля українського народу і доля мистецького Слова. Панування татаро-монгольської навали і Литовського князівства на 300 літ відкинуло, загальмувало розвиток усієї нашої духовної і матеріальної культури, яка досягла високого рівня у часи Київської Русі. Від численних міст та інших поселень залишилися самі руїни або назви. Посол Папи римського Плато Карпіні, який побував на Русі 1246 року, писав, що вона була усіяна кістками, а в недавно ще багатолюдному Києві залишилося ледве 200 хат.

Вся історія українського народу XIV-XVIII століть – це історія безупинної боротьби проти соціального та національного гноблення, проти іноземних загарбників: монголо-татар, литовських князів, польської шляхти, турецьких орд, російського царизму, української козацької старшини. Страждення, нездолена Україна була вся поділена, пошматована, пограбована, але нескорена і незнищена.

Все це відбилося і на розвитку академічного, політичного, релігійного, побутового красномовства. Народ мужньо боровся проти примусового спольщення та окатоличення, творив історію та шліфував гостре і полум'яне, мудре і звитяжне Слово в усній народній творчості.

Думи, балади та історичні пісні. В XV-XVII століттях трагізм, драматизм у долі народу досягає апогею. Ніжна, лірична, зболена душа пісні не в змозі передати розгортання великого визвольного духу, а тому й народжуються **нові високопоетичні форми, героїчний епос України** – це **думи та балади**. Звитяжністю, нескореністю, незламністю, міццю духу, глибиною думки, широким розгортанням панорами подій **думи** несуть вічність, нескореність народу через Слово.

У **побутовому красномовстві** поряд з календарно-обрядовим фольклором виникає ще один новий жанр – це **історичні пісні**.

Світлом безсмертя осяяні славні постаті та оспівані високим мистецьким Словом сини України, народні ватажки, гетьмани: Байда-Вишневецький, Іван Морозенко, Максим Кривоніс, Іван Богун, Самійло Кішка, Данило Нечай, Северин Наливайко, Петро Дорошенко, Петро Конашевич-Сагайдачний, Богдан Хмельницький, Іван Сірко. Вони зуміли поєднати закличне Слово і безсмертний подвиг духу, підняти на звитяжну боротьбу народні сили.

Провідниками духовного, культурно-мистецького Слова стають наступники співців княжої доби Бояна, Митуси – це лірники, кобзарі, бандуристи. П. Куліш у романі «Чорна рада» називає їх **«божими людьми»**, а Д. Яворницький – **«козацькими рапсодами»**. Вони несли Слово Боже,

мистецьке Слово, Слово надії і віри у стражденній і змученій неньці-Україні, лікуючи душевні народні рани, зцілюючи серця, пробуджуючи дух нескореності, незламності, боротьби за визволення:

Наша **дума**, наша **пісня**
Не вмере, не загине.
От де, люде, наша слава,
Слава України!

Т.Г. Шевченко

Мовотворчість героїчного епосу внаслідувала традиції попередників та доповнила новотворами. Неповторного колориту історичним пісням, думам, баладам надавали тавтологічні синонімічні пари: **отець-ненька, срібло-злато, кайдани-залізо, рече-каже, рече-промовляє, думає-гадає, сікти-рубати**; постійні епітети: **ясні** зорі, **тихі** води, край **веселий**, **чорна** хмара, **ясний** сокіл, **ясний** місяць, кінь **вороний**, невольники **бідні**, шлях **битий, ординський**, мир **хрещений**.

Старослов'янізми, використані в думах і трансформовані у живу народну мову (**глас, уста, перст, злато, прах, паче, смиреніє, врата, благати**), надавали урочистості, піднесеності, величності героїчному Слово. Для епосу характерні сакральні числа (три, сім, тридцять, сорок): у вдови три сини, у брата три сестри, невольники у неволі сім літ; думи: «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі», «Вдова і три сини» та ін.

Мовна палітра багата на риторичні фігури: окличні, питальні речення, звертання, розгорнуті порівняння, заперечні порівняння, народнопісенний паралелізм (**калина – дівчина, сокіл – козак**) – все це підсилено вигуками, що несуть певне емоційне навантаження:

«**Гей**, не дивуйте добрії люди», «**Ой** з-за гори чорна хмара, мов хвиля, іде...», «**Ой** Морозе, Морозенку», «**Гей**, друзі-молодці, Браття козаки, запорожці!», «**Гей**, у лузі червона калина, **Гей, гей**, похилилася; Чогось наша слава Україна, **Гей, гей**, засмутилася».

Церковно-богословське красномовство II пол. XIII ст. відображене у проповідях **Серапіона**, який спочатку був ченцем Києво-Печерського монастиря, а із 1238 р. – архімандритом. Згодом, з 1274 р. стає єпископом у місті Володимир. Помер в 1275 році.

З творчої спадщини Серапіона до наших днів дійшло декілька «Слів». Автор виступає як письменник, громадянин, проповідник, патріот, який вболіває за народ і Руську землю. Тяжкі часи татарського лихоліття він пов'язує із гріхами сучасників. Своім неправедним життям, негідними вчинками вони накликали гнів Божий. Єдиний шлях порятунку Русі від ворожого ярма – це каяття і милосердя, бо земля не може витримати людського беззаконня, безбожжя, жорстокості.

В одному із «Слів» Серапіон пояснює природні катастрофи, зокрема землетрус 1203 р., через суспільну мораль. Щоб аргументувати думку про

людські безчинства тогочасного суспільства, Серапіон говорить, що навіть земля не витримує гріховності і безнаказаності і її «гойдає»:

земля «от зачала утвержена и неподвижима, повелѣньем божнимъ нынѣ движеться, грѣхи нашими колѣблеть...».

Дослідники відзначають, що «Слова» Серапіона написані з великою майстерністю. Характерна чітка композиція, логічність доказів, образність і музична ритмічність мови. Емоційність проповіді досягається образністю мови, цитатами із Святого Письма, а також художніми засобами, риторичними фігурами, зокрема питальними:

Не плѣнена ли бысть земля наша?

Не взяти ли быша гради наши?

Не вскорѣли падоша отци и братья наши трупнем на землю?

Не ведены ли быша жены и чада наши в плѣн?..¹

Відомими проповідниками релігійного красномовства II пол. XIV ст. були вихідці з Болгарії, київські митрополити Кипріян та Григорій Цамблаки.

Кипріян Цамблак приїжджає в Україну у 1374 р., а в 1375 р. обраний митрополитом київським і литовським. З 1389 р. – митрополит усїєї Русї, з 1390 року оселяється в Москві. Помер 16 вересня 1406 р.

Творча спадщина складається із «Слів», послань, житїй, грамот, а також перекладів і належить болгарському, українському, російському, білоруському народам.

Григорій Цамблак – небіж Кипріяна, народився 1364 р. м. Тирнові (Болгарія). В 1415 р. обраний митрополитом православних єпархій Литви і Польщі. Відомий як проповідник, письменник. Його перу належать три похвали: Кипріянові, мученикові Дмитрієві, Євфимію Тирновському; 5 «Слів» на свята, сповіді та промови. Дослідники порівнюють стиль Григорія Цамблака з манерою письма Кирила Туровського.

Наприкінці XV ст. на початку XVI ст. проповідниками-гуманістами європейського рівня, представниками як церковно-богословського, так і політичного, судового, академічного красномовства були вихідці з України: Юрій Дрогобич (Юрій Михайлович Котермак), Павло Русин, Григорій Чуй та Станіслав Орїховський.

Юрій Дрогобич (Юрій Михайлович Котермак) (1450 – 1494 рр.) – мислитель-гуманіст, освітній діяч, поет, філософ, астроном, астролог, медик, математик. Народився й виріс у м. Дрогобичі. Навчався у Львові, Кракові, Болонї (Італія).

В 1481 – 1482 рр. – ректор Болонського університету медицини і вільних мистецтв. Наприкінці 80-х років XV ст. викладав астрономію та медицину в Краківському університеті, його учнями були славетний польський астроном

---

¹ Історія української літератури: в 8 т. / Давня література / відп. ред. Л.Є. Махновець. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 1. – С. 180.

М. Коперник та відомий німецький поет-гуманіст К. Цельтіс. Юрій Дрогобич підтримував тісні зв'язки з багатьма гуманістами з різних країн, зокрема з італійським гуманістом Ф.Б. Калімахом та зачинателем кириличного друкарства Швайпольтом Фіодем, видавничу діяльність якого підтримував.

Творчість Юрія Дрогобича має яскраво виражений гуманістичний характер, що виявляється, зокрема, у його поглядах на природу, Бога, людину. Найвідоміші з творів – **«Трактат про сонячне затемнення 20 липня 1478 року»**, **«Прогностична оцінка року Божого 1483»**, **«Трактат з шести розділів про затемнення»** (1490 р.), які написані латинською мовою.

Проблему співвідношення небесного й земного світів розв'язував у душі неоплатонівської ідеї космічної любові, якою, гадав, сповнений Всесвіт. На думку Ю.Дрогобича, людина завдяки своїй доброчесності, порядності може уподібнитись до Бога. Поряд із християнським Богом у його творах фігурують інші надприродні сили, що втручаються в хід історичних подій і впливають на їхній перебіг. Юрій Дрогобич зазначав, що населенню християнських країн загрожують **«великі небезпеки... у зв'язку з пригнобленням князями і панамі»**. Проте був переконаний і висловлював віру у можливість пізнання таїн світу та його закономірностей, у спроможність людини використовувати результати пізнавальної діяльності на своє благо.

Юрій Дрогобич вважав, що завдяки розумові як головному критерію істинності, можна легко **«осягнути обшири неба незбагнено великі»** та пізнати **«таїни у підмісячній світі й силу могутню зірок»**. В активній діяльності людини вбачав головну рушійну силу історичного розвитку й суспільного поступу. Твори Ю.Дрогобича є зразками релігійного та академічного красномовства.

Павло Русин з Кросна (бл. 1474 – 1517 рр.) народився на Лемківщині. З 1506 р. викладав у Краківському, а пізніше Віденському університетах античну літературу, вчителював деякий час в Угорщині. Писав твори латинською мовою, пропагуючи античне красномовство. Високо цінуючи поетичне, мистецьке Слово (як і ритори в часи античності), Павло Русин бачив у ньому божественне походження і називав «даром богів», а поета порівнював з пророком, провісником.

Павло Русин вважається основоположником польської ренесансної поезії, був видавцем і наставником відомих слов'янських поетів: Яна з Вісліці, Яна Дантишенка та ін. Також літературознавці визнають його першим гуманістичним поетом України. Його збірка поезій опублікована у Відні 1509 р. Павло Русин дуже любив рідний край, а тому, будучи за межами батьківщини, постійно наголошував, що він є русин і підписувався «Паулюс Рутенус».

Станіслав Оріховський (1513 – 1566 рр.) із села Оріховці Перемишлянської округи Руського воєводства. Визначний український мислитель європейського масштабу: публіцист, промовець, історик, полеміст, науковець. На формування його світогляду мали вплив видатні політичні діячі Європи, наставником талановитого юнака з України був німецький реформатор Мартін Лютер.

С. Оріховський-Роксолан писав гуманістичну прозу, публіцистичні памфлети, політичні трактати, виступав як проповідник, політичний оратор. Він вважається творцем **біографічного жанру**.

В Україні перекладено і видано незначну частину творчої спадщини митця. Значно більше його твори видавались і аналізувались у Польщі, де С. Оріховського вважають польським вченим. Проте, незважаючи на приналежність до католицької конфесії, він ніколи не забував своїх національних коренів і походження. Йому було присутнє високе усвідомлення себе як українця і при нагоді повторював: **«Я українець, цим пишаюся і про це відверто заявляю»**. Тому поряд з прізвищем Оріховський завжди писав «Роксолан». У Європі його називали **«українським Демосфеном»** та **«сучасним Цицероном»**.

Відомі промови С. Оріховського-Роксолана: «Дві промови «Про турецьку загрозу» (Краків, 1543 – 1544 рр.) та «Промова на похоронах Сигізмунда І», яка вміщена в антологію «Промови славетних мужів» і вийшла у Венеції 1559 р.

У трактаті **«Напучення королеві польському Сигізмунду II Августу»** (1543 р. та 1548 р.), який є зразком одночасно судового і політичного красномовства, С. Оріховський як політик і судовий оратор розглядає проблеми сутності та призначення королівської влади, функції держави, права та обов'язки влади і громадян. Проблема організації державної влади, яка б давала можливість розвиватись суспільству і кожному його членові, є однією з головних в теоретико-політичній спадщині С. Оріховського-Роксолана.

У передмові до трактату «Напучення королеві польському Сигізмунду II Августу» чітко вимальовується позиція автора:

Чи знаєш, хто ти? – Король.

Отже ти правитель, а я – підлеглий, а тому ти мудріший за мене. Якщо ти мудрий, тоді і я вільний, багатий, щасливий.

Ну, а якщо ти не мудрий? – Тоді я раб, бурлака, вигнанець. Отже, я нещасний від твого прогріху¹.

Звертаючись до Сигізмунда II Августа у наступних розділах трактату, мислитель алегорично та метафорично зазначає:

Закон... сам є правителем вільної держави, але мовчазним, сліпим і глухим. Завдяки йому обирається одна людина, яку ми зevamo королем. Вона є вустами, очима й вухами закону.

Якби закон міг сам вислуховувати, вести бесіди, ніхто не обирав би короля; бо закон сам навчає, що треба, а чого не треба робити. А тому, що всього цього робити не може, вибирає собі посередника – короля².

С. Оріховський-Роксолан у трактаті «Напучення королеві польському Сигізмунду II Августу» розглядає співвідношення впливу політичного і судового (юридичного) аспектів красномовства на владу короля:

---

¹ Оріховський-Роксолан С. Напучення королеві польському Сигізмунду II Августу [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/human/hum04.htm>

² Там само.

...якщо ти визнаєш, що закон у державі є немов другим королем, хай зробить тоді Бог тебе і королівство твоє щасливим, бо ти добровільно віддаси всього себе його волі.

Та якщо зміниш цей порядок і скажеш, що ти господар над законом, змінить тоді Господь королівство твоє і віддасть його або ворогові, або рабу твоєму¹.

Розглядаючи проблеми природного права, обмеження королівської влади законом, взаємних зобов'язань громадянина і держави, висхідних принципів договірної концепції держави, С. Оріховський-Роксолан підходив до вирішення цих питань всупереч пануючим тогочасним уявленням. Він один з перших європейських вчених, хто почав звільняти політичну науку від теології, розглядав також співвідношення світської і церковної влади.

С. Оріховський-Роксолан, будучи католицьким священиком, звернувся з листом до краківського єпископа П. Гамрата, в якому запропонував у Речі Посполитій укласти рівноправний союз між католицькою і православною церквами з метою забезпечення єдності держави і рівноправності її громадян. Однак ця ідея була відкинута, а натомість висунута ідея унії під правлінням Папи Римського.

Розвиток красномовства з XVI ст. до I пол. XVII ст.

Запровадження унії, боротьба між католицькою і православною церквами зумовила появу великої кількості полемічних творів католицьких і православних авторів на території України.

Мистецтвом Слова точиться гостра полемічна боротьба за віру, душі і серця народу. За вимогами часу оратори-полемісти привносили нове, сучасне у мистецтво дискусії, диспуту, полеміки – мистецтво еристики, спираючись на кращі традиції класичної риторики. Збагачувалась та шліфувалась мова, мовлення; з'являлися нові риси та особливості полемічного церковно-богословського красномовства з поєднанням академічного та політичного.

У цій боротьбі, у ворожому протистоянні двох релігійних світоглядів, а також і політичних сил, використовувалися не лише тексти Біблії, Отців Церкви, промови богословів, а й матеріали світського характеру: історичні та документальні джерела. Полемісти вели суперечки логічно-формального, філологічно-етимологічного та іншого характеру, спираючись навіть на математичні та астрономічні розрахунки.

Полемічні твори, як правило, писалися польською мовою, оскільки призначалися для духовенства і світського панства, дискусії велися у річищі церковно-богословського красномовства.

Все це давало поштовх до розвитку мистецтва слова, тому усне та писемне Слово у цей час – явище синкретичне.

---

¹ Оріховський-Роксолан С. Напучення королеві польському Сигізмунду II Августу [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/human/hum04.htm>

За жанрами – це науково-теологічні трактати, публіцистично-історичні памфлети, відкриті листи, послання, диспути, збірки документальних матеріалів.

Відомими полемістами, представниками церковно-богословського красномовства були **Петро Скарга та Іпатій Потій**, які проповідували католицьку віру та відстоювали права унії. Петро Скарга у книзі **«Про єдність церкви Божої під одним пастирем»** (1577 р.) веде полеміку з православними, пропагує католицизм, обґрунтовує божественне походження королівської влади, зверхність Папи Римського у володінні світом. Підкреслюючи неуттво і неписьменність духовенства в Україні, показує незавидне становище православ'я.

Іпатій Потій (1541 – 1613 рр.) – письменник-полеміст, брестський і володимирський єпископ з 1593 р. Писав і виступав українською й польською мовами проти православної віри. Відомі твори: **«Унія альбо выклад преднейших артыкулов ку зъодноченью греков с костелом рымским належащих»** (1595 р.), **«Календар римский новый»** (1596 р.), **«Антиризис»** (1599 р.), **«Соборное послание... к римскому папѣ Сиксту IV»** (1608 р.) та інші проповіді, епістоли. Зокрема відомий лист до Костянтина Острозького, якого він схилив до католицької віри.

Князь **Костянтин Острозький** (1528 – 1608 рр.) словом і ділом вступає у полемічну боротьбу з католиками. Він засновує у своєму замку, в Острозі, друкарню, яка сприяла розвитку духовної (релігійної), освітньої, наукової справи в Україні. Полемічним, гострим Словом Острог стає на боротьбу з католицизмом. Тут вперше у східнослов'янських землях видано друком церковно-слов'янською мовою повний текст Святого Письма – **«Острозьку Біблію»**, а також твори Андрія Римши, Герасима Смотрицького, Василя Суразького, Івана Вишенського, Христофора Філалета, Клирика Острозького, Дем'яна Наливайка та інших.

Між 1576 – 1580 рр. Костянтин Острозький відкриває навчальний заклад на зразок європейського. Система навчання складалася з двох рівнів: *trivium* – **граматика, риторика, діалектика**, *quadrivium* – **арифметика, геометрія, музика, астрономія**. Тут працювали викладачами Клирик Острозький, Герасим Смотрицький, Василь Суразький, Дем'ян Наливайко, ієромонах Кипріан; греки: Кирило Лукаріс, Никифор та ін. Серед випускників відомі особистості: Максим Смотрицький, Іван Вишенський, Петро Конашевич-Сагайдачний, Іова Княгиницький.

Герасим Данилович Смотрицький (р.н. невід. – 1594 р.) – видатний філолог, літератор, ритор, викладач згодом стає першим ректором Острозької школи. Народився у шляхетській сім'ї на Поділлі, був до 1576 р. міським писарем у Кам'янці-Подільському, а згодом брав участь у виданні **«Острозької Біблії»**, писав прозові й віршовані твори. Помер у жовтні 1594 р.

Найвидатнішими пам'ятками красномовства, які написані тогочасною народною мовою з діалектизмами і полонізмами у 1587 р., – це **«Ключ царства небесного»** та два трактати: **«Ключ царства небесного и наше христианское**

духовное власти нерушимый узел», «Календар римский новый» Г.Смотрицького.

Книга **«Ключ царства небесного»** став відповіддю українців на виступи католиків проти української православної церкви. Історія панства під сатиричним пером Герасима Смотрицького виступає як своєрідне земне «передпекло», де все кипить і потім у пеклі догорить. Він говорить, що якби зачепив пером усіх божих намісників, то виявилось багато різних жахів і див з їхнього життя. Вперше український письменник говорить про жорстокий визиск трудового народу з боку панів, що чинять повну сваволу; становище селян нестерпне, їх *нужда вже не їсть, а «доедаєть»*.

Одним з найвидатніших творів кінця XVI ст., спрямованим проти Брестської унії, речі Посполитої, духовенства є трактат **Христофора Філалета «Апокрисис»**, який вийшов польською мовою у м. Вільно (1597 р.), по-українськи – у м. Острог (1598 р.) У цьому великому творі, що складається з чотирьох частин, автор глибоко, мистецтвом слова розкриває справжні причини унії, вигідної політично та економічно для Ватикану, польського короля та шляхти. При цьому Христофор Філалет виявив широку ерудицію, роблячи екскурси в церковну історію; продемонстрував риторичну та публіцистичну майстерність, вдало поєднавши емоційну, пристрасну промову з їдкою іронією та сарказмом. На сторінках книги вів полеміку з єзуїтом Петром Скаргою. Але твір був настільки сильним, що Петро Скарга не готовий був відповісти, і замість нього виступив гостро уніат **Іпатій Потій**, видавши у відповідь Христофору Філалету свій полемічний твір **«Антиризис»**.

Красномовне, полемічне слово, спрямоване на захист православної віри і боротьбу проти унії пропагував **Максим (Мелетій) Смотрицький** (1578 – 1633 рр.), продовжуючи з гідністю справу батька, Герасима Смотрицького. Здобув на той час ґрунтовну освіту. Навчався в Острозькій школі, вивчав латинську, старослов'янську, грецьку, німецьку, польську мови, а згодом продовжив навчання за кордоном: у Віленській єзуїтській колегії, Вроцлавському, Лейпцізькому, Нюрнберзькому та Віттенберзькому університетах.

З 1608 р. по 1618 р. працював у Вільно на літературній та педагогічній ниві. На 40-му році життя Максим Смотрицький зазнає тиску церковників і приймає чернецтво під іменем Мелетій. Працює викладачем Києво-Могилянської академії, пропагуючи прогресивні педагогічні ідеї патріотичного виховання, поширення освіти серед народу. З 1620 р. був возведений в сан архієпископа, а з 1627 р. прийняв унію. Проте в історію Мелетій Смотрицький ввійшов як проповідник, полум'яний патріот і поборник православ'я. Письменник-полеміст, педагог написав близько 20-ти творів.

В академічному красномовстві найпопулярнішою була книга **Мелетія Смотрицького «Граммати́ка словенская»** (Вільно, 1596 р.). Цей підручник причисляв до «врат» своєї навченості М. Ломоносов, ним послуговувалися у Московській Слов'яно-греко-латинській академії, у школах України, Білорусії, Румунії. Книга насичена прикладами, які полегшують вивчення граматики.

Велику педагогічну цінність мають рекомендації щодо свідомого засвоєння навчального матеріалу всупереч середньовічним канонам догматизму, схоластики і заучуванню (зазубрюванню) напам'ять.

У релігійному красномовстві I пол. XVII ст. Мелетій Смотрицький виступав як проповідник-полеміст. Найвизначнішим твором є «Тренос» або «Плач єдиної святої Вселенської апостольської Східної церкви» – це голосіння уособленої православної церкви над своєю нещасливою долею. Сила слова у цьому творі була настільки велика, що він викликав надзвичайне захоплення й радість православних і такий же гнів та обурення католиків.

«Уніати писали, що в «Треносі» кожне слово – жорстока рана, кожна думка – смертельна отрута, і слова та думки ці особливо небезпечні, тому що автор оздобив їх «зграбністю викладу, як солодкою приманкою»¹.

Король польський Сигізмунд III заборонив купувати й продавати «Тренос» під загрозою кари в 5000 червоних золотих і наказав весь друк спалити. Автора, друкарів і коректора піддано переслідуванню, єпископа Карпова, ув'язнено.

Православні дуже шанували щире, полемічне, патріотичне слово Мелетія Смотрицького. «Тренос» берегли як святиню. І хоча на обкладинці зазначалось не прізвище Смотрицького, а його псевдонім – Теофіл Ортолог, але про автора знав увесь православний світ. Сам Мелетій Смотрицький писав:

Тоді мене, як ангела Божого до них мовлячого, послухали, полюбили і прийняли: писання те моє цілували і над головою своєю підносили².

У «Треносі» мати-церква плаче, говорить з гіркотою і докором про синів, які зрадили, окатоличилися – це Слуцькі, Заславські, Збаразькі, Вишневецькі, Сангушки, Чорторійські, Пронські, Руженські, Соломерецькі, Головчинські, Крошинські, Масальські, Горські, Соколинські, Лукомські, Пузини, Ходкевичі, Глібовичі, Кішки, Сапіги, Дорогостайські, Войни, Воловичі, Зіновичі, Паці, Халецькі, Тишкевичі, Корсаки (близько сотні прізвищ). Осудливо, викривально говорить Східна церква про їх вчинки та діяння, використовуючи алегорію та ампліфікацію для увиразнення думки:

Ні мудрість, ні освіта, ані здатність красномовства про посвячення і пастирство ваше не свідчать. Усі ви єсте корчмарі й купці, в звичаях – домосиди, в розмовах – неуди, в ходінні – лиси облудні, а в одінні – вовки драпіжні³.

Мелетій Смотрицький від імені церкви святої Східної, використовуючи персоніфікацію підсилену антитезами, звертається до єпископа-перекинчика Іпатія Потія, який зрікся рідної віри:

¹ Історія української літератури: в 8 т. / Давня література / відп. ред. Л.Є. Махновець. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 1. – С. 270.

² Там само. – С. 271.

³ Смотрицький Мелетій. Тренос [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/human/hum38.htm>

Зостанься, сину, при твоїй Матері, бо проклятий Богом кожний, хто покидає її ділом або словом. Візьмися за науку охочіш, аніж за срібло. Шануй мудрість, а не злото: знання волі Божої відшукуй, а не перли й каміння дорогоцінне, бо всі ті речі мудрість переважить, і немає на світі нічого, що б з нею зрівнялось...¹

Ідея «Треносу»: якщо жити за Божими заповідями, бути вірним рідному краю, кожен українець буде щасливим, а отже – і весь народ. Східна церква звертається до духовних отців, яким довірено найсвятіше – це проповідувати слово Боже, бути духовними пастирями, учителями «овець розумного стада Христового»:

Будьте прикладом вірним у мові, у спілкуванні, у любові, у вірі, у чистоті. Пильнуйте читання, напучування, науки. Проповідуйте слово, наполягайте в час і без часу, карайте, лайте, просіть з усією терпеливістю і наукою, бороніть безсилах, а непорядних виправляйте. Ви ж бо есте сіллю землі і світлістю світу²

Такими ж полум'яними, вогненними, красномовними, за словами М. Грушевського – «філіппіками», були твори-послання **Івана Вишенського** (бл. 1545-1550 – після 1620 рр.): «Обличение диавола-миродержца», «Послание до всѣх обще, в Лядской земли живущих», «Писание к утекшим от православной вѣры епископом», «Порада», «О еретиках» та ін.

Іван Вишенський – письменник-демократ, гуманіст, палкий поборник прав, гідності людини. Народний патріот не лише критикував панівну верхівку, духовенство за приниження і утиски народу, але мислив масштабно – до заперечення соціального і національного гноблення. І.Я. Франко, вражений силою мистецького Слова письменника, у монографії «Іван Вишенський і його твори» писав:

Була се натура проста і сильна, що не вміла кривити душею... Яка то щира і сміла душа, яке живе та міцне слово були у нашого письменника!

Оригінальність і сила мови Вишенського у використанні простої, народної мови поряд із книжною, «словенскою», яку письменник називав «**плодоноснѣйший от всѣх языков и богу любимший**», наприклад: *глас-голос, врата – ворота, благочестивий – побожний, глава – голова – златолавий, велерѣчие – многомовство, кто – хто, рече – глаголити – каже, нашего – нашого, услышати – почути, человекѣи – человекѣи, языци – языки* та ін.

Письменник-полеміст любив створювати неологізми, ніби насолоджуючись новими словами і демонструючи невичерпні можливості «словенської», «плодоносної» мови.

«Несподівано незвичним поєднанням створюється нове сатиричне або іронічно-дошкульне значення: *барвяноходці, богочревці, громовладатель,*

¹ Смотрицький Мелетій. Тренос [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/human/hum39.htm>

² Смотрицький Мелетій. Тренос [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/human/hum38.htm>

скачомудрець, кровоедъ, свиноедъ, куроедъ, гускоедъ, волоедъ, скотоедъ, звѣроедъ, маслоедъ, пирогаедъ; периноспаль, мякоспаль, тѣлолюбитѣль; кровопрагнитель; перцолюбець, шафранолюбець, кзвоздиколюбець, кминолюбець, цукролюбець, сладколюбець, чревобѣсникъ, грѣтаноигратель, грѣтено-мудрець, млекопий, писародрачъ та ін. Михайло Возняк писав, що Вишенський «сипле як з рукава неологізмами»¹.

Іван Вишенський радив у навчальних закладах використовувати рідну мову, зокрема в церковно-богословському та в академічному красномовстві. Виступав проти латинської системи освіти, наголошував, що освіта має ґрунтуватися на традиціях рідної культури, народного виховання, ідеї патріотизму.

Письменник-полеміст, використовуючи мовне художнє багатство: порівняння, епітети, ампліфікацію, писав, що з єзуїтських шкіл, колегіумів *«виходили не люди, а «гнилые плоды» – «горды, величавы, пишны, надуты, пружнославолюбцы, хелпливы, велерѣчивы, самохвалны, фарисѣи возносливы, клеветницы, лжелюбцы, правдоненавистницы»*. Засуджував в освіті схоластичні методи навчання, *«сварливую діалектику»*, як викрути, за допомогою яких можна було *«з бѣлого черное, а з черного бѣлое перетворяти»*, щоб *«слухи чесати»*. Вишенський обстоював таку школу, яка б спиралась на місцеві культурні традиції і розвивала б їх»².

У відстоюванні національних інтересів у системі освіти, в становленні й розвитку мистецтва полеміки значну роль відіграла діяльність відомого **просвітителя Памви Беринди** (між 1550 та 1570 – 1632 рр.). Відомий діяч, новатор в українській культурі, мовознавець, письменник, друкар, чернець.

Освіту здобув у Львівській братській школі, працював у друкарнях Стратина, Львова, Перемишля та Києво-Печерської лаври.

Найвідомішою його лексикографічною працею є **«Лексикон словено-руський і імен толкованіє»**, виданий у Києві в лаврській друкарні (1627 р.). Він містив 7000 слів, серед яких – чимало педагогічних термінів. *Вперше філософські, наукові поняття прозвучали українською мовою.*

Словник використовували у братських школах як навчальний посібник. Тлумачення педагогічної термінології (*«вчитель»*, *«вихователь»*, *«педагогія»* та ін.) засвідчує, що в Україні вже на початку XVII століття сформувалося поняття про педагогіку як науку про виховання, а отже була розвинена система освіти.

Крім того, П. Беринда разом із Захарієм Копистенським у 1623 році працюють над виданням церковно-богословських, морально-етичних, повчальних, філософських, догматично-дидактичних *«Бесід»* Іоанна Златоуста та над популяризацією інших творів Отців Церкви.

¹ Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. – К.: Вища шк., 2003. – С.62.

² Історія української літератури: в 8 т. / Давня література / відп. ред. Л.Є. Махновець. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 1. – С. 246.

Захарій Копистенський, псевдонім Азарія, (р.н. невід. – 1627 р.). Відомий як проповідник, український письменник, культурний і церковний діяч, який викривав як софістику, схоластику, так і наукові та навчальні методики, у яких не було достатньо глибоких доказів, аргументів та фактичних даних.

Основним твором Захарія Копистенського є **«Палінодія»**, написана у 1620 – 1622 рр. як відповідь віленському уніатському архімандриту **Льву Кревзі** на книгу **«Оборона єдності церковної»**. Головне завдання твору Захарія Копистенського – викривати унію та обороняти православну віру.

Автор у передмові писав: **«Про цю книгу знай, читачу, що вона в ласці Божій з працею великою написана, доказуючи зі Св. Письма, Старого й Нового завіту і з поважних теологів, і з певних авторів і істориків, що добре річ знали»**. Тому великі уривки цитувалися у конфесійній літературі із цієї книги.

У «Палінодії» Захарія Копистенського, крім церковно-богословського, знаходимо вкраплення побутового красномовства для підсилення доказів у мистецтві полеміки з єзуїтами. Мова твору оживає від використання приповідок. Народна творчість із сконденсованою мудрістю виступає як беззаперечний аргумент у полеміці. «Він каже про відступників, що *«чужий порох порет им очи, а своего беревна чути не хотят»*, вони *«як мухи з окропу отрясуются»*. Навертати людей до унії – це *«з кремня воду вытискати!»* Відступити від свого патріарха, це значить – *«блудити, а блудныи овцы и бараны тать и волк порывають и забивают»*¹.

Таким чином, Захарій Копистенський у «Палінодії» використовував широко народну творчість, зокрема прислів'я, приказки, а також багату палітру художніх засобів: порівняння, метафори, фразеологізми. **«Чужим пір'ям хвалитися»**, **«чужим плащем накриватися»**, – говорить про католиків, які запозичили від греків і римлян науку і хизуються як своїми досягненнями.

Показовим є прислів'я, у якому використовується язичницький бог Перун, і цим виражається відношення до церковних догм, указів римських пап:

Не все то Перун, що з Риму гримить.

«Палінодія» наскільки майстерно написана, що її переписували і поширювали у рукописному варіанті, бо надрукована так і не була.

І навіть через сотні років після прийняття християнства, у боротьбі з єзуїтами проповідники, письменники використовували міфологію, образи, традиції язичництва.

Релігійне та академічне красномовство, починаючи з хрещення Київської Русі, становило єдине ціле, оскільки було зосереджено при духовних центрах: монастирях, церквах.

Із XVI ст., у зв'язку з реформаційними процесами, що проникали в Україну із Західної Європи, намічаються зміни і в академічному красномовстві.

---

¹ Історія української літератури: в 8 т. / Давня література / відп. ред. Л.С. Махновець. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 1. – С. 276.

Особливо цьому сприяло виникнення та розвиток освітньої і друкарської справи в Україні та Білорусії, а також утворення **братств (церковно-освітні товариства міщан)**, які зародились ще в кінці XVI ст. на західно-українських землях (Львівське, Віленське братство). Проповідники-полемісти, вони ж були, як правило, і громадськими дічами, педагогами, намагалися відстоювати не лише православну релігію, а й самобутність, традиції рідного народу, привносити живу розмовну мову у церковне та світське красномовство.

Активна діяльність братського руху припадає на II пол. XVII ст. і пов'язана з українським церковним, політичним і освітнім діячем Іовом Борецьким. За його ініціативи Київський Собор (1621 р.) рекомендував створювати в Україні братства, а при них відкривати школи, народні книгозбірні, друкарні, розшукувати історичні літописи, старі книги; обороняти православну віру та культуру. Проте братства проводили не лише просвітню роботу, а й вели переговори про викуп бранців з татарсько-турецької неволі, залучаючи для цього кращих проповідників (промовців).

Кожен **член братства** прилюдно давав **клятву** відстоювати права рідного народу, боронити рідну землю. Найактивніші були братства у Львові, Луцьку, Острозі, Києві, хоч відомі і школи, які були створені при сприянні братств, що також називали себе братствами, зокрема у Самборі, Кам'янці-Подільському, Судовій Вишні, Вінниці, Немирові, Шаргороді, Кременці, Перемишлі та інших містах.

Активну культурно-просвітницьку, соціально-політичну діяльність здійснювало **Київське братство**. За дослідженнями науковців, воно було засноване патріоткою, громадською діячкою, яка дбала про розвиток освіти в Україні, киянкою – **Лисаветою Гулевичівною**. Вона була вкрай стурбована незavidним становищем народу і мріяла про культурний рівень українців, опанування ними різних наук, в тому числі мистецтвом красномовства:

Хіба наші люди вміють лише наймитувати, гнути спину та битися на шаблях і веслувати на чужих галерах? А хіба пійтика, філософія, риторика, граматики, геометрія не доступна українцям?

Навколо Київського братства Лисавета Гулевичівна згуртувала таких письменників-проповідників того часу, як: Єлисей Плетенецький, Іов Борецький, Леонтій Карпович, Максим Смотрицький; учених: Лаврентія Зизанія, Ісайю Копинського, друкаря Спиридона Соболя та ін.

Культурний розвиток стає в Україні настільки масштабним, що у 1615 році до Київського братства вступає Петро Конашевич-Сагайдачний з усім козацьким військом, що високо піднесло авторитет цього братства.

Передовими діячами, науковцями для братських шкіл було розроблено підручники: «Буквар» (Львів, 1574) **Івана Федорова**, «Грамматика словенска языка» (1586), «Адельфотес» (Львів, 1591) **Арсенія Еласонського**, «Наука ку читаню и розумѣню писма словенскаго», «Грамматика словенска» (Вільно, 1596) **Лаврентія Зизанія**, «Грамматіки словенския правильное синтагма»

(Вільно, 1619) **Мелетія Смотрицького**, «Лексикон словено-руський і імен толкованіє» (Київ, 1627) **Памви Беринди** та ін.¹

У Польщі також була приділена особлива увага освіті. У 1570 році у Вільно відкрито колегію, яка згодом стала академією і оплотом католицької віри, єзуїтським освітньо-ідеологічним центром. У всіх закладах освіти проводилась політика окатоличення та полонізації українців.

Розвиткові теорії ораторського мистецтва в Україні, вітчизняної педагогічної думки сприяла діяльність **Івана Матвійовича Борецького**, чернече ім'я Іов (1560 – 1631 рр.). Митрополит Київський, Галицький і всієї Русі (1620 – 1631 рр.), ректор Львівської братської школи, а згодом – і Київської, всебічно освічений, добре володів грецькою, латинською, польською, слов'янською мовами, активно боровся проти гніту польської шляхти і щиросердно вболівав за долю батьківщини. Іов Борецький, як Іван Вишенський та Захарій Копистенський, виступав проти сухої догматичної, конфесійної науки, а був прихильником народної освіти, яка б спиралась на культурні традиції та розвивала б їх.

Громадський діяч, просвітитель піклувався про освітній рівень українського народу, сприяв відкриттю шкіл в Луцьку, Немирові, Рогатині, а також дбав про підготовку педагогів для них. Іов Борецький дотримувався думки: *«Багатії над убогими в школі нічим вищі не мають бути, лише самою наукою»*, про що було записано у статуті Львівської братської школи.

Письменник, проповідник, автор численних послань, листів, передмов до різних видань. Відомі праці Іова Борецького: **«О воспитании чад»** та **«Пересторога»**. В останньому творі автор засуджує тих, хто перейшов на бік католиків, наголошує на великому значенні освіти та вихованні народу для усвідомлення своєї ролі у боротьбі з католицизмом, у боротьбі за свої права.

З II пол. XVI ст. важливу роль в політичній, церковно-богословській боротьбі відіграє відродження церковно-богословського проповідування. Православні проповіді традиційно пояснювали євангельські тексти та свята, моралізували, навчали християнських чеснот та вихваляли діячів церкви, Бога, застосовуючи для цього, залежно від освіченості, етосу і пафосу – темпераменту проповідника, церковнослов'янську мову або вдаючись до використання живої народної мови, моралі, традицій. Тобто, відроджувалось живе усне Слово і розвивались епідейктичні, панегіричні твори, власне проповіді, гомілії, казання, повчання.

Новим різновидом красномовства в Україні в XVI ст. стають **учительні Євангелія**, у яких трактувались моралістичні теми, а також містилися проповіді на неділі і річні свята. Зразками послужили польські збірники повчань («постилли»), а також «Учительне Євангеліє» Калліста, перекладене слов'янською мовою з грецької в XIV чи на початку XV ст.

---

¹ Історія української літератури: в 8 т. / Давня література / відп. ред. Л.Є. Махновець. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 1. – С. 208.

Першим започаткував новий вид красномовства **Кирило Транквіліон-Ставровецький** (р.н. невід. – 1646 р.) – письменник, проповідник, педагог, братчик, чернігівський архімандрит. Працював у братських школах у Львові та Вільні. Сучасники характеризують його як мужа «ученна в науці письма і языка еллінська і словенська». Творчий доробок становлять твори: «**Зерцало богословії**» (Почаїв, 1618 р.), «**Євангеліє учительное**» (Рахманів, 1618 р.), «**Перло многоцінное**» (Чернігів, 1646 р.), за які автор зазнає переслідувань. Ортодокси вбачають у них еретичні та прокатолицькі тенденції. Між 1615 р. та 1626 р. веде мандрівне життя: Львів – Волинь – Замостя. Близько 1626 р. переходить в унію і стає архімандритом чернігівського Єлецького монастиря, захопленого уніатами.

Загальна ідея його творів – це гуманність, добропорядність, рівність всіх людей. Кирило Транквіліон-Ставровецький вважав, що прагнення до знань – природна властивість людини, тому кожен повинен вчитись, збагачувати себе і передавати свій досвід іншим людям. У поширенні знань велику роль відводив учителеві, до якого висував високі вимоги: не лінуватися, бути терплячим, наполегливим, сприяти розвитку талантів в учнів.

«Зерцало богословії» є своєрідним симбіозом догматичної системи і збірника повчань... «Перло многоцінное» – це збірка віршованих і прозових творів релігійного змісту. Його вірші мали давати матеріал для різних «орацій» і навіть прирівнювались автором до проповідей... Прозова частина книги складається із статей різного змісту, але найбільше місця займають повчання»¹.

У передмові до книги «Перло многоцінное» Кирило Транквіліон-Ставровецький звертається до читача, пояснюючи причину написання твору і підкреслюючи, що все йде від Бога: і слово, і розум, і художня довершеність:

Сія книга названая «Перло многоцінное». Составленная трудолюбіем през Кирила Транквіліона і проповідника слова божія, архімандрита чернігівського монастиря Єлецького... для двох поважних причин. Первое, для високого богословського разума. Повторе, для сладкоглаголивого риторського языка і поетицького художества. Разум в той книзе філософський бозський².

Твір написаний у стилі бароко, метафоризований, образний, алегоричний, із розгалуженою системою порівнянь, хоча автор, на його думку, намагався писати «простим языком».

«Євангеліє учительное» письменник, проповідник, педагог Кирило Транквіліон-Ставровецький пише майже церковнослов'янською мовою. «Переважна більшість проповідей належить до екзистичних гомілій, зміст яких зводиться в основному до тлумачення тих або інших уривків «святого письма». Біблійні (насамперед євангельські) тексти тлумачаться при цьому в морально-повчальному та в морально-викривальному дусі; поряд із моральним елементом

¹ Історія української літератури: в 8 т. / Давня література / відп. ред. Л.Є. Махновець. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 1. – С. 283.

² Транквіліон-Ставровецький К. Перло многоцінное [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://litopys.org.ua/old17/old17_15.htm

у проповідях містяться елементи догматично-полемічні, панегіричні... і оповідні (історичні й есхатологічні)»¹.

Книги Кирила Транквіліона-Ставровецького є зразками церковно-богословського, академічного красномовства з елементами побутового. Порушуючи релігійну тематику, автор зображує реальну тогочасну дійсність, викриваючи розкішне, розгульне життя панівних верств на фоні бідності, приниженості й страждань знедоленого народу.

Мислитель один із перших підняв голос на захист жінки, показавши її безправне становище у книзі «Євангеліє учительное». Цей твір Кирила Транквіліона-Ставровецького філософський і разом з тим дуже реалістичний у зображенні картин життя суспільства, проблематично-соціальний, написаний майстерним живим, емоційним Словом, що царський уряд не зміг допустити існування такої книги в Україні. У 1662 році цар Олексій наказав спалити всі примірники «Євангелія учительного», надрукованого в 1646 році в Україні.

Із середини XVII ст. проповідництво, тобто релігійне красномовство, набуває особливих рис академічності. Це відбувається у зв'язку із зміцненням панівного становища православної церкви на Гетьманщині, а також за активної діяльності братств та розвитку духовного шкільництва спочатку в Києві, а потім і по всій Україні.

Українське ораторське красномовство цього періоду вже не обмежувалося церковними проповідями, казаннями. В Україні відкривалися майже у кожному селі при церкві **«дяківські» парафіяльні школи**. Густа сітка освітньо-шкільних закладів у ті часи охоплювала найширші маси населення.

Мистецтво красномовства вивчалось у **братських, а також у гільдійських школах**, які відкривали для своїх дітей купецькі об'єднання. Риторика входить до програм навчання в Україні саме тоді, коли інтенсивно формується національна самосвідомість, прагнення незалежності, самостійності.

Ораторське мистецтво особливо поцінювалось у козацькому середовищі. «У 1576 р. на Січі виникла перша козацька школа. Вихованці козацьких шкіл вивчали поряд з іншими предметами й українську мову. Учителі, вживаючи козацькі прислів'я, приказки, на кшталт таких: *«Хто любить піч, тому ворог Січ»*; *«Козак з бідною, як риба з водою»*; *«Хліб та вода – то козацька їда»*; *«Де козак, там і слава»* та ін. – формували в учнів козацький дух. Навички гарного, переконливого мовлення вчителя (дидаскала, ієромонаха-уставника) як зразка для наслідування учні особливо цінували, бо майбутні козацькі ватажки повинні були вміти закликати військо до бою, виступати з промовою про козацький устрій, козацькі чесноти, військові наміри, звертатися до православних українців за підтримкою»².

Зразком ораторського мистецтва стало переяславське слово Богдана Хмельницького (1654 р.).

¹ Історія української літератури: в 8 т. / Давня література / відп. ред. Л.Є. Махновець. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 1. – С. 283.

² Кучерук О.А. Історія педагогічної риторики в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/25470/1/%D0%95-%D0%9A%D0%90%D0%A2%D0%90%D0%9B%D0%9E%D0%93_3.PDF

Кандидат у гетьмани завжди повинен був виступати з промовою про те, як він розуміє своє призначення на посаді, як збирається організувати військо на боротьбу за волю матері-України, що для нього є вірність товариству, українському народові тощо. До особливого красномовства, мистецтва мовлення гетьмани вдавалися, проголошуючи бойовий заклик. Адже з ним вони зверталися не тільки до козацтва, а й до всього православного населення України. Як зазначають науковці, високий рівень козацького красномовства значною мірою зумовлювався отим феноменальним демократизмом, якого і близько ще не знала Європа.

Красномовство слов'ян базувалось як на класичній риторичній спадщині давнього світу, так і на досягненнях західноєвропейської естетико-літературної думки. У 1620 році створюється перша руська риторика невідомого автора, яка дійшла до нас у 36 списках, її вивчали понад 70 років. Це був переклад латинськомовної «Риторики» німецького вченого **Філіппа Меланхтона** у короткій переробці його учня **Луки Лоссія**.

Архидиякон Павло Алеппський, який у середині XVII ст. супроводжував антіохійського патріарха Макарія в його подорожі до Москви, був вкрай здивований, що всі українці, *«за винятком небагатьох, навіть більшість їх жінок і дочок, уміють читати і знають порядок церковних служб і церковні співи»*, що *«в землі козаків усі діти вміють читати, навіть сироти»*.

Таким чином були всі умови для розвитку мистецтва Слова, що повною мірою й проявилось за 50 років (остання чверть XVI ст. – I пол. XVII ст.) За цей період в українську літературу увійшло у 10 разів більше оригінальних пам'яток, ніж за попередні 500 років¹.

Києво-Могилянська академія набула статусу європейського навчального закладу у II пол. XVII ст. – I пол. XVIII ст.

Внаслідок об'єднання Київської братської школи (заснована в 1615 р.) і Лаврського училища (1615 р.) утворюється Києво-братська (Могилянська (від П. Могили) колегія, якою керував митрополит Петро Могила (1632 – 1647 рр.).

Петро Могила (1596 – 1647 рр.) – політичний, церковний і освітній діяч, Архимандрит Києво-Печерського монастиря (з 1627 р.), Митрополит Київський, Галицький і всієї Русі (1632 – 1647 рр.). Початкову освіту здобув у Львівській братській школі, де ректором був Іов Борецький. Як вважають дослідники, саме спілкування з Іовом Борецьким остаточно завершило формування поглядів Петра Могили, визначило напрям його подальшої життєвої діяльності. Він присвятив своє життя розвитку культури, освіти, книгодрукуванню в Україні. Його праці є зразками релігійного, академічного та соціально-політичного красномовства. Під керівництвом Петра Могили був складений перший православний катехізис **«Православне сповідання віри»**, службеник для відправлення літургій **«Леітургіаріон»**. Твір **«Антологія, або молитви і**

---

¹ Історія української літератури: в 8 т. / Давня література / відп. ред. Л.Є. Махновець. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 1. – С. 217.

повчання корисні для душі» (1636 р.) адресувався спудеям Києво-Могилянської колегії і був на зразок правил внутрішнього розпорядку.

Проте основною справою його життя була освітня діяльність. Петро Могила займався відкриттям шкіл в Україні та підготовкою викладацьких кадрів: здібну, обдаровану молодь відправляв за власні кошти на навчання за кордон. Він глибоко усвідомлював значення освіти, роль науки для розвитку суспільства.

Здійснюючи освітні реформи у колегії на зразок європейських навчальних закладів, піднімаючи рівень викладання, Петро Могила мріяв про зміну статусу колегії на академію. Навчальний процес було побудовано на західноєвропейський лад. Колегія була середнім навчальним закладом. Курс її складався з **трьох нижчих граматичних однорічних класів** – інфіми, граматики, синтаксими, **двох однорічних середніх** – піїтики і риторики; **вищого дво-трирічного філософського класу**, де вивчали діалектику, логіку, етику, фізику, математику, метафізику, музику.

Польський уряд заборонив викладати у колегії *богословіє*, цю основну дисципліну вищої школи, і, незважаючи на численні домагання Петра Могили, у XVII ст. колегія так і не здобула прав вищої школи – академії.

У **1701 році** на прохання викладачів і студентів Петро I **дав титул і права Києво-Могилянській академії**. Фактично ці права існували з 1694 року, з часу викладання навчального курсу з богословія, проте ніяких привілеїв колегія не отримала. Академія профункціонувала до 1817 року.

Активна діяльність Київської братської школи, згодом колегії, а також друкарні Києво-Печерської лаври, перетворили Київ у XVII ст. – I пол. XVIII ст. в центр української освіти, культури і літератури.

«Українська школа красномовства має свої риторичні традиції, зокрема XVII – XVIII ст., які можна вважати риторичним ренесансом України. Освічений випускник Києво-Могилянської академії мав володіти кількома мовами, трьома стилями мовлення – високим (видатним, поважним, піднесеним, величним), середнім (скромним, квітчастим, поміркованим, однорідним), низьким (простим, фамільярним). Найвидатнішим оратором вважався той, хто визначається у всіх цих стилях та застосовує їх»¹.

Унікальний досвід виховання і навчання було накопичено у Києво-Могилянській академії, де читався курс світської риторики на ідейній основі античності, патристики, схоластики, гуманізму й реформації.

На XVII ст. припадає розквіт теорії красномовства в Україні. З цього часу до нас дійшли 183 підручники з мистецтва Слова. Книги з поетики й риторики розроблені переважно професорами Києво-Могилянської академії, які порушували злободенні соціальні проблеми, громадсько-політичні, культурно-освітні та ін.

---

¹ Сагач Г.М. Риторика: навч. посіб. для студентів серед. і вищ. навч. закладів.– К.: Ін Юре, 2000. – С. 171.

Іов Борецький, Петро Могила, Інокентій Гізель, Лазар Баранович, Іоаникій Галятовський, Антоній Радивиловський, Феодосій Сафонович, Араній Сатановський, Варлаам Ясинський, Симеон Полоцький, Єпіфаній Славинецький, Стефан Яворський, Феофан Прокопович сприяли розвиткові духовної культури українського народу.

Педагоги-ритори, проповідники мистецьким Словом виховували у молоді істинне почуття патріотизму на прикладі панегіриків виданим громадським, політичним діячам, вітань з нагоди релігійного свята. Спудеї створювали ораторські промови, орації, були бажаними учасниками багатьох урочистих громадських та церковних подій. Студенти бездоганно знали твори античних риторів, адже ключем до вищих знань була латинська мова, крім того ґрунтовно вивчали грецьку, польську, слов'янські та європейські мови.

«Наскільки очевидним залишається зв'язок філософії професорів-мислителів Києво-Могилянської колегії (академії) з традицією, осягненням Слова-Логоса в Київській Русі, софійністю світосприймання і його панестетизму, настільки ж незаперечне переосмислення цих традицій у душі новітніх філософських спрямувань.

Вибудована ієрархічність теорій пізнання світу в цьому навчальному закладі вимагала синтезу традиційних знань, глибоко укорінених у культурі Русі й стверджуваних Новим часом Європи та світу. Гуманізм і раціоналістичний принцип мислення... вносили свої корективи в читані професорами курси, підносячи дух Просвітництва, звільняючи людський розум від містицизму, пригніченості»¹.

Визначною особистістю, вченим з багатьох галузей наук, церковно-громадським діячем був **Інокентій Гізель** (1600 – 1683 рр.), родом із Пруссії. Після навчання у Києво-Могилянській колегії працював учителем, згодом – ректором, з 1656 р. – Архімандрит Києво-Печерської лаври.

За глибоку ерудицію, обізнаність, аргументованість проповідей Інокентія Гізеля сучасники називали «українським Аристотелем». Він є автором філософсько-богословських трактатів «**Мир з Богом чоловіку**» (1669 р.), «**Твір про всю філософію**» (1645-1647 рр.) та полемічної праці «**Правдива віра**» (1668 р.)

Відомим проповідником, поетом був ректор Києво-Могилянської колегії **Лазар Баранович** (1616 – 1693 рр.). У його книгах: «**Меч духовний є глагол Божий**» (1666 р.) та «**Труби словес проповідних**» знаходимо зразки проповідей, написаних за правилами шкільної гомілетики, а також приурочені церковним святкам.

Трактат полемічного характеру Лазара Барановича «**Нова міра старої віри**» (1676 р.) є зразком релігійного красномовства і написаний польською мовою, як і більшість полемічних тогочасних творів. Автор відстоює православну віру історичними прикладами, віршами, оповідями і надає

---

¹ Історія світової культури. Культурні регіони: навч. посіб. / керівник авт. колективу Л.Т. Левчук. – [2-ге вид., стереотип.]. – К.: Либідь, 1997. – С. 433-434.

перевагу літературному, емоційно-стилістичному аспекту, а не суто теологічному. «Для «Нової міри старої віри» характерний м'який тон полеміки: *«Я завжди був і тепер залишаюсь переконаний у тому, – писав Баранович, – що відбиватися від них (католиків та уніатів. – Ред.) треба миролюбно, щоб вони сприйняли це з повагою; тут важить сам предмет – якщо він займе їх, то й перемога наша»*¹.

Лазар Баранович досконало володів мистецтвом Слова, проте був не лише митцем, а й популяризатором красного письменства. Завдяки йому, книговидавцю, автору понад 1500 власних віршів, Чернігів у II пол. XVII ст. надрукував найбільшу кількість поетичних збірок літераторів України.

Як громадський діяч Лазар Баранович мав значний вплив як на церковне, так і на суспільно-політичне життя Гетьманщини. Думка архієпископа враховувалась при виборі гетьманів, призначенні воєвод, наданні всіх духовних посад на Лівобережній Україні. Автора кількох богословських трактатів, книг поезій, проповідей шанувала й творча громадськість.

У видатного педагога Лазара Барановича були не менш знамениті учні – військовий, політичний і державний діяч Іван Мазепа, талановитий письменник-полеміст, гомілет, педагог Іоаникій Галятовський.

Видатна постать слов'янської філософської та риторичної думки, вихованець Київської колегії, а пізніше професор та її ректор – **Іоаникій Галятовський** (бл. 1620 – 1688 рр.).

Першим друкованим трактатом з риторики староукраїнською мовою є **«Наука, або Спосіб зложення казання»** (1659 р.), у якому розроблялася теорія проповідницького красномовства. Новизна його не лише у викладенні навчального курсу рідною мовою, а й у введенні нового специфічного виду проповіді на Україні – казання. У книгу **«Ключ розуміння»** (1659 р.), яка вважалася підручником з риторики і була відома за межами України, ввійшли казання, написані у бароковому стилі, та теоретична частина **«Наука, або Спосіб зложення казання»**.

Зразками гомілетичного красномовства полемічного характеру польською мовою є твори: **«Лебідь»** (1679 р.), **«Алькоран Магометів»** (1683 р.), **«Розмова білоцерківська»** (1676 р.), **«Stary kosciol»** (1678 р.), **«Фундаменти»** (1683 р.). В останньому творі Іоаникій Галятовський описує реальну дійсність, знущання католиків над православними. Утисків зазнають навіть православні студенти, бо їх недопускають у філософський та богословський класи, висміюють православні обряди, переманюють різними способами у католицьку віру.

Найталановитішим учнем Іоаникія Галятовського був **Антоній Радивилівський** (р.н. невід. – 1688 р.) – письменник, культурно-освітній діяч, автор двох збірок-проповідей. Перша – **«Огородок Марії Богородиці»** (1676 р.), в яку ввійшли 199 проповідей на релігійні свята та проповіді з морально-етичних тем світського життя. Друга відома книга гомілета – **«Вінець**

---

¹ Історія української літератури: в 8 т. / Давня література / відп. ред. Л.Є. Махновець. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 1. – С. 381.

Христов, з проповідей недільних, як цвітов рожаних, на украшеніє православно-католицької святої східної церкви сплетений» (1688 р.). Вже сама назва свідчить про вплив барокового стилю на публіцистично-ораторську прозу Антонія Радивиловського.

Проповіді казnodіїв ґрунтувалися на Святому письмі та творах Отців церкви, що вже забезпечувало святість проповіді і увагу й повагу слухачів. Антоній Радивиловський, як більшість його сучасників-проповідників, пропагував традиційні християнські добродієності: набожність, аскетичність, смиренність; моральні якості: вдячність, справедливість, милосивість до вбогих, людяність та ін. Іоанікій Галятовський вважав, що *«гідна та людина, яка до кінця життя твердо дотримується православної віри, бореться «за церков божію и за отчизну», викуповує і визволяє з неволі бранців»*¹.

Антоній Радивиловський, продовжуючи пропагувати думки вчителя, доповнює категорію добродієності «прагненням до миру, спокою, злагоди». Проповіді виголошувались образною мовою, характерною для барокового стилю, переплетеною порівняннями, метафорами, алегорією та іншими художніми тропами й фігурами, але з вкрапленням лексики з живої народної мови.

«Олітературнення» ораторсько-проповідницької прози Іоанікія Галятовського та Антонія Радивиловського, написання творів староукраїнською мовою «мало на меті посилити її емоційний ефект, викликати більше зацікавлення серед народу, якому вона й була адресована. Автори, що розробляли свої казання як зразки для проповідницької практики духовенства, писали мовою близькою до народної. Ораторсько-проповідницька література була водночас популярним засобом панегіричного славослав'я на адресу царів, гетьманів, духовного панства»².

Славетний проповідник, який досконало володів мистецтвом Слова, філософ і богослов, поет і публіцист, релігійний, політичний і культурний діяч є **Стефан Яворський** (1658 – 1722 рр.).

Освіту здобув у Києво-Могилянському колегіумі у 1673 – 1684 рр., потім, прийнявши унію, як це робило багато обдарованої молоді, а також визначний ритор Феофан Прокопович, поїхав навчатись за кордон, щоб отримати доступ до наукових бібліотек Європи та опанувати курси філософії та богослов'я (православним це було недоступно). У 1689 році Стефан Яворський, повернувшись до Києва, зрікається унії та приймає чернецтво. Таку ж життєву дорогу покаєння пройшов філософ, богослов Феофан Прокопович.

Згодом Стефан Яворський був призначений професором на кафедру Києво-Могилянського колегіума і викладав поетику, риторику, філософію та богослов'я. Після переїзду до царської Росії у 1709 р., за наказом Петра I, Стефан Яворський стає митрополитом Рязанським та Муромським, обіймає

---

¹ Історія української літератури: в 8 т. / Давня література / відп. ред. Л.Є. Махновець. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 1. – С. 389.

² Там само. – С. 360.

посаду протектора Слов'яно-греко-латинської академії, а також з 1721 р. – член Московського Синоду Православної російської церкви.

Творча спадщина оратора-проповідника становить понад 300 проповідей та книга **«Риторична рука»** (1705 р.), в якій описано «п'ять пальців риторичної руки»: інвенція, диспозиція, елокуція (елоквенція), меморія, акція – розділи класичної риторики.

Зразком релігійного красномовства є трактат з догматичного богослов'я **«Камень веры»** (1713 – 1715 рр.), який був опублікований у 1728 р. Твір розкриває консервативні погляди духовенства, а також спрямований і проти деяких реформ Петра I. Навіть після смерті Стефана Яворського (1722 р.) знайшовся анонімний полеміст-лютеранин, який видав памфлет **«Молоток на Камень веры»** у 1731 р. Стиль творів Стефана Яворського вишуканий, метафоричний, алегоричний, проте навіть опонент-полеміст у памфлеті визнає силу ораторського таланту видатного богослова, який міг змусити «слухачів то плакати, то сміятися».

Філософські, літературні, релігійні твори Стефана Яворського розкривають його як представника «вітійового» барокового стилю.

Найхарактерніші ознаки українського красномовства у бароковий період розвитку культури, взаємозв'язок з античною риторикою знаходимо також у працях київських риторів: Йосифа Кононовича-Горбацького **«Оратор могилянський, прикрашений найдосконалішими ораторськими розділами Марка Туллія Цицерона»**, Митрофана Довгалевського **«Сад поетичний, вирощений задля збирання квітів і плодів віршованого і прозового слова в Київській Могиляно-Зборовській академії для більшої користі українському садівникові і його православній батьківщині біля Йорданського і Марійського морів у 1736 році»**, Іосафа Крюковського **«Комора Тулліанського красномовства»**, Прокопія Калачинського **«Комора ораторського мистецтва»** та інших видатних майстрів Слова.

Вперше риси барокового стилю з'являються у полемічній літературі в творчості Івана Вишенського, а на завершальному етапі – в агіографії **«Четї Мінеї»** Дмитра Ростовського (Туптала), в козацьких літописах Григорія Граб'янки, Самійла Величка.

«Завдяки бароко творилась культура, покликана своїм напруженням духу не лишати нікого байдужим. І в той же час епоха, визвольна боротьба, творчі сили нації потребували свого вираження у своєрідному поєднанні протилежностей – божественного і світського, трагічного і просвітленого надією, народженого на терені власної історії, мови, культури й привнесеного, дбайливо осмисленого посланцями з України до інших держав»¹.

Справжній проповідник, оратор, письменник завжди гостро відчуває слухачів (читачів) і вимоги часу. У другій половині XVII ст. змінюються запити в аудиторії, яка була, як правило, освічена, знала біблійні і церковні твори, а тому зникає інтерес до догматичних вчень і абстрактних моральних настанов.

---

¹ Історія світової культури. Культурні регіони: навч. посіб. / керівник авт. колективу Л.Т. Левчук. – [2-ге вид., стереотип.]. – К.: Либідь, 1997. – С. 436.

«Ореол святості, божественності цих високих «матерій» у суспільній свідомості дедалі більше пригасав... наставали нові часи і в надрах суспільства визрівав світогляд, пройнятий духом раціоналізму»¹. Антоній Радивилівський, відчуваючи подих часу (наближався стиль класицизму), в одному із своїх казань нарікав: *«О нещасливая година! О оплаканий часе! Прешлых веков на слова проповедничіє мертыє люде вставали и слухали, а тепер и живыи слова Божого слухати не хочут...»*²

У XVII ст. у Франції набуває розквіту стиль класицизму, визначальними рисами якого є раціоналізм, наслідування античності, нормативність, дотримання канонічних правил написання творів; досягнення досконалості, довершеності у викладі думок через логічність, чіткість, ясність тощо.

Новим подихом часу стає праця професора риторики Києво – Могилянської академії Феофана Прокоповича. Написана у дусі класицизму, хоча барокова образність, пишність у ній частково присутні, – *«De arte rhetorica»* («Про риторичне мистецтво») – повна назва *«Про риторичне мистецтво книжок 10 для навчання української молоді, що вивчає одне і друге красномовство на благо релігії і батьківщини, викладені преподобним отцем Феофаном Прокоповичем у Києві в славній православній Могилянській академії року 1706»*. Фундаментальна латиномовна праця складалася з 10-и книг і присвячена молодому поколінню, а отже – майбутньому України:

Молоді оратори! Поступивши до школи красномовства, знайте, що ви прагнете до такої почесної справи, яка сама по собі справді настільки корисна, що її належить викладати не лише для вашого добра, а й на благо релігії і Батьківщини... Бо це є та цариця душ, княгиня мистецтв, яку всі вибирають з уваги на її достоїнство, численні бажують з огляду на користь...

*Вас закликає на громадські наради Батьківщина, що так часто зазнавала спустошень; церква, яка не раз вела боротьбу з єрессю, благає вас взяти участь в полемічних дискусіях; сама слава кличе кожного з вас передати своє ім'я нащадкам, цього успіху можна домогтися за допомогою красномовства...»*³

Феофан Прокопович (1681 – 1736 рр.) – педагог, гуманіст, письменник, науковець, богослов, ректор Києво – Могилянської академії (1710 – 1716 рр.).

У 1716 р. за вказівкою Петра I переїхав у Санкт-Петербург і був призначений архієпископом Псковсько-Великолуцьким та Нарвським (1718 – 1725 рр.), Великоновгородським (1725 – 1736 рр.). З 1721 р. Віце-президент і фактичний глава Святійшого Синоду, а з 1726 р. – член Синоду.

Ф. Прокопович став наближеним до царя і офіційним ідеологом його реформаторської діяльності. Брав участь у редагуванні законодавчих актів,

¹ Історія української літератури: в 8 т. / Давня література / відп. ред. Л.Є. Махновець. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 1. – С. 390.

² Там само.

³ Прокопович Ф. Філософські твори. Т. 1. Про риторичне мистецтво [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/procop/proc106.htm>

підготовці навчальних програм, підручників з риторики, поезики, філософії, математики для церковних шкіл і семінарій, писав трактати, виступав з проповідями. У 1720 р. написав **«Букварь, или Первое учение отроком с Катехизисом»**, за яким навчалися до середини ХІХ ст.

Крім риторичної, академічної спадщини Ф. Прокопович був автором богословських та політичних трактатів: **«Духовного регламенту»** (1721 р.), **«Истории императора Петра Великого от рождения его до Полтавской баталии»** (бл.1713 р.), **«Правда воли монаршей во определении наследника державы своей»** (1722 р., друге видання – 1726 р.), **«Краткой повести о смерти Петра Великого, императора Российского»** (1726 р.), **«Истории об избрании и восшествии на престол государыни императрицы Анны Иоанновны»** (1730 р.) та інших творів.

Враховуючи творчу спадщину, силу духу на життєвих перипетіях долі, ерудицію і богословську мудрість, значна частина дослідників відносять постать Феофана Прокоповича до геніїв людства, а інша – вказує на суперечливість його особистості та зраду Україні.

Помирає у самотності й бідності, залишивши останні передсмертні рядки: **«О голову, голову, розуму впившись, куди ся прихилиш?»¹**.

В тяжких політичних, економічних, культурних та соціальних умовах розвивалося українське красномовне Слово. Панування російського царизму завдало непоправної шкоди українській культурі. Ще в 1690 р. на Соборі патріарх Московський проголошує **«анафему»** на **«київські нові книги»**, написані українською мовою: Симеона Полоцького, Петра Могили, Лазара Барановича, Іоанікія Галятовського, Антонія Радивиловського, Кирила Транквіліона-Ставровецького та інших передових діячів культури.

Не дивлячись на те, що цар Петро I у **1701 році** на прохання викладачів і студентів дав титул і права Києво-Могилянській академії:

«Оакадемія их, Киево-Могилянская, от прежняго своего основанія, будущая равными привиліями, как обыкновенно иным Оакадеміям, во всѣх государствах иноземческих, право свободность имѣти подтверждено»², проте вже у **1709 р.** цар наказав переїхати з Києва до **Москви** видатним культурно-освітнім діячам: Інокентію Гізелю, Іоанікію Галятовському, Лазару Барановичу, Дмитру Ростовському (Туптало), Стефану Яворському, Феофану Прокоповичу, Симеону Полоцькому та багатьом іншим вченим, а також скоротив число студентів Академії з 2000 до 161.

Г. Сагач писала: **«Відомий український просвітитель – ритор Феофан Прокопович читав курси риторики й поезики у Києво-Могилянській академії на початку ХVІІІ століття, його ораторська й педагогічна діяльність здобула таку славу, що скоро московський царизм «вилучив» український ораторський**

¹ Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. – К.: Вища шк., 2003. – С. 77.

² Історія української літератури: в 8 т. / Давня література / відп. ред. Л.Є. Махновець. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 1. – С. 348.

діамант з національної корони красномовства, щоб використати його у власних інтересах»¹.

В Україні фактично припинилося творення теорії ораторського мистецтва рідною мовою. У 1718 р. згоріла друкарня Києво-Печерської лаври і згодом виходить указ Петра I, за яким заборонялося видавати книги українською мовою взагалі. У 1721 р. створюється «Типографская контора при святѣйшем парвительствующем синодѣ», яку очолює Гавриїл Бужинський, і з цього часу посилюється заборона українських книг, українського слова. «Відтоді друкарство на Україні майже перестає бути фактором розвитку національної культури і літератури...

«Преславне «прорубування вікна в Європу» там, на півночі над Невною, се рівночасно затикання тих вікон, якими світло науки проникало на Україну», – писав Іван Франко»².

Книги видаються у Наддніпрянській Україні російською мовою, а в Наддністрянській – латинською або польською. Кожен наступний указ царської Росії придушував живе, усне і писемне українське Слово.

«... негативний вплив на розвиток вітчизняної педагогічної риторики мали утиснення української мови та школи в XVII, XVIII, XIX століттях. Як наслідок, зокрема, у другій половині XVIII століття Києво-Могилянська академія почала зросійщуватися»³.

Проте красномовство жило глибоко в людських серцях, тому ніякі укази зверху, ні складні історичні обставини не могли скувати «Слова живого» і «душі живої». В поетичній українській натурі, сповненій як ліризму, сентименталізу, трагізму, так само присутній величний, могутній дух нескореності, нездоланності, прагнення волі і самоствердження.

Мистецьке Слово ожило у красномовних творах українських письменників: І. Котляревського, П. Гулака-Артемівського, Є. Гребінки, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, П. Куліша, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Б. Грінченка, І. Карпенка-Карого, М. Коцюбинського, І. Франка, Лесі Українки та інших громадських і культурних діячів.

Світочі людського духу, сподвижники правди і волі несли мистецьке, красномовне Слово, а з ним – національне, духовне відродження Україні. Вбираючи у свої твори болі і страждання знедоленого люду, художнім, політичним, полум'яним, прометеївським Словом вертали народу сили на боротьбу за незалежність, вселяли у серця віру в прийдешнє, закладали підвалини незалежності, майбуття.

---

¹ Сагач Г.М. Риторика: навч. посіб. для студентів серед. і вищ. навч. закладів.– К.: Ін Юре, 2000. – С. 170.

² Історія української літератури: в 8 т. / Давня література / відп. ред. Л.Є. Махновець. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 1. – С. 351.

³ Кучерук О.А. Історія педагогічної риторики в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/25470/1/%D0%95-%D0%9A%D0%90%D0%A2%D0%90%D0%9B%D0%9E%D0%93_3.PDF

2.2 ПРАКТИЧНИЙ БЛОК. Плани семінарських занять, завдання для самоконтролю та індивідуальної роботи

2.2.1 КРАСНОМОВСТВО ЕПОХИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

План

1. Народна творчість як мистецтво слова, красномовство слов'янської душі. Міфологія та магія слова дохристиянського періоду. «Велесова книга».
2. Релігійне красномовство Київської Русі XI ст. – XIII ст.:
  - а) умови виникнення та характерні риси церковно-богословської риторики. Вплив перекладної літератури на словесну культуру слов'ян;
  - б) «Слово про закон і благодать» Київського митрополита Іларіона.
3. Державний діяч, письменник давньоукраїнської доби – Володимир Мономах та дидактична роль його твору «Повчання дітям».
4. Проповідник-оратор Київської Русі Климент Смолятич, твір «Послання пресвітеру Фомі».
5. Зразки ораторського красномовства Златоуста епохи Київської Русі Кирила Туровського.
6. Особливості розвитку академічного красномовства в часи Київської Русі.
7. Найдавніші пам'ятки церковного та світського красномовства: «Ізборники Святослава», «Остромирове євангеліє», «Київське євангеліє», «Повість минулих літ», «Київський літопис» та ін.

Скласти план і підготувати наукове повідомлення (10 хв.) на тему:

“Ораторське красномовство епохи Київської Русі”;

“Видатні слов'янські оратори епохи Київської Русі”;

“Найдавніші пам'ятки церковного та світського красномовства”.

Запитання для самоконтролю:

1. Проаналізувати красномовство як вид мистецтва у співвідношенні до жанрової палітри народної творчості.
2. Розкрити мовну палітру «Велесової книги». Довести, що вона є філософсько-мистецьким твором.
3. Розкрити роль митрополита Іларіона у становленні християнського красномовства.
4. Назвати та проаналізувати твір, у якому Володимир Мономах дає поради та настанови дітям. Чи є цей твір актуальним сьогодні? Відповідь аргументуйте.
5. Вказати особливості розвитку академічного красномовства в часи Київської Русі.
6. Розкрити мовотворчість Кирила Туровського, пояснивши, чому сучасники вважали його Златоустом епохи Київської Русі.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Прочитати та проаналізувати уривок Іларіона із твору «Слово про закон і благодать», вказати стиль та художні засоби тексту:

І ми вже не називаємось ідолопоклонниками, а християнами; не залишаємось далі безнадійними, але надіємося на життя вічне.

І вже капища сатанинського не будуємо, а споруджуємо церкви Христові; вже більше один одного не приносимо в жертву бісам, але Христос приноситься в жертву за нас і стає приємною жертвою Богу Отцю.

Добрий Бог наш усіх кінців світу і нас не забув; захотів – і спас нас, і до правдивого розуміння привів...

А ми сліпими були і світла правди не бачили, й блудили в омані ідольській, і глухі були до спасенної науки; але Бог помилував нас, і засяло нам світло розуміння, бо ми пізнали Його згідно з пророцтвом: «Тоді відкриються очі сліпим і вуха глухих почують» (Іс. 35, 5)...

І так, чужими будши, людьми Божими назвалися, ворогами будши, ми дітьми його прозвалися; і вже не по-юдейському знеславлюємо, а по-християнському благословляємо; не кричимо, щоб розіп'яти, а щоб Розіп'ятому поклонитися. Не розпинаємо Спасителя, а до Нього руки простягаємо; не пробиваємо ребер Його, а п'ємо з них джерело нетління; не тридцять срібняків вимагаємо за Нього, але один одного й усе життя наше Йому поручаємо; не затаюємо Його воскресіння, а по всіх своїх домах звиваємо: Христос воскрес із мертвих!

Хвалить же похвальними голосами Римська країна Петра і Павла, що через них увірвала в Ісуса Христа, Сина Божого; Азія, Ефес і Патмос – Іоанна Богослова; Індія – Фому; Єгипет – Марка; всі краї, міста і люди шанують і прославляють кожне свого учителя, що їх навчив Православної Віри. Похвалім же і ми, по силі нашій, малими похвалами, що великі і дивні діла доконав, нашого учителя й наставника, великого кагана нашої землі Володимира.

2. На основі цитат пояснити основні моральні принципи, закладені у «Повчанні дітям» Володимира Мономаха:

Хай діти мої, чи інший хто, слухаючи цю грамотицю, не посміються, а кому із дітей моїх вона буде люба – хай прийме її в серце своє і, не лінуючись, почне, як і я, трудитися.

Перш за все, Бога ради і душі своєї, майте страх Божий в серці своєму і милостиню подавайте щедрі, – бо то початок всякого добра. Якщо ж комусь не люба грамотиця ся, хай не посміхається, а так про неї скаже: на далекій путі та на санях сидячи, небилиць наговорив.

Справді, діти мої, зрозумійте, який до тебе чоловіколюбивий Бог милостивий і премилостивий. Ми люди, грішні і смертні, і якщо нам хтось зло робить, то хочемо стерти його і кров його пролити негайно; а Господь наш, володіючи життям і смертю, безмірні гріхи наші терпить і аж до кінця життя нашого. Як люблячий батько б'є дитя своє і знову пригортає до себе, так і Господь наш показав нам, як ворогів перемагають, як трьома добрими ділами

позбуватися від них і перемагати їх: покаянням, сльозами і милостиною. І це вам, діти, не тяжка заповідь Божа, як тими ділами трьома позбутися гріхів своїх і царства небесного не лишитися.

А понад усе – гордині не майте ні в серці, ні в розумі, але скажемо: смертні ми, сьогодні живі, а завтра – в гріб; це все, що ти нам дав, не наше, а твоє, доручене нам тобою на мало днів. І в землю не ховайте скарбів, то нам великий гріх.

Старих шануйте, як отця, а молодих – як братів. У домі своєму не лінуйтеся, а все помічайте...

Лжі остерігайтеся, і п'янства, і блуду, бо в них гине душа і тіло... Куди не підете, і де не станете, напійте і нагодуйте страждущого. А найбільше шануйте гостя, звідки б він до вас не прийшов, чи простий чоловік, чи знатний, чи посол.

Хворого відвідайте, покійного проведіть, бо всі ми смертні. **І чоловіка не минайте, не привітавши, доброго слова не сказавши.**

Якщо почнете забувати це, то частіше перечитуйте...

Не забувайте того доброго, що вмієте, а чого не вмієте, тому навчайтеся, як батько мій, дома сидячи, вивчив п'ять мов, у тому честь мав від інших країн. Лінь бо – мати всьому: що уміє, то забуде, а чого не вміє, того не навчається. Добро діючи, не лінуйтеся ні на що добре, найперше – до церкви: хай не застане вас сонце в постелі. Так і отець мій блаженний робив, і всі знатні мужі славні.

3. Розкрити красномовство «Повісті временних літ» і її зв'язок з фольклором. Як приклад, вказати, на який епічний жанр (із назвою) народної творчості вказує описана подія. Завершити повідомлення.

Народ опоетизував історичні постаті, прославляючи силу, мужність, відвагу, яку виявляли герої при обороні рідної землі.

Під 992 роком у «Повісті временних літ» записано оповідання про єдиноборство руського юнака і печеніга. Під час зустрічі на річці Трубіж полків Володимира і печенігів, ніхто не наважувався перейти річку. Печенізький князь запропонував Володимирові вирішити зустріч поєдинком двох найсильніших воїнів. Довго київський князь не міг знайти воїна. Нарешті до Володимира підійшов старий воїн і сказав, що в нього є син такий дужий, що коли розминає шкіру, то розриває її руками. Щоб випробувати юнака, на нього випустили розлюченого бика. Хлопець вирвав у бика шкіру з м'ясом, скільки захопила рука.

Юнак вийшов на бій з печенігом. Печеніжин, «велик и страшен», почав сміятися, глузувати, коли побачив середнього на зріст супротивника. Хлопець задушив ворога. Печенізьке військо було розгромлено. Батька й сина руський князь наділив почестями.

На місці битви Володимир заклав місто Переяслав, «зане перея славу отрок оть», бо «перейняв славу юнак той». Так творилися...

4. Розкрити роль оратора, духовного пастиря та прихід віри Христової через метафоричність поданих уривків визначних проповідників:

Віра бо благодатна по всій землі поширилась. І до нашого народу руського дійшла. Озеро ж закону пересохло, *а євангельське джерело, наводнившись і всю землю покривши, аж до нас розлилося...*

Тоді (після хрещення) почав морок ідолський од нас одходити, і зорі благовір'я з'явилися; тоді пільма бісослугування погубила, і *слово євангельське нашу землю осяяло.*

Пастухи словесних овець Христових, єпископи, стали перед святим олтарем, жертву безкровну возносячи.

«Слово про закон і благодать» Іларіона

Нині зима гріховна покаанням припинилася і льод недовір'я богопізнанням розтопився...

Весна бо красна є віра Христова, яка хрещенням одроджує людське єство.

Нині дерева парості випускають, і квітами пахощі процвітають, і сади вже солодкі видають пахощі, і *робітники, з надією трудячись, плододавця Христа прикликають.*

Нині орачі слова, словесних ягнят до духовного ярма приводячи, і хресне рало у мисленневих борознах занурюючи, і борозну покаання проводячи, сім'я духовне засипаючи, надіями майбутніх благ веселяться.

«Слово в новий тиждень після Пасхи» К. Туровського

Рекомендована література

1. Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація: підруч. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 460 с.

2. Абрамович С.Д., Молдован В.В., Чикарькова М.Ю. Риторика загальна та судова: навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.

3. Вандишев В.М. Риторика: екскурс в історію вчень і понять: навч. посіб. – К.: Кондор, 2003. – 264 с.

4. Давня українська література: хрестоматія / упоряд. М.М. Сулима. – К.: Освіта, 1992. – 576 с.

5. Іларіон. Слово про закон і благодать [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr52.htm>

6. Історія української літератури у 8-и томах Т.1. Давня література. / Відповідальний редактор Л.Є. Махновець. – К.: Наукова думка, 1967. – 542с.

7. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. – К.: Вища шк., 2003. – 311 с.

8. Мономах Володимир. Повчання дітям [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/litop/lit27.htm>

9. Повість временних літ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/litop/lit04.htm>

10. Сагач Г.М. Риторика: навч. посіб. для студ. серед. і вищ. навч. закл. – К.: Ін Юре, 2000. – 568 с.

2.2.2 ІСТОРИЧНИЙ ШЛЯХ РОЗВИТКУ МИСТЕЦТВА СЛОВА У XIV – XVII СТ. ВИЗНАЧНІ ПРОПОВІДНИКИ – ПОЛЕМІСТИ

План

1. Розвиток полемічного ораторського мистецтва на теренах України.
2. Проповідники-гуманісти європейського рівня: П. Русин, Ю. Дрогобич, С. Оріховський-Роксолан.
3. Проповідники-полемісти: Петро Скарга, Іпатій Потій.
4. Герасим Смотрицький як полеміст-богослов, художник-публіцист, автор твору «Ключі царства небесного». Патріотичний пафос «Треносу» Мелетія Смотрицького.
5. Іван Вишенський – майстер полеміки та найвидатніший сатирик у давній українській літературі, автор полум'яних послань. Мовні новотвори.
6. Визначні полемісти усного і писаного слова Стефан та Лаврентій Зизанії. Енциклопедист Памва Беринда.
7. «Апокрисис» Христофора Філалета (Хрестоносець Правдолюб). Емоційність звучання твору через поєднання історії, теології та документалізму викладу.
8. Церковний і культурно-освітній діяч, архімандрит Києво-Печерської лаври Захарій Копистенський. Критика ним софістичних вивертів при веденні дискусії.
9. Учительно-проповідницькі твори Кирила Транквіліона-Ставровецького: «Зерцало богословії», «Євангеліє учительное», «Перло многоцінное».

Скласти план і підготувати наукове повідомлення (10 хв.) на тему:

“Патріотичний пафос творів Герасима та Мелетія Смотрицьких”;

“Видатні полемісти – проповідники в XIV – I пол. XVII століть”;

“Іван Вишенський – майстер полеміки та найвидатніший сатирик у давній українській літературі, автор полум'яних послань”.

Запитання для самоконтролю:

1. Охарактеризувати історичні обставини, які вплинули на розвиток полемічного ораторського мистецтва. Розкрити, в чому виявлявся патріотизм Герасима та Мелетія Смотрицьких.
2. Назвати першого проповідника в українській літературі, якому притаманні риси барокового стилю.
3. Проаналізувати творчий внесок архімандрита Києво-Печерської лаври Захарія Копистенського у риторичне слово.
4. Вказати на риторичні прийоми, які використовували проповідники-полемісти у XIV – першій половині XVII століть.
5. Про що свідчить історичний факт: цар Олексій у 1662 році наказав спалити геть усі примірники надрукованого в Україні у 1646 році «Євангеліє учительное» Кирила Транквіліона-Ставровецького?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Прокоментувати афоризми І. Вишенського. Чи співвіднесені вони з нашим сьогоденням?

- Спасайтеся законом отецьким, Спасайтеся вірою.
- Онімій і будь безголосий, доки не схочеш отямитися!
- Не ганьби, бо оганьблений будеш!
- На життя народитися – це коли, вийшовши з утроби у цей світ і дійшовши зрілого віку, думка вже має силу відрізнити зле від доброго.
- Як хочеш іншим відчинити ворота царства небесного, коли для тебе вони зачинені?
- Істини неправдою перебороти не зможете і самі щезнете й загинете, а істина живе і житиме ввіки!

2. Пояснити, в чому сила твору І. Вишенського «Послання до єпископів» за висловленням І.Я. Франка?

Ніколи ще до того часу сильні миру цього, світські чи духовні, не чули від простого українця таких гордих, рішучих і потрясаючо сильних слів... Тут треба було чималої відваги моральної, щоб кинути могучим ієрархам і цілій пануючій системі польській прямо в очі таким огненним посланням...

З погляду теологічної аргументації воно не представляє нічого нового...

З погляду практичної політики воно просто наївне...

Його сила... в тім високім підйомі моральної сили, котрою тремтить кожне слово, в тій гарячій сердечній крові автора і всього українського народу, котрою накипів кожний рядок цього твору.

3. Розкрити суть цитат із шеститомної праці М. Грушевського «Історія української літератури», том 5, книга 2 «Перше відродження (1580 -1610)»:

Перші писання Вишенського... «Писаніє до всіх в Лядській землі живущих».

Вишенський – одна з найбільш яскравих і близьких нам постатей нашої літератури. Світогляд його досить тісний, круг образів невеликий. Вся вага і сила його в емоціональній стороні: в сильнім, поривистім пафосі. Сей **риторичний пафос – його зброя**. Він промовляє і добивається ним до нашого почуття на віддалі трьох століть та робить для нас зрозумілими, людськими, тим самим близькими свої погляди – безконечно далекі теоретично, давно пережиті, чужі і навіть ворожі. Ми знаємо достеменно, чим жив і болів сей далекий странник, сидячий в безмолвії афонської печери. Через те його індивідуальність ближча не раз нам, ніж люди, які жили дуже недавно, інтересами, значно ближчими до наших. Се секрет літературної творчості. Чудо творчої емоції, котрою поборюється час і простір...

«М. Смотрицький та його «Тренос».

Ще один твір у довгій ряді теологічних писань першого відродження, як останню ланку в сім ланцюгу, я хочу поставити тут – Смотрицького молодшого, що з'явився теж майже одночасно з другим збірником Вишенського – західним промінням його таланту.

Се останній в ряді сих релігійно-полемічних творів, могутньо забарвлених літературною красою й громадським темпераментом, **що становить нерв сього відродження.**

Польська мова книги, в ряду інших писань, як я свого часу мав нагоду запримітити, являється сумним симптомом того, що завдання сього відродженого культурного руху не були осягнені. Заходи навколо піднесення української культури не встигли захопити верхів громадянства і притримати їх при своїй вірі і народності: вони відійшли, і щоб промовити до них, промовці мушили писати по-польськи.

Але як твори українських письменників, продукти української школи і культури, звернені також до вчорашніх українців, такі писання мусять трактуватися в органічному зв'язку з іншою українською творчістю доби, на сторінках історії української літератури, незважаючи на їх мову.

В сих інвективах відчуваються відгомони **філіппік Вишенського**, як сам мотив голосіння нагадує подібні мотиви в острозьких писаннях старого Смотрицького.

4. Прочитати та проаналізувати уривок з передмови до читача Кирила Транквіліона-Ставровецького «Перло многоцінне», вказати стиль та художні засоби тексту:

ПРЕДМОВА ДО ЧИТЕЛЬНОКА

Сія книга названая «Перло многоцінне». Составленная трудолюбієм през Кирила Транквіліона і проповідника слова божія, архімандрита чернігівського монастиря Єлецького... для двох поважних причин. Первоє, для високого богословського разума. Повторе, **для сладкоглаголивого риторського язика і поетицького художества.** Разум в той книзе філософський бозський.

Ласкавий чительнику! Подобаєт вам напруд то відати, для чого автор важив ся подиймовати так великую і тяжкую працю около тої презацної книги, реченої «Перло многоцінне». Абовім правдиве годна такого титулу славного, кгда ж перла родяться в глубині морської од блискавиці і з трудностю на світ виносяться. Так і в той книзі слова на честь, і славу, і хвалу імені бозському суть яко перла многоціннії, рожденнії од молнії небесної, од світлості духа святого, в глубині небесної премудрості, а винесені нині в мир сей дольний видимий високопарним і многозрительним умом моїм, на вічну радість і ненаситимую сладость душам христоролюбивим. Христос ест істиннее веселіє любящим його. Прето такову працю мою трудную з любовію приими.

5. Розкрити майстерне використання М. Смотрицьким у «Треносі» художнього засобу персоніфікації (уособлення, одухотворення) для

досягнення мети твору. Чому автор звернувся саме до цього найдавнішого метафоричного явища мови?

Розділ I, в якому міститься плач, або нарікання церкви святої Східної на злочинних синів

Горе мені, злиденній, ой леле, нещасній, звідусіль в добрах моїх обідраній, ой леле, на ганьбу тіла мого перед світом із шат роздягненій!.. Руки в оковах, ярмо на шиї, пута на ногах, ланцюг на стегнах, меч над головою двосічний, вода під ногами глибока, огонь з боків негасимий, звідусіль волання, звідусіль страх, звідусіль переслідування. Біда в містах і в селах, біда в полях і дібровах, біда в горах і в земних безоднях. Немає жодного місця спокійного ані житла безпечного. День у болістях і ранах, ніч у стогнанні й зітханні. Влітку спека до млості, взимку мороз до смерті: бо ж гола-голісінька і аж на смерть гнана буваю. Колись гарна й багата, тепер споганіла й убога. Колись королева, всьому світові любя, тепер усіма зневажена і спечалена.

Приступіть до мене, усі живі, всі народи, всі жителі землі! Послухайте голосіння мого і дізнайтесь, якою я була колись, і подивуйтеся.

Церква Східна од власних синів своїх терпить

Діток народила і зростила, а вони зреклися мене, стали мені посміховиськом і глумом. Бо роздягли мене з шат моїх і голою з дому мого вигнали: одняли оздобу тіла мого і голови моєї окрасу забрали. Що більше! Вдень і вночі зазіхають на бідну душу мою і про згубу мою постійно мислять.

О ви, котрі стоїте передо мною, ви, котрі дивитесь на мене! Послухайте і зважте, де є більість, подібна до болісті моєї? Де є туга і жаль, подібні до гризот моїх? Діток вродила, пильно їх ростила, а вони мене зреклися і привели до упадку.

А що ***всілякій справі початком є слово*** і всьому, що починається, рада передує, то слушно мені подбати, аби обачно я в початій скарзі повелася, аби, викладаючи справу, гідно із синами своїми обійшлася. Справедливість вимагає і сам мій того од мене жаль потребує, аби з пильністю до справи придивилась і розсудливо зважила, звідки такі великі злих звичаїв пересади в синах моїх взялися, з якої причини така безмірна до родительки ненависть дітей опанувала?

Я змучена, я мізерна і од усіх матерів нещасливіша. Бо куди не обернуся, всюди синів моїх на зради собі знаходжу. Тут бездонні ями копають, там дротяні сіті закидають. Звідти ядовиті жала випускають, а звідси смертельні отрути виливають. Одні явні, інші таємні, декотрі підхлібством, а декотрі погрозою, усі, однак, одностайно на життя моє важать, усім одна мати в ненависті.

О єпископи, єпископи! О сини, котрі вітцем і матір'ю згордували! Дітки, в палацах королівських породжені і виховані, а тепер в корчми і курені своєю волею зваблені! Доки сном ледарства спати будете? Доки гнусу недбальства з очей сердець ваших не зітрете? Прийдіть до вод чотириструмних євангельських потоків і обмийте болото простоти розуму вашого.

Чи не досить вам ще тієї неоціненної втрати, що її через недбальство ваше я зазнаю, таку велику згубу золота, срібла, перлів і каменів дорогих, котрими я од вітця вашого кількадесят літ, як найзначніша королева, приздоблена була? Де тепер неоціненний той камінець, той карбункул, що саяв, наче світильник, який я між іншими перлами, наче сонце поміж зорями, в короні голови моєї носила – дім князів Острозьких, котрий блиском світлості старожитної віри своєї над усіма іншими світив? Де й інші дорогі й однаково неоціненні тієї ж корони камінці – значні руських князів роди, неоціненні сапфіри і безцінні діаманти – князі Слуцькі, Заславські, Збаразькі, Вишневецькі, Сангушки, Чорторийські, Пронські, Руженські, Соломерецькі, Головчинські, Крошинські, Масальські, Горські, Соколинські, Лукомські, Пузини й інших без ліку?

Родовиті, – мовлю, – славні, відважні, дужі й давні, по всім світі в добрій славі, потужності і мужності знаного народу російського дома – Ходкевичі, Глібовичі, Кішки, Сапіги, Дорогостайські, Войни, Воловичі, Зіновичі, Паци, Халецькі, Тишкевичі, Корсаки, Хребтовичі, Тризни, Горностаї, Бокії, Мишки...

Чи ж не ви, злочинці, з мене сю оздобну шату злупили і над бідним тілом моїм, з котрого всі ви вийшли, з насміхом і глумом знущаетесь? Але ж проклятий всяк, хто на наругу голизну матері своєї одкриває. Прокляті і ви, котрі з голизни моєї насміхаетесь і тішитеся.

Прийде той час, коли ви усього того соромитись будете. Ліпше було б вам воістину не пізнавати світлості правди, аніж, пізнану, одкинути, згасити і заглушити. Бо ж хіба ти пастир, якщо пастирством хизуєшся, а згубою овечаток ганьбиш Бога?

Ані життя, ані звичаї, ані ходіння, ані одіння вас учителями не роблять. Ні мудрість, ні освіта, ані здатність красномовства про посвячення і пастирство ваше не свідчать. Усі ви есте корчмарі й купці, в звичаях – домосиди, в розмовах – неuki, в ходінні – лиси облудні, а в одінні – вовки драпіжні.

Розділ II

Послухай мене, сину, і *не нехтуй словами моїми*, добрий дарунок дарую тобі я, не погорджуй ти ним. *Візьмися за науку охочіш, аніж за срібло. Шануй мудрість, а не злото: знання волі Божої відшукуй, а не перли й каміння дорогоцінне, бо всі ті речі мудрість переважить, і немає на світі нічого, що б з нею зрівнялось.*

Чому, оббріхані, не виправдовуєтесь? Чому, огуджені, про честь свою не дбаєте? Обмовці честі та віри навіть волосу на вас не залишили, а ви тому отруйному злу на одсіч і язиком не поворухнули!... А ви ж що? Чуючи, не чуєте, бачачи, не бачите і, наче вас те зовсім не діймає, повз вуха пропускаєте! Невірними, воістинно, Божого виноградинка робітниками, німими розумних овець пастирями і глухою дому Божого стали ви сторожею!

О ганьбо, за всі інші зганьблення гірша – славу, без якої життя людське – не життя, в неславу обернену бачити й мовчати! Віру, без якої Людина – не людина, невірою ославленою чути і не відповідати!

Скажіть же мені, прошу вас, *нащо язиком вас природа обдарувала?* Нащо розумом наділила? І мовою, на одміну од інших створінь, приоздобила?

5. Словникова робота. Пояснити значення слів та словосполучень:

полеміка, полемічна література, унія, уніати, єзуїти, православ'я, католицизм, конфедерати, схоластика, патристика, софістичні виверти, теологія, церковна догматика, національна ідея, національна мова, духовне відродження, український націоналізм, русифікація України, менталітет, ментальність.

6. Розкрити ідейний зміст уривку з поезії «До благочестивих» невідомого автора із рукописного Загоровського збірника кінця XVI ст.:

Книги – духовии рай, разумнии цвѣты,
Приводят нас Христови воздати обѣты.
Книги – солнце душам, мысли освѣщают,
Книги – грѣхов черность в людех убѣляют.
Книги в юности премудрыми творят,
Простых и невѣжов риторы сотворят.

Рекомендована література

1. Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація: підруч. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 460 с.
2. Грушевський М. Історія української літератури у 6 т. 9 кн. Т. 5, кн. 2. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/hrushukr/hrush529.htm>
3. Давня українська література: хрестоматія / упоряд. М.М. Сулима. – К.: Освіта, 1992. – 576 с.
4. Історія світової культури. Культурні регіони: навч. посіб. / керівник авт. колективу Л.Т. Левчук. – 2-ге вид., стереотип. К.: Либідь, 1997. – 448с.
5. Історія української літератури у 8-и томах. Т.1. Давня література. / Відповідальний редактор Л.Є. Махновець. – К.: Наукова думка, 1967. – 542с.
6. Лекції з історії світової та вітчизняної культури: навч. посібник. Вид. 2-ге, перероб. і доп./ за ред.проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. – Львів: Світ, 2005. – 568с.
7. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. – К.: Вища шк., 2003. – 311 с.
8. Сагач Г.М. Риторика: навч. посіб. для студ. серед. і вищ. навч. закл. – К.: Ін Юре, 2000. – 568 с.
9. Смотрицький Мелетій. Тренос [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/human/hum37.htm>
10. Транквіліон-Ставровецький К. Перло многоціннос [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://litopys.org.ua/old17/old17_15.htm

2.2.3 ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КРАСНОМОВСТВА В XVII - XVIII СТОЛІТТЯХ

План

1. Народний героїчний епос як довершеність і досконалість риторичного слова, вияв звитяжності духу народу.
2. Кобзарство – високодуховний прояв самотності мистецького слова на Україні.
3. Розвиток політичного, військового та дипломатичного красномовства на Україні за часів гетьманщини. Зразки промов гетьманів України.
4. Роль братств у розвитку основ красномовства на Україні.
5. Іов Борецький як громадський діяч, просвітитель, проповідник.
6. Прогресивна просвітницька діяльність Києво-Могилянської академії у XVI – XVIII ст.
7. Вплив книгодрукування на розвиток ораторського мистецтва.
8. Найхарактерніші ознаки українського красномовства у бароковий період розвитку культури, взаємозв'язок з античною риторикою.

Скласти план і підготувати наукове повідомлення (10 хв.) на тему:

“Народний героїчний епос як зразок вираження мистецтва слова”;

“Видатні слов'янські оратори, професори риторики Києво-Могилянської академії”;

“Кобзарство як культурно-національний феномен. Ораторське мистецтво кобзарів”;

“Політичне, військове та дипломатичне красномовство Богдана Хмельницького”;

“Іов Борецький – громадський діяч, просвітитель, письменник, проповідник”.

Запитання для самоконтролю:

1. Вказати на спільні та відмінні риси мистецтва красномовства та кобзарського мистецтва.
2. Назвати представників політичного, військового та дипломатичного красномовства в Україні за часів гетьманщини.
3. Пояснити процес утворення Києво-Могилянської колегії. За яких обставин колегія перейменована в академію?
4. Дати характеристику як навчальному закладу Києво-Могилянській академії у XVI – XVIII ст. Яка роль відводилась риторичності у процесі навчання?
5. Розкрити роль ректорів Києво-Могилянської академії у поширенні основ красномовства.
6. Охарактеризувати роль братств в Україні у політичному та культурному житті. Вказати на функції, які виконували братства з метою пропаганди слова в Україні.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Прокоментувати вислови про народні пісні зарубіжних дослідників:

- французького військового інженера Гійома Левассера де Боплана (1600-1673 рр.), який сказав:

Ця нація співає плачучи. Так чинять на планеті лише українці;

- німецький перекладач українських народних пісень Ф.Боденштедт у передмові до збірника «Поетична Україна» (Штутгарт, 1845 р.) писав:

Ні в якій іншій землі дерево народної поезії не дало таких величних плодів, ніде дух народу не відбився так живо й світло в піснях, як в українців.

2. Прочитати та проаналізувати уривок з поезії Лазара Барановича, вказавши, переспівом якого твору вона є та які художні засоби використав автор?

Про час для всього – доброго, злого

Є час для всього, мудрі так казали,
Які на світі добре все пізнали.
Час народитись, смертний час чатує,
Бог забере в нас, Бог нас обдарує,
Час плачу, сміху, час будинки ставить,
Час їх валяти, час мовчать, час править,
Час постить, їсти, спати час, кохати,
На все на світі час свій треба мати...

3. Розкрити філософський зміст поезії Стефана Яворського. Пояснити, чому твір «пережив віки» і зараз виконується бандуристами. У чому безсмертя вірша?

Мире лукавий, скорби ісполнений!
Коль ти нетвердий, коль несовершенний!
Коль суть не благі твої зді утіхи,
Коль суть плачевні радості і сміхи.

Коль неспокойні твої честь, богатство,
Вітр, дим, нічтоже, все непостоянство.
Цвіте тут в єдин час, в другий увядає,
Днесь на престолі – завтра низпадає.

Што нам в богатстві аще смерть царствує,
Ін собирає, ін наслідствує.
Што нам за польза от честі биває
Єгда смерть ранги весьма презирає.

Єдина убо мисль вірним да буде,
Как Судія в той день страшний прибуде!
Спросят нас бідних там вскорі отвита –
Почто теряли всує наші літа!

4. Проаналізувати поезію Лазара Барановича, провівши паралель із сучасністю. Наскільки актуальною є поезія?

Про мир

Concordia res crescent

(Згода справи множить(лат.)).

Мир справи множить, а війна руйнує,
Нехай до миру все живе прямує.
Так на червоних витіснено злотих:
Щодень до згоди не губить охоти.

Не на папері, нанесли на злоті –
Живім у згоді, підкоряємось цноті.
Писать про війни нам залізом треба:
При них залізна виника потреба.

Війна плюндрує, мир добра наплодить,
Фатальній силі ні у чім не шкодить.
Всьому живому з миром треба стати,
Щоб після бою ями не копати.

Пошли ж нам, Боже, мир на усі світи,
Щоби невинні не губились діти,
Пошли нам миру, мир хай мають люди,
Бо як без тебе ми його здобудем?

Благаєм миру, дехто-бо зухвалить:
Той, хто сильніший, слабшого той валить.
Тож проти слова твого йти негоже,
Ти нам навічно встанови мир, Боже!

5. Прочитати уривок з листа кошового отамана низового Запорозького Війська Сірка та проаналізувати стилістичні особливості епістолярного стилю (звертання, тон листа, манера викладу), вказавши на морально-етичні важелі вчинку козаків та турецького війська (яничар):

***Ясновельможний милостивий хане кримський
З численними Ордами, близький наш сусіде!***

Не гадали ми, низове Запорозьке Військо, заходити в велику неприязнь і війну з вашою ханською милістю і з усією Кримською державою, коли б не побачили до того початку від вас, що його учинив минулої зими ваша ханська милість, послухавши дурної ради шаленого й безрозумного цариградського вейзира, а за нею й неслухного розпорядження найяснішого й

найвельможнішого свого султана. Ви приходили з його яничарами і численними Кримськими Ордами до нас, низового Запорозького Війська, і нічною добою, прийшовши близько до нашої Січі... ввіслали п'ятнадцять тисяч яничарів, наказавши їм (що соромно було чинити) не по-кавалерському вибити й видавити всіх нас, молодців Запорозького Війська, що були сонні і не сподівалися біди... Однак той намір і замисел наш Бог Христос і спаситель наш премилосердний змінив нам на добро і болість та занепад наш тодішній обернув на занепад і болість турецьких яничарських голів, про що ваша ханська милість добре відаєш. Ми ніколи не сподівалися від вас такого злого замислу й неповаги, як від людей, які займаються рицарським промислом... тільки Господь Бог, спаситель, зберіг і захистив нас від вашого нападу... Цей ваш учинок вельми зневажив нас, Запорозьке Військо, і досадив нам не без вашої шкоди, то ж і ми, прикладом давніх предків і братів наших, мусіли подбати, око за око віддячити і помститися вашій ханській милості і всій Кримській державі за свою зневагу й образу, але явно, не таємно, по-рицарському, а не так, як ви вчинили з нами. І Бог серцевидець при нашій правді краще допоміг нам гостити у вашій Кримській державі, аніж вам біля нашого січового оселення... А коли в тому торжестві потурбували вашу ханську милість, то коли що з нашого боку видалося б за непошанівне, мусиш, ваша ханська милосте, у тому нас вибачити, уважаючи на те, що неповага завжди звикла відплачуватися неповагою... Те все висловивши, зичимо вашій ханській милості доброго здоров'я і щасливого поведження. Писано в Запорізькій Січі 1675 року, місяця вересня, 23 дня.

***Вашій ясновельможній ханській милості зичливі приятелі
Іван Сірко, кошовий отаман, з усім товариством
низового Запорозького Війська***

Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки (уривки)
Переклав Роман Іванченко

Рекомендована література

1. Абрамович С.Д., Молдован В.В., Чикарькова М.Ю. Риторика загальна та судова: навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.
2. Давня українська література: хрестоматія / упоряд. М.М. Сулима. – К.: Освіта, 1992. – 576 с.
3. Історія української літератури у 8-и томах. Т.1. Давня література. / Відповідальний редактор Л.Є. Махновець. – К.: Наукова думка, 1967. – 542с.
4. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. – К.: Вища шк., 2003. – 311 с.
5. Сагач Г.М. Риторика: навч. посіб. для студ. серед. і вищ. навч. закл. – К.: Ін Юре, 2000. – 568 с.
6. Українська та зарубіжна культура: навч. посіб. / М.М. Закович, І.А.Зязюн, О.М. Семашко та ін.; за ред. М.М. Заковича. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2002. – 557 с.

2.2.4 НАЙВИДАТНІШІ ПРЕДСТАВНИКИ ОРАТОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА В XVII – XVIII СТОЛІТТЯХ

План

1. Митрополит Петро Могила – яскравий представник академічного та гомілетичного красномовства.
2. Видатний київський вчений та церковно-громадський діяч Інокентій Гізель.
3. Лазар Баранович – громадський діяч, відомий проповідник, поет.
4. Іоаникій Галятовський – гомілет, педагог, письменник-полеміст.
5. Мовотворчість письменника, культурно-освітнього діяча Антонія Радивиловського.
6. Філософ і богослов, релігійний, політичний і культурний діяч Стефан Яворський.
7. Життєвий шлях Феофана Прокоповича. Життя як подвиг?
8. Риторична спадщина Феофана Прокоповича. Роль видатного оратора, професора у модернізації риторичної теорії.

Скласти план і підготувати наукове повідомлення (10 хв.) на тему:

“Іоаникій Галятовський та Інокентій Гізель – визначні українські майстри красномовства”;

“Митрополит Петро Могила – визначна постать в історії України, представник конфесійного стилю”;

“Феофан Прокопович. Життя як подвиг!?”;

“Творча спадщина Феофана Прокоповича”.

Запитання для самоконтролю:

1. Назвати риси барокового стилю, які характерні для проповіді XVI – XVIII століть.
2. Вказати, кого з визначних вчених, проповідників Лазар Баранович називав «українським Аристотелем».
3. Охарактеризувати Петра Могилу як визначну особистість свого часу. Відповідь аргументувати.
4. Назвати терміни, які введені І. Галятовський у трактаті «Наука, або Спосіб зложення казання» стосовно науки красномовства.
5. Вказати мову викладання курсу риторики І. Галятовським у Києво-Могилянській колегії. Про що свідчить цей вчинок?
6. Чи можна вважати життєвий шлях Феофана Прокоповича моральним подвигом? Відповідь аргументуйте.
7. Вказати на нововведення у риторичну науку, започатковані Феофаном Прокоповичем.
8. Проаналізувати працю Феофана Прокоповича «Про риторичне мистецтво», із скількох книг вона складається?

9. Вказати особливості нового літературного напрямку – класицизму, яким написана праця Феофана Прокоповича «Про риторичне мистецтво».

10. У першому вітчизняному підручнику з гомілетики «Ключ розуміння» Іоанікій Галятовський повчає, як складати казання (частини виступу).

Співвіднести правильні відповіді:

- 1) ексордіум;
- 2) нарація;
- 3) конклюдія.

А) у цій частині казnodія звертається до людей, сповіщає «свою пропозицію» та «умисел» і просить Бога або Пречисту Діву «о помочи»;

Б) у цій частині казnodія згадує про ту річ, яку вже оповідав і закликає людей аби вони «в такій ся речі кохали, если будет тая реч добрая; если зась злая, наминает людей, жеби ся такої речі хронили»;

В) у цій частині казnodія оповідає про ту річ, яка є темою казання, предметом мовлення «бо в ней все казанне замикається, і до неї іншої часті стягаються».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Прочитати цитати в оригіналі з теоретичної частини «Наука, або Спосіб зложення казання» книги «Ключ розуміння» Іоанікія Галятовського та законспектувати про новий специфічний вид проповіді на Україні:

Першая часть – ексордіум, початок. В котором казnodія приступ чинить до самої річі, которую маєт повідати, і ознаймуєт людем пропозицію свою, постановленне умислу свого, що постановив і умислив на казанню мовити і показати, о чім хочет казанне міти, і просить бога альбо пречистую діву о помоч і людей о слуханне.

Другая часть – нарація, повість, бо в той часті повідаєт юж казnodія тоє людем, що обіцяв повідати, юж показуєт тую реч, которую обіцяв показати. Тая часть єст найбільшая, бо в ней все казанне замикається, і до неї іншої часті стягаються.

Третяя часть єст конклюдія, кінець казання. В той часті казnodія припоминаєт тую реч, которую повідав у нарації і наминаєт людей, жеби оні в такій ся речі кохали, если будет тая реч добрая; если зась злая, наминаєт людей, жеби ся такої речі хронили.

Старайся, жеби всі люде зрозуміли тоє, що ти мовиш на казанню... Бо многії суть казnodії мудрії, самі добре що уміють, а не можуть альбо не хотять іншим людем того ясне виразити і протоквувати, овшем... реч мовою своєю затрудняють, затлумляють...; такії в церкві святой не мають похвали. Іншої зась казnodії трудную і непонятную реч ясно виражаючи і товкуючи лятвою чинять; і таким казnodійом церков святая мудрость приписуєт і похвалу чинить, ведлуг

Ісуса Сіраха: «Премудрость их исповѣдят люде, и похвалу их исповѣсть церкви» [Книга премудрости Ісуса, сина Сірахового, гл. 44, ст. 14].

Єсли будеш слово божєє проповідати, а ніхто його не зрозумієт, себе самого будеш проповідати і виславляти, не слово божєє. Псалмиста зась мовить: «Не нам, господи, не нам, но имени твоему дажд славу». І апостол Павел мовить: «Не себе бо проповідаєм, но Христа Ісуса господа».

Может кто спитати, кгде маємо взяти матерію, з которої би-сьмо казанне могли учинити. Одказую. Треба читати Біблію, животи святих, треба читати учителєй церковних – Василя Великаго, Григорія Богослова, Іоанна Златоустаго, Афанасія, Феодорита, Іоанна Дамаскіна, Єфрема і інших учителєй церковних, которії Письмо Святєє в Біблії товкують; треба читати гісторії і кройніки о розмаїтих панствах і сторонах, що ся в них діяло і тепер що ся дієт; треба читати книги о звірох, птахах, гадах, рибах, деревах, зілах, камінях і розмаїтих водах, которії в морю, в ріках, в студнях і на інших місцях знайдуютьсє, і уважати їх натуру, власності і skutки, і тоє собі нотувати, і аплікувати до своєї речі, которую повідати хочеш. До того читай казання розмаїтих казнодійов теперешнього віку і їх наслідуй. Єсли тії книги і казання будеш читати, знайдеш в них достатєчну матерію, з которої можеш зложити казанне на хвалу божію, на отпор геретиком, на збудуванне вірним і на спасєніє душі своєї.

2. Прочитати уривок з поезії Феофана Прокоповича, вказати жанр красномовства та розкрити роль троп і фігур:

Похвала Дніпру

Славен будь, отче великий, завжди повноводий, глубокий.
Ти багатіший за інші річки усі разом, а може
І найславніший. Пружна течія береги роз'єднала
Так, що й стріла неспроможна здолати всю відстань між ними.
З морем самим позмагатися любиш, розлившись, неначе
Німфа Фетіда*, що прагне до батька подібною стати.
Часто лютує швидка течія, і тоді у нестямі
Навіть столітні дуби вириває разом із корінням;
З шалом круті береги підриває і валить у воду;
Грізно шумить як зустріне якусь на шляху перепону...

Добре про річку Дніпро-Борисфен наші предки сказали,
Що молоком він і медом наповнений, а не водою.
Годі й казати про те, скільки сіл, скільки міст і містечок
По берегах благодійних твоїх розрослося повсюди!
Більше, ніж інші річки усі разом, дарунків природи
Ти перевозиш. О славо і гордосте наша одвіку!

*Фетіда - німфа, що уособлювала сили та явища природи, керувала хором нерейд, які на дні моря пряли, ткали. Тут Дніпро уподібнюється до моря.

3. Для поглибленого психологічного розкриття особистості Феофана Прокоповича дайте відповіді на тести, опрацювавши навчальний посібник «Риторика» Л.І. Мацько, О.М. Мацько, С. 73-77.

1. Чому Єлезар Прокопович залишає навчання в Києві та змінює віру: православ'я на католицизм, – висвячується в уніатського ченця Єлісія?

- А) щоб вивчитись у Західній Європі та зробити успішну кар'єру;
- Б) щоб боротися за православ'я з католицизмом;
- В) щоб досягти матеріальних благ завдяки новим знанням.

2. Через скільки часу освіченого ченця Єлісія (Єлезара Прокоповича) призначили викладачем риторики і поезики у католицькому училищі Володимир-Волинського кафедрального монастиря? Про що це свідчить?

- А) через тиждень;
- Б) на четвертий день;
- В) через місяць;
- Г) через рік.

3. З якою метою католицька церква шанує освіченого ченця Єлісія (Єлезара Прокоповича), запрошуючи у Ватикан до Римської католицької академії, де Прокопович зустрічається з самим Папою Римським?

- А) католики сподівалися використати талановитого українця у боротьбі з православ'ям;
- Б) католики шанували освіченість українця і хотіли мати мудрого єпископа, а згодом – кардинала.

4. Як приймала Україна Єлезара Прокоповича після повернення з Італії?

- А) ченці плювали на нього, а прочани кидали каміння й ображали;
- Б) з почестями;
- В) ніхто не звернув увагу на його повернення.

5. Що відчував Єлезар Прокопович, стоячи на колінах під брамою Почаївської Успенської лаври, благаючи прощення, коли прохожі його ображали, кидали каміння як на зрадника?

- А) докори совісті, сумління;
- Б) радість, що чує рідну мову;
- В) бажання повернутись до Ватикану.

6. Хто посприяв тому, щоб Феофан Прокопович став ректором Києво-Могилянської академії?

- А) студенти;
- Б) викладачі;
- В) Петро І.

7. Новизна, яку започатковує Феофан Прокопович у постановці вистави, створюючи першим в українській літературі драму «Володимир»?

А) ролі грають актори (люди);

Б) ролі грають ляльки.

8. Феофан Прокопович трактував по-новому теорію риторичного ідеалу, сформульовану раніше Цицероном та Квінтіліаном. Співвіднести правильні відповіді.

1) Феофан Прокопович;

2) Цицерон;

3) Квінтіліан;

А) цінував знання риторичної науки, наполегливість у навчанні;

Б) в один ряд ставив науку, талант, досвід;

В) спочатку визначав обдарування, талант, розум, пам'ять, а потім – знання і досвід.

Рекомендована література

1. Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація: підруч. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 460 с.

2. Абрамович С.Д., Молдован В.В., Чикарькова М.Ю. Риторика загальна та судова: навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.

3. Вандишев В.М. Риторика: екскурс в історію вчень і понять: навч. посіб. – К.: Кондор, 2003. – 264 с.

4. Галятовський І. Наука, або Спосіб зложення казання [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://litopys.org.ua/old17/old17_04.htm

5. Історія української літератури у 8-и томах. Т.1. Давня література. / Відповідальний редактор Л.Є. Махновець. – К.: Наукова думка, 1967. – 542с.

6. Ничик В.М. Феофан Прокопович. – М.: Мысль, 1977. – 192 с.

7. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. – К.: Вища шк., 2003. – 311 с.

8. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: підруч.: у 2 кн. Кн.1: Соціальна психологія особистості і спілкування. – К.: Либідь, 2004. – 576 с.

9. Прокопович Ф. Філософські твори. Т. 1. Про риторичне мистецтво [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/procor/proc106.htm>

10. Сагач Г.М. Риторика: навч. посіб. для студ. серед. і вищ. навч. закл. – К.: Ін Юре, 2000. – 568 с.

11. Чепіга І.П. Ораторське мистецтво на Україні в XVI – XVII ст. // Українська мова і література в школі. – 1989. – № 10. – С. 64 – 68.

2.2.5 СВІТОЧІ ЛЮДСЬКОГО ДУХУ, МИТЦІ КРАСНОМОВСТВА ХVІІІ – ПОЧ. ХІХ СТОЛІТЬ

План

1. Г. Сковорода – український Сократ, просвітитель, філософ, майстер піітики та красномовства.
2. Перше українське Відродження:
  - а) дипломатичний хист І. Котляревського – майстра народного слова, зачинателя нової української літературної мови;
  - б) П. Гулак-Артемівський, Є. Гребінка, Г. Квітка-Основ'яненко – просвітителі, патріоти, продовжувачі кращих традицій українського слова.
3. Т. Шевченко – безсмертний геній українського народу. Роль поета у відродженні національної школи красномовства.
4. П. Куліш – видатний культурний діяч: письменник, історик, етнограф, мовознавець.

Скласти план і підготувати наукове повідомлення (10 хв.) на тему:

“Г.С. Сковорода – філософ, проповідник, письменник, педагог”.

“Перше українське Відродження”;

“Школа красномовства” Т. Г. Шевченка”;

“Т.Г. Шевченко – виразник дум і прагнень українського народу”.

Запитання для самоконтролю:

1. Вказати, кого з проповідників, педагогів, науковців називають «мандрівним філософом». Охарактеризувати дидактичність творів великого письменника.
2. Аргументувати, чому і кого з визначних людей, проповідників називали «українським Сократом».
3. Пояснити, чому Сковорода заповідав написати на могилі епітафію з таким змістом: «Світ ловив мене, але не спіймав».
4. Назвати представників першого українського Відродження та розкрити їх роль як митців слова.
5. Аргументувати думку про безсмертність творчої спадщини І. Котляревського, П. Гулака-Артемівського, Є. Гребінки, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, П. Куліша та інших письменників. Розкрити їх ораторські здібності як промовців.
6. Розкрити поняття «школа красномовства» Т. Шевченка.
7. Вказати на особливості мовотворчості письменників? Співвіднести правильні відповіді:

- 1) Григорій Сковорода;
- 2) Іван Вишенський;
- 3) Антоній Радивиловський.

А) Це мова «українського бароко з її обома полюсами – церковнослов'янщиною української редакції та народною мовою», – писав П. Плющ.

Б) Твори мають виразний український колорит, написані простою мовою, «з густою домішкою українізмів», – писав П. Плющ.

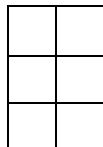
В) Мова становить «безмірно інтересний образ того хаотичного стану, в якому находився наш язик в початку своєї літературної кар'єри, виломлюючися з об'ємів церковщини», – писав І. Франко.

8. У процесі розвитку та становлення сучасної української літературної мови визначна роль належить письменникам. Співвіднести правильні відповіді:

1) Т.Г. Шевченко;

2) Г.С. Сковорода;

3) І.П. Котляревський;

А) предтеча нової української літературної мови;

Б) основоположник сучасної української літературної мови;

В) зачинатель нової української літературної мови.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Розкрити зміст слів з поезії М.Т. Рильського «Слово про рідну матір»:

Благословенні ви, сліди,
Не змиті вічності дощами,
Мандрівника Сковороди
З припорошілими саквами,
Що до цілющої води
Простує, занедбавши храми.

2. Пояснити афоризми Г.С. Сковороди, аргументуючи свої думки:

Любов є джерело всякого життя.

З усіх утрат втрата часу найтяжча.

Загублений той час, який ти не використав на навчання.

Багатством живиться лише тіло, а душу звеселяє споріднена праця.

Один у багатстві бідний, а інший в бідності багатий.

Той розуміє юність, хто розуміє старість.

Не розум від книг, а книги від розуму створились.

Коли велика справа – панувати над тілами, то ще більша – керувати душами.

3. Розкрити зміст вислову класика літератури Т.Г. Шевченка про перший історичний роман в українській літературі «Чорна рада» П. Куліша:

Цю книгу скоро напам'ять будуть читати. Вона мені так чарівно живо нагадала мою прекрасну бідну Україну, що я немов з живими бесідую з її

сліпими лірниками і кобзарями. Пречудова і вельми благородна праця! Брильянт в сучасній історичній літературі.

4. Прокоментувати уривок із виступу П. Куліша «Слово над гробом Шевченка»:

Немає в нас ні одного достойного проректи рідне українське слово над домовиною Шевченка: уся сила і вся краса нашої мови тільки йому одному відкрилася. А все ж ми через нього маємо велике й дороге нам право – оглашати рідним українським словом сю далеку землю.

Такий поет, як Шевченко, не одним українцям рідний... Ні в кого з українців не було такої сім'ї, як у тебе; нікого так, як тебе, на той світ не проводжали. Були в нас на Україні великі воїни, були великі правителі, а ти став вище всіх їх, і сім'я рідна в тебе найбільша. Ти-бо, Тарасе, вчив нас не людей із цього світу згоняти, не городи й села опановувати: ти вчив нас правди, святої животворящої... От за сю-то науку зібралися до тебе усіх язиків люде, як діти до рідного батька; через сю твою науку став ти всім їм рідний, і проводжають тебе на той світ з плачем і жалем великим...

Мацько Л.І., Мацько О.М., С.245.

5. Розкрити зміст слів Євгена Сверстюка про Т.Г. Шевченка:

«...слово поетове лягало на душу, як Боже слово».

6. Написати та виголосити промову-коментар до поетичних рядків Дмитра Павличка:

Отче наш, Тарасе всемогущий,
Що створив нас генієм своїм,
На моїй землі, як правда, сущий,
Б'ющий у неправду, наче грім.
Ти, як море, став широкоплечо
Над віками, що упали в грузь.
Віку двадцять першого Предтечо,
Я до тебе одного молюсь.

Рекомендована література

1. Абрамович С.Д., Молдован В.В., Чикарькова М.Ю. Риторика загальна та судова: навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.
2. Давня українська література: хрестоматія / упоряд. М.М. Сулима. – К.: Освіта, 1992. – 576 с.
3. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. – К.: Вища шк., 2003. – 311 с.
4. Сагач Г.М. Риторика: навч. посіб. для студ. серед. і вищ. навч. закл. – К.: Ін Юре, 2000. – 568 с.
5. Сковорода Григорій. Повне зібрання творів у 2 – х томах. – К.: Наукова думка, 1973.
6. Табачников И.А. Григорий Сковорода. – М.: Мысль, 1972. – 207 с.

2.2.6 ВИЗНАЧНІ КУЛЬТУРНІ ДІЯЧІ, ПРОПАГАНДИСТИ УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦЬКОГО СЛОВА В ХІХ – НА ПОЧ. ХХ СТОЛІТЬ

План

1. Мовне питання в самодержавній Росії та Австро-Угорській імперії. Укази про заборону української мови.
2. Діяльність «Руської трійці» в Галичині: М. Шашкевич, Я. Головацький, І. Вагилевич. Альманах «Русалка Дністрова» – зразок відродження духу українства у культурі слов'янщини.
3. І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Марко Вовчок, Б. Грінченко, І. Карпенко-Карий, П. Грабовський, М. Коцюбинський – виразники дум і прагнень народу.
4. І.Я. Франко – публіцист, науковець, педагог, письменник, людина енциклопедичних знань, велетень думки і праці.
5. Леся Українка – дочка українського народу, полум'яний промовець.
6. Розвиток мистецтва слова від шкільної драми, інтермедії, вертепу до професійного театру українських корифеїв: М. Старицького, М. Кропивницького, І. Тобілевича, М. Заньковецької, П. Саксаганського та ін.

Скласти план і підготувати наукове повідомлення (10 хв.) на тему:

"Безсмертне українське слово у творах духовних геніїв";

"Русалка Дністрова" – зразок відродження духу українства у культурі слов'янщини";

"Світочі людського духу: Т. Шевченко, Л. Українка, І. Франко";

"Театральне мистецьке Слово на теренах української культури";

"Мій улюблений письменник – майстер мистецького Слова, провідник духовної енергії українського народу".

Запитання для самоконтролю:

1. Пояснити, чи співвідносяться поняття «українська література» і «мистецтво красномовства». Відповідь аргументуйте.
2. Прокоментувати вплив указів про заборону української мови на розвиток видів красномовства.
3. Вказати на роль митців слова у відродженні духовної культури українського народу.
4. Простежити духовний процес розвитку української культури на початку ХІХ ст. в самодержавній Росії та Австро-Угорській імперії.
5. Розкрити роль «Руської трійці». Хто з діячів входив до її складу та їх заслуги на теренах української культури?
6. Аргументувати думку про безсмертність творів Марка Вовчка, П. Грабовського, І.Я. Франка, Лесі Українки та інших письменників.
7. Розкрити вплив театрального мистецтва на розвиток красномовства, культури мовлення на Україні.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Визначити, кому з письменників належать поетичні рядки. Прокоментувати їх, проаналізувавши засоби красномовства:

Слово, моя ти єдина зброя,
Ми не повинні загинуть обоє...

І. Франко, Леся Українка, Т. Шевченко

Найбільше і найдорожче добро в кожного народу – це його мова. Ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподівання, розум, досвід, почування...

Панас Мирний, П. Куліш, І. Франко

...Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово.

І. Франко, П. Куліш, Т. Шевченко

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос – більш нічого.
А серце б'ється – ожива,
Як їх почує!.. Знать, од Бога
І голос той, і ті слова
Ідуть між люди!..

І. Франко, П.А. Грабовський, Т. Шевченко

Слова – полова,
Але огонь в одежі слова –
Безсмертна, чудотворна фея,
Правдива іскра Прометея.

І. Франко, П. Куліш, Т. Шевченко

Якби ви вчилися так, як треба,
То й мудрість би була своя...

І. Франко, П. Куліш, Т. Шевченко

Я на гору круту крем'яную
Буду камінь важкий підіймать
І, несучи вагу ту страшную,
Буду пісню веселу співать.

І. Франко, Леся Українка, Т. Шевченко

Мова росте елементарно, разом з душею народу.

І. Франко, П. Куліш, Т. Шевченко

2. Прокоментувати мовне питання на Україні на основі указів про заборону української мови, акцентувавши увагу на можливість розвитку жанрів (видів) красномовства:

1626 р. Московський синод наказав Київському митрополиту Йосифу Краківському позбирати з усіх церков України книги старого українського друку, а замість них завести московські видання;

1667 р. – Укладаючи договір з поляками (Андрусівську угоду), цар Олексій висуває такі вимоги: *«Все те, в которых местностях книги печатаны и их слагатели, також печатники, или друкари, смертью казнены и книги собрав сожжены были, и впредь чтобы крепкий заказ был бесчестных воровских книг никому... нигде не печатать под страхом смертной казни»;*

1689 р. – заборона Києво-Печерській лаврі друкувати будь-які книжки без дозволу Московського патріарха;

1690 р. – патріарх Московський проголошує *«анафему»* на *«київські нові книги»*, написані українською мовою *Петра Могили, Лазара Барановича, Антонія Радивиловського, Кирила Ставровецького* та інших;

1709 р. – цар Петро I наказав переїхати з Києва до Москви видатним культурно-освітнім діячам: *Інокентію Гізелю, Іоанникію Галятовському, Лазару Барановичу, Дмитру Ростовському (Туптало), Стефану Яворському, Феофану Прокоповичу, Симеону Полоцькому* та багатьом іншим, а також скоротити число студентів Києво-Могилянської академії з **2000 до 161**;

1720 р. – Указ Петра I про заборону друкувати в Малоросії будь-які книги, крім церковних;

1729 р. – наказ Петра II про переклад в Україні державних постанов та розпоряджень з української мови на російську;

1763 р. – Указ про заборону викладання українською мовою в Києво-Могилянській академії;

1766 р. – суворий наказ Києво-Печерській лаврі про друкування тих книг, які затверджені синодом і попередньо видані у московській друкарні;

1769 р. – заборона Російської Православної церкви на друкування та використання українського «Букваря»;

1782 р. – створена комісія Катериною II з метою запровадження у всіх навчальних закладах імперії російської мови;

1784 р. – наказ про *звільнення викладачів Києво-Могилянської академії за використання у навчальній діяльності української мови*, а також введено покарання студентам за вживання неросійської мови;

1786 р. – Київський митрополит Миславський наказав, щоб в усіх церквах священники читали молитви і правили службу Божу *«голосом, свойственным российскому наречию»*.

1789 р. – закриття українських навчальних закладів. Видано *«Порівняльний словник усіх мов»*, у якому українська мова розглядалася як російська, проте спотворена польською мовою;

1808 р. – закриття українського відділення у Львівському університеті;

1817 р. – закриття центру української культури – Києво-Могилянської академії; запровадження польської мови у всіх школах Галичини;

1834 р. – заснування Київського університету з метою русифікації «Юго-западного края»;

1862 р. – закриття українських недільних шкіл – безоплатних для навчання дорослих; заборонено видання українського літературного та науково-політичного журналу «Основа»;

1863 р. – Валуєвський циркуляр, у якому зазначалося: *«никакого особенного малороссийского языка не было, нет и быть не может, и наречие их, употребляемое простонародием, есть тот же русский язык, только испорченный влиянием на него Польши»*; заборона видань українською мовою;

1864 р. – Статут про початкову школу: навчання проводити тільки російською мовою; цей наказ продубльований у 1874 році;

1876 р. – Емський указ, доповнення до нього 1881 р.;

1876 – 1880 рр. – звільнення з роботи українських вчених та педагогів: *М.Драгоманова, П.Житецького* та багатьох інших за наукові праці з українознавства, а *П.Лободоцького* – лише за переклад одного речення з Євангелія українською мовою, а також *«Немедленно выслать из края Драгоманова и Чубинского как неисправных и положительно вредных в крае агитаторов... с воспрещением въезда в Южные губернии и столицы...»*;

1881 р. – заборона викладання в народних школах та виголошення церковних проповідей українською мовою, заборона у науковому, публіцистичному стилях;

1881 р. – закон про дозвіл друкувати словники українською мовою, *але російським правописом*, а українські театральні вистави ставити *«в зависимости от усмотрения высших местных властей в каждом отдельном случае»*, заборона українських книг у бібліотеці;

1884 р. – заборона українських театральних вистав у всіх губерніях Малоросії;

1888 р. – указ Олександра III про заборону використання української мови в офіційно-діловому стилі та хрещення українськими іменами;

1892 р. – заборона перекладати твори з російської мови на українську;

1895 р. – Головне управління у справах друку заборонило видавати українською мовою дитячу літературу;

1905 р. – Кабінетом Міністрів Росії відхилено прохання Київського та Харківського університетів про скасування заборони щодо української мови, заявивши, що університет – це «загальнодержавна інституція», у якій не може бути жодної мови, крім російської;

1905 – 1912 рр. Міністерство освіти Російської імперії закрило 12 приватних гімназій, звільнило 32 директорів та 972 учителів, 822 учителі переведені до інших шкіл за намагання запровадити у викладанні українознавчу тематику;

1908 р. – Указом Сенату визнано культурно-просвітницьку діяльність в Україні *«вредной, могущей вызвать последствия, угрожающие спокойствию и безопасности в Российской империи»*;

1910 р. – Уряд Столипіна своїм циркуляром заборонив будь-які українські організації. Закриття російською владою «Просвіти» в Києві, Чернігові, Одесі, Катеринославі, Миколаєві;

1914 р. – Указ російського царя Миколи II про заборону української преси;

1914 р. – *заборона владою святкування на українських землях 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка*;

1914 р. – заборона в окупованій російською армією Галичині та Буковині друкування книг, газет і журналів українською мовою, гоніння на українську церкву.

3. Проаналізувати умови розвивитку української мови, ознайомившись з доповіддю Полтавського губернатора фон Баговута, надісланою міністру внутрішніх справ Російської імперії від 4 лютого 1914 року:

Определять на должность учителей, по возможности, только великороссов.

На должности инспекторов и директоров народных училищ назначать исключительно великороссов.

Всякого учителя, проявляющего склонность к украинскому, немедленно устранять.

Составить правдивую историю малорусского народа, в которой разъяснить, что «Украина» – это «окраина» государства в былые времена.

Установить обязательные экскурсии учащихся всех учебных заведений в Москву, Нижний Новгород и другие исторические местности, но не в Киев.

Совершенно не допускать общеобразовательных курсов для учащихся.

Обратить особое внимание на сельское духовенство и его политические убеждения: благочинных назначать с особым разбором, во главе епархии ставить архиереев исключительно великороссов, причем твердых и энергичных; оказывать самое крутое давление на тех священников, которые заражены украинофильством; епархиальных наблюдателей за школами назначать исключительно великороссов.

Обратить особое внимание на семинарии и ставить во главе их ректорами исключительно великороссов, удаляя других. Учебный персонал должен быть из великороссов. За семинарии надо взяться и искоренить гнездившийся в них дух украинства.

Необходимо субсидировать некоторые газеты в Киеве, Харькове, Полтаве, Екатеринославе и др. с целью борьбы против украинцев; в газетах указывать тождество великороссов с украинцами и объяснять, что малорусский язык образовался путем полонизации русского языка в прежние времена. Разъяснить, что «украина» означает окраину России и Польши, и что никогда украинского народа не было. Доказывать необходимость великорусского языка как

общегосударственного и литературного, что малорусский язык, как простонародный, не имеет ни литературы, ни будущности.

Всеми способами искоренять названия «украина» и «украинский» в употреблении.

На разные должности не допускать людей, которые когда-либо, хотя бы и в отдаленном прошлом, имели соприкосновение с украинским элементом.

4. Пояснити цитату з етюду (1909 р.) Панаса Мирного, вказати на образність мови:

Ні, не слава – ота шинкарка п'яна – поривала мене в мої молоді літа до роботи. Моє невеличке серце ще змалечку пестила любов до тебе, мій обездолений краю, і вона оповила мою душу чарівними снами і підбурювала думки до роботи...

Страшною марою оце сучасне життя стало передо мною і лякало мою юнацьку душу своїми злодіяцькими заходеньками. Що воно буде? І як воно далі буде? Допитувалась моя залякана душа, та призвичаєна ще змалку до роботи, вона не піддалася жахові й – потай від усіх, темними ночами – скликала свої яскраві думки до гурту, наструнчувала занепадну силу і почала викладати оті випадки лихого життя дрібними рядками на папері.

Рекомендована література

1. Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація: підруч. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 460 с.

2. Абрамович С.Д., Молдован В.В., Чикарькова М.Ю. Риторика загальна та судова: навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.

3. Вандишев В.М. Риторика: екскурс в історію вчень і понять: навч. посіб. – К.: Кондор, 2003. – 264 с.

4. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. – К.: Вища шк., 2003. – 311 с.

5. Нові імена в програмі української літератури: посіб. для вчителя / Упоряд. В.Я. Неділько. – К.: Освіта, 1993. – 351 с.

6. Сагач Г.М. Золотослів: навч. посіб. – К.: Райдуга, 1993. – 378 с.

7. Сагач Г.М. Риторика: навч. посіб. для студ. серед. і вищ. навч. закл. – К.: Ін Юре, 2000. – 568 с.

2.2.7 СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК КРАСНОМОВСТВА В ХІХ – НА ПОЧ. ХХ СТОЛІТЬ

План

1. Академічне красномовство у працях професорів:
  - а) М. Максимович – перший ректор Київського університету, знавець, популяризатор народної творчості;
  - б) В. Антонович – голова Історичного товариства Нестора – Літописця, пропагандист українського слова;
  - в) М. Драгоманов – громадський діяч, викладач Київського та Софіївського університетів;
  - г) К. Зеленецький, М. Кошанський, О. Мерзляков, М. Сперанський – автори підручників з риторики, професори словесності ХІХ ст.
2. Видатні представники судової риторики: П. Пороховщиків, Ф. Плевако, М. Карабчевський, А. Коні, С. Андрієвський.
3. Політичне красномовство:
  - а) М. Грушевський – провідний діяч української держави, національної освіти, вчений і публіцист;
  - б) С. Єфремов – публіцист, політик, літературознавець, заступник голови Центральної Ради;
  - в) М. Міхновський – адвокат і політик, організатор Української народної партії.

Скласти план і підготувати наукове повідомлення (10 хв.) на тему:

“М. Грушевський – політичний оратор, батько української нації”;

“Видатні представники судового красномовства ХІХ ст.”;

“Розвиток академічного красномовства у ХІХ ст.”

Запитання для самоконтролю:

1. Назвати відомих представників українського ораторського мистецтва ХІХ – поч. ХХ століття академічного красномовства.
2. Охарактеризувати творчий внесок М. Максимовича, В. Антоновича, М. Драгоманова у розвиток національної культури, українського мистецького слова.
3. Пояснити роль політичного красномовства на зламі століть. Видатні пропагандисти слова, їх роль на історичній арені.
4. Розкрити суть проголошення офіційного статусу української мови як державної. За яких обставин і ким з діячів було прийняте актуальне рішення?
5. Вказати на роль М. Грушевського як провідного діяча держави в розвитку національної освіти.
6. Проаналізувати роль митців слова у відродженні духовної культури українського народу.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Прочитати поради теоретика судової риторики П. Пороховщикова, звернені до судових риторів, та вказати, які з них стосуються будь-якого виду красномовства:

- поважайте гідність осіб, які виступають у судовому процесі;
- уникайте домислів про самого себе і про присяжних;
- не допускайте, щоб різкість переходила в грубість, але пам'ятайте й інше: непотрібна ввічливість також може різати вухо і, гірше того, може бути смішною;
- говоріть просто, але водночас виразно й вишукано;
- знайте ціну словам, пам'ятайте, що одне просте слово може інколи виражати всю суть справи з точки зору звинувачення або захисту; один вдалий епітет інколи вартий цілої характеристики.

Молдован В.В., С. 22

2. Перекласти та запам'ятати цитату видатного судового оратора, теоретика А.Ф. Коні:

Чтобы речь имела успех, надо:

- 1) завоевать внимание слушателей,
- 2) удержать внимание до конца речи.

3. Підготувати повідомлення, відтворивши історичний шлях розвитку Слова за уривком із поезії М. Рильського «Рідна мова»:

Як гул століть, як шум віків,
Як бурі подих, – рідна мова,
Вишневих ніжність пелюстків,
Сурма походу світанкова,
Неволі стогін, волі спів,
Життя духовного основа.

Цареві блазні і кати,
Раби на розум і на вдачу,
В ярмо хотіли запрягти
Її, як дух степів, гарячу,
І осліпити, й повести
На чорні торжища, незрячу,

Хотіли вирвати язик,
Хотіли ноги поламати,
Топтали під шалений крик,
В'язнили, кидали за ґрати,
Зробить калікою з калік
Тебе хотіли, рідна мати.

Ти вся порубана була,
Як Федір у степу безрідний,
І волочила два крила
Під царських маршів тупіт мідний, –
Але свій дух велично гідний,
Як житнє зерно, берегла...

І цвіт весняний – літній овоч
На дереві життя давав,
І Пушкінові Максимович
Пісні вкраїнські позичав,
І де сміявсь Іван Петрович, –
Тарас Григорович повстав...

4. Прокоментувати цитату з книги Г. Сагач «Риторика»:

Іван Франко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Софія Русова, Памфіл Юркевич, Григорій Ващенко, Іван Огієнко та інші гуманісти-просвітителі українського народу розвивали революційну справу Тараса Шевченка – «апостола правди й свободи». Вони та «їхні послідовники, учні та сподвижники запалювали «досвітні вогні», творили образ народного вчителя, який не заради кар'єри, а в ім'я народу України жертвує своїм добробутом, сіє розумне, добре, вічне. Пантелеймон Куліш, Іван Огієнко та Іван Хоменко подарували рідному народові переклад Біблії українською мовою, бо виховання морально-духовних та інтелектуальних цінностей неможливе без Святого Письма, Богонатхненної книги.

Сагач Г.М.

Рекомендована література

1. Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація: підруч. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 460 с.
2. Абрамович С.Д., Молдован В.В., Чикарькова М.Ю. Риторика загальна та судова: навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.
3. Вандишев В.М. Риторика: екскурс в історію вчень і понять: навч. посіб. – К.: Кондор, 2003. – 264 с.
4. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. – К.: Вища шк., 2003. – 311 с.
5. Молдован В.В. Судова риторика: теорія і практика: навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 496 с.
6. Сагач Г.М. Риторика: навч. посіб. для студ. серед. і вищ. навч. закл. – К.: Ін Юре, 2000. – 568 с.
7. Спанатій Л.С. Риторика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2008. – 144 с.
8. Чепіга І.П. Ораторське мистецтво на Україні в XVI – XVII ст. // Українська мова і література в школі. – 1989. – № 10. – с. 64 – 68.

2.2.8 ВІДРОДЖЕННЯ І ТРАГІЗМ ДОЛІ УКРАЇНСЬКОГО СЛОВА В ХХ СТ.

План

1. Інститут Живого Слова у Петербурзі – визначна подія в історії ораторського мистецтва.
2. Ренесанс українського риторичного слова в ХХ ст.: виникнення літературних об'єднань, течій, напрямків.
3. Перше розстріляне відродження: М. Хвильовий, В. Чумак, В. Еллан, Є. Плужник, М. Зеров, М. Вороний та ін.
4. Представники духовного відродження України: Г. Косинка, Г. Тютюнник, М. Рильський, П. Тичина, О. Вишня, В. Симоненко, В. Стус, О. Гончар, Є. Сверстюк, Л. Костенко та ін.
5. Іван Огієнко (митрополит Іларіон) – вчений із світовим іменем, патріот України, проповідник.
6. Вплив кіномистецтва, преси, телебачення на розвиток красномовства в цілому.

Скласти план і підготувати наукове повідомлення (10 хв.) на тему:

“Трагедія та ренесанс українського слова у ХХ ст.”;

“Яскраві постаті духовного відродження ХХ ст.”;

“Мова – душа народу”;

“Вплив науково-технічного прогресу на духовний розвиток людства”;

“Інноваційні технології – це прогрес чи регрес у сфері духовності?”;

“Мій риторичний ідеал”.

Запитання для самоконтролю:

1. Аргументувати думку про важливість, актуальність Інституту Живого Слова у розвитку ораторського мистецтва, у піднесенні мовної культури суспільства.
2. Охарактеризувати напрямки діяльності Інституту Живого Слова. Про що свідчить назва закладу? Пояснити причини закриття унікального навчального закладу.
3. Охарактеризувати ставлення у СРСР до риторики як до науки.
4. Розкрити заслуги письменників-шестидесятників в українській культурі.
5. Аргументувати думку: у чому полягає трагедія відродженого українського слова ХХ століття?
6. Розкрити вплив телебачення, кіно, преси на розвиток красномовства у ХХ столітті.
7. Вказати на значення Закону про мови в Україні (визнання української мови як державної) для національно-культурного відродження, прийнятого у жовтні 1989 року.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Обґрунтувати тему «Трагедія відродженого українського слова» на основі поданих фактів:

1922 – 1934 рр. жорстока розправа над кобзарями. Українські національні музичні інструменти: кобза, бандура, – забороняються, як націоналістичні, а кобзарі переслідуються.

1929 – 1930 рр. – арешти діячів української культури, науки, освіти, судовий процес над ними (процес «Спілки визволення України»). У ці роки було заарештовано понад 120 тисяч українців, здебільшого інтелігенції.

1930 – 1937 рр. – ліквідація українських шкіл, середніх спеціальних та вищих навчальних закладів (україномовні факультети), заборона друкувати пресу українською мовою за межами України (Кубань, Сибір, Далекий Схід), де більшість населення становлять українці.

1932 р. – ліквідація існуючих на той час всіх літературних організацій та утворення єдиної Спілки письменників СРСР.

1933 р. – 22 листопада постанова ЦК КП(б)У про припинення українізації. Самогубство Миколи Хвильового як протест проти масових арештів українських діячів культури та мистецтва.

1932 – 1933 рр. – голодомор, заплановане знищення більшовицьким режимом українських селян (від 8 до 12 млн.). Масове переселення росіян у вимерлі українські села і міста.

1933 – 1941 рр. – знищення архітектурно-культурних пам'яток в Україні, арешт і страта 80% національної української інтелігенції.

1934 р. – розстріл 34 культурних діячів у Харкові за обвинуваченням «в організації підготовки терористических актов против работников советской власти...», серед яких були Крушельницькі, Г. Косинка, К Буревій, О. Влизько, М. Яловий та інші.

1937 рік, листопад – розстріл понад тисячу ув'язнених на Соловках українських діячів культури й мистецтва на честь 20-річчя жовтневої революції.

1938 р. – постанова ЦК ВКП (б) «Про обов'язкове вивчення російської мови в національних республіках СРСР» і посилення русифікації України.

1939 – 1941 рр. – широкомасштабні репресії НКВС на Західній Україні. Масові депортації населення у віддалені райони СРСР.

1946 р. – постанова пленуму ЦК КП(б)У «Про перекирчування і помилки у висвітленні історії української літератури», різка критика часописів «Вітчизна», «Перець», «Дніпро», «Барвінок» та інших; звільнення Ю. Яновського, головного редактора журналу «Україна», з роботи. Постанова Ради Міністрів СРСР «Про затвердження українського правопису, наближеного до російського».

1947 р. – видана таємна інструкція (157 сторінок) з переліком 3600 найменувань книг на термінове списання в макулатуру, автори звинувачуються у націоналізмі і є ворогами народу. Л. Каганович проводить нову «чистку»

серед культурницьких кадрів, звинувачуваних в «українському буржуазному націоналізмі».

1951 р. – надруковані статті в газеті «Правда» спрямовані проти «націоналістичних ухилів в українській літературі та мистецтві», засуджується поезія В.Сосюри «Любіть Україну», лібрето опери «Богдан Хмельницький»; арештовано близько 800 студентів Харківського університету за відмову складати іспити російською мовою, з яких 33 були засуджені до смертної кари.

1958 р. – ухвалення Верховною Радою УРСР закону, спрямованого на зросійщення України, тобто не обов'язкове, а «за бажанням батьків» вивчення української мови в російських школах України, а також постанова Пленуму ЦК КПРС про перехід частини українських шкіл на російську мову викладання.

1961 р. – XXII з'їзд КПРС проголосив політику «злиття націй» і подальше зросійщення союзних республік.

1964 р. – умисний підпал Державної бібліотеки АН УРСР, згоріло понад 600 тисяч томів цінних архівних документів.

1965 р. – перша хвиля політичних арештів українських діячів (П. Заливаха, А. Шевчук, С. Караванський, В. Мороз та інших).

1970 р. – захист дисертацій лише російською мовою із затвердженням тем у Москві навіть з питань української мови та літератури. Суд над авторами «Листа творчої молоді Дніпропетровська» проти зросійщення української культури.

1967 – 1974 рр. – заборона відзначати ювілей музею І.П. Котляревського в Полтаві, а згодом і ювілей «Енеїди»; загадкові пожежі у відділах україністики у бібліотеках, книгосховищах, музеях України. Підпал Видубицького монастиря, знищення могил Січових стрільців у Львові.

1972-1974 рр. – друга велика хвиля політичних репресій, заарештовано близько тисячі осіб, з яких В.Чорновіл, Є.Сверстюк, Іван та Надія Світличні, І.Дзюба, М.Осадчий, В.Стус, Ігор та Ірина Калинці, Л.Лук'яненко та багато інших.

1978 р. – постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо подальшого вдосконалення вивчення і викладання російської мови в союзних республіках», директива колегії Міносвіти УРСР про «Удосконалення вивчення російської мови в загальноосвітніх школах республіки».

1979 р. – чергова хвиля арештів українських діячів (О.Бердник, Ю.Бадзьо, Ю. Литвин, М. Горбаль – усі вони отримали максимальний термін ув'язнення в таборах суворого режиму з подальшим засланням). Убивство композитора І. Івасюка.

1983 р. – постанова ЦК КПРС про посилення вивчення російської мови у школах і виплату надбавки до платні вчителів російської мови й літератури («Андроповський указ») та директива колегії Міносвіти УРСР «Про додаткові заходи по удосконаленню вивчення російської мови в загальноосвітніх школах, педагогічних навчальних закладах, дошкільних і позашкільних установах республіки», спрямована на посилення зросійщення.

1990 р. – прийняття Верховною Радою СРСР Закону про мови народів СРСР про надання російській мові статусу офіційної мови в СРСР.

2. Прочитати уривок із статті «Прийди до нас, царице душі і княгинє мистецтв» (про Г. Сагач) Олександра Мазуркевича, де він розповідає про українського громадсько-політичного діяча, письменника, викладача, театрознавця Миколу Вороного (1871 – 1938 рр.) та інших передових діячів, сподвижників духу і Слова.

Доповніть уривок своїми розповідями про видатних майстрів Слова.

Знаменно, що свого часу **Микола Кіндратович Вороний** був викладачем риторики на юридичному факультеті Українського університету у Львові, що працював тоді підпільно. З захопленням, пропагуючи мистецтво живого слова і майстерно впроваджуючи красномовство в практику навчання студентів – майбутніх педагогів, юристів, Вороний енергійно обстоював і розвивав риторику не як застарілу науку словесності і традиційну навчальну дисципліну, успадковану університетом від братської шкіл і духовних академій, а як нову, життям покликану в сучасність. Коли ж у засновників підпільного Українського університету поставало питання про життєві потреби курсу риторики та практичні можливості вихованців (за тодішніх обставин життя – вчителів словесності і юристів), мовляв: «Перед яким судом, коли і де зможуть слухачі поета виступати як адвокати (судові процеси велися «державною» – не українською – мовою, а рідна школа скніла й нищилась в онімеченому зашморзі, а побіч – в Росії зовсім заборонялась), – Вороний гірко, але й бадьоро відповідав, що навіть коли його вихованцям ніде за фахом роботи не дадуть, – в житті вони «повинні вміти **ВИСЛОВЛЮВАТИ СВОЇ ДУМКИ ГРАМОТНО**».

То ж не дивно, що і сучасники Миколи Вороного прагнули відродити риторику: Дмитро Миколайович Ревуцький, гімназійний вчитель Максима Рильського, видавав у Києві 1920 року перший підручник для школи «Живе слово» (терія виразного читання); слідом за ним учитель з села Гарбузів Володимир Домбровський написав у Зборові і видав у Перемишлі 1923-1924 рр. ще два шкільних підручники, що стосується риторики – «Українська стилістика й ритміка», «Українська поетика». Та незабаром вони були заборонені – автор першого розстріляний, другого – занурений у забуття (усі вони заслуговують воскресіння).

З-поміж гуманітарних наук, що відроджуються нині, водночас із розбудовою незалежної суверенної Української держави, риторика, за словом Феофона Прокоповича, як «цариця душ», «княгиня мистецтв», має посісти чільне місце в житті нашого народу, у вихованні всебічно, творчо розвиненої особистості. Гідна свого народу, кожна людина покликана майстерно володіти культурою вираження чуття й мислі, ефективним, дійовим, переконуючим спілкуванням рідним словом і мовами народів, які засвоїла; яскраво й чітко вимовляти мислі, відкривати глибину душі. Саме в цьому найперше відбувається, як мовив академік В.І. Вернадський, духовне вираження людини.

Олефіренко В., С. 82-83.

**3. Визначити, кому з письменників належать поетичні рядки.
Прокоментувати їх, проаналізувавши засоби красномовства:**

Все повторялось: і краса, й потворність,

Усе було: асфальти й спориші.

Поезія – це завжди неповторність,

Якийсь безсмертний дотик до душі

М. Рильський, Л. Костенко, Д. Павличко

Як парость виноградної лози,

Плекайте мову.

Пильно й ненастанно

Політь бур'ян. Чистіше від сльози

Вона хай буде. Вірно і слухняно

Нехай вона щоразу служить вам,

Хоч і живе своїм живим життям.

Прислухайтесь, як океан співає –

Народ говорить...

Нема мудріших, ніж народ, учителів

У нього кожне слово – це перлина,

Це праця, це натхнення, це людина.

М. Рильський, П. Тичина, Д. Павличко

О рідне слово, хто без тебе я?

Німий жебрак, старцюючий бродяга?..

Моя ти пісня, сила, і відвага,

Моє вселюдське й мамине ім'я.

Тобою палахтить душа моя...

Д. Павличко, М. Рильський, В. Сосюра

4. Підготувати повідомлення, розкривши тему поезій:

Українська мова

Мово моя українська –

Батьківська, материнська,

Я тебе знаю не вивчену –

Просту, домашню, звичну,

Не з-за морів прикликану

Не з словників насмикану.

Ти у мене із кореня –

Поле мені наговорена,

Дзвоном коси прокована.

Болем очей продимлена,

З хлібом у душу всмоктана,

В поті людським намокнута,

З кров'ю моєю змішана
І аж до скону залишена
В серці моїм.

В. Бичко

У слова свої закони вічно мінливого руху,
У слова свої ознаки світла, тепла, ваги.
Слово – клітина мислі, артерія сили духу.
Тільки воно єднає різні людські береги.

Слово плоти в'язало, перші здіймало вітрила.
І термоядерна бомба – слова разючого плід.
Тільки у слові – мама,
Влюбому слові – мила
Чує своє безсмертя наш балакучий світ.

П. Воронько

Вага слова

Ми кидаємо фрази, а сиплемо образи...
Ми б'ємося словами?!
І мов холодні гами летять вони у світ...
О скільки сіють бід!..

Відчуй, обдумай, зваж
красу і силу слова.
І друга не образь.
Хай буде світла мова!
Хай зігріває душу
у будь-яку хвилину.
І пам'ятай:
«Я мушу підтримати людину!»

Л. Грицаєнко

5. Виписати 10 висловів культурних діячів XX - XXI століть про силу і красу мови, про роль слова в суспільстві.

6. Прокоментувати уривок із статті Є. Мовчана «Мова – явище космічне»:

Мова – це явище космічне. Бо Слово – це провідник космічної енергії.

«Що таке Слово?» – запитуєш себе. І чіткої відповіді дати не можеш... Акт пойменування світу був актом космічним, світотворчим. І це стало особливо зрозумілим у наш світоперебудовний час, коли людина постала, за висловом В.Вернадського, «геологічною силою», коли біосфера перейшла у новий еволюційний стан – ноосферу. І все це завдяки Слову, через Слово, адже думка втілюється перш за все у Слові.

Перед Словом усі рівні. Проте у кожного сушого на землі свій голос, свій тембр, своє інтонаційне забарвлення. І той, хто розмовляє, завжди вкладає певну енергію у мову. Отже, мова – це своєрідний енергопровід: від одного до іншого, від одного до багатьох. Але мова не зводиться лише до комунікативної ролі. Вона постійно промениться. І навіть найдревніші тексти, так званих «мертвих мов», продовжують випромінювати свою енергію.

Мову створило високе поривання людини, тому вона завжди – духозведення.

«Слово – перше дзеркало духу, – казав Петрарка, – а дух не останній водій слова». В цій формулі ми бачимо взаємозалежність Космосу і Логосу, моралі і мови, Слова і людини.

7. Прочитати уривок із статті «Історія педагогічної риторики в Україні» О.А. Кучерук та доповнити творчий портрет Івана Огієнка:

Цікавими... є факти, пов'язані з педагогічною риторикою Івана Огієнка (1882 – 1972), який умів жваво, цікаво й глибоко науково викладати матеріал. За дослідженням М. Тимошика, перші самостійні лекції в Київському університеті св. Володимира молодий приват-доцент І. Огієнко прочитав у квітні 1915 р. і виявив себе як блискучий лектор, про це йдеться в спогадах колишнього студента історико-філологічного факультету, пізніше професора-літературознавця – В. Петрова: *«З несамовитим ентузіазмом ми, студенти, аплодували тоді новому доценту університету на ознаку щирого свого подиву й визнання. Поза сумнівом, з усіх доцентських лекцій, виголошених у ті часи в університеті, це була найблискучіша. Вона стала для мене наочним доказом того, як ретельний учений дотиком чарівної палички з дрібної теми здатний створити казковий палац, шліфуючи, обернути камінець у блискучий діамант бездоганної ерудиції»*. Наведений опис характеризує І. Огієнка як майстра академічної промови. У квітні 1917 року І. Огієнко один із перших викладачів зросійщеного Київського університету св. Володимира почав викладати навчальні дисципліни українською мовою – і це природно посилювало розвивальний вплив його педагогічної риторики.

І. Огієнко був майстром педагогічного мовлення як в усній, так і писемній (друкованій) формі. Привертає увагу той факт, що в 1933 р. серед постійних рубрик часопису «Рідна мова» він вів спеціальний розділ педагогічного призначення «Грамматика малої Лесі». Як зазначає М. Тимошик, цю рубрику, названу на честь своєї дочки, професор вів так, наче проводив мовні уроки для своїх дітей. Підписував кожен подачу своїм псевдонімом – Дід Огій. Оскільки тексти призначалися для найменших читачів (чи слухачів), то подавалися зрозумілим дитині й доступним стилем. Нерідко розповідь про мову, окремі слова ведеться у формі діалогу Лесі з дідом Огієм, що непомітно зав'язується в цікавий, захоплюючий сюжет (наприклад, казковий). Такий виклад навчального матеріалу (з елементами казки, діалогу) характеризує мовлення І. Огієнка як красномовне, яке має, поза сумнівом, розвивально-навчальне спрямування.

У кожному навчальному закладі, де викладав І. Огієнко, чи в Київському університеті, чи в Кам'янець-Подільському українському університеті, чи Львівській учительській гімназії, чи Варшавському університеті, чи на богословському українськомовному факультеті Колегії св. Андрія у Вінніпезі, – його лекції завдяки академічній риторичній залишали глибокі враження у слухачів, були прикладом для наслідування, бо навчали продумувати кожне слово, речення, виважено будувати фрази, відповідально ставитися до власної мовленнєвої діяльності, виконувати рідномовні обов'язки, вірно служити українській школі, науці, церкві та самій Україні. Про аксіологічні смисли повчального мовлення І. Огієнка свідчать його афоризми та сентенції, які самі несуть у собі виразний розвивальний потенціал, наприклад:

«Хто цурається рідної мови, той у саме серце ранив свій народ!»,
«Наша слава – в минулому невмируща і вона нам спасіння в сучасному!»,
«Добра, вміла, милозвучна мова – то найперший ключ до серця вірних»,
«У тому й краса світу, що народи зберігають свою окремішність, як на пишній луці кожна квітка окремий колір і запах»,
«Народні пісні – найкраща скарбниця для вивчення мови»,
«З молитвою розум ясніє, і тепліше на серці стає»,
«Люби усе своє рідне, українське, і будеш щасливим у цьому житті!»

Кучерук О.А.

Рекомендована література

1. Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація: підруч. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 460 с.
2. Абрамович С.Д., Молдован В.В., Чикарькова М.Ю. Риторика загальна та судова: навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.
3. Вандишев В.М. Риторика: екскурс в історію вчень і понять: навч. посіб. – К.: Кондор, 2003. – 264 с.
4. Кучерук О.А. Історія педагогічної риторики в Україні [Електронний ресурс] / О.А. Кучерук. – Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/25470/1/%D0%95-%D0%9A%D0%90%D0%A2%D0%90%D0%9B%D0%9E%D0%93_3.PDF
5. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. – К.: Вища шк., 2003. – 311 с.
6. Нові імена в програмі української літератури: посіб. для вчителя / Упоряд. В.Я. Неділько. – К.: Освіта, 1993. – 351 с.
7. Олефіренко В.В. Княгиня риторики. [Поетична розповідь про Галину Сагач, першого в демократичній Україні професора, академіка-ритора]. – К.: Джулія, 2002. – 112 с.
8. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: підруч. у 2 кн. Кн.1: Соціальна психологія особистості і спілкування. – К.: Либідь, 2004. – 576 с.
9. Сагач Г.М. Золотослів: навч. посіб. – К.: Райдуга, 1993. – 378 с.
10. Сагач Г.М. Риторика: навч. посіб. для студ. серед. і вищ. навч. закл. – К.: Ін Юре, 2000. – 568 с.

2.2.9 ОСОБЛИВОСТІ КРАСНОМОВСТВА ХХ – ХХІ СТОЛІТЬ. ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ У ХХІ СТ.

План

1. Розвиток академічного красномовства на сучасному етапі:
  - а) Г.М. Сагач – княгиня риторики, професор Київського національного університету ім.Т.Шевченка, лауреат багатьох премій, громадська діячка;
  - б) Л.М. Мацько – викладач словесності, заслужений працівник народної освіти України, академік Академії педагогічних наук України;
  - в) В.О. Сухомлинський – педагог-новатор, директор Павлиської «Школи радості». Педагогічна спадщина Вчителя.
2. Сучасні українські промовці. Особливості розвитку політичного красномовства.
3. Виникнення та розвиток реклами як жанрового різновиду торговельного красномовства.
4. Роль красномовства у духовному розвитку особистості як шлях удосконалення особистості фахівця. Місія педагога в сучасному суспільстві.

Скласти план і підготувати наукове повідомлення (10 хв.) на тему:

“Культура мовлення – це духовне обличчя людини”;

“Краща у світі мета – стати хорошою людиною” (Цицерон);

“Слово зробило нас людьми” (І.П. Павлов);

“Вплив мистецтва Слова на духовну культуру людини”;

“Розвиток академічного красномовства на сучасному етапі”;

“Джерело красномовства – у серці” (Дж. Мілль);

“Говоріть дітям красиво про красу навколишнього світу”

В.О. Сухомлинський.

Запитання для самоконтролю:

1. Вказати, чим зумовлений інтерес до риторики, мистецтва слова, як до науки у наш час? Відповідь аргументуйте.
2. Розкрити вплив Інтернету та мобільного зв'язку на мистецтво слова. Вказати на позитивні та негативні тенденції.
3. Назвати відомих представників академічного красномовства ХХІ століття. Охарактеризувати їх творчий внесок.
4. Вказати на роль політичного красномовства у демократичній країні. Видатні пропагандисти слова, їх роль на історичній арені.
5. Проаналізувати роль митців слова у розвитку духовної культури українського народу.
6. Пояснити вислів видатної поетеси сучасності Л.Костенко *«Душа тисячоліть шукає себе в слові»*? *«Духовність»*, *«душа»*, *«слово»* – як співвідносяться ці поняття у наш час?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Написати реферат про Г.М. Сагач, опрацювавши подані уривки із преси та додаткову літературу, розкрити її як митця, володаря божественним даром – Словом.

Співачка українського золотослова

(уривок із статті В. Гаврилюка, «Освіта» від 20-27 травня 1998 р.)

...Галина Михайлівна – «оратор від Бога», у вищій мірі – майстер красивого слова, яку слухачі назвали «українським Златоустом»... Слухати її, спілкуватися з нею – справжня насолода. Уявіть собі: прекрасна зовнішність, вишукані манери, чудовий голос – сильний і водночас м'який і співучий, яким промовець володіє бездоганно, глибокі знання предмета, зворушлива повага до слухачів чи співрозмовників, а головне – колосальна, якась ніби космічна енергія, що пронизує аудиторію, підкорює, захоплює, заворює всіх. Ні, це важко уявити – це треба слухати, бачити і чути, треба бути особисто присутнім на цій бенкеті красномовства, викупатись у золотому дощі вишуканих, благодатних слів.

Галина Михайлівна Сагач народилася 22 лютого 1947 року в селі Лісники Києво-Святошинського району Київської області, в родині службовця. Школу закінчила у 1965 році з медаллю. А далі – філологічний факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка... Це був цілком свідомий, виважений вибір, бо ще з ранніх літ Галина була закохана в рідне слово, в «нашу мову солов'їну», була неодноразовою переможницею конкурсів художнього читання, зокрема поезії Тараса Шевченка...

Навчання в університеті (1965-1970) зіграло вирішальну роль у формуванні майбутнього педагога, науковця та громадського діяча...

Її книги з риторики, проблем життєтворчості особистості знають не лише в Україні, але й за кордоном, зокрема в Канаді, Швеції, Польщі, Росії, Італії, Франції.

(Олефіренко В., С. 71-74).

Жриця риторики

(уривок із статті В. Молдована, «Освіта» від 6-15 грудня 1999 р.)

Перша в Україні професор-ритор Галина Михайлівна Сагач – доктор педагогічних наук, професор Київського університету імені Тараса Шевченка, академік академії наук вищої школи України, академік Міжнародної академії акмеологічних наук, автор понад 150 наукових праць. Її навчальний посібник з курсу риторики «Золотослів» став лауреатом Шевченківської премії по лінії Київського університету в 1994 році, а цього року (1999) він одержав премію Всеукраїнського культурно-наукового благодійного Фонду Тараса Шевченка.

Україна може пишатись своєю дочкою. Галина Сагач у вищій мірі майстер красивого слова. Вона володіє всіма законами і таємницями ораторського мистецтва, спілкуватися з нею – справжня насолода. З якою ясністю, з якою силою, з якою тонкістю і гнучкістю в голосі говорить вона!

Своїм словом вона торкається душі, проникає в неї, оживлює і полонить. Слухаючи її, усвідомлюєш значення рідної мови для свого духовного життя. Животворне слово Галини Михайлівни справляє на нас таку дію, яку не справляють ні книга, ні роздуми.

Поява в українській науці і в її духовному житті Г.М. Сагач, її живе Слово докорінно змінюють мовленнєву культуру нашого суспільства. Вона всюдисуща, прагне просвітити, навчити, допомогти кожному, кому є з чим звернутися до народу. Вона навчає сучасних інтелектуалів складному мистецтву – передавати свої думки, які щойно народилися. Ця мудра жінка щоденно в аудиторії, класі чи просто в центрі гурту... вчить високому мистецтву володіння Словом, використовуючи при цьому весь свій арсенал оратора, професора – і блиск в очах, і щирість погляду, і мистецтво співчувати.

Олефіренко В., С. 69.

2. Розкрити роль красномовства у духовному розвитку особистості, використавши подані цитати:

Зі ставлення кожної людини до своєї мови можна точно судити не тільки про її культурний рівень, але й про її громадянську цінність.

Щира любов до своєї країни немислима без любові до рідної мови...

Паустовський К.

З того, як говорить та чи інша людина, можна уявити собі загальний розвиток цієї людини, її освіту, культурний рівень. Що культурнішою є людина, то розвиненішою є її мова, багатшою на лексичний запас, розмаїтішою епітетами, метафорами, влучними порівняннями, барвистішою вживанням прислів'їв, приказок, приповідок. У природі не буває людей, що визначалися б високим інтелектом і водночас примітивною, як у первісного дикуна, мовою...

Антоненко-Давидович Б.

Адже мова не лише забезпечує потреби спілкування, а й виявляє спосіб мислення, світобачення, світосприйняття її носіїв. Отож хочеш пізнати мову народу – пізнай життя народу, вивчи його історію й культуру.

Кононенко В.І.

Мова дає можливість людині реалізувати себе як духовну особистість, ідентифікуватися з власним «я», з колективом, суспільством, нацією. Вона моделює вчинки, щоденну прагматику людини. Знецінення мови знецінює її носіїв – мовців, знецінює націю і її духовну культуру.

Мова підтримує в людині стан психологічної впевненості, рівноваги, дає відчуття життєвої перспективи, духовної опори. На основі мови формується національно-культурне поле з протяжністю у часі (через віки) і у просторі, бо мова є каналом духовного й інформативного зв'язку у суспільстві, вона здатна актуалізувати через лексику і фразеологію морально-етичні, звичаєві норми.

Мацько Л.І., Мацько О.М.

3. Прокоментувати вислови видатних людей про силу і красу Слова:
Мова є сповіддю народу. (М.Т. Рильський)

Мова – річ не матеріальна, але постійно матеріалізована. Мова – це живе функціонування народного духу, а не одних мертвих знаків...

Павло Мовчан

Думай неухильно тільки про велике. Підніми природу всю до свого серця і серце своє високо неси.

(О. Довженко)

Красномовство – це дар, який дозволяє нам оволодіти розумом і серцем співрозмовника, здатність тлумачити чи навіяти йому все, що нам потрібно.

Ж.Лабрюєр

Багато говорити і багато сказати не є те саме (Софокл).

Слово – клітина мислі, артерія сили духу (П. Воронько).

Убога стилістика найчастіше є породженням убогої думки (О. Гончар).

Бесіда – мистецтво, в якому суперником людини виступає усе людство.

Емерсон

Мова, позбувшись ідеального, перестає бути творцем матеріального.

Ніна Велехова

Рушієм національного є дух, а екзистенцією духу є мова

(Гумбольдт)

4. Проаналізувати поезії, розкривши мистецтво слова:

Ти є любов

О світе мій, що є без тебе я –
Пустих бажань нездійснених темниця...
О щастя ти моє, що є без тебе я –
Сумних страждань бездонная криниця.

Любові ти моя, що є без тебе я –
Загублена у Всесвіті піщина,
Загорнута у холод зір душа моя,
В обіймах мороку окутана крижина.

Кохання ти моє, що є без тебе я –
Обірвана струна у скрипки-долі.
Життя моє, що є без тебе я –
Самотність, туга, біль в життєвім колі.

Ти – зорепад, ти – сонце, ти – життя!
Ти щастя веселкове в серці неба!
Ти є любов, мелодія буття...
Гармонією Всесвіту! А більшого
– не треба!

Гармонія єднання

Я боюсь гармонію порушить,
Що бринить у Всесвіті між нами.
Я боюсь мелодію згубити
Пристрасними, сильними словами.

Я боюся втратить грані зіткнень
Всіх бажань і розумінь між нами.
Я боюсь оглохнути, осліпнуть,
Розбрестись буденності тернами.

Я боюся впасти в відчай страху,
Втратить струни ніжності з тобою,
Заблукати у безодні часу,
Поєднавшись з вічності журбою.

Душе, віддзеркалься словом,
Збережи гармонію єднання!
Серце, озовися камертоном,
Лине хай симфонія кохання!

Л. Грицаєнко

5. Розкрити значення висловів та глибину думки великого педагога, мудрого наставника, Вчителя В.О. Сухомлинського:

Без поваги, **без любові до рідного слова** не може бути ні всебічної людської вихованості, ні духовної культури...

Мовна культура – це живодайний корінь культури розумової, всього розумового виховання, високої, справжньої інтелектуальності.

Слово – це найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру. Вміти користуватися ним – велике мистецтво. Словом можна створити красу душі, а можна й спотворити її.

Мова – це лад мислення, це віконця, через які людина бачить світ.

У школі не повинно бути пустослів'я і пустодзвонства.

Бережіть слова!.. Будьте дуже обережними і обачними, спонукаючи дітей висловлювати свою думку. Не вкладайте в уста в дитини слова, змісту яких вона ще не може осягнути! Не допускайте, щоб високі, святі слова перетворювалися в розмінну монету... Нехай кожне слово... дає плід, а не залишається пустоцвітом.

Слово – це ніби той місток, через який **наука виховання** переходить у **мистецтво, майстерність**.

6. Підготувати власний виступ, послуговуючись тезами з текстів:

Основним, універсальним вербальним засобом людського спілкування є мова (усна і письмова). Мова – це підґрунтя культури народу, безмежний

невичерпний океан вселюдського досвіду... Рідна мова, як засіб спілкування, пов'язує нас не лише з теперішніми, а й із минулими та прийдешніми – усіма генераціями нашого народу. Саме тому доки існує мова – живе й народ. Її ж зникнення призвело б до втрати історичної пам'яті і зникнення нації, розчинення її серед інших людських спільнот. Звісно, знати не лише свою, а й інші мови – означає мати доступ до культурних традицій інших народів, набагато розширити межі свого спілкування. Відомо, що ніякий, найдосконаліший переклад не зможе передати всю гаму почуттів і думок, втілених у творах Гомера, Вергілія, Данте, Шекспіра, Бальзака, Пушкіна та інших видатних майстрів слова, завдяки яким відбувається спілкування і взаємозбагачення різних національних культур упродовж століть і навіть тисячоліть. Отож не випадково стільки натхненних поетичних рядків у світовій та українській літературі присвячується рідній мові, вшануванню та оспівуванню її величі та краси. Мова є явищем не лише лінгвістичним, але й психологічним, естетичним і суспільним. Саме тому люди здавна помічали різноманітні якості мови й намагалися пояснити їх, застосовуючи такі слова, як «правильна», «красива», «доступна» тощо. Приміром, Цицерон вважав, що оратор тільки тоді викличе захоплення слухачів, коли його мова буде чистою, зрозумілою і красивою. Під час спілкування мова розвивається й удосконалюється. Отож формою її існування є мовлення, тобто акт використання індивідом мови для спілкування...

Універсальною для спілкування є природна мова, за допомогою якої можна висловити практично все – від неясного почуття, що зароджується, до найзагальніших ідей і понять. Жива природна мова віддзеркалює душу тієї особи, яка спілкується, вона сповнена звуками, вирає барвами, усміхнена або похмура, неозора, мов море – уся вона виблискує й переливається під сонцем нашого «Я». За мовою людини можна визначити її етнічну та соціальну належність.

Орбан-Лембрик Л.Е., С. 383 – 385.

Мова – це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще. Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання віків. Мова – це ще й музика, мелодика, фарби буття, сучасна, художня, інтелектуальна і мисленнєва діяльність народу.

Олесь Гончар

Рекомендована література

1. Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація: підруч. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 460 с.
2. Вандишев В.М. Риторика: екскурс в історію вчень і понять: навч. посіб. – К.: Кондор, 2003. – 264 с.
3. Довгань Л.Є. Праця керівника, або Практичний менеджмент: навч. посіб. – К.: - ЕксОб, 2002. – 384с.

4. Дороніна М.С. Культура спілкування ділових людей: навч. посіб. – К.: “КМ Academia”, 1997. – 191с.
5. Зубенко Л.Г., Немцов В.Д. Культура ділового спілкування: навч. посіб. – К.: ЕксОб, 2000.– 200 с.
6. Коваль А.П. Ділове спілкування. – К.: Либідь, 1992. – 280 с.
7. Коваль А.П., Коптілов В.В. Крилаті вислови в українській літературній мові. – К.: Вища шк., 1975. – 336 с.
8. Кононенко В.І. Рідне слово: підруч. для шкіл із поглибленим вивченням української мови, ліцеїв, гімназій, колегіумів. – К.: Богдана, 2001. – 303 с.
9. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. – К.: Вища шк., 2003. – 311 с.
10. Нові імена в програмі української літератури: посіб. для вчителя / упоряд. В.Я. Неділько. – К.: Освіта, 1993. – 351 с.
11. Олефіренко В.В. Княгиня риторики. [Поетична розповідь про Галину Сагач, першого в демократичній Україні професора, академіка-ритора]. – К.: Джулія, 2002. – 112 с.
12. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: підручник: У 2 кн. Кн.1: Соціальна психологія особистості і спілкування. – К.: Либідь, 2004. – 576 с.
13. Сагач Г.М. Золотослів: навч. посіб. – К.: Райдуга, 1993. – 378 с.
14. Сагач Г.М. Риторика: навч. посіб. для студ. серед. і вищ. навч. закл. – К.: Ін Юре, 2000. – 568 с.

2.3 ТЕСТИ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

2.3.1 Тема: Історичний шлях розвитку українського слова (Київська Русь – поч. XVIII ст.)

1. Проповідь, виголошена Іларіоном на честь відкриття Софіївського Собору, називалася...

- А) «Меч духовний є глагол Божий»;
- Б) «Ключ царства небесного»;
- В) «Слово про закон і благодать».

2. Архімандрит Києво-Печерського монастиря, який звинувачує своїх слухачів у гріхах, що накликали гнів Божий на Руську землю у часи татарського лихоліття, і наполягає на єдиному шляху спасіння – це каяття:

- А) Григорій Цамблак;
- Б) Кипріян Цамблак;
- В) Серапіон;
- Г) Климент Смолятич.

3. «Злоязична» книга Мелетія Смотрицького, яку королівські грамоти під загрозою штрафу у п'ять тисяч злотих наказували не продавати й не купувати, а розповсюджені примірники спалити:

- А) «Катехізис»;
- Б) «Тренос»;
- В) «Ключ царства небесного».

4. Проповідник-гуманіст європейського рівня, який як митрополит Іларіон стверджував, що закон є правителем держави, а король є «вустами, очима й вухами закону»

- А) Павло Русин;
- Б) Станіслав Оріховський;
- В) Юрій Дрогобич.

5. М. Грушевський про нього писав: «Вся вага і сила його в емоціональній стороні: в сильнім, поривистім пафосі. Сей риторичний пафос – його зброя... Чудо творчої емоції, котрою поборюється час і простір...»

- А) Іван Вишенський;
- Б) Герасим Смотрицький ;
- В) Мелетій Смотрицький;
- Г) Петро Могила.

6. Риси, яких набирає східнослов'янське риторичне слово із XVI століття, з періоду утворення Речі Посполитої і проголошення унії:

- А) полемічних, викривальних;
- Б) урочистих, величальних;
- В) пафосних, емоційно-піднесених.

7. І.Я. Франко про нього писав: «Була се натура проста і сильна, що не вміла кривити душею... Яка то щира і сміла душа, яке живе та міцне слово були у нашого письменника!..»

- А) Мелетія Смотрицького;
- Б) Єлисея Плетенецького;
- В) Івана Вишенського;
- Г) Іова Борецького.

8. За теорією українського письменника і культурно-освітнього діяча Антонія Радивиловського проповідник, оратор є:

- А) послом Бога, його вустами промовляє сам Бог;
- Б) збіднілий чоловік, сирота;
- В) архімандрит Києво-Печерської лаври.

9. Риторика Києво-Могилянської академії представлена ректорами-проповідниками, викладачами та їх книгами. Співвіднести автора і твір.

- 1) Інокентій Гізель;
- 2) Лазар Баранович;
- 3) Іоанікій Валявський;

- А) «Ритор український»;
- Б) «Мир з Богом чоловіку»;
- В) «Меч духовний є глагол Божий».

10. Відомий культурний діяч, ректор Києво-Могилянської колегії, який радив промовцям: «...читай книги, що хороше вчитаєш, нотуй собі і до свого казання амплікуй», щоб «людей не призвів мовою своєю до десперації, до розпачу»:

- А) Лазар Баранович;
- Б) Феофан Прокопович;
- В) Інокентій Гізель;
- Г) Іоанікій Галятовський.

11. Проповідник-гуманіст європейського рівня, який ніколи не забував неньки України і при нагоді завжди повторював: «Я українець, цим пишаюся і про це відверто заявляю»

- А) Павло Русин;
- Б) Станіслав Оріховський;
- В) Юрій Дрогобич.

12. Представником якого стилю в ораторській прозі виступає Антоній Радивиловський?

- А) барокового;
- Б) класичного;
- В) романтичного;
- Г) реалістичного.

13. «Дар переконливого мовлення є той самий, що й дар лікування, бо лікування помагає тільки тілові, а переконлива мова лікує душі. В нещасті є захистом, у щасті – найбільшою прикрасою», – цей вислів належить...

- А) Іоаникію Галятовському;
- Б) Антонію Радивилівському;
- В) Феофану Прокоповичу.

14. Про появу нового напрямку – класицизму в риториці та українській культурі зокрема свідчила праця ...

- А) Ф. Прокоповича «Про риторичне мистецтво»;
- Б) Іоаникія Валявського «Ритор український»;
- В) Прокопія Калачинського «Комора ораторського мистецтва».

15. Феофан Прокопович по-новому переосмислив античну теорію трьох стилів. Співвіднести правильні відповіді.

- 1) високий стиль;
- 2) середній стиль;
- 3) низький стиль;

- А) характеризується помірною кількістю художніх засобів, нейтральним тоном викладу, специфічною, науковою лексикою, стиль може бути квітчастим;
- Б) характеризується простими реченнями, загальноживаною лексикою, доступною широкому загалу, відсутністю риторичних фігур;
- В) характеризується емоційно-піднесеними словами, вишуканими образними засобами.

16. З якою метою цар Петро I у 1709 році наказав переїхати з Києва до Москви вченим, письменникам, риторам: І.Гізелю, І.Галятовському, Л.Барановичу, С.Яворському, Ф.Прокоповичу та багатьом іншим видатним культурно-освітнім діячам, а число студентів Києво-Могилянської академії скоротити з 2000 до 161?

- А) знищити культурно-освітній центр в Україні, її духовне надбання, а згодом русифікувати український народ;
- Б) ознайомитись з кращими надбаннями української культури та науковими здобутками вчених;
- В) пропагувати у Росії класичну античну риторику, західноєвропейське гомілетичне ораторське мистецтво епохи Середньовіччя та Відродження.

17. В основному якою мовою велося викладання у Києво-Могилянській академії та писалися книги?

- А) грецькою;
- Б) латинською;
- В) староукраїнською;
- Г) старослов'янською.

18. Феофан Прокопович по-новому трактує необхідність вивчення риторики, а саме:

- А) для увічнення історії своєї батьківщини;
- Б) як теоретичне та методичне збагачення науки мистецтва слова;
- В) для культурного та духовного піднесення українського народу.

19. Величезну роль в ідейно-політичній, релігійній боротьбі проти католицизму, а також у розвитку освітньої і друкарської справи на Україні, починаючи з другої половини XVI століття, відігравали:

- А) братства (церковно-освітні товариства);
- Б) парафіяльні (дяківські) школи;
- В) гільдійські школи (купецькі об'єднання).

20. Сучасники високо оцінили проповідницьку майстерність єпископа, автора «Слова в новий тиждень після Пасхи», сказавши про нього: «Златоуст, паче всех воссиявший нам на Руси»...

- А) Іларіон;
- Б) Кирило Туровський;
- В) Іван Вишенський;
- Г) Климент Смолятич.

21. Твір Івана Вишенського, у якому він використав прийоми Сократа: діалогізація викладу, іронія та фігури її вираження, наповнивши їх українським матеріалом:

- А) «Послання до всіх, у Польській землі живущих»;
- Б) «Послання до єпископів»;
- В) «Викриття диявола-миродержця».

22. Вказати письменника, чії твори, на думку М. Возняка, були полемічними, пристрасними, вогненними, бо автор досконало і «дуже зручно користувався всіма викрутасами риторичного мистецтва»:

- А) Івана Вишенського;
- Б) Кирила Туровського;
- В) Володимира Мономаха;
- Г) Петра Могили.

23. Полемічна ораторська проза XVI ст. – першої половини XVII ст. представлена письменниками і їх творчістю. Співвіднести автора і твір.

- 1) Христофор Філалет;
- 2) Герасим Смотрицький;
- 3) Іван Вишенський;

- А) «Ключ царства небесного»;
- Б) «Апокрисис»;
- В) «Викриття диявола-миродержця».

24. Ректор Києво-Могилянської колегії, проповідник, педагог, якого називали «українським Арістотелем»...

- А) Лазар Баранович;
- Б) Феофан Прокопович;
- В) Петро Могила;
- Г) Інокентій Гізель.

25. Феофан Прокопович по-новому переосмислив античну теорію трьох стилів. Співвіднести правильні відповіді:

- 1) високий стиль;
- 2) середній стиль;
- 3) низький стиль;

- А) призначений для істориків, паперистів, які ведуть наукові, ділові справи;
- Б) використовується у промовах про буденні справи: побутові, господарські, сімейні;
- В) використовується для опису дуже важливих, урочистих подій, вчинків.

26. Вказати, які обставини в житті Феофана Прокоповича посприяли тому, щоб він став ректором Києво-Могилянської академії:

- А) видана праця «Про риторичне мистецтво»;
- Б) новаторський підхід при викладанні курсу з риторики;
- В) виголошена проповідь перед Петром I.

27. Праця Феофана Прокоповича «Про риторичне мистецтво» починається з посвяти, у якій визначається мета вивчення риторики:

- А) ті, хто приступить до вивчення мистецтва красномовства, найперше навчатися бути чесними і корисними для людського життя;
- Б) ті, хто приступить до вивчення мистецтва красномовства, найперше зможуть досягнути вершин влади;
- В) ті, хто приступить до вивчення мистецтва красномовства, найперше зможуть досягати своєї мети.

28. Вказати працю Стефана Яворського, у якій він виклав теоретичні засади риторики стосовно п'яти її розділів (п'ять пальців «риторичної» руки: інвенція, диспозиція, елокуція, меморія, акція):

- А) «Наука, або Спосіб зложення казання»;
- Б) «Мир з Богом чоловіку»;
- В) «Риторична рука»;
- Г) «Про риторичне мистецтво».

29. Вказати, кому належить праця «Євангеліє учительное», яку цар Олексій у 1662 році, з подання патріарха Московського, наказав спалити:

- А) Кирилу Транквіліону-Ставровецькому;
- Б) Феофану Прокоповичу;
- В) Петру Могилі;
- Г) Григорію Сковороді.

30. Стил, у якому Феофан Прокопович допускає використання засобів сміхової культури: жарти, дотепи, просторічні та інвективні слова:

- А) високому стилі;
- Б) середньому стилі;
- В) низькому стилі.

31. Вказати причину, з якої у 1690 році патріарх Московський проголошує «анафему» на «київські нові книги» П. Могилі, Л. Барановича, А.Радивиловського, К. Ставровецького та інших письменників:

- А) написані староукраїнською мовою і сповнені патріотизму;
- Б) пропагують закони та ідеали класичної античної риторики;
- В) проповідують західноєвропейську гомілетичну риторичну епохи Середньовіччя та Відродження.

32. Назвати культурно-освітнього діяча, оратора, письменника, який в частині «Наука, або Спосіб зложення казання» теоретично обґрунтовує специфічний вид проповіді на Україні – казання:

- А) Стефан Яворський;
- Б) Петро Могила;
- В) Іоаникій Галятовський;
- Г) Антоній Радивиловський.

33. Вказати Київського митрополита, проповідника, автора «Послання пресвітеру Фомі», про якого літописець писав у XII столітті: «Філософ, рівного якому ще не бувало у Руській землі»:

- А) Іларіона;
- Б) Кирила Туровського;
- В) Івана Вишенського;
- Г) Климента Смолятича.

34. Вказати художній засіб, який майстерно використав М. Смотрицький у «Треносі», поглиблюючи образ страдниці-неньки святої Східної Церкви:

- А) антономазію;
- Б) алегорію;
- В) персоніфікацію;
- Г) тавтологію.

35. Член Київського братства, який мріяв про освіченість нації, про опанування українцями мистецтва красномовства: «Хіба наші люди вміють лише наймитувати, гнути спину та битися на шаблях і веслувати на чужих галерах? А

хіба піїтика, філософія, риторика, граматика, геометрія не доступна українцям?»

- А) Лисавета Гулевичівна;
- Б) Єлисей Плетенецький;
- В) Герасим Смотрицький;
- Г) Іов Борецький;
- Д) Єпіфаній Славинецький.

36. Перший вітчизняний підручник з гомілетики, який став відомою науковою працею за межами України, написаний у 50-их роках XVII ст. викладачем риторики Києво-Могилянської академії Іоаникієм Галятовським був...

- А) «Ключ розуміння»;
- Б) «Мир з Богом чоловіку»;
- В) «Риторична рука»;
- Г) «Про риторичне мистецтво».

37. М. Грушевський називає його твори «філіппіками», розглядаючи літературний процес кінця XVI – початку XVII ст. у праці «Історія української літератури»:

- А) Івана Вишенського;
- Б) Герасима Смотрицького ;
- В) Мелетія Смотрицького;
- Г) Інокентія Гізеля.

38. Вказати культурно-освітнього діяча, оратора, письменника, автор багатьох оповідань, байок, проповідей (збірки «Огородок Марії Богородиці»), який вважається типовим представником українського бароко в ораторській прозі:

- А) Григорій Сковорода;
- Б) Феофан Прокопович;
- В) Іоаникій Галятовський;
- Г) Антоній Радивилівський.

39. Відомі полемісти-проповідники, одні з перших захисників католицької віри:

- А) Петро Скарга та Іпатій Потій;
- Б) Герасим та Мелетій Смотрицькі;
- В) Іов Борецький та Захарій Копистенський.

40. Визначний проповідник, оратор, який величав риторику «царицею душ», «княгинею мистецтв»:

- А) Григорій Сковорода;
- Б) Феофан Прокопович;
- В) Стефан Яворський;
- Г) Антоній Радивилівський.

2.3.2 Тема: Розвиток красномовства на Україні кінця XVIII – початку XXI століть

1. Письменник, проповідник духовності українського народу, якого вважають предтечою нової української літературної мови:

- А) Т.Г. Шевченка;
- Б) Г.С. Сковороду;
- В) І.П. Котляревського;
- Г) Панаса Мирного;
- Д) І.Я.Франка.

2. Філософ, проповідник, педагог, якого називали «українським Сократом»:

- А) Григорія Сковороду;
- Б) Феофана Прокоповича;
- В) Петра Могили;
- Г) Інокентія Гізеля.

3. Вставити пропущене слово в афоризмі Г. Сковороди: «Не розум від книг, а книги від ... створились»

- А) знання;
- Б) навчання;
- В) розуму.

4. Продовжити вислів Г. Сковороди, який він писав своєму учневі, другу М.І. Ковалинському : «Загублений той час, який ти не використав на ...»

- А) навчання;
- Б) знання;
- В) освіти.

5. Продовжити афоризм Г. Сковороди: «Багатством живиться лише тіло, а душу звеселяє...»

- А) радість пізнання світу;
- Б) творча праця;
- В) споріднена праця.

6. Продовжити афоризм Г. Сковороди: «Любов є джерело ...»

- А) усякого життя;
- Б) бажань;
- В) знань;
- Г) кохання.

7. Вказати твір Г. Сковороди, який сповнений традиційною образністю гомілетики і є зразком конфесійного стилю?

- А) «Буквар світу...»;

- Б) «Басни Харьковскія»;
- В) «Сад божественных песен...».

8. «Світ ловив мене, та не впіймав», – цей напис на надгробку...

- А) Тараса Шевченка;
- Б) Феофана Прокоповича;
- В) Григорія Сковороди;
- Г) Івана Котляревського.

9. Продовжити афоризм Г. Сковороди: «Коли велика справа – панувати над тілами, то ще більша ...»

- А) над людськими долями;
- Б) керувати умами;
- В) керувати душами.

10. Вставити пропущене слово в афоризмі Г. Сковороди: «З усіх утрат втрата ... найтяжча»:

- А) часу;
- Б) любові;
- В) рідних.

11. Продовжити афоризм Г. Сковороди: «Той розуміє юність, хто розуміє ...»

- А) життя;
- Б) старість;
- В) молодь.

12. Письменник, світоч людського духу, якого вважають основоположником сучасної української літературної мови:

- А) Т.Г. Шевченко;
- Б) Г.С. Сковорода;
- В) І.П. Котляревський;
- Г) Панас Мирний;
- Д) І.Я. Франко.

13. Вказати, про кого І.Я. Франко красномовно писав: «Він був сином мужика і став володарем у царстві духа. Він був кріпаком і став велетнем у царстві людської культури... Найкращий і найцінніший скарб доля дала йому лише по смерті – невмирущу славу і всерозквітаючу радість, яку в мільйонів людських сердець все наново збуджуватимуть його твори»:

- А) Т.Г. Шевченка;
- Б) І. Нечуя-Левицького;
- В) І.П. Котляревського;
- Г) Гр. Квітки-Основ'яненка.

14. Вказати українського письменника, який володів таким даром слова, що зумів під час російсько-турецької війни 1806-1812 років без жодного пострілу взяти Ізмаїл (розіграв сценарій із батальйоном, що тримав облогу міста) та переконати 40 000 татарських кіннотників перейти на сторону російської армії:

- А) П. Гулак-Артемівський;
- Б) І.П. Котляревський;
- В) Гр. Квітка-Основ'яненко;
- Г) П.А. Грабовський.

15. Назвати суддю, письменника, попечителя бібліотеки, повітового дворянського маршалка... – у літературних колах в ХІХ столітті ходила епіграма: «Не надивлюся я, создатель, Какой у нас мудреный век:

Актер, поэт и заседатель – Один и тот же человек?»

- А) П.А. Грабовського;
- Б) І.П. Котляревського;
- В) Панаса Мирного;
- Г) Гр. Квітку-Основ'яненка.

16. Назвати українського письменника, який незважаючи на заборону у школі розмовляти рідною мовою, гордо носив табличку: «Употребляет мужицкие слова», але не зрікся української мови?

- А) Т.Г. Шевченко;
- Б) І. Нечуй-Левицький;
- В) Панас Мирний;
- Г) Гр. Квітка-Основ'яненко.
- Д) П.А. Грабовський.

17. Визначте, кому з письменників належать слова: «Найбільше і найдорожче добро в кожного народу – це його мова»:

- А) І.Я. Франку;
- Б) Лесі Українці;
- В) Т.Г. Шевченку;
- Г) П.А. Грабовському;
- Д) Панасу Мирному.

18. Виступи, промови письменника хвилювали наскільки слухачів, що Марко Черемшина про нього захоплено писав: «Хотілося його нести, щоб не заपोшив своїх ніг порохом вулиці. Хотілося його цвітом осипати... Спитаєте мене, яке враження зробив на мене...? – Великого астрального тіла, що гріє всю Україну, а світить далеко ще далше»:

- А) Т. Шевченка;
- Б) І. Нечуй-Левицького;
- В) Панаса Мирного;
- Г) І. Франка.

19. Письменник, пророк наскільки володів даром красномовства, що літератор, філософ, наш сучасник Є. Сверстюк писав: «...слово поетове лягало на душу, як Боже слово»:

- А) Панаса Мирного;
- Б) Т.Г. Шевченка;
- В) І.П. Котляревського;
- Г) І.Я. Франка;
- Д) Гр. Квітку-Основ'яненка.

20. Визначте, кому з поетів належать слова: «Слово, моя ти єдина зброя, Ми не повинні загинуть обоє...»:

- А) Т.Г. Шевченку;
- Б) П. Грабовському;
- В) Лесі Українці;
- Г) І.Я. Франку.

21. Вказати представників академічного красномовства кінця ХІХ – поч. ХХ століть:

- А) М. Грушевський, С. Єфремов, М. Міхновський;
- Б) А. Тимофєєв, А. Коні, С. Андрієвський, М. Карабчевський, Ф. Плевако;
- В) М. Кошанський, К. Зеленецький, М. Драгоманов, М. Максимович.

22. Батько української нації, під його впливом вперше було проголошено новий статус української мови як державної («Закон Центральної ради про державну мову», 1918 р.):

- А) Г. Яхимович;
- Б) С. Єфремов;
- В) М. Грушевський;
- Г) О. Потебня.

23. Культурний діяч, зачинатель нової української літературної мови:

- А) Т.Г. Шевченко;
- Б) Г.С. Сковорода;
- В) І.П. Котляревський;
- Г) Панас Мирний;
- Д) І.Я. Франко.

24. Вказати видатного діяча української культури, про якого Т.Г. Шевченко сказав пророчі слова: «Будеш, батьку, панувати Доки живуть люди, Доки сонце з неба сяє Тебе не забудуть»:

- А) П.А. Грабовського;
- Б) П. Гулака-Артемівського;
- В) І.П. Котляревського;
- Г) Гр. Квітку-Основ'яненка;
- Д) Панаса Мирного.

25. Над чиєю могилою історик Ізмаїл Срезневський виголосив промову: «Пам'ятай, Україно, цю могилу: тут похований той, хто оживлений любов'ю до тебе, захищав твій звичай та мову»:

- А) Гр. Квітки-Основ'яненка;
- Б) І.П. Котляревського;
- В) П.А. Грабовського;
- Г) Панаса Мирного;
- Д) І.Я. Франка.

26. Вказати українського письменника, якого нагородили діамантовим перснем за сумлінне виконання своїх обов'язків, за досконале володіння мистецтвом слова, а він був почесним членом Харківського, Петербурзького «Вільного товариства словесності»:

- А) П.А. Грабовського;
- Б) П. Гулака-Артемовського;
- В) І.П. Котляревського;
- Г) Гр. Квітку-Основ'яненка.
- Д) Т.Г. Шевченка.

27. Визначити, кому з письменників належать слова: «...Возвеличу Малих отих рабів німих! Я на сторожі коло їх Постаблю слово»:

- А) І.Я. Франку;
- Б) Лесі Українці;
- В) Т.Г. Шевченку;
- Г) П.А. Грабовському;
- Д) Панасу Мирному.

28. Вказати, про яку українську письменницю І.Я. Франко писав: «Від часу Шевченкового «Поховайте та вставайте...» Україна не чула такого сильного, гарячого та поетичного слова, як із уст сеї... дівчини»:

- А) О. Кобилянську;
- Б) Лесю Українку;
- В) Марко Вовчок;
- Г) Олену Пчілку.

29. Вставити пропущене слово в афоризмі Дж. Мілль:

«Джерело красномовства – ...»:

- А) у знанні;
- Б) у серці;
- В) в інтелекті;
- Г) у навчанні.

30. Вказати представників судового красномовства кінця ХІХ – початку ХХ століть:

- А) М. Грушевський, С. Єфремов, М. Міхновський;
- Б) П. Пороховщиків, А. Коні, С. Андрієвський, М. Карабчевський, Ф. Плевако;
- В) В. Антонович, К. Зеленецький, М. Драгоманов, М. Максимович.

31. Визначити, кому з поетів належать слова: «Ну що б, здавалося, слова... Слова та голос – більш нічого. А серце б'ється – ожива, Як їх почує!.. Знать, од Бога і голос той, і ті слова Ідуть між люди!..»

- А) Т.Г. Шевченку;
- Б) П.А. Грабовському;
- В) Лесі Українці;
- Г) І.Я. Франку

32. Представник судового красномовства, який визначав успішність промови у тому, щоб заволодіти увагою слухачів і вмінням утримувати її до кінця промови...

- А) С. Андрієвський;
- Б) Ф. Плевако;
- В) А. Коні;
- Г) П. Пороховщиків.

33. Унікальним явищем в історії риторики ХХ століття, останньою риторичною хвилиною у слов'янському світі дослідники вважають...

- А) Інститут Живого Слова;
- Б) просвітницька діяльність Києво-Могилянської академії;
- В) Літературне товариство ім. Т.Г. Шевченка;
- Г) діяльність «Руської трійці».

34. Назвати педагога, митця красномовства, який закликав берегти слова, не допускати, «щоб високі, святі слова перетворювалися в розмінну монету... Нехай кожне слово... дає плід, а не залишається пустоцвітом»:

- А) В. Сухомлинський;
- Б) Л. Мацько;
- В) Г. Сагач;
- Г) Л. Костенко.

35. В якому році і ким був заснований Інститут Живого Слова у Петербурзі?

- А) 1918, В.М. Всеволодським-Гернгроссом;
- Б) 1929, А.В. Луначарським;
- В) 1920, М.С. Гумільовим;
- Г) 1916, Л.В.Щербою.

36. Назвати визначного представника академічного красномовства, який писав: «Слово – це найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру. Вміти користуватися ним – велике мистецтво»:

- А) Г. Сагач;
- Б) Л. Мацько;
- В) В. Сухомлинський;
- Г) В. Молдован.

37. Назвати книгу з курсу риторики, за яку Г.М. Сагач стала лауреатом Шевченківської премії по лінії Київського університету імені Тараса Шевченка в 1994 році:

- А) «Похвальне красномовство»;
- Б) «Золотослів»;
- В) «Слово животворяще»;
- Г) «Краса педагогічної дії»;
- Д) «Риторика»

38. Вставити пропущене слово в цитаті з твору Л. Костенко: «Душа тисячоліть шукає себе...»

- А) в серці;
- Б) в слові;
- В) в просторі і часі;
- Г) у всесвіті.

39. Вказати, кого з сучасних педагогів-викладачів красномовства (автора багатьох підручників та навчальних посібників з риторики) за кращий ораторський виступ «З любов'ю в серці до народу Данії» короновано як «Міс світу» у 2001 році:

- А) Г.М. Сагач;
- Б) Л.І. Мацько;
- В) О.М. Мацько.

40. Назвати, хто з педагогів, представників академічного красномовства, писав: «Словом можна створити красу душі, а можна й спотворити її»:

- А) Г. Сагач;
- Б) Л. Мацько;
- В) В. Сухомлинський;
- Г) В. Молдован.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Предмет навчальної дисципліни «Основи красномовства», завдання та функції.
2. Значення науки про мистецтво слова в умовах демократизації, духовного відродження українського народу.
3. Фаховий аспект навчальної дисципліни «Основи красномовства» і педагогічна майстерність.
4. Діалектична єдність красномовства і педагогічної майстерності.
5. Красномовство як вид мистецтва.
6. Зв'язок навчальної дисципліни «Основи красномовства» з іншими науками.
7. Роль красномовства в житті людини та суспільства. Гуманістичне спрямування сучасної риторики.
8. Володіння мистецтвом слова є одним з основних аспектів удосконалення особистості і фахівця.
9. Міфологія красномовства.
10. Ораторське мистецтво Стародавнього світу.
11. Розвиток красномовства у Стародавній Індії.
12. Розвиток красномовства у Стародавньому Ірані.
13. Розвиток красномовства у Стародавньому Китаї.
14. Розвиток красномовства у шумеро-аккадській культурі.
15. Розвиток красномовства у Стародавньому Єгипті.
16. Боги та герої античного красномовства.
17. Виникнення і розвиток елоквенції у Стародавній Греції.
18. Видатні оратори Стародавньої Греції.
19. Розвиток академічного красномовства Стародавньої Греції.
20. Розвиток судового красномовства Стародавньої Греції.
21. Розвиток дорадчого красномовства Стародавньої Греції.
22. Розвиток релігійного красномовства Стародавньої Греції.
23. Патріотизм у красномовстві Демосфена.
24. Горгій – майстер епідейктичного красномовства.
25. Роль Платона у формуванні теорії та практики красномовства.
26. Сократ – неперевершений давньогрецький філософ.
27. Критика античними теоретиками красномовства софістів за мисленнєво-мовленнєві софістичні виверти.
28. Ісократ – засновник школи нового типу в Стародавній Греції.
29. «Риторика» Аристотеля як вершина давньогрецького красномовства.
30. Римський період античного красномовства.
31. Риторична діяльність Гая Юлія Цезаря.
32. Марк Туллій Цицерон – визначний римський оратор, нормотворець латинської мови.
33. Педагогічна риторика Квінтіліана. Праця «Ораторська освіта».
34. Великі оратори античності.
35. Риторика імператорського Риму.

36. Еллінське Відродження – Апулей, Плутарх.
37. Ораторське мистецтво епохи Середньовіччя.
38. Августин Аврелій – представник ранньої патристики.
39. Роль Каппадокійського гуртка у розвитку східної патристики.
40. Іоанн Златоуст – неперевершений проповідник і літератор у IV ст.
41. Розвиток західноєвропейської риторики.
42. Проповіді Мартіна Лютера, Г. Пфайфера (Німеччина), Джона Вікліфа, Вільяма Окками (Англія), Еразма Роттердамського (Нідерланди).
43. Розвиток протестантизму у Німеччині XVI – XVIII ст.
44. Розвиток політичної риторики у революційній Франції кінця XVIII ст. - початку XIX ст. Виступи Марата, Робесп'єра, Мірабо, Дантона.
45. Розвиток академічного красномовства в епоху Просвітництва (Г. Гегель, А. Шопенгауер).
46. Дейл Карнегі – засновник школи ораторського мистецтва.
47. Поль Сопер про мистецтво мовлення.
48. Риторика Київської Русі. Відомі оратори XI-XII ст.
49. Петро Могила та Іван Вишенський – визначні українські майстри красномовства.
50. Г.С. Сковорода – український Сократ.
51. Прогресивна просвітницька діяльність Києво-Могилянської академії у XVI ст.-XVIII ст.
52. Розвиток церковно-богословського красномовства у полемічних творах православних та католицьких проповідників у XVI ст.-XVIII ст.
53. Розвиток академічного красномовства у XVI ст.-XVIII ст.
54. Народна мудрість про мистецтво слова.
55. Мистецьке слово народу в думах, баладах, історичних піснях.
56. Кобзарство як український феномен.
57. Феофан Прокопович про ораторське мистецтво.
58. Передова діяльність ректорів Києво-Могилянської академії, проповідників слова, духу, моралі: І. Гізеля, Л. Барановича, І. Галятовського, А. Радивиловського, С. Яворського.
59. Роль «Русалки Дністрової» у відродженні українського слова.
60. Особливості розвитку українського ораторського мистецтва у XIX столітті.
61. Видатні представники судової риторики: А. Коні, С. Андрієвський, М. Карабчевський, Ф. Плевако, П. Пороховщиков.
62. Політичне красномовство кінця XIX ст. – початку XX ст.: М. Грушевський, С. Єфремов, М. Міхновський ті інші видатні діячі.
63. Безсмертне українське слово у геніїв людської думки: І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки та ін.
64. Інститут Живого Слова у Петербурзі – визначна подія в історії науки про ораторське мистецтво.
65. Трагедія відродженого українського риторичного слова в XX ст.: М. Хвильовий, В. Чумак, В. Еллан, Є. Плужник, М. Зеров та ін.
66. Духовний оплот нації: Г. Косинка, Г. Тютюнник, М. Рильський, П. Тичина, В. Симоненко, В. Стус, О. Гончар, Є. Сверстюк, Л. Костенко та ін.

67. Епідейктичне красномовство, жанрова різноманітність.
68. Виникнення і розвиток академічного красномовства. Визначні педагогі-ритори сучасності.
69. Похвальне красномовство як різновид суспільно-побутового: традиції і сучасність.
70. Виникнення і розвиток судового красномовства. Визначні промовці.
71. Виникнення і розвиток церковно-богословського красномовства. Визначні проповідники.
72. Виникнення і розвиток реклами як жанрового різновиду красномовства.
73. Зовнішня і внутрішня культура промовця.
74. Мовний етикет промов з певної нагоди.
75. Дейл Корнеги про мистецтво спілкування. Книга «Как завоевывать друзей и оказывать влияние на людей».
76. Видатні особистості про роль і значення слова.
77. Роль риторики у духовному розвитку особистості.
78. Вербальні й невербальні засоби спілкування у професійній діяльності педагога. Гендерні аспекти спілкування.
79. Античний риторичний ідеал.
80. Український (слов'янський) риторичний ідеал.
81. Сучасний риторичний ідеал.
82. Мій риторичний ідеал.
81. Вплив засобів масової інформації на розвиток красномовства.
84. Вплив сучасних інноваційних технологій на розвиток красномовства.

ГЛОСАРІЙ

1. **Августин Аврелій Блаженний** (Святий) (354 – 430) – один з Отців Церкви, фундатор західної патристики. Замолоду вивчав риторику, щоб стати оратором. Пережив духовну кризу, переосмисливши здобутки античної культури й прийнявши християнство. Напруженим психологізмом сповнена його автобіографічна «Сповідь». Августин обґрунтував основні положення християнської теології та філософії. Незадоволений «переможною балакучістю» античних риторів, він зосередився на слухачеві, виклавши у творі «Про християнську доктрину» новий погляд на риторику: 1. Корисна, але не обов'язкова антична риторика; християнинові достатньо вивчати Біблію, Святе Письмо. 2. Проповідникові важливіше мати мудрість, аніж красномовство. Але бажано говорити красиво. 3. Варто дотримуватися норм трьох стилів – високого, середнього та низького. 4. В апостольські часи проповідників надихав Святий Дух, тепер можна розраховувати лише на допомогу Благодаті Божої.

2. **Автентичний** (від грецького «справжній») – дійсний, вірогідний, той що ґрунтується на першоджерелі.

3. **Автологічна лексика** – слова з прямим значенням; протилежна металогічній лексиці.

4. **Агіографія** (від грецького «святий» і «пишу») – жанр церковно-релігійного красномовства, який містить життєписи святих, тобто житійна література, яка возвеличувала подвиги найвидатніших християнських діячів – святих. Їхнє життя описувалося з чудесами, які вони творили з ласки Божої. Опис з притаманними елементами наївної художності.

5. **Агора** (від грецького «збори») – у Стародавній Греції міський майдан, на якому проводилися народні збори з приводу вирішення державних, економічних, політичних та інших громадських справ.

6. **Адепт** (від латинського *adeptus* – той, хто чогось досяг) – посвячений у таємницю якогось вчення, секти тощо. Переносно – ревний прихильник якоїсь ідеї, вчення.

7. **Азіанізм** – пишний і гучний стиль, що виник в елліністичний період у грецьких землях Малої Азії, де намагалися перевершити класичних ораторів, широко вживаючи експресивні прийоми.

8. **Академічне красномовство** – це вид словесного мистецтва, ораторська діяльність педагога, що викладає, популяризує досягнення науки на різних освітніх рівнях, або діяльність науковця, який доповідає про результати експериментів, досліджень. Основні жанри академічного красномовства: наукова доповідь, наукове повідомлення, наукова лекція, реферат, виступ на семінарському занятті, науково-популярна (публічна) лекція, бесіда.

9. **Аксіологія в риториці** – морально – етичні цінності промовця. З часів Арістотеля вважається необхідним, аби оратор виходив з певної системи цінностей.

10. **Акумуляція** – риторична фігура, в якій нагромаджується кілька дій і понять з паралельними картинами, додатковими описами.

11. **Акція** – розділ класичної риторики, у якому реалізується завершальний етап ораторської дії – виголошення промови.

12. **Алітерація** – повторення однорідних приголосних звуків у реченні з метою створення художнього образу і підсилення звучності тексту.

13. **Алогізм** – порушення послідовності, *логіки в міркуванні*, що веде до викривлення думки і можливості зловживання довіри аудиторії. Виникає як наслідок *логічних помилок*.

14. **Алюзія** – стилістична фігура: натяк на якийсь відомий факт, але він не називається. При зловживанні може затьмарити зміст.

15. **Альтернатива** – необхідність вибору між двома чи кількома можливостями, які взаємно виключають одна одну.

16. **Амфіболія** – троп, побудований на двозначності слова: оратор свідомо приховує, яке саме значення з двох він використовує.

17. **Анадиплосис, або стикування** – стилістична фігура: лексико-синтаксичне повторення слова (словосполучення) в кінці рядка (речення), яке ніби підхоплюється на початку наступного речення.

18. **Аналогія** – це схожість явищ, що є підставою для умовиводів у певних ситуаціях (наприклад, коли оратор намагається пояснити щось незнайоме з допомогою знайомого). Обов'язковою умовою при використанні аналогії є зіставлення за суттєвими, а не випадковими ознаками. Аналогія не завжди можна використовувати в академічному красномовстві; рідше – в судовому, оскільки аналогія не є доказом. Проте вона широко вживається в інших видах красномовства.

19. **Анафора** – стилістична фігура, що полягає в повторенні однакових слів, виразів на початку речення, поетичного рядка.

20. **Анімізм** (від латинського *anima, animus* – душа, дух) – віра в існування душ і духів, що нібито управляють усім матеріальним світом.

21. **Аномінація** – стилістична фігура: створення нового слова на основі двох відомих слів (використовується, як правило, для сатиричного ефекту).

22. **Антитеза** – стилістична фігура, що побудована на протиставленні.

23. **Античність** (від латинського *antiquitas* – давнина, старовина) – давньогрецький, давньоримський світ, його культура.

24. **Антропогенез** (від грецького «людина», «походження», «породження») – процес виділення людини з світу тварини, олюднення безпосередніх предків людини.

25. **Апелювальні висновки** – це пряме звертання до аудиторії під час завершення промови.

26. **Апокрифи** (від грецького «таємний», «прихований») – це позабіблійні твори християнського фольклору і письменства про створення світу, життя і пригоди перших людей, про народження, життя і загибель сина Божого, про страшний суд і долю людських душ на небесах і в пеклі та ін. Апокрифи жанрово різноманітні, твори ораторсько-епістолярного та катехізисного характеру: промови, казання, пророцтва, заповіти, послання, бесіди, легендарні оповідання.

27. **Апологія** – промова або письмовий твір на захист певної особи. Апології складали для звинувачених судом давньогрецькі логографи-софісти.

28. **Апосіопеза, або замовчування** – стилістична фігура: обрив, що містить у собі щось невимовне, підтекст. Промова переривається, тому що потрібно щось «сховати» чи імітувати таємницю.

29. **Аристотель** (384 – 322 до н. е.) – один з найвидатніших мислителів Греції, учень Платона, вчений-енциклопедист, наставник Олександра Македонського, засновник Лікейської філософської школи. Аристотель вивів загальні закони красномовства, створив теоретичне вчення про принципи досягнення прекрасного у сфері мовотворчості, вивів загальні закони мислення, засновник наук: риторики, логіки, етики. Автор книги «Риторика», в якій підсумував досвід всіх видів (стилів) красномовства, відокремив риторику від поезики. Аристотель встановив загальні принципи риторики, вказав на значення особистості оратора та його моральної позиції, на потребу врахування специфіки аудиторії оратора.

30. **Асертивність** – здатність людини чітко визначити для себе, чого вона прагне, а чого – ні.

31. **Асиндетон** – синтаксична фігура поетичної мови (безсполучниковість).

32. **Асонанс** – повторення голосних з метою створення художнього образу і підсилення звучності тексту.

33. **Аттицизм** – вишукана й образна мова, властива давнім жителям Аттики за часів розквіту їхньої культури.

34. **Баранович Лазар** (1620 – 1694) – видатний український церковний діяч і проповідник, освітянин, який, прагнучи союзу з Москвою, водночас намагався зберегти незалежність української культури. Полеміст, який видав польською мовою антикатолицький трактат. Автор популярних збірок проповідей: «Меч духовний» та «Труби словес проповідних», в яких відбився високий рівень української гомілетики.

35. **Бернард Клервоський** (1090 – 1153) – французький богослов і проповідник, противник раціоналізму П'єра Абеляра, аббат монастиря в Клерво, який прославився палким і пишним стилем проповідництва; був одним з натхненників хрестових походів.

36. **Варваризми** – слова іншомовного походження. Суміш рідної мови з великою кількістю варваризмів утворює *макаронічний* стиль.

37. **Василій Великий** (бл. 330 – 379) – один з Отців церкви, син видатного ратора; отримав риторичну освіту в Константинополі та Афінах, єпископ Кесарії (з 370 р.), прославився численними проповідями та богословськими працями з догматичних питань. Виступав як коментатор Біблії («Шестоднев»). Обороняв святу віру Христову за часів правління Юліана Відступника.

38. **Вербалізм** – зловживання словом, пусте пишномовство, під яким не криється ніяка думка.

39. **Види красномовства** – види словесного мистецтва, сфери застосування ораторського слова в суспільній ситуації (школа, церква, суд, політика, побут). Залежно від цього найчастіше розрізняють п'ять видів красномовства: академічне, церковне, судове (юридичне), соціально-політичне, суспільно-побутове.

40. **Виразне читання** – читання з дотриманням певної системи правил (орфоепії, артикуляції, дикції тощо). Часто термін «виразне читання» вживається як синонім поняття «художнє читання» або декламація, це не завжди вірно.

41. **Вишенський Іоанн** (Іван) (1545(50) – 1620(30)) – український православний чернець, письменник-полеміст, який значну частину життя провів у Греції на святій горі Афон, звідки, наслідуючи традиції апостольських послань, писав листи в Україну. Палко відстоюючи у творах православ'я та яскраво змальовуючи обставини життя свого часу, мистецьким словом ставав на захист народу. Твори Іоанна Вишенського є яскравою сторінкою давньої української риторики. М. Грушевський за пристрасність, полум'яність називав послання «філіппіками».

42. **Вульгаризми** – слова (словосполучення) лайливого характеру. Використовуються, як правило, малокультурними промовцями (переважно суспільно-побутове красномовство, рідше – політичне).

43. **Галятовський Іоаникій** (? – 1688) – український письменник, видатний діяч Української Церкви, викладач і ректор Києво-Могилянської Колегії. Автор першого вітчизняного курсу гомілетики – «Наука або способ зложення казаня», збірок проповідей – «Ключ розумения» та інших творів. У спадщині Галятовського почесне місце посідає апологетика православ'я; він прагне спростувати вчення католицизму, протестанства, ісламу, юдаїзму, вдаючись до багатющого арсеналу риторичних прийомів письменника-полеміста.

44. **Гермоген Тарсійський** (бл. 160 – 225) – античний ритор, автор праці про стильові якості ораторського твору. Він визначав вісім стилів: ясний, величний, прекрасний, кропіткий, повчальний, палкий, правдивий, могутній.

45. **Гіпербола** – троп, який базується на художньому перебільшенні, укрупненні.

46. **Глоса** – примітка між рядками або на полях манускрипту, коментар до тексту.

47. **Глосатори** – тлумачі, роз'яснювачі певних положень, але не законом "букви", а духу, ідеї.

48. **Гомілет** – християнський проповідник, майстер гомілетики, який надає перевагу змісту повчання перед майстерністю виголошення промови.

49. **Гомілетика** – християнська риторика, що має на меті витлумачення Біблії через проповідь або гомілію.

50. **Гоміліарії** – збірки вибраних проповідей Отців Церкви.

51. **Гомілія** – 1) чистий коментар до Біблії; синоніми: *діатриба* та *перенеца* – настановча повчальна бесіда; 2) промова перед народом, бесіда з кількома людьми.

52. **Горгієві фігури** – введені вперше Горгієм (бл. 480 – 380 до н.е., засновником софістики) різноманітні прийоми, що наближали ораторську промову до поезії (симетрично-ритмічна побудова речень, використання рим і тропів), використання фольклорних заклинань.

53. **Горгій** (бл. 480 – 380 до н. е.) – майстер епідейктичного красномовства, один із засновників софістики. Викладав на о.Сицилія та в Афінах, де користувався величезною популярністю як оратор. Один із засновників науки про красномовство, Горгій сприяв усвідомленню риторики як навчального предмета. Школа красномовства, заснована Горгієм в Афінах, стала фундаментом політичного й академічного красномовства. Найвидатнішим учнем був Ісократ.

54. **Градація** – стилістична фігура, що дозволяє показати явище в розвитку. Види Г.: *клімакс* – розташування слів за семантикою зростання, накопичення; *антиклімакс* – розташування слів за семантикою послаблення.

55. **Григорій Великий Двоєслів** (540 – 604) – виходець із шляхетного сенаторського роду, заснував на свої кошти багато лікарень, будинків для прочан, сім монастирів, в одному з яких був пострижений в ченці; а згодом поставлений в ігумена. Звідси у 590 р. одностайно був обраний на престол Папи Римського. Видатний церковний реформатор, автор багатьох творів; у риторичку ввів поняття казуальності (казуальний момент промови).

56. **Гротеск** – художній образ, що базується на сполученні страхітливого з комічним.

57. **Дао** (шлях) – прихований в глибині природного єства закон, який визначає протиріччя буття і який осягає мудрець у філософії Лао-цзи; також моральний імператив у філософії Конфуція.

58. **Дебати** – обговорення, полеміка, що виникає під час диспуту.

59. **Дедукція** – метод умовиводу за типом: від загального до конкретного; протиставляється **індукції**.

60. **Декалог** – десять Заповідей Божих. Поглиблені й піднесені були в Нагорній проповіді Спасителя.

61. **Демагогія** – голослівні аргументи, що мають вигляд глибокої аргументації на користь загалу, а насправді прикривають корисні розрахунки, прагнення маніпулювати людьми.

62. **Демонстрація** – процес виведення тез із аргументів.

63. **Детермінізм** (латинський *determino* – визначаю), філософське вчення про об'єктивний закономірний взаємозв'язок і взаємообумовленість явищ матеріального і духовного світу. Центральним ядром детермінізму служить положення про існування причинно-наслідкового зв'язку, тобто коли одне явище (причина) за певних умов породжує, виробляє інше явище (наслідок).

64. **Дискурс** – емоційна атмосфера, семантичне поле, що створюється в тексті «між словами», «підтекст».

65. **Дискурсивний** – логічний, протилежний інтуїтивному. Дискурсивне пізнання спирається на розум, міркування.

66. **Диспозиція** – другий розділ класичної риторики, розташування матеріалу.

67. **Дифірамб** – особливий вид давньогрецької лірики; первісно культова пісня на честь бога Діоніса. Згодом зміст дифірамб значно розширився, їх стали виконувати й на честь інших богів та героїв. Найвидатнішими творцями дифірамбів у VI й V ст. до н. е. були Сімонід і Піндар. У переносному значенні дифірамб – перебільшена похвала; вживається також у вислові «співати дифірамби».

68. **Діафора** – стилістична фігура, різновид повтору: повторюються слово чи вираз, які щойно прозвучали, для набуття більш експресивного звучання.

69. **Дужки квадратні [ ]** – рядковий знак партитури, який вживається при додаванні слова (слів), що допомагають утримати зміст речення, виражений нечітко.

70. **Дужки ромбічні < >** – рядковий знак партитури, яким позначаються вставні речення або слова, що вимовляються в дещо прискореному темпі.

71. **Дума** – це ліро-епічні твори, характерною прикметою є ліризм. У мелодіях переважають мінорні мотиви, а там, де йдеться про переможну боротьбу козацтва, – мажорні тони. Відомі думи-плачі: «Плач невольника», «Плач невольника на каторзі». До невольницького циклу належать: «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі», «Маруся Богуславка», «Іван Богуславець» та ін.

72. **Евристика** – 1) особливий метод ведення діалогу, навчання, введений Сократом, який будується на системі навідних питань, що підштовхують співрозмовника до вирішення проблеми; 2) наука, що вивчає творчу діяльність.

73. **Евфемізи** – слова і вирази, що вживаються з метою уникнення слів з грубим чи непристойним змістом.

74. **Евфонія** – певна якість мовних звуків, що визначає емоційне забарвлення мови ритора.

75. **Евфуїзм** – стиль, що відрізняється штучною пишномовністю, манірністю.

76. **Екзегетика** – метод символіко-алегоричного трактування тексту Біблії (засновник – Філон Олександрійський – еллінізований юдейський вчений). Проповідь як екзегетика – тлумачення прихованого, містичного змісту Святого Письма, розрахованого на інтелектуалів.

77. **Експансивність** – свідоме чи неконтрольоване свідомістю нав'язування власного «я», власної картини світу та цінностей аудиторії, що ґрунтується на болісній переоцінці оратором своєї особистості. Експансивний

оратор зазвичай запалює почуття невибагливої, малорозвиненої аудиторії. Часто експансивність поєднується з демагогічними прийомами.

78. **Ексордіум** – це композиційна частина, у якій оратор повідомляє про тему, мету виступу, тобто, початок промови.

79. **Експліцитний** – такий, що виражений відкрито; протилежність **імпліцитному**.

80. **Експромт** – виголошення промови без підготовки.

81. **Еліпсис (еліпс)** – стилістична фігура: пропуск слова, яке легко відтворити, воно ніби «підказується» контекстом.

82. **Емпатія** – здатність відчувати стан іншої людини, аудиторії.

83. **Епіграма** – жанр сатиричної поезії дотепного, дошкульного змісту з несподіваною градаційно завершеною кінцівкою.

84. **Епідейктичне** – урочисте, похвальне красномовство, що прикрашає ювілеї, банкети, церемонії.

85. **Епінікії** – пісні в Стародавній Греції, виконувані на честь переможця спортивних змагань священних ігор.

86. **Епістрофа** – стилістична фігура, що складається з повторення одного того самого слова чи звороту.

87. **Епітафія** – надгробне слово (письмова або усна форма) з приводу втрати близької людини. З часів греко-перських воєн в Афінах було встановлене щорічне вшанування загиблих воїнів з виголошенням епітафії, яка замінила старовинний вид оплакування – тренос (френос), з грец. «плач». Розрізняють автоепітафії – написи на власну уявлювану смерть.

88. **Епіфора** («перенесення», «повторення») – стилістична фігура: зворотний анафорі прийом, повторення слів (словосполучень) в кінці речень (у віршах – наприкінці віршових рядків або строф).

89. **Етапи підготовки промови** – 1. Вибір теми. 2. Складання плану. 3. Процес збирання матеріалу. 4. Запис промови. 5. Розмітка тексту знаками партитури. 6. Тренування оратора.

90. **Етикетні формули** – мовні кліше, що виникли в тій чи іншій національній мові у процесі культурного розвитку (привітання, формули ввічливості і т. ін.)

91. **Етопея** – змалювання характерів як «персонажів» промови, так і самого промовця. Лисій – майстер етопей.

92. **Етос оратора** – у класичних риторичних працях – це засіб хвилювати душі слухачів. 1) Етос – поняття класичної риторики, яке є основою формування риторичного ідеалу, критерієм щирості. 2) Категорія етосу тісно пов'язана з категорією пафосу і логосу. 3) Моральний кодекс ритора в античному світі. Цицерон – видатний майстер створення етосичного впливу на аудиторію.

93. **Єронім Блаженний (Святий)** (331(342), (346) – 420) – один з Отців Церкви. Вчився у Римі, був пустельником; папським радником; фундатором монастиря в Палестині. Єронім переклав Біблію латиною, керуючись цицеронівським принципом перекладання («не рабськи дослівно»), тому вона

містить масу помилок, але поширена в Латинській церкві. Любив латинську риторичку настільки, що у своєму видінні почув з вуст Самого Христа звинувачення в «цицероніанстві». Виступав як церковний полеміст. Індивідуальна манера Єроніма дещо жорстка, оскільки він мав звичай працювати одразу над кількома творами.

94. **Жень (людяність)** – філософський принцип конфуціанства, який покладений в основу світового та державного порядку й системи законів та ритуалів.

95. **Жест** – елемент невербального мовлення. Жест – система міміки, рухів рук і тіла, що відіграє допоміжну, але важливу роль в ораторському виступі. Неповторна система жестикуляції в культурі того чи іншого народу складається історично, вона повинна бути врахована оратором при спілкуванні з аудиторією. Культура жестів оратора спирається на вивчення акторської техніки. Жести бувають механічні (автоматичні), ілюстративні та емоційні; ораторові рекомендується користуватися лише третім видом жестів, оскільки лише вони по-справжньому підсилюють виразність промови, прикрашають її, допомагають у виділенні основних думок.

96. **Закон моделювання аудиторії** – це риторичний закон, який передбачає вивчення соціально-демографічних, суспільно-психологічних, індивідуально-особистісних ознак аудиторії з метою забезпечення контакту з нею під час виступу.

97. **Закони логіки** – основні чотири логічні закони, три з яких сформулював Аристотель: закон тотожності, закон суперечності, закон виключення третього. Четвертий закон – закон достатньої підстави – німецький філософ Лейбніц.

98. **Заратуштра**, грец. **Зороастр** (перша третина I ст. до н. е.) – великий релігійний реформатор Давнього Ірану, який створив дуалістичну релігійну систему, що ґрунтується на ідеї боротьби добра і зла у світі. В релігійних гімнах, що лягли в основу священної книги зороастризму «Авеста», викладені повчання, в яких підноситься культура та добродійство (ототожені зі скотарством і землеробством). Заратуштра став символом красномовного пророка, що засновує моральні підвалини суспільства; саме тому Ф. Ніцше використав образ Заратуштри як певну емблему у своїй книзі «Так говорить Заратустра».

99. **Зевгма** – синтаксична фігура, підпорядкування слів, словосполучень одному узагальнюючому слову.

100. **Імпліцитний** – прихований, підтекстовий; протилежність експліцитному.

101. **Імпровізація** (експромт) – промова, що виголошується без попередньої підготовки. Імпровізація ґрунтується на природному дарі слова, а також ерудиції та культурі промовця. Здатність до імпровізації свідчить про обдарованість і найвищий рівень розвитку ораторських здібностей. Ораторам-початківцям не варто зловживати імпровізацією.

102. **Інверсія** – стилістична фігура: незвичний, нехарактерний порядок розташування слів.

103. **Індукція** – спосіб мислення від конкретного до загального. Індукція завжди протиставляється дедукції.

104. **Інсайт** – момент натхненного інтуїтивного проникнення в суть проблеми без попереднього логічного аналізу (в промові справляє винятково сильне враження на слухачів).

105. **Інтонація** (від латинської *intono* – голосно вимовляю) – ритмо-мелодійний малюнок мовлення, що базується в основному на підвищенні або пониженні тону. Інтонація є оцінним показником повідомлення, про яке оратор говорить і допомагає донести цю оцінку до аудиторії.

106. **Інформація** (від латинської *informatio* – пояснення) – загальнонаукове поняття, що набуло особливої вагомості та універсальності в ХХ ст., завдяки успіхам таких наук, як «кібернетика», «інформатика» тощо. Стосовно філологічних дисциплін часто використовується поняття «семантична інформація», як така, що доступна розумінню і підлягає інтерпретації в ході спілкування. Промови, в яких інформація зникає під масою звучних слів, слід кваліфікувати як вербалізм.

107. **Іоанн Златоуст** (бл. 350-407) – один із Отців Церкви, архієпископ Константинопольський, автор багатьох проповідей, блискучий оратор, про що свідчить те, що його прозвали Хризостомом (Златоустом). Вчився у знаменитого ритора Лібанія. Виступив як гострий політичний оратор, критикував імператрицю та знать, через що був підданий репресіям. Його проповіді, які він диктував скорописцям, принагідно широко й ерудовано коментуючи Біблію, є зразком християнської риторики, а його бурхливий захоплюючий стиль змальовує життя Візантії з великою виразністю.

108. **Ісократ** (436-338 до н.е.) – найвидатніший учень Горгія. Викладач риторики та оратор в Афінах в епоху політичної кризи суспільства. Отримав освіту у софістів, був логографом, доки не відкрив свою школу риторики (бл. 390 до н.е.), слухачами якої були переважно молоді аристократи. Школа Ісократа стала прообразом сучасної загальноосвітньої школи, а на той час – одним з центрів політичної думки, причому антидемократичної. Ісократ бачив порятунок Еллади в її підкоренні Філіппу Македонському. Красномовство розглядав як ключ до знання взагалі, як основу освіти молоді. Стилю Ісократа притаманні складні періоди, ритмізованість мови, евфонія, чітка композиція. Ісократ був одним із найвизначніших античних авторитетів у сфері риторики.

109. **Історія риторики** – галузь знання, що вивчає виникнення, становлення, розвиток і сучасний стан красномовства. Історія риторики спрямована на виявлення закономірностей цих процесів, описує конкретно-історичні (синхронічні) зрізи стану красномовства в тому чи іншому середовищі та діахронічний процес розвитку, впливу та занепаду явища. Оскільки красномовство є супутником людства практично протягом всієї його історії, обрії історії риторики справді неосяжні й потребують широкого подальшого вивчення.

110. **Казуальний момент промови** – орієнтація оратора на той чи інший склад аудиторії. Слід відрізняти від казуїстики – софістичної підтасовки доказів.

111. **Канон** – ліричний жанр церковно-богословського красномовства, тобто похвальна пісня, церковний гімн, який прославляє святих, розповідає про євангельські події.

112. **Катехізис** (з грецької «повчання», «настанова») – виклад основного християнського віровчення переважно у формі запитань і відповідей.

113. **Квінтіліан Марк Фабій** (бл. 35-96 н.е.) – видатний оратор, теоретик риторики, педагог Давнього Риму, який підсумовує величезний довід античності у сфері елоквенції. Перший оратор, який став називатися «професором» і отримував плату за педагогічну діяльність з державної казни. Твір його життя – «Про виховання оратора» (у 12 книгах) було знайдено лише в епоху Гуманізму (XVI ст.), після чого ім'я Квінтіліана набуло величезного авторитету. Він вважав риторику могутнім засобом розвитку природних здібностей дитини і, відкидаючи звичні для його часу тілесні покарання, закликав до кропіткої індивідуальної праці, до розвитку свідомості та мови дитини: справжній римлянин мусив вміти гарно говорити.

114. **Класична освіта** – започаткована в епоху Відродження, базувалася на вивченні античності та риторичному досвіді. Проте в XVIII ст. – XIX ст. центр уваги змістився на вивчення художньої літератури, тому інтерес до риторики поступово став занепадати.

115. **Когезія** – один із способів інтеграції тексту, якщо всі його частини постійно взаємодіють завдяки тому, що оратор чи то повертається до вже сказаного, чи то натякає на те, що буде сказано.

116. **Колон** – самостійне за значенням речення (сукупність речень), що підлягає інтонаційному виділенню. **К.** є частиною періоду.

117. **Компіляція** (з латинської «грабіж», «крадіжка») – несамостійна, запозичена літературна, наукова праця, побудована на використанні чужих творів, досліджень, розробок без самостійно опрацьованих джерел.

118. **Композиція** – розташування складових літературного твору. Виділяють три основних типи композиційної побудови тексту: *лінійну*, *спіральну* та *кільцеву*. Лінійна – композиція, за якої частини тексту розташовані за чіткою логікою (наприклад: хронологічний розвиток подій). Спіральна – спосіб побудови тексту. За якого основна думка виступу повторюється неодноразово, але кожного разу вона збагачується новою інформацією. Кільцева композиція – спосіб побудови тексту, за якого перша та остання частина твору віддзеркалюють одна одну.

119. **Конгломерація** – таке з'єднання в одне ціле, за якого частини зберігають свої риси і властивості.

120. **Кондаки** – ліричний жанр церковно-богословського красномовства, тобто похвальна пісня, церковний гімн, який складався з кількох пісень, що розкривали суть християнського свята, переповідали євангельські та житійні легенди.

121. **Конклюдія** – це завершальна, заключна композиційна частина промови, висновок.

122. **Контамінація** – змішування подій під час розповіді; вкраплювання подробиць з однієї події в іншу; виникнення нового слова, цього форм шляхом поєднання частин двох подібних слів.

123. **Лабільність** – вміння людини швидко переходити від однієї проблеми до іншої, уникаючи помилок.

124. **Літота** – троп, що базується на художньому зменшенні.

125. **Логографи** – знавці юриспруденції в Давній Греції, які писали промови для звинувачених судом. Логографи базували свій текст на софістиці, дбаючи не про істину, а про вигідний для клієнта виклад справи.

126. **Логос** – поняття класичної риторики, яка в Давній Греції означала групу понять: «слово», «мова», «мовлення», «думка», «розум». Аристотель, засновник науки логіки, розвинув це поняття у риторичне вміння переконувати. Логос є критерієм істинності.

127. **Маат** – юридичні та політичні норми життя у світогляді стародавніх єгиптян, божественний порядок та істина, що не дає суспільству зірватися в хаос.

128. **Машал (маршал)** – жанр давньоєврейської літератури (притча, афоризм, приказка), що може бути патетичним і високим за настроєм, а може стати іронічним і навіть дразливим. Активно впливав на епоху Середньовіччя.

129. **Ме** – таємничі первісні начала буття, джерело світової справедливості у світогляді Шумеру. З духу Ме виходили при встановленні політичних та юридичних норм.

130. **Нарація** – це композиційна частина виступу, у якій оратор викладає суть справи, зміст основного повідомлення, тобто основна частина промови.

131. **Неориторика** – нова риторика, що виникла у другій половині 20 ст. на ґрунті нових наукових дисциплін (теорії комунікації, психолінгвістики та ін.) і ставить на меті, насамперед, комунікативний акт, спілкування оратора з аудиторією, рольову ситуацію, методи переконання.

132. **Ортодоксія** – неухильне додержання певного вчення, переконань, тверда послідовність у поглядах.

133. **Панегірик** – жанр пишномовної похвали. Найвизначнішою ознакою є уславлення визначної події чи подвигів видатної людини поширений у Стародавній Греції та Римі як надгробна промова (прославлення подвигів померлих), так і величальна – «Панегірик» Ісократу в честь відкриття Олімпійських ігор в Афінах у 380 році до н.е. В Україні в першій половині XVII століття панегірик став популярним видом поезії для возвеличення окремих осіб та подій.

134. **Парадокс** – формальнологічна суперечність, яка полягає в тому, що в процесі доведення створюються умови для одночасного доказу істинності і хибності певного висловлювання, причому доведення істинності цього висловлювання неодмінно веде до визнання його хибності і навпаки.

135. **Паралепсис** – стилістична фігура, що має місце, коли оратор повідомляє саме про те, що начебто намагався приховати. Паралепсис використовується для комічного ефекту.

136. **Паралогізм** – ненавмисна логічна помилка в міркуванні, яка виникає внаслідок порушення законів і правил логіки й звичайно приводить до хибних висновків.

137. **Патерики** (з латинської «отець») – це збірники оповідань про подвиги пустельників певної території, наприклад, Палестини, Сирії, Єгипту, Італії або ченців якоїсь певної общини. Патерики уклалися не за календарним, а за топографічним принципом.

138. **Патристика** – сукупність творів Отців Церкви, що сприймається ортодоксальними Церквами як Святе Передання, одне з найважливіших джерел істини віри, що йде одразу після Біблії. Це – тлумачення Біблії, догмати християнства, полеміка з іновірцями та еретиками, літургічні тексти, власне проповіді тощо. Патристика стала основним джерелом ідей церковної риторики.

139. **Пафос** – поняття класичної риторики, що відображає емоційну піднесеність, інтелектуальне, вольове устремління мовця, яке виявляється у процесі мовної комунікації. Пафос є категорією естетики.

140. **Перікопи** – визначені для літургічного читання місця Біблії, що їх коментує священик у проповіді.

141. **Пірке** – проповідь, що являла собою коментар до Святого Письма під час юдейського богослужіння в синагогах. Пірке (проповідь) виникла з великого досвіду коментування Біблії на ґрунті Мішни (системи приписів до Закону Мойсея, яка згодом ляже в основу Талмуду). На традиціях пірке будувалися проповіді Христа та апостолів, котрі, у свою чергу, стануть ґрунтом для пізнішої середньовічної гомілетики.

142. **Платон** (427-347 до н.е.) – великий давньогрецький філософ, засновник вчення про світ *ідей*, теоретик державності, літератор, педагог. Платон розвивав свої ідеї у формі філософського діалогу, наслідуючи усну традицію свого вчителя Сократа. Слідом за *Сократом*, Платон розвінчав *софістику* «як мистецтво обдурювання». За Платоном оратор має два роди здібностей: звести все до єдиної думки та здатність розкласти явище на складові частини (сучасною мовою – аналіз і синтез).

143. **Полісиндетон** – синтаксична фігура, багатосполучниковість.

144. **Політичне красномовство** – це вид словесного мистецтва, коли промовець відстоює, захищає інтереси тієї чи іншої політичної сили, пропагує важливі суспільно-політичні ідеї, формує громадську думку або роз'яснює якусь суспільно-політичну ситуацію.

145. **Помилки логічні** – порушення законів логіки промовцем. Основні помилки логічні: підміна тези, недоведена основа доказу, «коло» в доказі, повторення доказу (тавтологія) та ін.

146. **Послання** – це прозовий чи віршований літературний твір, написаний, як правило, у формі листа і є звертанням автора до однієї чи кількох осіб. Послання може мати інтимний і громадський зміст.

147. **Приписи** – система юридичних норм («права людського») у Біблії, яка була спробою закріпити моральні норми Декалогу в численних (603) правилах святого життя. Приписи були компромісом між ідеалом та реальністю; заповідь не «вбивай» коригувалася, наприклад, такими нормами, як смертна кара за неповагу до батьків... Вважалося, що порушник закону Декалогу сам себе позбавляє захисту з його боку. Тут відбився вплив поширеного на всьому Стародавньому Сході принципу вавилонського законодавства «око за око», «зуб за зуб». Саме це заперечував Христос, а після роз'яснення і всі християни вустами апостола Павла остаточно зреклися такої частини Старозавітного Закону, як приписи.

148. **Проповідь** – основний жанр церковної риторики (гомілетики), що сформувався на юдейсько-античних традиціях тлумачення сакральних текстів. У візантійському вжитку за правилами Василія Великого встановлюється три типи проповіді: 1. Проповідь як *екзегетика*, тобто витлумачення прихованого, містичного змісту Біблії, розрахованого на інтелектуалів; 2. Проповідь *настановча*, призначена для простого люду; 3. Проповідь *богословська*, що трактує питання віри й оберігає від єресей. У сучасній церковній проповіді виділяють: проповідь-розповідь, проповідь-слово, проповідь-повчання, проповідь-бесіду, тлумачення Святого Письма.

149. **Проспекція** – один із способів *інтеграції тексту*: натяк на те, про що йтиметься в наступних частинах виступу.

150. **Протагор з Абдери** (бл. 490-420 до н.е.) – найвидатніший софіст Греції, лекції якого стали джерелом збагачення. Виступив як теоретик державності, вчитель моралі, ритор і графік. Приділяв велику увагу питанню «як видавати чорне за біле», зосереджував увагу слухачів на влучному використанні слова.

151. **Протогімнаσμα** – типи елементарної організації частин тексту промови у пізньоантичній і візантійській риторичній (хрія, ствердження, похвала, ганьба тощо).

152. **Професіограма оратора** – це характеристика професійних якостей, природних даних, необхідних і достатніх якостей особистості оратора.

153. **Псалми** – це ліричний жанр церковно-богословського красномовства, тобто церковний гімн, який прославляє святих, розповідає про євангельські події, проте переважає оповідний елемент.

154. **Ремінісценція** – стилістична фігура: відбиток відомої теми чи події в ораторській промові.

155. **Ретроспекція** – один із способів *інтеграції тексту*: відсилання слухачів до попередньої інформації. Тут оратор може посилатися не тільки на власні попередні виступи, а й на чужі праці та думки чи загальновідому інформацію.

156. **Секуляризація** – звільнення від впливу церкви в громадській та розумовій діяльності, у риторичних промовах.

157. **Силогізм** – дедуктивний умовивід, тобто логічна модель, в якій із двох суджень, що називаються засновками, одержують зумовлене ними третє судження – висновок.

158. **Симплога** – стилістична фігура, збіг в паралельних структурах початку, кінця й середини.

159. **«Сім вільних мистецтв»** (лат. *septem artes liberales*) – програма середньовічної освіти (школи та підготовчі відділення університетів), що складалася із семи дисциплін (тривіум + квадривіум), серед яких була і риторика в системі так званого тривіуму.

160. **Сократ** (470-399 до н.е.) – великий грецький філософ, вчитель Платона, який гостро критикував *софістику*. Він ототожнював поняття добра, щастя і добродієвості з правдою. За Сократом знання розпочинається з самопізнання, точніше, з усвідомлення власного незнання. Він примушував шукати істину шляхом *евристичної бесіди*. Життя Сократа небагате на зовнішні події, за винятком недовгої і славної участі в Пелопонеській війні. Все життя він був шевцем в Афінах. Його погляди зафіксовано в діалогах Платона, Ксенофонта. Страчений за звинуваченням у духовному розтлінні молоді.

161. **Солецизми** (від назви м. Соли, грецької колонії в Малій Азії, де грецька мова була засмічена) – свідоме вживання граматично неправильних форм з метою створення певного образу.

162. **Соломон** (X ст. до н.е.) – цар Ізраїлю, за якого було створено підвалини давньоєврейської культури. При храмі, побудованому Соломоном, існував інститут мудреців-хакамів, які створили біблійні Книги Писань, занотувавши від імені Соломона його власні афоризми та притчі. Виділяється Книга Екклесіаста (Проповідника), в якій з величезною філософською глибиною осмислено екзистенціальні проблеми людини, показано цінність не тільки віри, а й сумнівів, стверджено сенс осмисленого, просякненого вірою життя. Книга Екклесіаста конденсує у собі багату життєву мудрість.

163. **Сорит** – вид складного силогізму, в якому подається тільки останній висновок, що проводиться через ряд засновків; інші, проміжні висновки не висловлюються, а тільки маються на увазі.

164. **Софізм** – навмисно хибно зроблений умовивід, який має видимість істинного.

165. **Софістика** – філософська течія у Греції (V ст. до н.е.), що спекулювала на плинності, нетривкості явищ і непевності людської думки. Софістика стане певною мірою підвалиною майбутньої середньовічної схоластики, яка, у свою чергу, буде річищем формування європейської діалектичної філософії Нового часу.

166. **Статус** – ситуація, в якій опинився оратор (категорія візантійської риторики).

167. **Судове (юридичне) красномовство** – це вид словесного мистецтва, тобто виступи, ораторська діяльність юристів, підсудного та цивільних осіб у процесі розгляду судової справи з позицій законодавства.

168. **Суспільно-побутове красномовство** – це вид словесного мистецтва, тобто влучне висловлювання у певній ситуації, при певних обставинах або урочисте слово з нагоди якоїсь важливої події, дати.

169. **Схоластика** – середньовічна система мислення та освіти, що продовжила на ґрунті християнської догматики певні традиції античної

софістики. Риторика при цьому відігравала дуже важливу роль. Сьогодні слово «схоластика» вживається найчастіше для позначення далекого від життя розуміння.

170. **Темп прискорення** → – підрядковий знак *партитури*, що використовується для позначення вторинності, додаткового характеру інформації.

171. **Темп уповільнення** _ _ _ _ _ – підрядковий знак *партитури*, який використовується для фіксації уваги на слові (словах), що для промовця є ключовим.

172. **Типи промов за знаковим оформленням і закріпленням** – 1. Промови, що виголошують за конспектом. 2. Промови, що готують заздалегідь, але не вчать напам'ять. 3. Промови, що пишуть заздалегідь і вчать напам'ять. 4. Імпровізовані промови (експромти).

173. **Топос** – поняття класичної риторики, що означало загальні місця в промові.

174. **Трактат** – це науково-літературний твір, присвячений обговоренню якогось певного важливого питання.

175. **Фігури риторичні** – незвична побудова фрази або її частини задля експресивності виразу. Фігури риторичні поділяються на синтаксичні та стилістичні. До синтаксичних відносяться: *асиндетон*, *зевгма*, *полісендитон*, *симпока*, *синтаксичний паралелізм*, *хіазм*; до стилістичних – *алюзія*, *анадиплозис*, *анафора*, *аномінація*, *антитеза*, *апосіопеза*, *градація*, *діафора* (різновид повтору), *еліпс*, *епістрофа*, *епіфора*, *інверсія*, *іронія*, *каламбур*, *обрив*, *парадокс*, *паралепсис*, *ремінісценція*, *риторичний вигук*, *риторичне питання*, *риторичне звертання*.

176. **Харизма** – «Божий дар» – сприйняття тієї чи іншої особистості як такої, що має особливе обдарування та гарантує незмінний успіх своїм прихильникам.

177. **Хіазм** – синтаксична фігура, в якій спостерігається порядок слів відносно до попереднього речення на зразок літери «X».

178. **Хрія** – міркування, система логічних умовиводів, що в класичній риторичі розміщується після оповіді.

179. **Хронографія** (з грецької «час», «пишу») – історичний твір, у якому поданий матеріал в календарній послідовності.

180. **Церковно-богословське (релігійне) красномовство** – це вид словесного мистецтва, тобто промови священнослужителів на релігійну тематику або оцінка тієї чи іншої церковної, світської події через релігійні канони, коментарі до Біблії, творів Отців церкви та інших Святих Писань. Мета слова Божого – вплинути на душевний стан людини. Основними жанрами є проповідь та молитва.

ВІДПОВІДІ НА ТЕСТИ

1.3 ТЕСТИ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

1.3.1 Тема: «Основи красномовства». Розділи та основні поняття класичної риторики. Види красномовства

1 Б; 2 Д; 3 Д; 4 В; 5 А; 6 В; 7 А; 8 В; 9 А; 10 Б; 11 А; 12 В; 13 Г; 14 В; 15 А; 16 В, 17 Б; 18 Б; 19 В; 20 А.

1.3.2 Тема: Розвиток красномовства у Стародавньому світі

1 Б; 2 Г; 3 А; 4 А; 5 В; 6 А-2, Б-1; 7 Г; 8 Г; 9 В; 10 Б; 11 Б; 12 Б; 13 А-1, Б-2; 14 Д; 15 А-1, Б-2; 16 Б, 17 А-1, Б-2; 18 Б; 19 Б; 20 А.

1.3.3 Тема: Виникнення і розвиток ораторського мистецтва у Стародавній Греції

1 А; 2 В; 3 А; 4 Г; 5 А; 6 А-2, Б-1; 7 А-1, Б-2, В-3; 8 А-2, Б-1; 9 Б; 10 Б; 11 А; 12 А; 13 Б; 14 Г; 15 В; 16 А, 17 А-1, Б-2; 18 В; 19 Г; 20 А-2, Б-1, В-3; 21 А; 22 А, 23 В; 24 Г; 25 В; 26 В; 27 Д, 28 А, 29 Д, 30 Б; 31 А-1, Б-2, В-3; 32 А-2, Б-1; 33 Б; 34 Г; 35 Б; 36 Г; 37 Б; 38 В; 39 Б; 40 Б.

1.3.4 Тема: Римський період античного красномовства

1 Б; 2 Б; 3 Б; 4 Б; 5 В; 6 А; 7 А; 8 А-2, Б-1; 9 А-1, Б-2; 10 Г; 11 В; 12 Б; 13 Б; 14 Б; 15 В; 16 Б, 17 В; 18 Г; 19 В; 20 А-2, Б-1.

2.3 ТЕСТИ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

2.3.1 Тема: Історичний шлях розвитку українського слова (Київська Русь – поч. XVIII ст.)

1 В; 2 В; 3 Б; 4 Б; 5 А; 6 А; 7 В; 8 А; 9 А-3, Б-1, В-2; 10 Г; 11 Б; 12 А; 13 В; 14 А; 15 А-2, Б-3, В-1; 16 А, 17 Б; 18 А; 19 А; 20 Б; 21 В; 22 А, 23 А-2, Б-1, В-3; 24 Г; 25 А-2, Б-3, В-1; 26 В; 27 А, 28 В, 29 А, 30 В; 31 А; 32 В; 33 Г; 34 В; 35 А; 36 А; 37 А; 38 Г; 39 А; 40 Б.

2.3.2 Тема: Розвиток красномовства на Україні кінця XVIII – початку XXI століть

1 Б; 2 А; 3 В; 4 А; 5 В; 6 А; 7 В; 8 В; 9 Б; 10 А; 11 Б; 12 А; 13 А; 14 Б; 15 Г; 16 Б, 17 Д; 18 Г; 19 Б; 20 В; 21 В; 22 В, 23 В; 24 В; 25 А; 26 В; 27 В, 28 Б, 29 Б, 30 Б; 31 А; 32 В; 33 А; 34 А; 35 А; 36 В; 37 Б; 38 Б; 39 А; 40 В.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація: підруч.— К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013.
2. Абрамович С.Д., Молдован В.В., Чикарькова М.Ю. Риторика загальна та судова: навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2002.
3. Арутюнов В.Х., Кирик Д.П., Мішин В.М. Логіка: навч. посіб. для економістів. – К.: КНЕУ, 2000.
4. Асмус В.Ф. Платон. – М.:Мысль, 1975.
5. Барч К.В. Основи риторики для менеджера: навч.-практ. посіб. – Ужгород: НКФ "Інпроф", 2003.
6. Білецький А.О. Міфологія і міфи Античного світу [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/slovmith/slov02.htm>
7. Божественный Август. Кн. 2 // Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. / пер. М.Л. Гаспарова. [Электронный ресурс] – М.: Наука, 1993. – Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/svetoni/txt02.htm>
8. Божественный Юлий. Кн. 1 // Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. / пер. М.Л. Гаспарова. [Электронный ресурс] – М.: Наука, 1993. – Режим доступа: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/svetoni/txt01.htm>
9. Бондар Т.І. Логіка: навч. посіб. – К.: Слово, 2011.
10. Ботвина Н. Міжнародні культурні традиції: мова та етикет ділового спілкування: навч. посіб. – К.: "Арт-Ек", 2000.
11. Вагапова Д. Риторика в интеллектуальных играх и тренингах. – 2-е изд., стереотипное. – М.: Цитадель, 2001.
12. Вандишев В.М. Риторика: екскурс в історію вчень і понять: навч. посіб. – К.: Кондор, 2003.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2004.
14. Вернан Ж.-П. Происхождение древнегреческой мысли. Пер.с фр. / Общ. ред. Ф.Х.Кессиди, А.П.Юшкевича. – М.:Прогресс, 1988.
15. Галятовський І. Наука, або Спосіб зложення казання [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://litopys.org.ua/old17/old17_04.htm
16. Грицаєнко Л.М., Зятковська Л.В. Детермінізм філософії буття і мистецтва слова в країнах Стародавнього світу. // Перспективні напрямки української науки. Збірник статей учасників дев'ятнадцятої всеукраїнської науково-практичної конференції «Інноваційний потенціал української науки – ХХІ сторіччя» (26 лютого – 6 березня 2013 р.). – Том 1. Науки гуманітарного циклу. – Видавництво ПГА. – Запоріжжя, 2013. – 94 с. С. 16-20.
17. Грицаєнко Л.М., Зятковська Л.В. Культурологічний аспект генезису риторичного слова у Стародавній Греції // Мова і культура. Наукове видання. К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго. 2013 – Вип. 16. т.1. (163) – 430 с. С.21-28.

18. Грицаєнко Л.М. Лінгвокультурема як сема мови і культури: лінгвокультурологічний аспект риторики. // Мова і культура. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – Вип. 19. Т. IV (184). – 464 с. – С.166-174.
19. Грицаєнко Л.М. Лінгвокультурологічна складова навчальної дисципліни «Риторика та мистецтво презентації» у формуванні духовності особистості / Л.М. Грицаєнко// *Virtus: Scientific Journal* / Editor-in-Chief М.А. Zhurba – July # 15, 2017. – 269 p. – P. 87-91 (Scientific Indexing Services (SIS) (USA), Citefactor (USA))
20. Грицаєнко Л.М. Міжкультурна комунікація і міжкультурна особистість у комунікативному просторі інформаційного суспільства / Л.М. Грицаєнко // Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти: зб. наукових праць / за заг. ред. д.філос.н. Журби М.А. – Монреаль: СРМ «ASF», 2017. – 223 с. – С.54-57.
21. Грицаєнко Л.М. Мистецтво самопрезентації і педагогічна техніка у професійній діяльності викладача / Л.М. Грицаєнко// *Virtus: Scientific Journal* / Editor-in-Chief М.А. Zhurba – April # 6, 2016. – 268 p. – P. 122-128 (Scientific Indexing Services (SIS) (USA), Citefactor (USA)).
22. Грицаєнко Л.М. Презентація як комунікативна взаємодія між учасниками освітнього процесу у вищій школі/ Л.М. Грицаєнко // Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти: зб. наукових праць / за заг. ред. д.філос.н. Журби М.А. – Частина 1. – Монреаль: ЦСП «НБК»; Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля. – 329 с. – С.135-139
23. Герет Томас М., Клоноскі Річард Дж. Етика бізнесу. Пер. з англ. О.Ватаманюк. – К.: Основи, 1997.
24. Давня українська література: хрестоматія / упоряд. М.М. Сулима. – К.: Освіта, 1992.
25. Довгань Л.Є. Праця керівника, або Практичний менеджмент: навч. посіб. – К.: ЕксОб, 2002.
26. Дороніна М.С. Культура спілкування ділових людей: навч. посіб. – К.: "KM Academia", 1997.
27. Энциклопедия мысли: Сборник мыслей, изречений, афоризмов, максимов, парадоксов, эпиграмм. Сост. и пер. Н.Я. Хорошина. – Х.: Прапор, 1995.
28. Єлісовенко Ю.П. Ораторське мистецтво: постановка голосу і мовлення: навч. посіб / за ред. В.В.Різуна. – К.: Атіка, 2008.
29. Зубенко Л.Г., Немцов В.Д. Культура ділового спілкування: навч. посіб. – К.: ЕксОб, 2000.
30. Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії: [Монографія] / І.А. Зязюн. – Черкаси: Вид. від. ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2008.
31. Ивин А.А. Риторика: искусство убеждать: учеб. пособ. – М.: ФАИР – ПРЕСС, 2002.
32. Іларіон. Слово про закон і благодать [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr52.htm>

33. Історія світової культури. Культурні регіони: навч. посіб. / керівник авт. колективу Л.Т. Левчук. – 2-ге вид., стереотип. К.: Либідь, 1997.
34. Історія світової та української культури: підруч. для вищ. закл. освіти / В.А.Греченко, І.В.Чорний, В.А.Кушнерук, В.А.Режко. – К.: Літера ЛТД, 2005.
35. Історія української літератури: в 8 т. / [відп. ред. Л.Є. Махновець]. – К.: Наукова думка, 1967 – . – (Давня література). Т. 1. – 1967.
36. Історія української та зарубіжної культури: навч. посіб. / Б.І. Білик, Ю.А. Горбань, Я.С. Калакура та ін.; За ред.С.М. Клапчука, В.Ф. Остафійчука – К.: Вища шк., Т-во "Знання", КОО, 1999.
37. Історія української та зарубіжної культури: навч. посіб. / С.М. Клапчук, Б.І.Білик, Ю.А. Горбань та ін.; За ред.С.М. Клапчука. – 6-те вид., випр. і доп. – К.: Знання-Прес, 2007.
38. Капська А.Й. Виразне читання на уроках літератури в 4 – 7 класах: посіб. для вчителів. – К.: Радянська школа, 1980.
39. Карнеги Дейл. Как приобретать друзей и оказывать влияние на людей. – К.: Наукова думка, 1989.
40. Кессиди Ф. Х. Сократ. – 2-е изд. доп. – М.: Мысль, 1988.
41. Коваль А.П. Ділове спілкування. – К.: Либідь, 1992.
42. Коваль А.П., Коптілов В.В. Крилаті вислови в українській літературній мові. – К.: Вища школа, 1975.
43. Колотілова Н.А. Риторика: навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів – К.: ЦУЛ, 2007.
44. Кононенко В.І. Мова в етнокультурному вимірі / В.І. Кононенко // Гірська школа українських Карпат. – 2014. – № 11. – С. 3-6.
45. Кононенко В.І. Рідне слово: підруч. для шкіл із поглибленим вивченням української мови, ліцеїв, гімназій, колегіумів. – К.: Богдана, 2001.
46. Корніяка О. Мистецтво гречності. – К.: Либідь, 1995.
47. Лекції з історії світової та вітчизняної культури: навч. посіб., 2-ге вид., перероб. і доп./ за ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. – Львів: Світ, 2005.
48. Лесин В.М., Пулинець О.С. Словник літературознавчих термінів. – К.: Радянська школа, 1971.
49. Логика и риторика: хрестоматия / сост. В.Ф.Берков, Я.С. Яскевич. – Мн.: НТООО "ТетраСистем", 1997.
50. Львов М.Р. Риторика. Культура речи: Учеб. пособ. для студентов гуманитарных факультетов вузов. – М.: Издательский центр "Академия", 2003.
51. Максимюк С.П. Педагогіка [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pidruchniki.com/14051003/pedagogika/profesiograma_suchasnogo_vchitelya
52. Мартянова И.А. Основы риторики: Пособие – хрестоматия для старшеклассников – М.: ЕКСМО-Пресс, 2002.
53. Маслова В.А. Лингвокультурология [Электронный ресурс] / В.А. Маслова – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/maslova/01.php
54. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. – К.: Вища школа, 2003.

55. Мацько Л.І. Стилїстика й історія української літературної мови у лінгводидактичному полі підготовки українських філологів [Електронний ресурс] / Л.І. Мацько / – Режим доступу: <http://litmisto.org.ua/?p=19539>.
56. Мова моя калинова. / О.Б.Олійник. / Інститут українознавства Київського національного університету ім.Тараса Шевченка – К.: Хрещатик, 1993.
57. Молдован В.В. Судова риторика: теорія і практика: навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2009.
58. Мономах Володимир. Повчання дітям [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/litop/lit27.htm>
59. Мудрость тысячелетий. Энциклопедия. / Автор-составитель В. Балязин. – М.: ОЛМА-ПРЕСС; ОАО ПФ "Красный пролетарий", 2006.
60. На рїках вавилонських: З найдавнішої літератури Шумеру, Вавїлону, Палестини / Упоряд. М.Н. Москаленко. – К.: Днїпро, 1991.
61. Найдьонов О.Г. Світова інформаційна мережа, як нова форма культури / О.Г. Найдьонов // Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти: зб. наукових праць / за заг. ред. М.А. Журби – Частина 1. – Монреаль: ЦСП «НБК»; Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. – С. 8-10.
62. Нарский И.С. Готфрид Лейбниц. – М.: Мысль, 1972.
63. Ничик В.М. Феофан Прокопович. – М.: Мысль, 1977.
64. Нові імена в програмі української літератури: посіб. для вчителя / Упоряд. В.Я. Недїлько. – К.: Освіта, 1993.
65. Нові слова та значення: словник / Ін-т укр. мови НАН України; уклали: Л.В. Туровська, Л.М. Василькова. – К.: Довїра, 2008. (Словники України).
66. Олійник. О. Б. Риторика [Текст]: навч. посіб. – К.: Кондор, 2009.
67. Олесь Олександр. Княжа Україна: Поема – К.: Веселка, 1991.
68. Олефіренко В.В. Княгиня риторики. [Поетична розповідь про Галину Сагач, першого в демократичній Україні професора, академіка-ритора]. – К.: Джулія, 2002.
69. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: підруч.: у 2 кн. Кн.1: Соціальна психологія особистості і спілкування. – К.: Либїдь, 2004.
70. Орїховський-Роксолан С. Напучення королеві польському Сигїзмунду II Августу [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/human/hum04.htm>
71. Палеха Ю.І. Етика ділових відносин: навч. посіб. – К.: Кондор, 2007
72. Пасинок В.Г. Основи культури мовлення: навч. посіб. – К.: Видавництво «Центр учбової літератури» 2012.
73. Педагогічна майстерність учителя: навч. посіб. / За ред. В.М. Гриньової, С.Т. Золотухїної. – [2-ге вид., виправ. і доповн.]. – Х.: «ОВС», 2006.

74. Педагогічна майстерність: [підручн.] / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін. / За ред. І.А. Зязюна. – [3-тє вид., допов. і переробл.]. – К.: СПД Богданова А.М., 2008.
75. Повість временних літ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/litop/lit04.htm>
76. Причепій Є.М. Філософія: підруч.: 3-тє вид., стереотип. / Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. – К.: Академвидав, 2009.
77. Прокопович Ф. Філософські твори. Т. 1. Про риторичне мистецтво [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/prosor/proc106.htm>
78. Промови, що змінили світ / Пер. з рос. В.М. Верковеня: упоряд. та авт. іст.-біогр. нарисів Хорошевський А.Ю. – Харків: Фоліо, 2009.
79. Радевич-Винницький Я. К. Етикет і культура спілкування [Текст]: навч. посіб. – 2-е вид., переоб. і доп. – К.: Знання, 2006.
80. Релігієзнавство: підруч. / В.І. Лубський, В.І. Теремко, М.В. Лубська. – 2-ге вид., доп. – К.: Академвидав, 2008.
81. Релігієзнавство: підруч. / За ред. О.П. Сидоренка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008.
82. Рыжак Е.А. Афоризмы и крылатые латинские выражения. Краткий толковый словарь с иллюстрациями. / Е.А. Рыжак. – М.: Астрель: АСТ; Владимир: ВКТ, 2010. – 191 с.
83. Риторика в тени пирамид: массовое сознание римского Египта [Текст] / А.Б. Ковельман. – М.: Наука, 1988. – 190 с. – (По следам исчезнувших культур Востока).
84. Сагач Г.М. Золотослів: навч. посіб. – К.: Райдуга, 1993.
85. Сагач Г.М. Риторика: навч. посіб. для студентів серед. і вищ. навч. закладів. – К.: Ін Юре, 2000.
86. Сагач Г.М. Вибрані твори: в 5 т. Ділова риторика. Добротословіє. / Г.М. Сагач. – Т. 3. – Рівне: ПП ДМ, 2006.
87. Сагач Г.М. Вибрані твори: в 5 т. Риторика. Златоуст. / Г.М. Сагач. – Т. 1. – Рівне: ПП ДМ, 2006.
88. Сафроняк О.В., Чернюх Б.В. Латинський буквар: навч. посіб. – Львів: Світ, 1994.
89. Сковорода Григорій. Повне зібрання творів у 2 – х томах. – К.: Наукова думка, 1973.
90. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. – К.: УРЕ, 1977.
91. Смотрицький Мелетій. Тренос [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/human/hum37.htm>
92. Сопер Поль. Основи мистецтва мовлення [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://krotov.info/lib_sec/18_s/sop/er_00.htm
93. Спанатій Л.С. Риторика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2008.
94. Субботин А.Л. Фрэнсис Бэкон. – М.: Мысль, 1974.
95. Сущенко И.М. Уроки риторики. Как научиться эффективному публичному выступлению. – К.: Апостол, 2012.
96. Табачников И.А. Григорий Сковорода. – М.:Мысль, 1972.

97. Тофтул М.Г. Логіка: посіб. для студ. вищ. навч. закладів. – К.: Академія, 1999.
98. Транквилл Гай Светоний. Жизнь двенадцати цезарей. / пер. М.Л. Гаспарова. [Электронный ресурс] – М.: Наука, 1993. – Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/svetoni/index.htm>
99. Транквіліон-Ставровецький К. Перло многоцінне [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://litopys.org.ua/old17/old17_15.htm
100. Тюрменко І.І., Горбула О.Д. Культурологія: теорія та історія культури [Електронний ресурс]: навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 368 с. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-1136.html>
101. Українська та зарубіжна культура: навч. посіб. / М.М. Закович, І.А.Зязюн, О.М. Семашко та ін.; За ред. М.М. Заковича. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2002.
102. Уроки риторики. Как научиться эффективному публичному выступлению / Сущенко И.М. – К.: Апостол, 2012.
103. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики: учеб. пособ. для студентов пед. ин-тов / Сост. и авт. вводных статей А.И. Пискунов. – 2-е изд., перераб. – М.: Просвещение, 1981.
104. Цицерон М.Т. Брут, или о знаменитых ораторах [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1423777004#252>
105. Цицерон М.Т. Тускуланські бесіди [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.libfox.ru/371074-7-mark-tsitseron-tuskulanskie-besedy.html#book>
106. Чаркіна Т.І. Глобалізація: соціально-культурний аспект / Т.І. Чаркіна // Versus. – 2016. – № 1(7) – С. 36-41.
107. Чепіга І.П. Ораторське мистецтво на Україні в XVI – XVII ст. // Українська мова і література в школі. – 1989. – № 10.
108. Черній А.М. Релігієзнавство: підруч. – 2-ге вид., доп. – К.: Академвидав, 2008.
109. Чмут Т.К., Чайка Г.Л. Етика ділового спілкування: навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вікар, 2002.
110. Шевчук С.В., Клименко І.В. Українська мова за професійним спрямуванням: підруч. – 2-ге вид., виправ. і доповнен. – К.: Алерта, 2011.
111. Яшенкова О.В. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. для самостійної роботи студ. – К.: ВЦ "Академія", 2011.

Навчальне видання

Грицаєнко Людмила Михайлівна

ОСНОВИ КРАСНОМОВСТВА

Навчальний посібник

Видання 2-ге, доповнене

Підписано до друку 08.04.2018 р.
Формат 60 x 84 1/16. Папір офсетний.
Гарнітура «Times».
Обл.-вид. арк. 15,11. Ум.-друк. арк. 35,34.
Наклад 300 прим. Зам. № 1649.

Видавничий дім Дмитра Бураго
ФОП «Бураго Дмитро Сергійович»
Свідоцтво про внесення до державного реєстру
ДК № 4558 від 05.06.2013 р.
Тел./факс: (044) 227-38-28, 227-38-48;
e-mail: info@burago.com.ua
www.burago.com.ua
Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 41